

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR — ORADEA

C R I Ș I A

Orice corespondență se va
adresa:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului, nr. 2
3700 — Oradea

Toute correspondance sera
envoyée à l'adresse:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului, nr. 2
3700 — Oradea
Roumanie

Please send any mail to the
following address:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului, nr. 2
3700 — Oradea
Rumania

Richten Sie bitte jedwelche
korrespondenz an die Adresse:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului, nr. 2
3700 — Oradea
Rumänien

APARE SUB ÎNGRIJIREA COLECTIVULUI DE REDACȚIE:

SEVER DUMITRAȘCU
VIOREL FAUR
NICOLAE CHIDIOȘAN
LIVIU BORCEA
IOAN MARINESCU
DOINA IGNAT SAVA

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL JUDEȚULUI BIHOR
MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

VI

ORADEA, 1976

**Pe copertă: Fibulă ro-
mană descoperită la
Oradea (din sec. IV
e. n.).**

S U M A R

REZUMÉ

SUMMARY

ZUSAMMENFASSUNG

STUDII

1. DOINA IGNAT SAVA, Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor (II) * *Die Alte Neolitische Kolektion von Muzeul Țării Crișurilor (II)* 7
2. FLORIAN DUDAȘ, Descoperiri eneolitice pe Valea Crișului Alb (Ținutul Zărandului) * *Lès découvertes eneolithiques sur la vallée du Crișul Alb* . . 21
3. SEVER DUMITRAȘCU, Fibule romane de tipul cu „capete de ceapă” descoperite în Crișana * *Roman fibulae of the „zwiebelkopffibeln” type found in Crișana* 35
4. ANA ILEA, Instituții sătești în comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea * *L'insitution rurale de la Comté du Bihor dans la XVIII-eme siècle* 61
5. VERONICA COVACI, Manufactura de sticlă din Beliu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea * *Die Glashüte aus Beliu in der zweiten Hälfte des 18-ten Jahrhunderts* 75
6. VIOREL FAUR, Din istoricul vieții muzicale beiușene (1866—1918) * *Sur l'histoire de la vie musicale du Beiuș (1866—1918)* 89
7. VIOREL FAUR, Bibliotecile despărțămîntului beiușean al „Astrei” (1898—1914) * *Les bibliothèques de la filiale de Beiuș d'Astra (1898—1914)* 121
8. GHEORGHE ȘORA, Aspecte din activitatea lui Vasile Goldiș la consolidarea și dezvoltarea României (1918—1934), I. * *Aus dem Wirken von Vasile Goldiș um die Festigung und die Entwicklung Rumäniens (1918—1934)* . . 145
9. OCTAVIAN NAZADT, Dezvoltarea județului Bihor între Congresele al IX-lea și al XI-lea al P.C.R. 171

DOCUMENTE

1. LIVIU BORCEA, Un document inedit despre căderea Oradiei în mina turcilor (scrisoarea din 31 august 1660) 207

ARTICOLE ȘI NOTE

1. LIVIU GROZA, O pușculiță romană de bani găsită la Tibiscum	233
2. LIVIU BORCEA, Precizări privind raporturile Crișanei cu Mihai Viteazul . .	237
3. E. CHIRILĂ, I. CHIFOR, Tezaurul monetar de la Borșa, sec. XVII * <i>Der Münzhort von Borša, 17 Jh</i>	247
4. ALEXANDRU SĂȘIANU, Tehnologie și artă monetară transilvăneană în sec. XVII * <i>Tehnologie et art monétaire en Transilvanie dans le XVII-ème siècle</i> .	249
5. VIOREL FAUR, Înființarea și activitatea despărțământului din Ceica al „Astrei” între anii 1910—1914 * <i>La fondation de la filiale de Ceica d’„Astra” et son activité entre 1910—1914</i>	265
6. IOAN POPA, Aspecte ale emigrării șomerilor cărășeni în primii ani ai crizei economice (1929—1931) * <i>Aspects de l’émigration des chômeurs de Caras dans les premières années de la crise économique (1929—1931)</i>	277
7. SEVER DUMITRAȘCU, Folosirea exponatului etnografic și de artă în expoziția de istorie	283

RECENZII

1. * * * Rad Vojvotanskih muzeja, 20, Novi-Sad, 1971 (S. Dumitrașcu) . . .	287
2. * * * Slovenská Archeológia, XXII, 2, Bratislava, 1974 (S. Dumitrașcu) . .	290
3. * * * <i>Studii și materiale de istorie medie</i> , vol. VIII, 1975 (L. Borcea) . . .	291
4. AUREL RĂDUȚIU, <i>Incursiuni în istoriografia vieții sociale</i> , Cluj, 1973 (Gh. Gorun)	292
5. V. POPEANGĂ, <i>Un secol de activitate școlară în părțile Aradului (1721—1821)</i> , Arad, 1974 (V. Faur)	293
6. A. RĂDUȚIU, L. GYEMANT, <i>Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Scheii Brașovului</i> , Cluj-Napoca, 1975 (Gh. Gorun) . . .	294
7. ION RANCA, VALERIU NIȚU, <i>Avram Iancu. Documente și bibliografie</i> , Editura Științifică, București, 1975 (Florian Dudaș)	296
8. N. BOSNACOV, T. SIMEONOV, M. VASILEVA, <i>Grivița, Plevna, Smirdan (1877—1878)</i> , (V. Faur)	298
9. O. MATICHESCU, <i>Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena</i> , Cluj-Napoca, 1975 (Barbu Ștefănescu)	300
* * *	
10. DOINA IGNAT SAVA, <i>Cronica activității științifice a secției de istorie</i> . . .	303
*	
11. SEVER DUMITRAȘCU, <i>Mihail P. Dan (1911—1976). Necrolog</i>	308

COLECȚIA VECHĂ NEOLITICĂ A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR

(II)

DOINA IGNAT SAVA

Printre numeroasele colecții care au intrat în patrimoniul secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor se numără și colecția de material arheologic și paleontologic colectat aproape în exclusivitate din așezarea Oradea-Salca. Materialul paleontologic din această colecție a fost deja publicat¹, datorită interesului științific pe care îl prezintă.

Ne propunem în cele ce urmează să prezentăm materialul arheologic aparținând epocii neolitice, din această colecție.

Deoarece materialul a fost colectat fără a avea date despre condițiile descoperirii, îl vom trata tipologic, în ordinea cronologică a apartenenței.

I. 1. Fragment ceramic (inv. nr. 4740) lucrat din pastă fină, de culoare roșie-cărmizie, cenușie în interior, decorat cu dungi negre, lucioase, dispuse în unghi, aplicate pe un fond-angobă de culoare albicioasă, ștersă de alocuri (Pl. I, fig. 1).

2. Fragment ceramic (inv. nr. 4742) lucrat din pastă fină, de culoare maronie-roșcată, negru în interior, decorat, peste un fond-angobă de culoare albicioasă, cu linii frînte, negre, lucioase (Pl. I, fig. 5).

3. Fragment de fund de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, avînd în interior, peste un fond-angobă corodat, un decor format din linii frînte, trase cu o pastă neagră, lucioasă. Exteriorul, foarte corodat pare să păstreze urme de angobă și vopsea neagră (Pl. I, fig. 7).

¹ Tiberiu Jurcsák, *Date paleontologice privind vîrsta teraselor și a locurilor fosilifere din împrejurimile orașului Oradea*, în *Caiet de comunicări* nr. 8, Oradea, 1970, p. 17, Pl. XIII.

4. Fragment ceramic (inv. nr. 9069) lucrat din pastă fină, acoperit cu un fond-angobă de culoare albă, lăptoasă, decorat cu o linie simplă, verticală, trasă cu o pastă neagră și o altă linie, peste care s-au aplicat din loc în loc puncte negre (Pl. I, fig. 9).

5. Fragment ceramic (inv. nr. 4750) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu benzi verticale și oblice. Între liniile oblice s-au aplicat cerculețe cu aceeași pastă neagră, lucioasă, peste un fond-angobă de culoare albicioasă, foarte corodat (Pl. I, fig. 12).

6. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie în exterior. Interiorul este acoperit cu un fond-angobă albicios, relativ bine păstrat, peste care au fost trase linii orizontale întretăiate de o linie oblică. În exterior se păstrează vag urma angobei și o bandă neagră frântă în unghi. Decorul este executat cu o pastă neagră, lucioasă (Pl. I, fig. 16).

7. Fragment de fund de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare maroniu-roșcată, decorat în interior, peste un fond-angobă șters, cu linii negre, care formează triunghiuri hașurate, de culoare neagră. În exterior vasul a fost de asemenea pictat, dar nu se păstrează decît urme vagi de angobă și culoare neagră (Pl. I, fig. 17).

8. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare maronie-roșcată, avînd un fond-angobă de culoare albicioasă, peste care s-a aplicat un decor de linii verticale și oblice executate cu o culoare neagră (Pl. II, fig. 10).

9. Fragment ceramic (inv. nr. 4745) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu linii oblice, dispuse în rețea. Decorul, care a fost, de asemenea, executat cu o pastă neagră este șters, păstrîndu-se sub forma unor linii de culoare maroniu-roșcată (Pl. I, fig.).

10. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu linii maroniu-roșcate, dispuse în hașururi (Pl. I, fig. 3).

11. Fragment ceramic (inv. nr. 4742) lucrat din pastă fină, de culoare cenușiu-roșcată, decorat cu linii oblice, executate cu un lac negru, lucios (Pl. I, fig. 4).

12. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare maroniu-roșcată, decorat cu linii negre, cu aspect mat, dispuse probabil în formă de patrate (Pl. I, fig. 6).

13. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă comună, de culoare maroniu-roșcată, decorat cu linii de culoare neagră, mată, dispuse vertical și oblic (Pl. I, fig. 8).

14. Fragment ceramic (inv. nr. 4743) lucrat din pastă fină, de culoare cenușiu-roșcată, decorat cu linii oblice și frînte. În partea su-

perioară, decorul păstrează lacul negru, mat, restul fiind șters, păstrându-se sub formă de „amprente” maroniu-roșcate (Pl. I, fig. 10).

15. Fragment ceramic (inv. nr. 4748) lucrat din pastă fină, de culoare roșu-cărămizie, decorat cu linii frînte, dispuse în unghi, de culoare neagră-maronie (Pl. I, fig. 11).

16. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie, decorat cu linii oblice, întretăiate în formă de rețea (Pl. I, fig. 13).

17. Fragment ceramic (inv. nr. 4755) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu linii maronii-roșcate, oblice, dispuse în rețea (Pl. I, fig. 15).

18. Fragment de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, avînd buza subțire, dreaptă. Este decorat cu dungi oblice și frînte, lacul negru-lucios păstrîndu-se pe alocuri, restul avînd o culoare maroniu-negricioasă (Pl. II, fig. 1).

19. Fragment ceramic (inv. nr. 4744) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu linii frînte, dispuse în unghi, de culoare maronii-roșcate (Pl. II, fig. 2).

20. Fragment ceramic (inv. nr. 4752) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie, decorat cu linii frînte, de culoare maroniu-negricioasă (Pl. II, fig. 3).

21. Fragment de picior de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă comună, de culoare portocalie, decorat cu linii negre, paralele, mărginite de linii oblice (Pl. II, fig. 4).

22. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, poroasă, de culoare portocalie, decorat cu linii negre, care pe alocuri își mai păstrează luciul, dispuse oblic, în rețea (Pl. II, fig. 5).

23. Fragment de vas (inv. nr. 9068) avînd buza dreaptă, ușor evazată, lucrat din pastă cenușie, comună, decorat cu o bandă neagră, dispusă imediat sub buză și o linie curbă (Pl. II, fig. 6).

24. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie, decorat cu linii negre, cu aspect mat, dispuse oblic și în rețea (Pl. II, fig. 7).

25. Fragment ceramic (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu linii verticale, mărginite de linii oblice. Decorul este relativ șters, liniile avînd culoarea maroniu-roșcată (Pl. II, fig. 8).

26. Fragment ceramic (inv. nr. 4747) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie, decorat cu linii oblice și frînte, de culoare neagră, lucioasă, șters pe alocuri (Pl. II, fig. 9).

27. Fragment de strachină (inv. nr. 4734) lucrată din pastă de culoare cenușiu-roșcată, cu buza subțire, ușor trasă spre interior, avînd imediat sub buză o proeminență aplatizată. În exterior vasul a fost de-

corat cu dungi verticale și oblice, trase cu o pastă neagră, lucioasă, stearsă pe alocuri (Pl. II, fig. 11).

28. Fragment de picior (suport?) de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, decorat cu benzi oblice și dispuse în rețea (Pl. III, fig. 1).

29. Fragment de picior de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă de culoare cenușiu-roșietică, decorat cu dungi negre, lucioase pe alocuri, dispuse oblic și în rețea (Pl. III, fig. 2).

30. Fragment ceramic (inv. nr. 4741) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie, decorat cu dungi orizontale, dispuse pe alocuri în rețea, de culoarea maroniu-roșcată (Pl. III, fig. 3).

31. Fragment de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare maroniu-roșcată, neagră în interior, bine lustruită, având buza subțire și dreaptă. În exterior fragmentul are un decor constituit din linii foarte corodate, precum și un buton perforat vertical (Pl. III, fig. 4).

32. Fragment de vas (inv. nr. 9068) lucrat din pastă fină, de culoare maroniu-roșcată, aparținând probabil unei farfurii sau străchini cu gura largă. Buza dreaptă este decorată prin creștături verticale, sub care se află două orificii rotunde, perforate. În interior, fragmentul păstrează vagi urme de pictură, constând din linii verticale și paralele (Pl. III, fig. 5).

33. Fragment de vas (inv. nr. 4737) lucrat din pastă fină, de culoare portocalie, având buza dreaptă, decorat cu o linie verticală și alte linii oblice și dispuse în rețea (Pl. III, fig. 6).

II. A doua grupă a materialului arheologic provenit din colecția orădeană este constituită din:

1. Fragmente de picioare de vase, scunde sau mai alungite (inv. nr. 9064, Pl. IV, fig. 1, 3, 4, 8) lucrate din pastă de bună calitate, de culoare cenușie sau cenușie-cărămizie.

2. Fragment de vas cu picior (inv. nr. 9064) lucrat din pastă de culoare cenușiu-roșcată. Piciorul este scund — gol în interior — iar vasul are gura largă cu buza dreaptă (Pl. IV, fig. 6; înălțimea 9,4 cm).

3. Fragment de vas (inv. nr. 9067) lucrat din pastă de culoare cărămizie, având buza dreaptă, gîtul înalt, la separarea căruia de corp este prevăzut cu un buton perforat (Pl. IV, fig. 7).

4. Fragment de ceașcă (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușiu-cărămizie, cu pereții subțiri, buza dreaptă, gîtul prelung, drept, corpul sferic și fundul ușor alveolat (înălțime 7 cm, Pl. IV, fig. 9).

5. Fragment de fund de vas (inv. nr. 9065) lucrat din pastă cenușie care păstrează imprimată urma de împletitură, probabil de pe rogojina pe care a fost pus la uscat (Pl. IV, fig. 2).

6. Fragmente de picioare de vase (inv. nr. 9064) lucrate din pastă fină, cenușie sau cărămiziu-cenușie, scunde și perforate (Pl. V, fig. 2, 4—11, Pl. VI, fig. 3).

7. Fragment de suport de vas (inv. nr. 9064) lucrat din pastă fină, de culoare cenușiu-cărămizie, perforat. În partea superioară piciorul este despărțit de suportul propriu-zis printr-un buton ascuțit și perforat (Pl. V, fig. 12).

8. Fragment de vas (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușie, avînd buza dreaptă, ușor evazată, decorat cu un buton (Pl. V, fig. 13).

9. Vas miniatural (inv. nr. 4732) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie (Pl. V, fig. 1).

10. Vas miniatural (nr. inv. 4733) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie (Pl. V, fig. 3).

11. Torți de vas (inv. nr. 9067) lucrate din pastă de culoare cărămizie, perforate, simple sau ornamentate cu creștături (Pl. VI, fig. 1, 10).

12. Fragment de ceașcă (inv. nr. 9078) lucrată din pastă fină, de culoare cenușiu-cărămizie, avînd fundul plat, pereții ușor oblici, gura largă, cu buza subțire și dreaptă. Un mic buton rotund și aplatizat dispus sub buză, constituie singurul element de decor (Pl. VI, fig. 2; înălțimea 4,3 cm).

13. Fragment de vas (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușie, în interior avînd culoarea neagră, bine lustruit, cu buza dreaptă și subțire, decorat cu un mic buton aplatizat (Pl. VI, fig. 4).

14. Fragment de vas mic (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușie-negricioasă, cu pereții groși, drepți, buza dreaptă. La intersecția peretelui cu fundul, vasul este prevăzut cu un mic buton perforat vertical (Pl. VI, fig. 5; înălțimea 6 cm).

15. Fragment de vas (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, cenușie, avînd buza subțire și dreaptă, sub care este dispus un buton perforat (Pl. VI, fig. 6).

16. Fragment de vas cu picior (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușie, decorat cu doi butoni perforați dispuși pe două planuri (Pl. VI, fig. 7).

17. Fragment de vas cu picior (inv. nr. 9064) lucrat din pastă grosolană, de culoare cărămizie (Pl. VI, fig. 8).

18. Fragment de vas cu picior (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușie, decorat cu un buton perforat (Pl. VI, fig. 9).

19. Fragment de vas (inv. nr. 9067) lucrat din pastă fină, de culoare cenușie-maronie, avînd gîtul înalt cu buza subțire și dreaptă, corpul bombat, ornamentat cu linii scurte, incizate, sub care se află dispus un buton mic, perforat (Pl. VI, fig. 11).

III. Idol din lut (inv. nr. 9046) lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie (Fig. 1). Piesa are forma aproape ovală, capul fiind separat

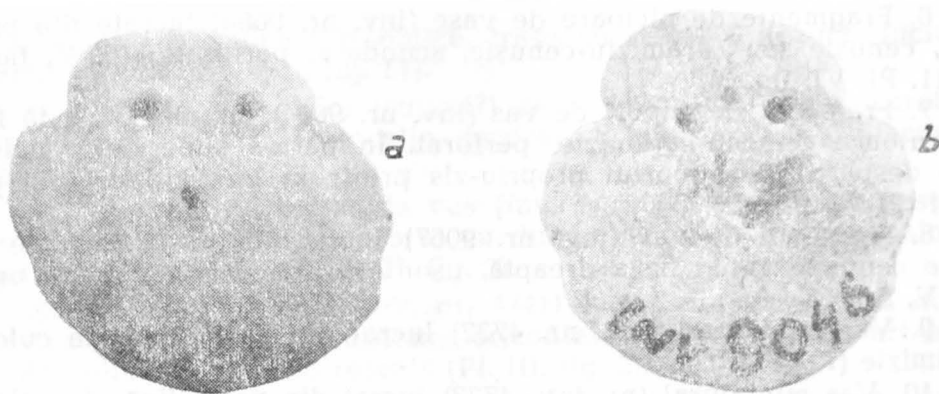

Fig. 1.

de trunchi prin două mici adâncituri în dreptul cărora au fost practicate două găuri reprezentînd probabil ochii, iar între acestea, mai jos, una care semnifică probabil gura. Forma este plată, una din fețe fiind ușor bombată.

*

I. Materialul prezentat fiind extrem de fragmentar nu ne permite constituirea formelor decît în cazuri extrem de puține. În general vasele cărora aparțin aceste fragmente sînt de dimensiuni mici, străchini sau farfurii (Pl. II, fig. 11; Pl. III, fig. 4, 5) sau vase cu picior (Pl. III, fig. 1, 5).

Pictura a fost aplicată înainte de ardere, uneori atît în exterior cît și în interior (Pl. I, fig. 7, 16, 17; Pl. II, fig. 11; Pl. III, fig. 5).

Decorul a fost executat cu o pastă neagră bituminoasă, care în unele cazuri își păstrează culoarea și luciul, iar altele se prezintă sub forma unor linii șterse maroniu-roșcate². Motivele decorative sînt formate din linii paralele, oblice, frînte sau dispuse în rețea. Mai puțin frecvent este decorul fragmentelor din planșa I, fig. 9, 12.

Fragmentele ceramice pictate aparțin fără îndoială culturii Tisa în cea de a doua fază de dezvoltare, faciesului Herpaly³.

Ceramica pictată peste un fond-angobă reprezintă desigur o fază mai veche a faciesului Herpaly, iar pictura fără angobă aplicată în general pe o pastă mai puțin fină, de culoare cărămidie, aparține se pare unei faze mai recente, cînd pictura începe să devină mai simplă, pînă la pierderea treptată a procedurii pictării vaselor. Analogii oferă în-

² N. Vlăssă, *Contribuții la problema racordării cronologice relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat* (I), în *Apulum*, IX, 1971, p. 30.

³ Doina Ignat Sava, *Ceramica neolitică pictată de pe valea Crișului Repede*, în *Crisia*, 1974, Oradea, p. 123—125.

treburile materiale neolitice pictate descoperite la Oradea-Salca⁴, de unde provin cu siguranță și aceste materiale, precum și în celelalte descoperiri similare din județul Bihor⁵.

II. Cea de a doua grupă de ceramică de care ne ocupăm, mai puțin fragmentară, permite reconstituirea unei game de forme cum sînt:

- a) vase cu picior, cu gura largă, buza dreaptă (Pl. IV, fig. 6);
- b) cești cu corpul bombat (Pl. IV, fig. 9; Pl. VI, fig. 11);
- c) castronașe sau străchini de dimensiuni mici (Pl. VI, fig. 2, 7);
- d) suport de vas (Pl. V, fig. 13).

Decorul vaselor este simplu, fiind alcătuit din butoni mici (Pl. VI, fig. 2, 4) sau butoni perforați în formă de „cioc de pasăre” (Pl. IV, fig. 7; Pl. V, fig. 10, 12, 13; Pl. VI, fig. 1, 5—7, 9, 10) precum și creștături sau mici linii incizate (Pl. VI, fig. 10, 11).

Pasta, forma, decorul cît și maniera de lucru ne îndreptățesc să atribuim această ceramică culturii Tisa, faza III — Tiszapolgar. Numeroasele descoperiri similare din cuprinsul jud. Bihor⁶, precum și descoperirile din Ungaria⁷, furnizează analogii cunoscute în general pentru grupa Basatanya a acestei culturi.

III. Idolul de lut (Fig. 1) este deocamdată singura piesă de acest gen, descoperită în jud. Bihor. Tot de la Oradea provin cele două „pandantive de aur” păstrate la Muzeul Național din Budapesta.

Discutînd originea acestor idoli de lut, Vladimir Dumitrescu⁸ arată că „...între exemplarele anatoliene și idoli de lut de același tip descoperiți pe teritoriul patriei noastre există o legătură directă, ultimii neputîndu-se explica fără cei dintîi”.

Exemplarul de la Oradea își găsește bune analogii în bogatul material de la Hăbășești⁹ (Pl. CXXII, fig. 12, 14; Fig. 36, 8, 9, 15) dar mai ales în piesa din Fig. 36, 15 modelat doar prin două creștături laterale, considerat de autor pe bună dreptate ca „nesigur”.

În aria de răspîndire a culturii Bodrogkeresztur și a celorlalte culturi contemporane ei, astfel de piese lucrate însă din aur, sînt destul de frecvente, cum sînt cele de la Hencida (Pl. 6, fig. 2, 3) sau Tg. Mureș (Pl. VI, fig. 1)¹⁰, sau cele de la Tibava¹¹) Fig. 29, 1—4).

⁴ M. Rusu, V. Spoială, Galamb L., *Săpăturile arheologice de la Salca*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, vol. VIII, p. 156.

⁵ Doina Ignat, *Repertoriul descoperirilor neolitice din Bihor*, în *Crisia*, 1973, Oradea, p. 7—19.

⁶ Idem, *ibidem*, passim; Idem, *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor* (I), în *Crisia*, 1975, Oradea, p. 9—14.

⁷ Ida Bognár Kutzián, *The Early Copper Age Tiszapolgár cultures in the Carpathian Basin*, Budapesta, 1972.

⁸ Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești*, 1954, p. 416

⁹ Idem, *ibidem*, p. 411, 414.

¹⁰ Patay Pál, *Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztur Kultur*, în *B.R.G.K.*, Band, 55, 1974.

¹¹ Ida-Bognár Kutzián, *op. cit.*, p. 145

Cercetătoarea Hortensia Dumitrescu se ocupă pe larg de răspîndirea pandantivelor de aur în culturile eneolitice stabilind legăturile dintre acestea, pe baza utilizării lor¹².

Dintre piesele discutate de autoare, ca formă, cel mai apropiat de exemplarul de la Oradea se pare a fi pandantivul de aur de la Hatvân—Ujtelep¹³.

Idolul-pendantiv de la Oradea, aparține fără îndoială culturii Bodrogkeresztur, înrudită genetic cu cultura Tiszapolgár, a cărei prezență este semnalată și pe teritoriul orașului Oradea.

Pe baza pandantivelor de aur descoperite în cultura Bodrogkeresztur, M. Garašanin¹⁴ o sincronizează cu limita superioară a culturii Vinča, contemporană în general cu culturile Bubanj Hum I a, Gumelnița și Sălcuța B și Cucuteni A—B.

Replica în lut a pandantivelor de aur din cultura Bodrogkeresztur descoperite la Oradea este desigur încă o dovadă a răspîndirii și utilizării lor în această cultură.

DIE ALTE NEOLITISCHE KOLEKTION VON MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR (II)

Zusammenfassung

Die Arbeit bringt vor Arheologische Materialien erfindet im Oradea Salca, was abstimmen vom eine Kollektion.

Es geben keine Daten über erfindnis Konditionen, Sie waren behandelt Typologisch.

I. — Gemalte Keramik (pl. I—II) gehört zu Tisa Kultur, Grupp Herpály. Die Malerei war executiert mitt eine Schwartze Pasta und im einige falle, direct auf dem Gefäs, und im andere falle, hatt es eine Angobe Fond mitt eine Weissliche Farbe.

II. — Die Pasta, die Form, die Auszeichnung und die Arbeitmaterialien erlauben dass Wir die Keramik geben zu Gruppe II Tisa Kultur im die 3-te Dehnung Faze Tiszapolgar, Gruppe Basatanya (Pl. IV—VI).

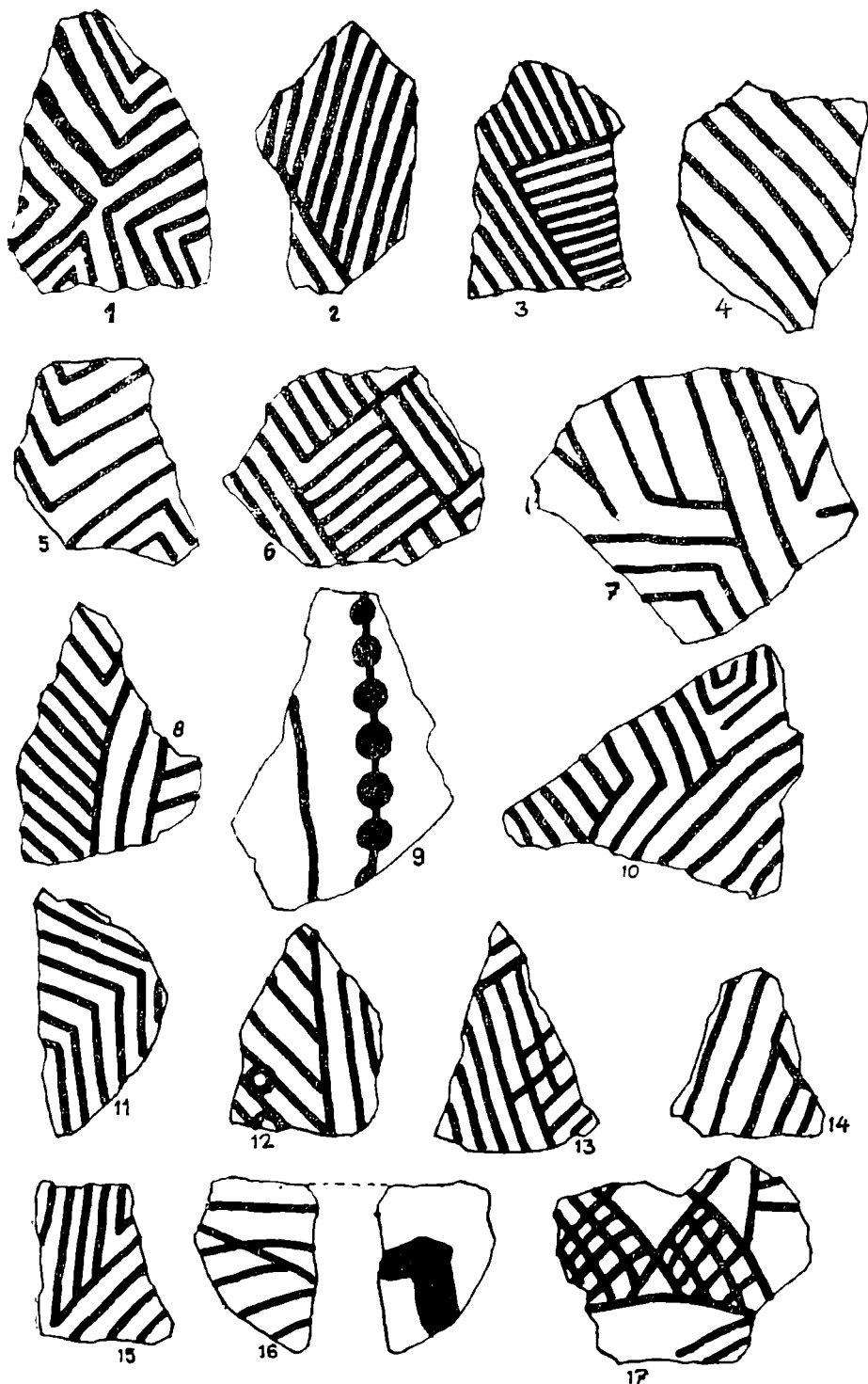
III. — Der Idol aus Erde (Fig. 1) ist die einzige Erfindung aus Bezirk Bihor und hatt vergleichnisse im die erfund Materialien aus Hăbășești (Pl. CXXII fig. 12, 14, fig. 36, 8, 9, 15).

Das Stück gehört zu Bodrogkeresztur Kultur. Im diese Kultur sind viele solche Stücke, aber ausgearbeit aus Gold.

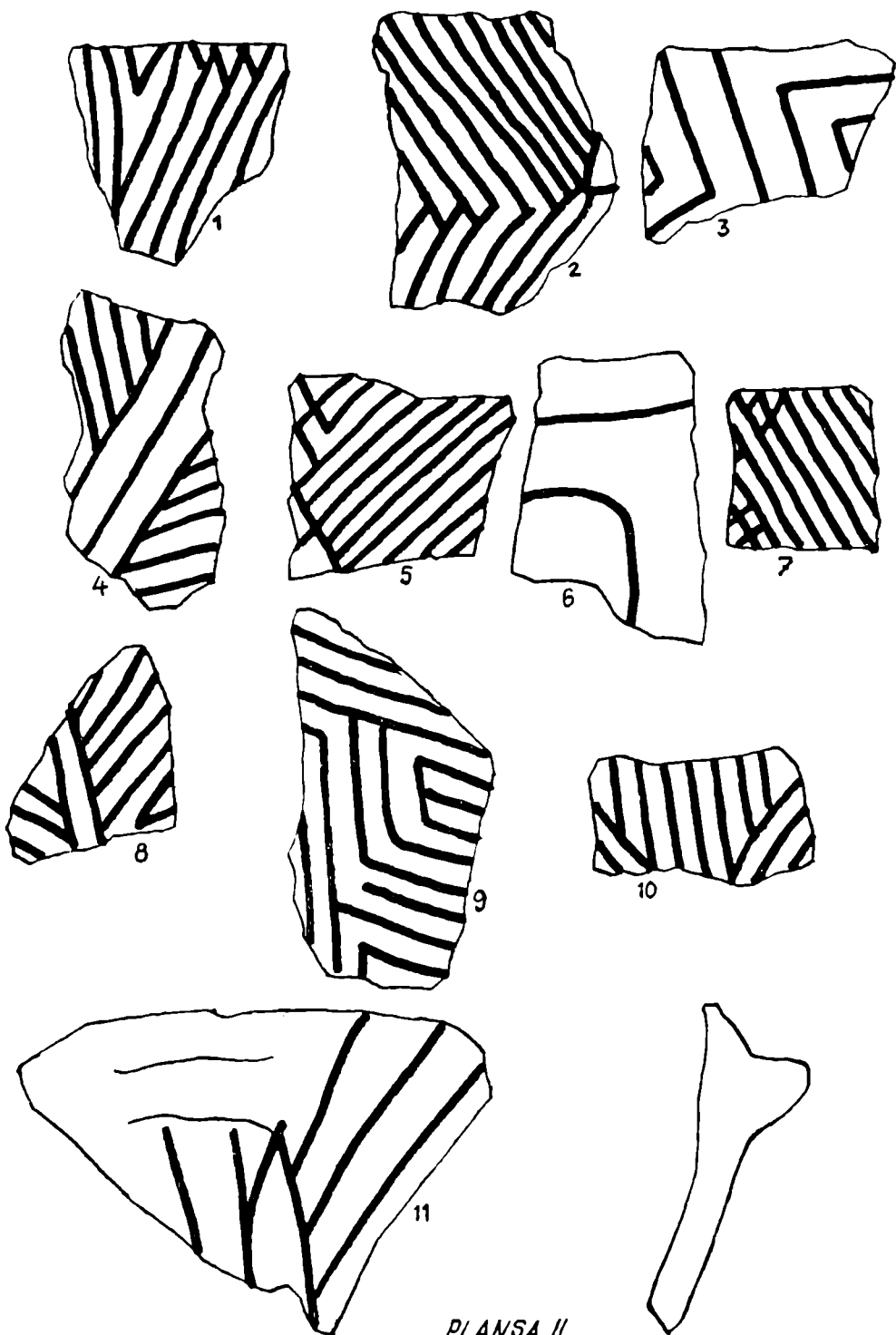
¹² Hortensia Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilization of golden pendants*, in *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 69—75.

¹³ Idem, *ibidem*, p. 78.

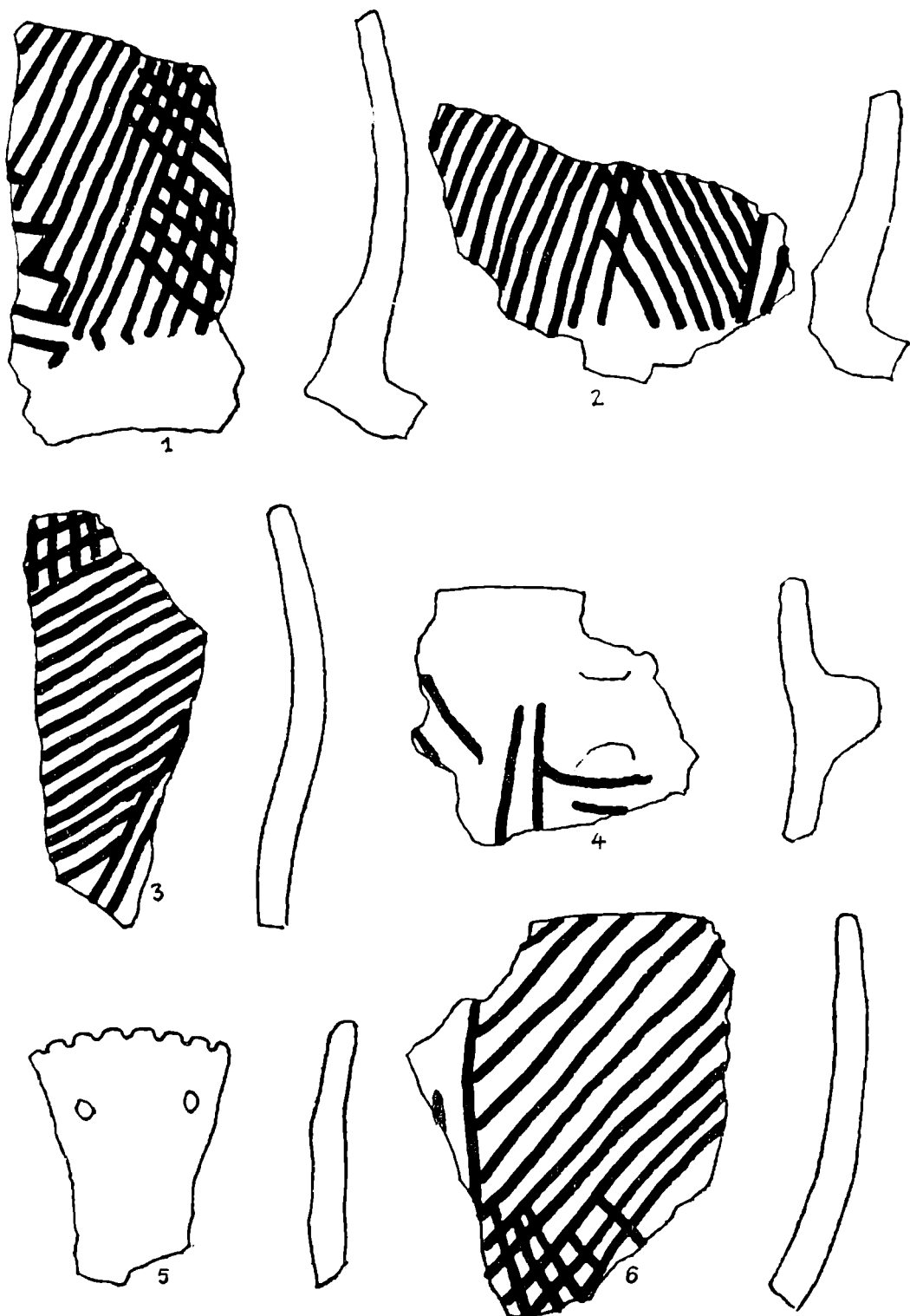
¹⁴ M. Garašanin, *Vinca-Cucuteni relativ chronologische Betrachtungen*, in *Sbornik Narodniho Muzea v Praze*, 20/1, 1965, p. 45.

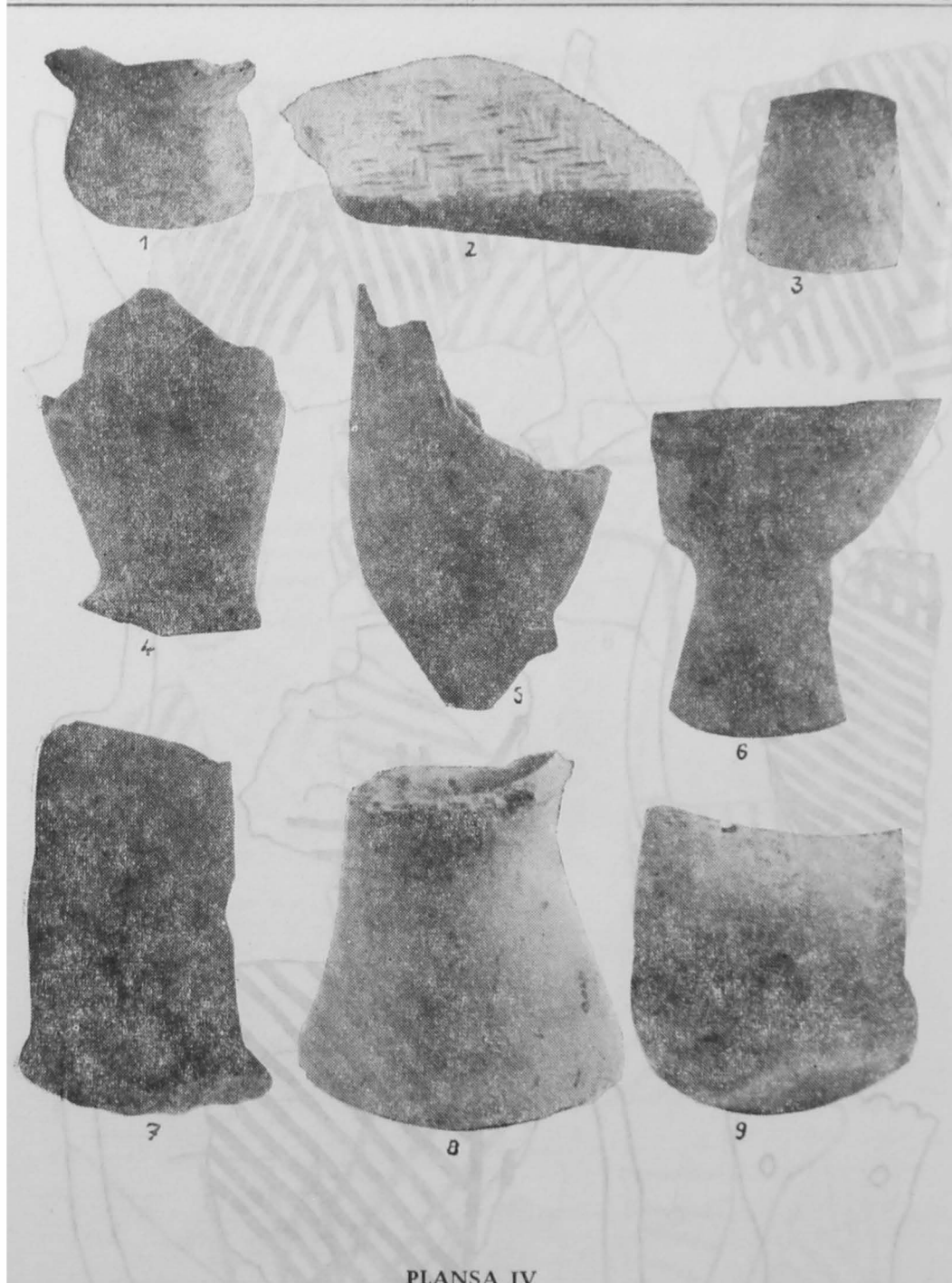
PLAȘA I.

PLANȘA II.

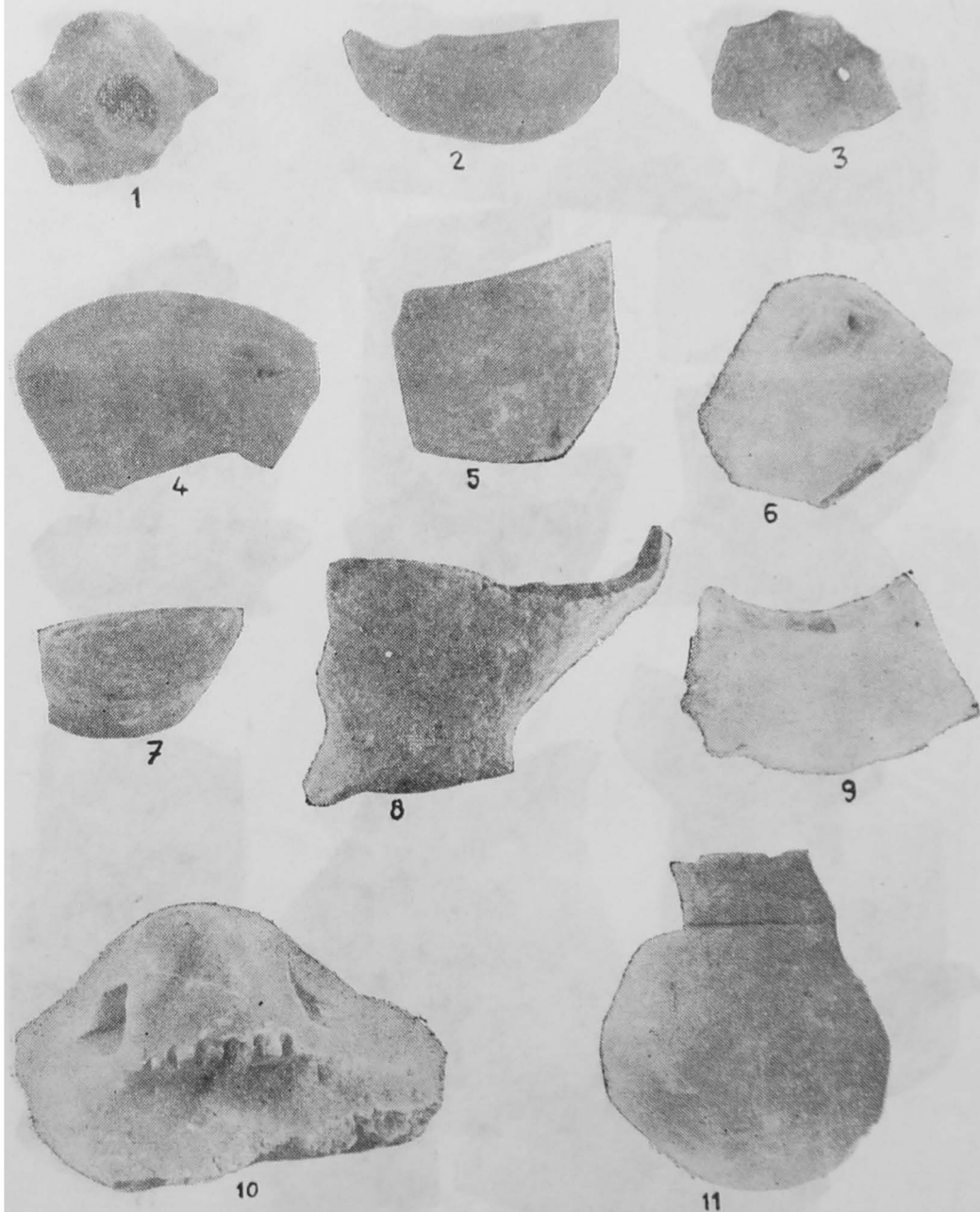

PLANȘA III.

PLANȘA V

PLANȘA VI

DESCOPERIRI ENEOLITICE PE VALEA CRIȘULUI ALB

(Ținutul Zărandului)

FLORIAN DUDAȘ

Descoperirile arheologice făcute în ultimul timp în vestul și nord-vestul României prezintă o importanță din ce în ce mai mare pentru cunoașterea istoriei vechi a acestei regiuni. Dintre acestea, numeroase așezări aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului au fost identificate în bazinele celor trei Crișuri, cu precădere pe cursul mijlociu și superior al acestor văi și a afluenților lor pînă spre culmile Munților Apuseni.

În cele ce urmează încercăm să aducem o modestă contribuție cu privire la identificarea și cunoașterea unor așezări eneolitice pe valea Crișului Alb (Ținutul Zărandului) cît și pentru a deschide o mai largă perspectivă viitoarelor cercetări arheologice în acest ținut (Fig. 1), încredințați fiind că rezultatele acestor periegeze vor suscita atenția cercetătorilor din acest domeniu în vederea elucidării unor probleme importante ale arheologiei vestului Transilvaniei.

1. **Țebea** (or. Brad, jud. Hunedoara). În anul 1954 au fost descoperite în hotarul muntos al satului, pe „Dealul Ruști”, vestigiile unei așezări aparținând culturii Coțofeni. În urma sondajelor întreprinse a rezultat un bogat inventar ceramic, variat ornamentat (fiind reprezentat atît tipul Furchenstich cît și Linsenkeramic), topoare de piatră, fusaiole, percutoare și o roată de car-miniatură — material arheologic studiat și publicat de N. Harțuche¹ care-l încadrează cronologic intern fazei a treia a culturii Coțofeni.

2. **Ribicioara** (com. Ribița, jud. Hunedoara). În vara anului 1972, cu prilejul unor periegeze de teren întreprinse în hotarul muntos al satului, la 3 km spre nord, pe locul „La Cărmizi”, au fost descoperite

¹ N. Harțuche, *Cercetări arheologice la Brad*, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 439—449.

de noi o serie de fragmente ceramice aparținând neoliticului final și probabil începutului epocii bronzului. Din cauza dimensiunilor mici și corodării, o încadrare tipologică a materialului ceramic cules este imposibilă. În schimb, se pot face unele precizări de natură stilistică. Mai multe fragmente ceramice de culoare brună-castanie aparțin unor vase cu buza evazată și marginea îngroșată pe partea exterioară (Pl. I/1), iar pe alte exemplare se află, sub buză, proeminente-apucători de formă semicirculară alungită, de la a căror bază pornesc în jos două briuri mici simple ori crestate (Pl. I/2—5). Buza unor vase, îngroșată la exterior, este ornamentată cu impresiuni drepte sau ușor înclinate, dispuse orizontal, de la care pornesc linii incizate (Besenstrich) oblice, verticale, paralele, unele formind unghiuri sau zig-zaguri (Pl. I/6—10). Un fragment de culoare cenușie închisă aparținând unei ceșcuțe, prezintă chiar sub toartă un șir de impresiuni drepte, dispuse orizontal (Pl. I/11).

Cu toate că ceramică ornamentată în tehnica „împunsăturilor succesive” (dată fiind, credem, cercetarea restrînsă) deocamdată nu s-a aflat, pe baza similitudinilor (dacă recurgem la analogii ce le găsim în așezări contemporane situate geografic cît mai aproape) ce materialul descris îl prezintă cu unele piese de inventar ale așezării de la Tebea², încadrăm materialul descoperit la Ribicioara într-o etapă evoluată, tîrzie, a culturii Coțofeni.

3. Baia de Criș (jud. Hunedoara). În secolul trecut în hotarul localității s-a descoperit un bogat și variat material arheologic (preponderent ceramic, fragmentar) atribuit culturii Coțofeni³.

4. Buceava-Șoimuș (com. Brazii, jud. Arad). Spre sud de Gurahonț, în Munții Zărandului, la confluența văii Mădrigeștiului cu valea Șoimușului, se află un pînten de deal denumit de localnici „Cetățeauna”, înconjurat din trei părți de abrupturi, singura cale de acces reprezentînd-o o mică înșeuare acoperită cu pășune. Pe acest loc, în anul 1971, cu prilejul unor deșteleniri au fost adunate de elevi o serie de fragmente ceramice, unele dintre ele fiind ornamentate prin împunsături succesive. Cunoașterea locului este sumară⁴. În secolul trecut, la o carieră din apropiere a fost descoperit un topor de piatră⁵.

5. Sebiș (jud. Arad). În extremitatea nordică a orașului, nu departe de „Strîmtură”, pe panta estică a dealului „Pleșa” și locul de unde locuitorii scot pămînt pentru făcut cărămidă, în toamna anului 1973 au fost găsite la o adîncime de circa 0,60 m urme de arsură, chirpic, cărbune, fragmente ceramice, numeroase așchii reziduale și mai multe unelte de silex și obsidiană.

² *Idem, ibidem*, pl. I—IV.

³ I. Andrițoiu, în *Sargeția*, VIII, p. 43. Nu-i exclus ca materialul să provină din așezarea de la Tebea, situată în apropiere.

⁴ Inform. prof. Ioan Filip, Lic. din Gurahonț (jud. Arad).

⁵ S. Márki, *Aradvármegye története* (Istoria comitatului Arad), II, Arad, 1895, p. 13.

Din materialul salvat de noi notăm: un fragment de cană, de culoare brună gălbuie, cu buza evazată și îngroșată spre interior, sub care se află un brîu reliefat simplu, dispus orizontal (Pl. I/12) alte trei fragmente ornamentate chiar sub buză cu proeminente: una este semicirculară, o alta, dreptunghiulară, prezintă la bază striuri verticale (Pl. I/13), iar a treia înfățișează un tip cu totul obișnuit în ținutul culturii Coțofeni (Pl. I/14). Un mic fragment al unui alt vas prezintă chiar sub buză un brîu alveolar aplicat (Pl. I/15), iar pe două cioburi se observă un motiv decorativ în rețea (Pl. I/16—17).

Alături de un bulgăre de ocru, mai multe virfuri de săgeți și un răzuitor de silex, pe acest loc a mai fost găsit de noi un topor de piatră perforat, ce înfățișează un tip nemaiîntlnit în ținut (Pl. I/18 a, b, c, d), dar cu o largă răspîndire în neoliticul tîrziu (mai cu seamă în aria ceramicii ornamentată cu șnur) în Europa centrală, sud-estică și în Balcani⁶. Prezintă dimensiuni potrivite (15 cm lungime, 3,5 cm lățime), în profil apare ușor curbat înspre interior, în preajma găurii de înmănușare relevă o îngroșare vizibilă, tăișul este drept cu muchie semicirculară, iar capătul opus plat are un profil circular — caracteristici ce însumă tot atîtea calități ale unui veritabil (pentru acele vremuri eneolitice) baltag sau topor de luptă.

6. **Clit** (com. Hășmaș, jud. Arad). Pe platoul pintenului de deal „Gurețul Negrilor” din Munții Codrului, cu prilejul descoperirii și cercetării arheologice a cetății dacice, au rezultat o serie de fragmente caracteristice culturii Coțofeni, ornamentate cu incizii, linte și împunșături succesive. Au fost identificate printre ele și cîteva fragmente lucrate într-o manieră Vučedol. Toate aceste urme par a semna la sfîrșitul neoliticului pe „gurețul” de la Clit existența unui restrîns sălaș păstoresc sezonier⁷.

7. **Cuied** (com. Buteni, jud. Arad). În anul 1972, cu prilejul cercetării așezării neolitice aparținînd culturii Tisa (varianta sudică-aspectul Vărșand) identificată în perimetrul satului⁸, la un kilometru spre vest de localitate, pe partea dreaptă a drumului comunal spre Iercoșeni, pe locul denumit „Dulău”, în urma desțelenirii unui teren, plugul a scos la suprafață urme de locuire preistorică constînd din fragmente ceramice, unelte din piatră, chirpic, resturi menajere și trei figurine de lut ars.

Dintre fragmentele ceramice adunate de la suprafața a terenului, amintim: buza unui vas, pare-se castron, ornamentată printr-un brîu

⁶ M. Roska, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, Cluj, 1927, p. 133, fig. 65/7. Prezintă o piesă de tip identic.

⁷ S. Dumitrașcu, *Cetățuia dacică de la Clit*, în *Lucrări Științifice* (în continuare: L.S.), Seria B, 1970, Oradea, p. 147 sq.

⁸ Fl. Dudaș, *Repertoriul arheologic al Țării Zărandului în lumina ultimelor descoperiri*, în *Revista Muzeelor*, VII, 4, 1970, p. 358. Recent, N. Ardeleanu, profesor în localitate, a descoperit în perimetrul acestei așezări o cupă de lut cu picior, de culoare roșie.

crestat (Pl. I/22, 23); alte două buze de vas de dimensiuni mai mici prezentînd cîte o proeminență dreptunghiulară; toarte, unele de factură badeniană (Pl. I/23, 24); fragmente prezentînd buza crestată (Pl. I/25, Pl. II/1) sub care se desfășoară un ornament de linii incizate (Besenstrich) sau striuri accentuate (Pl. II/2—4) ce compun rețele, nu întotdeauna îngrijit reliefate. Un fragment de ceașcă, apropiată ca tip ceștilor din aria culturii Baden-Pécel⁹), ce prezenta toarta suprainălțată, este ornamentat în întregime prin benzi de linii paralele și în zig-zag (Pl. II/5).

Unele analogii pentru ceramica de la Cuied — „Dulău” întîlnim în inventarul mai multor așezări eneolitice din Transilvania, inclusiv în aria culturii Coțofeni, cum este de pildă așezarea mai apropiată geografic de la Giriș — „Rituri”, de lângă Oradea, din valea Crișului Repede, încadrată „primei faze a culturii Coțofeni cu incizii, dar fără împunsături succesive”¹⁰.

Cum în cadrul acestei așezări destul de restrînsă, pare-se de scurtă durată, urme care să asigure în mod cert pe acest loc vestigii ale vreunei alte culturi nu s-au găsit, putem admite că cele trei figurine de lut ars (două sînt zoomorfe, iar a treia antropomorfă) aparțin aceleiași așezări, răstimp și culturi eneolitice. Figurinele zoomorfe (Pl. II/6, 8) sînt modelate din lut amestecat cu nisip fin, au o culoare neuniformă ce variază de la galben la brun-cafeniu și reprezintă plastic bovine cu bărbia pronunțată, gît scurt, gros și corp robust, probabil tauri. Figurina antropomorfă feminină (Pl. II/7) este confecționată dintr-o pastă identică. Corpul a fost modelat în formă de coloană (înălțime 9 cm, diametrul 2,8 cm), piesa avea gîtul lung și subțire, capul lipsește, membrele n-au fost reliefate, iar ombilicul și sinii sînt modelați în formă conică. Picioarele de asemeni n-au fost redată, extremitatea inferioară plată dezvoltîndu-se că piesa era așezară probabil pe un altăraș din lut sau piatră.

Ornamentația figurinei este sumară: două linii orizontale paralele redau schematic — brîul — sub care, pe spate, sînt incizate mai multe linii în zig-zag. Figurinele provenite din așezarea de la Cuied — „Dulău” sînt cele dintîi reprezentări plastice de lut ars (cunoscute), aparținînd perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului, descoperite în Crișana¹¹.

8. Șilindia — „Satul Mic” (jud. Arad). Pe locul descoperirii impresionantului tezaur monetar dacic, în toamna anului 1968, cu pri-

⁹ Nándor Kalicz, *Die Pécel (Badener) Kultur und Anatolien*, în *Studia Archaeologica*, II, Budapesta, 1963, p. 60 sq.

¹⁰ S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni de la Giriș — „Rituri”* în *L.Ș.*, II, Oradea, 1968, p. 257—264.

¹¹ Pentru alte vestigii aparținînd reprezentării plasticii de lut ars din vestul României, vezi S. Dumitrașcu, *Figurine „preistorice” descoperite în Crișana*, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 129—136.

lejul unor periegheze de teren la care am participat alături de arheologul S. Dumitrașcu, au fost descoperite urme ceramice prezentînd o ornamentație specifică culturii Coțofeni¹². Cunoașterea așezării este sumară.

9. **Desna** (jud. Arad). Pe locul „La Vii”, situat la circa 1 km spre nord-vest de ruinele cetății medievale, Cornel Balici, profesor în localitate, a găsit un topor de piatră păstrat fragmentar, apropiat ca tip celui descoperit de noi la Sebiș (Pl. II/9). Cu prilejul unor periegheze întreprinde în acest loc au fost adunate din albia unui torent de versant fragmente de vase care prin ornamentația ce o prezintă par a se-nscrie în categoriile binecunoscute ale culturii Coțofeni (Pl. II/10—18). Atrag atenția între ele: două mici cioburi ornamentate prin împunsături succesive și buza unui vas a cărei creștături de asemeni au fost reliefate prin împunsături succesive (Pl. II/19—21). Nu-i exclus ca toporul din cupru descoperit în localitate în secolul trecut¹³ să provină tot din acest loc.

10. **Moneasa** (jud. Arad). În peștera „Hoanca Coului” și împrejurimi s-au descoperit în secolul trecut vase și fragmente ale unor vase cu buza oblică și toarta supraîncălzită, ornamentate specific, încadrate astăzi culturii Coțofeni¹⁴.

11. **Șiria** (jud. Arad). În extremitatea vestică a Zărandului, la poalele dealului pe care se înalță ruinele cetății medievale, în apropierea conacului Bohus, în șanțurile destinate fundației unei clădiri au fost găsite mai multe fragmente de vase ceramice lucrate cu mîna dintr-o pastă conținînd mult microprundiș¹⁵. În grădinile din apropiere a fost găsit un topor de piatră.

Tot în hotarul localității a mai fost descoperit în secolul trecut un topor de cupru¹⁶.

12. **Susani** (com. Ignești, jud. Arad). În primăvara anului 1970, cu prilejul unor cercetări arheologice de teren în hotarul muntos, împădurit, al localității au fost identificate urmele unei alte așezări aparținînd culturii Coțofeni, situată pe locul „La Rîpi”. Panta dealului este abruptă, puternic erodată și acoperită în cea mai mare parte de o recentă plantație de brazi. Urmele arheologice, predominant ceramice, ne-au fost dezvăluite cu prilejul defrișărilor desfășurate în acest sector de versant, tot atunci aflîndu-se în valea pîrîului din apropiere un topor din piatră. Versantul despădurit a favorizat formarea mai multor torenți a căror activitate a înlăturat în mai multe locuri stratul

¹² Fl. Dudaș, *Repert. cit.*, p. 358.

¹³ S. Márki, *op. cit.*, I, Arad, 1893, p. 60.

¹⁴ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *B. der R.-G. Kommission (BERRGK)*, 22, 1933, p. 18.

¹⁵ Inform. prof. Ioan Chiriliuc, Șiria. Materialul ceramic se păstrează la școala din localitate.

¹⁶ E. Comșa, *Über das neolithicum in WestRumänien*, în *Acta Antiquae et Archaeologica*, XIV, Szeged, 1971, p. 41 sq.

arheologic în general subțire, variind între 15—20 cm, fapt datorat cu precădere, credem, pantei abrupte.

Cu prilejul periegezelor întreprinse de-a lungul torenților recent formați și-n urma executării unui sondaj în sectorul pantei „La Rîpi”, a rezultat o cantitate deosebită de fragmente de vase ceramice, obiecte din piatră, os și lut, și mai multe bucăți de chiripic purtînd impresiunile nuielilor.

Ceramica. În privința calității pastei deosebim fragmente ceramice de aspect și compoziție a) comună și b) fină. Pasta ceramicii comune, aflată într-un procent redus, conține degresant cantități reduse de nisip și pietricele care-au determinat obținerea unor vase de calitate îndoielnică, aspre la pipăit, nelustruite și, de cele mai multe ori, lipsite de stratul de slip. Culoarea ceramicii diferă între cărămizie și brună-castanie. Ceramica fină, predominantă cantitativ, este lucrată dintr-o pastă bună. Pereții vaselor erau subțiri și acoperiți printr-un strat de slip.

Forme. Cu excepția unei cești mici, păstrată fragmentar, alte vase întregibile nu s-au găsit. Starea fragmentară diferențiată ne permite să deosebim totuși, tipologic, mai multe forme principale: 1) vase scunde cu corpul bombat și buza răsfrintă și îngroșată în afară; 2) căni cu buza oblică și toarta supraîncălțată; 3) vase de aspect bitronconic rotunjit, cu gît zvelt și buza evazată, cu marginea îngroșată în afară. Mai deosebim fragmente ale unor mici străchini, boluri, vase pentru provizii ș.a.

În cadrul materialului cercetat deosebim fragmente cu buza îngroșată pe ambele părți (Pl. III/1). Fundul mai multor vase este plat (Pl. III/2). Au fost găsite două fragmente ale unui vas strecurător (Pl. III/3). Fragmente ale altor vase, cu profil obișnuit și buza evazată, prezintă sub aceasta sau în punctul de maximă rotunjire torți tubulare sau late (Pl. III/4, 5).

Ornamentarea. O bună parte a inventarului ceramic al acestei așezări îl constituie stilistic fragmentele incizate prin șiruri de alveole, linii, ciupituri, incizii dezordonate ori briulețe alveolare. Se constată o proporție egală între ornamentul reliefat și cel incizat. Fragmentele vaselor mari sînt ornamentate prin briie reliefate simple sau crestate, dispuse pe umăr sau sub buză (Pl. III/6, 7). Alte fragmente prezintă, cu precădere sub buză, proeminențe-apucători dreptunghiulare sau semicirculare, unele chiar alveolate, de la baza cărora pornesc spre pîntecul vaselor două sau chiar trei briie simple ori crestate, împreunate terminal printr-un briu orizontal (Pl. III/8—13). Tot astfel, fragmentele aparținînd unor castroane, prezentînd torți tubulare ori mici urechiușe, sînt ornamentate prin briie scurte, dispuse vertical (Pl. III/14).

Ornamentul incizat îl întîlnim atît singur cît și-mpreună cu alte elemente stilistice. Buza vaselor, cu precădere, este ornamentată printr-o succesiune de unul sau două șiruri orizontale paralele de impre-

siuni oblice sau drepte, prelungite vertical spre umăr prin linii incizate oblice sau sub formă de benzi hașurate în unghi sau zig-zag (Pl. III/15—20; Pl. IV/1—3) — caracteristici stilistice cu vizibile identități în inventarul majorității celorlalte așezări de acest tip descoperite în Transilvania¹⁷. Sub buza altor vase sînt dispuse orizontal șiruri de linii simetric împreunate în motivul „ramurei de brad” (Pl. IV/4, 5). Pe fragmentele altor vase întîlnim șiruri de impresiuni dispuse orizontal, pe unul și chiar două sau trei rînduri paralele, pe buză, sub buză cît și pe corpul bombat al vaselor, pe umăr (Pl. IV/6, 7).

Un alt element oramantal caracteristic așezării îl constituie ceramica aparținînd tipului stilistic „Furchenstich” dintre a cărui motive ornamentale, obținute prin împunsături, amintim: benzile oblice sau în zig-zag, acel motiv al „ramurei de brad”, cel în formă de triunghi, etc. (Pl. IV/8, 9), uneori chiar combinate cu hașuri sau romburi, asemeni stilisticii unor vase ale culturii Turdaș.

Nu numai corpul vaselor ci chiar și torțile bandate sînt frecvent ornamentale pe latura exterioară prin realizarea unei benzi alcătuită din linii paralele cu împunsături. Alături de tipul stilistic al benzilor de linii din împunsături succesive au fost descoperite — e drept — puține, fragmente ale unor vase (dintr-o pastă și prezentînd o culoare identică), caracteristice tipului Linsenkeramic, ornamentate cu pastile de lut de forma unor boabe de linte aplatizate, aplicate, cu precădere în grup, pe și sub buza ori umărul vaselor (Pl. IV/10, 11).

Obiecte de lut și piatră. Dintre piesele de lut ars amintim: două fusaiole (Pl. IV/13, 14) și o greutate de lut (Pl. IV/12). În rîpile create de torenți au fost observate urmele a două locuințe construite din pari și nulele acoperite cu chirpic, iar în preajma lor resturi ceramice, menajere, multă cenușă și cărbuni. Inventarul litic aflat îl compun: un topor prezentînd gaură de înmănușare, numeroase așchii de silex, un percutor și mai multe obiecte de piatră prezentînd vizibile șanțuiri rezultate-n urma șlefuirii intense. Alăturat acestui material litic amintim un vîrf de lance obținut prin cioplirea unui bulgăre de minereu de fier de proveniență locală (Pl. IV/15)¹⁸.

Bazîndu-ne pe descrierea materialului arheologic, în special a ceramicii, încadrăm așezarea identificată la Susani culturii Coțofeni. Inventarului ceramic prezentat elementele stilistice imprimă cronologic caracteristici evolutive deosebite ce le dezvăluie însăși prezența, alături de ceramica incizată, a fragmentelor de vase ornamentate prin împunsături succesive și boabe de linte. Greutatea de lut, prîsnelele, așchiile de silex, percutoarele și topoarele de piatră, aflate-n așezare,

¹⁷ Pentru o sinteză asupra acestei culturi, vezi: S. Dumitrașcu, *Note asupra culturii Coțofeni*, în *L.S.*, I, Oradea, 1967, p. 79—98.

¹⁸ Existența unor asemenea zăcămintе în acest sector al Munților Codrului o confirmă și lista publicată de M. Rusu, în *In memoriam Constantini Diacoviciu cit.*, p. 358.

constituie desigur elemente de inventar ce nu diferă mult de cele ale așezărilor neolitice anterioare, descoperite în Zărand¹⁹.

Dintre obiectele de piatră, excepție face, totuși, vârful de lance din fier nativ ce trebuie considerat element nou, propriu acestei culturi încadrată unei epoci zbuciumate și uneori războinice²⁰.

Toate aceste fapte documentează pe înălțimile versantului vestic al Munților Codrului-Moma, la Susani, urmele unei așezări încadrată cronologic intern fazei a treia a culturii Coțofeni, caracteristică sfârșitului perioadei de tranziție și începutului epocii bronzului, ce se înscrie în seria așezărilor ce atestă o cultură deplin formată, situate pe înălțimi, cum sînt în Transilvania cele de la Boarta²¹, Cîlnic²², Măgura Căpușului²³ și altele.

*

Concluziile generale ce se pot desprinde din succinta prezentare a acestor așezări și vestigii arheologice denotă cu destulă certitudine că în bazinul Crișului Alb există mai multe puncte de interes arheologic.

Marea majoritate a vestigiilor eneolitice prezentate aparțin culturii Coțofeni (cca 1900—1700 î.e.n.) și, în cadrul acesteia primei (*Cuied, Șilindia*), dar mai ales celei de-a treia faze de dezvoltare a acestei culturi (*Tebea, Ribicioara, Buceava, Sebiș, Clit, Desna, Moneasa, Susani*), atribuire ce o facem bazîndu-ne pe similitudinile materialului preponderent ceramic identificat cu cel al așezărilor de acest tip cunoscute atît în Transilvania cît și în Banat și Crișana.

Topografic, așezările eneolitice din bazinul văii Crișului Alb sînt situate, de regulă, pe vîrfuri și boturi de deal, în locuri înalte, împădurite, greu accesibile, cu aspect de „cetăți” naturale, constituind²⁴, într-adevăr, și în aceste părți cea mai impresionantă urcare spre înălțimi, ca număr și cutezanță, a unor grupări umane pînă în vremurile dacice²⁵.

Luînd în considerare faptul că dintre cele 12 așezări identificate în Zărand doar două sînt așezate la un nivel mai coborît, s-ar putea conchide că, datorită unor împrejurări încă neîndeajuns de bine cu-

¹⁹ Fl. Dudaș, *Reperit cit.*, 357—358.

²⁰ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 82—83.

²¹ S. Dumitrașcu — G. Togan, *Săpăturile arheologice de la Boarta (jud. Sibiu)*, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 423—436.

²² F. Roth, *Das nordische Steinzeitdorf von Kelling. Ausgrabungen des Forschungsinstituts der Kelling im Gebiet Bergland*, în *Deutsche Forschung im Südosten*, 2, 1942, Sibiu, p. 199 sqq.

²³ S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni — „Măgura Căpușului”*, în *St. Com.*, 13, 1967, Sibiu, p. 157—161.

²⁴ *Idem*, *Note asupra culturii...* cit., p. 90.

²⁵ Stratigrafic, stratul lor de cultură nu suprapune vestigii aparținînd unor culturi preistorice anterioare.

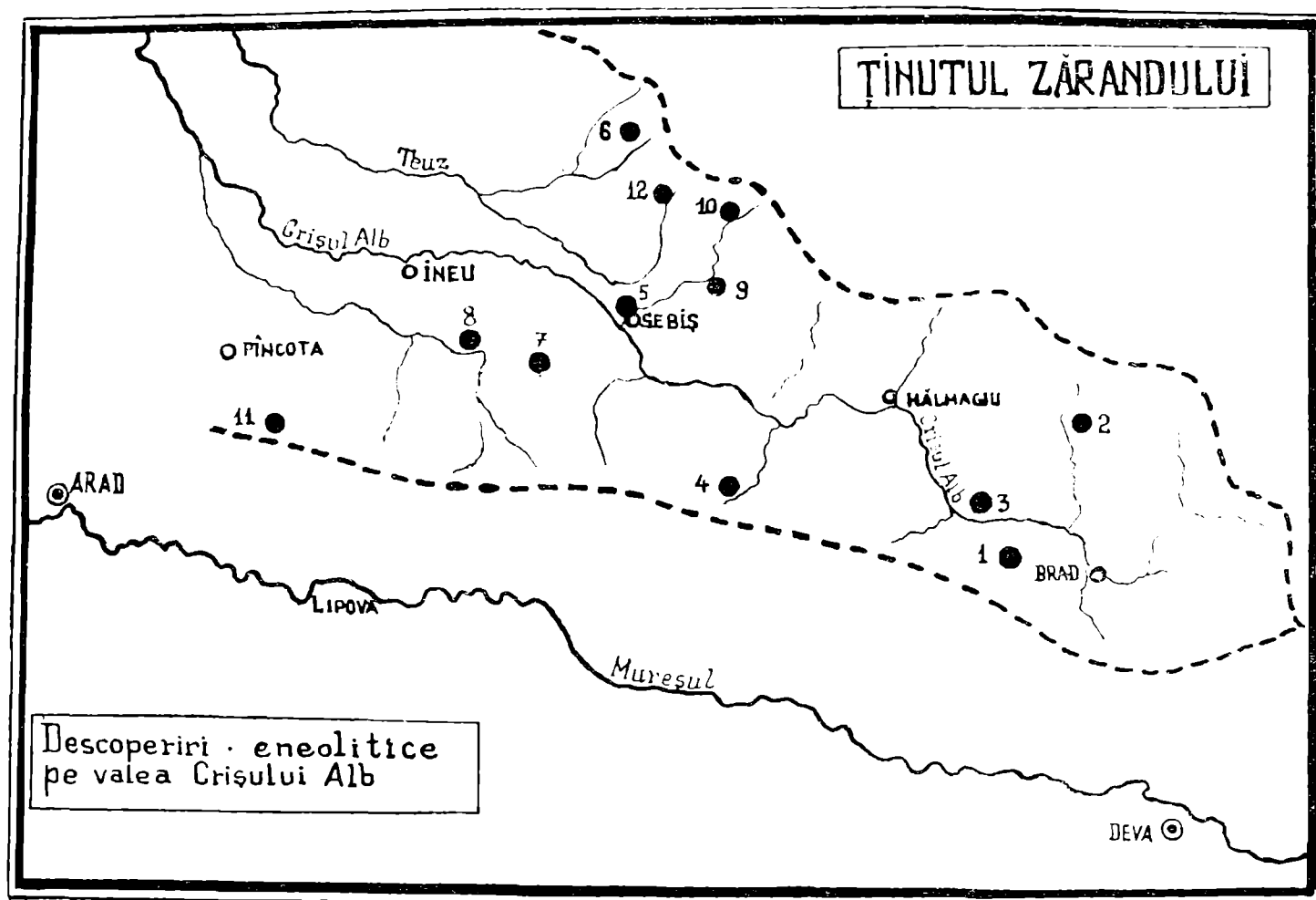

Fig. 1. Ținutul Zărandului. Descoperiri eneolitice pe Valea Crișului Alb.

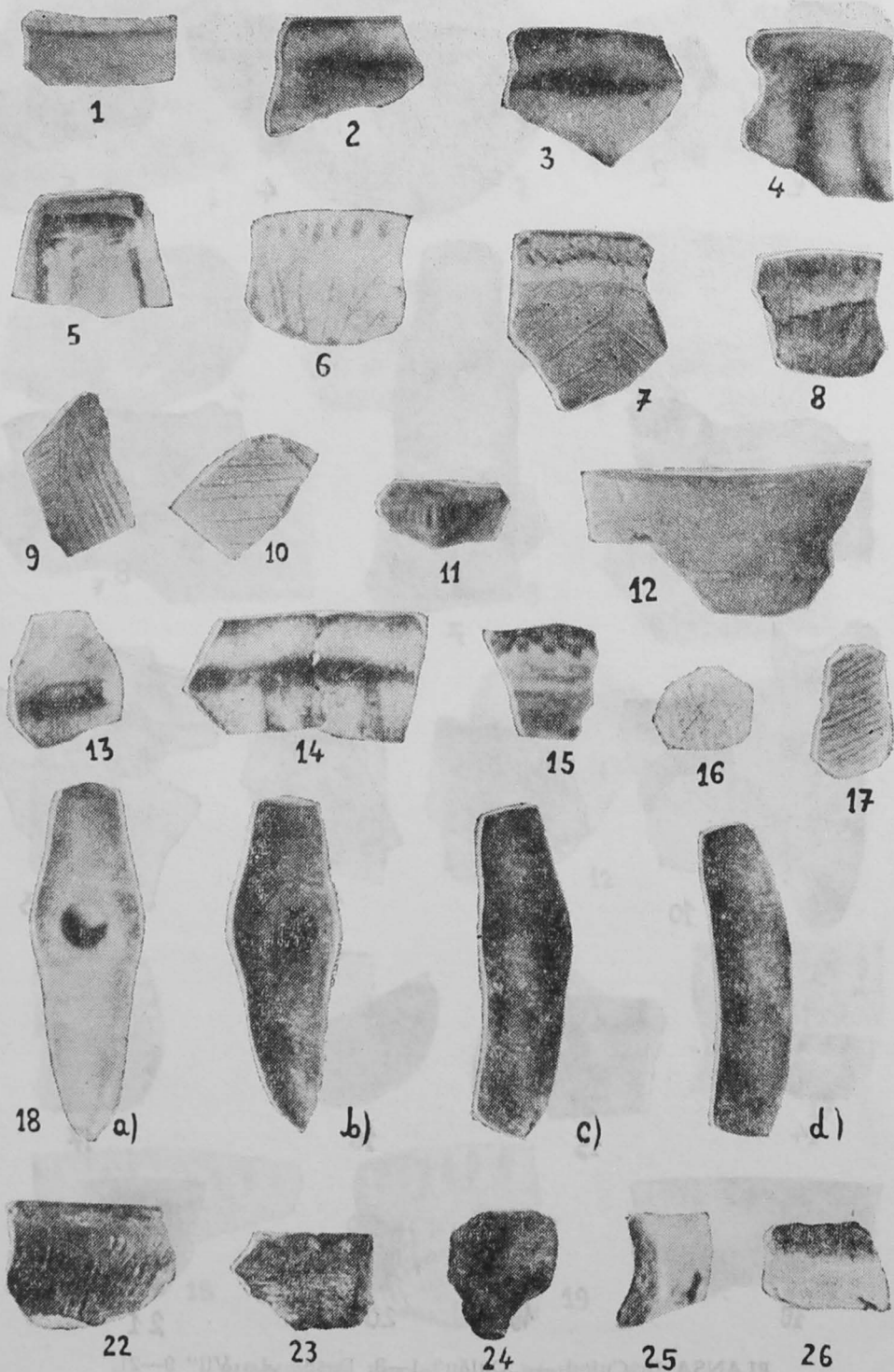
noscută, legate eventual de schimbări de climă sau condițiile de viață diferite, purtătorii acestei culturi au preferat pentru așezări locurile înalte, evitând văile râurilor.

Descoperirea acestor vestigii completează harta arheologică a zonei Zărandului din extremitatea sudică a Crișanei, în general puțin cercetată, contribuind totodată la o mai bună cunoaștere a culturii Coțofeni²⁵.

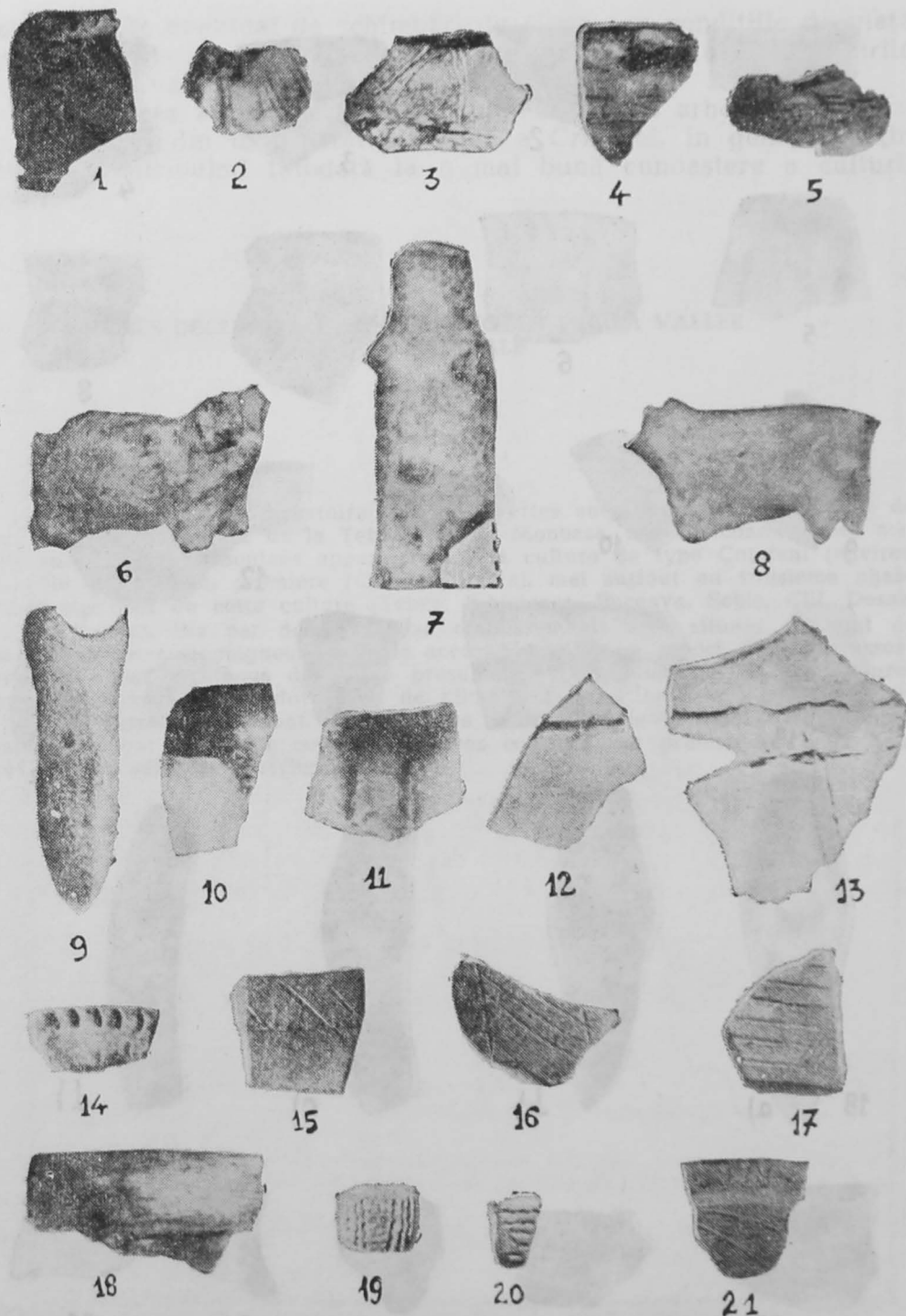
LÉS DÉCOUVERTES ENÉOLITHIQUES SUR LA VALLÉE DU CRIȘUL ALB

(Résumé)

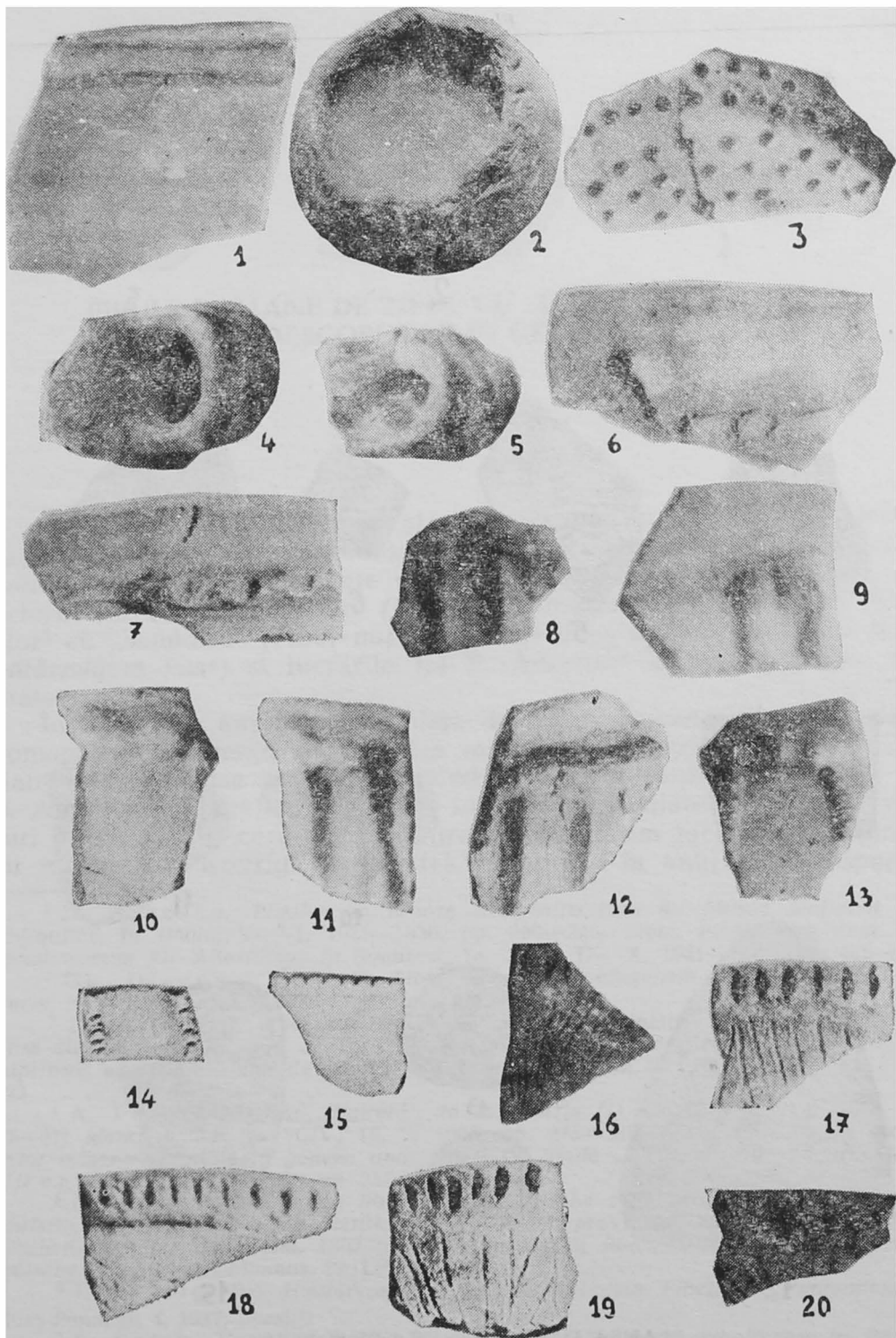
L'auteure présente la répertoire des découvertes enéolithiques sur la vallée du Crișul Alb qui sans celles de la Țebea, Clit et Moneasa, sont inconnues. Les majorités des vestiges présentés appartenons à la culture de type Coțofeni (environ 1900—1700 av. n.e.) au première (Cuied, Șilindia), mai surtout au troisième phase de développement de cette culture (Țebea, Ribicioara, Buccava, Sebiș, Clit, Desna, Moneasa, Susani). Dix par de ces douze établissements sont situées au bout de colline et en lieux montagneux, difficile accessible, avec un aspect de „forteresses” naturelles — fait qui nous détermine presumer que, a cause de la conjonctures encore peu connues (transformation de climat ou conditions de vie différentes), les groupes humains qui ont habité en ce intervalle ces contrées), les groupes humains qui ont habité en ce intervalle ces contrées ont préféré les lieux hautes, évitant les vallées de la rivière.

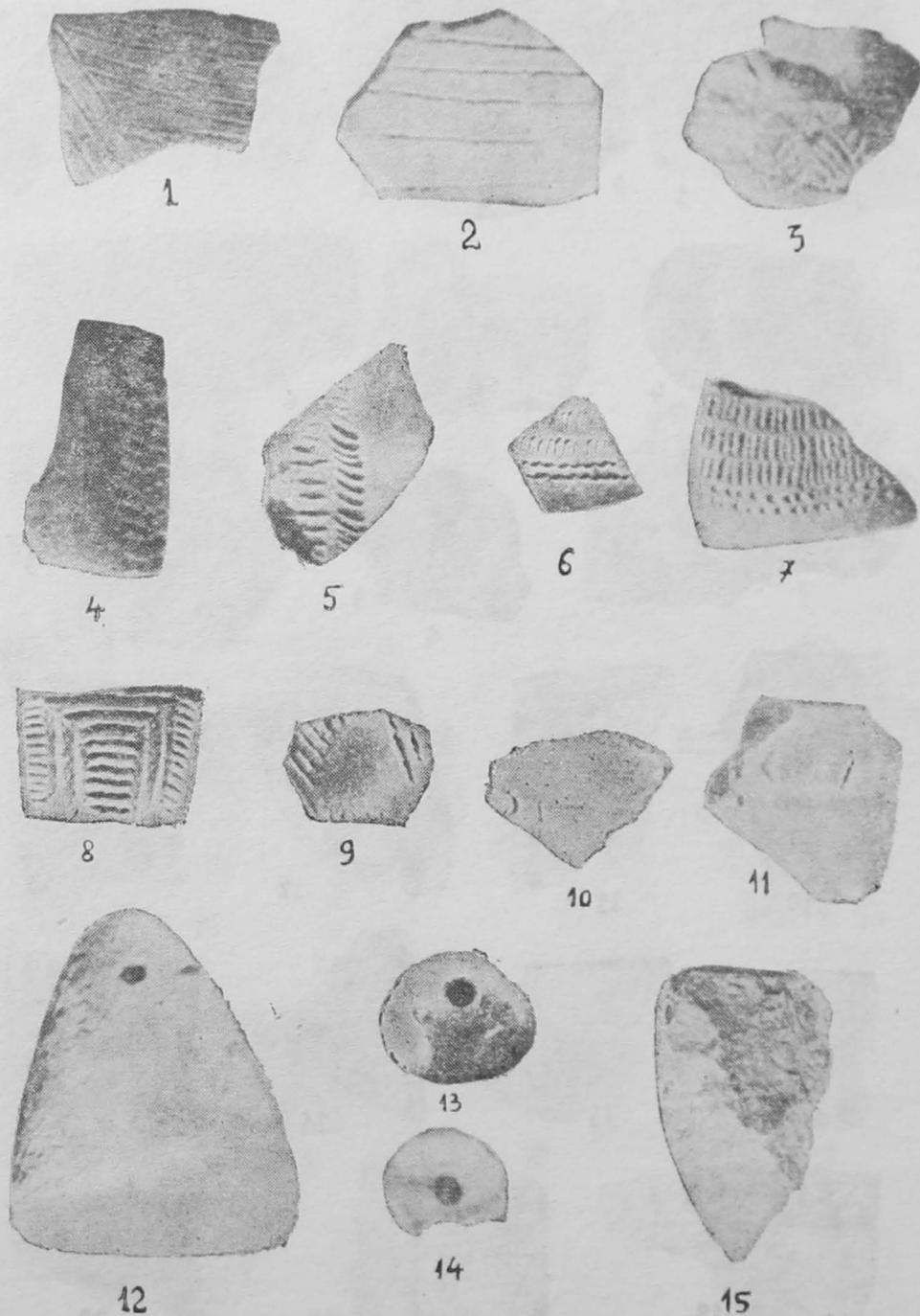
PLANŞA I. Ribicioara — „La Cărmizi” (1—11); Sebiş — „Dealul Pleşa” 12—18 a, b, c, d, Cuied — „Dulău” 22—26.

PLANȘA II. Cuied — „Dulău” 1—8; Desna „La Vii” 9—21.

PLANȘA III. Susani — La Rîpi" 1—20.

PLANŞA IV. Susani — „La Ripi” 1—15.

FIBULE ROMANE DE TIPUL CU „CAPETE DE CEAPĂ” DESCOPERITE ÎN CRIȘANA

de
SEVER DUMITRAȘCU

Fibulele de epocă romană și post-romană au constituit obiectul mai multor studii ale arheologilor români¹. Dintre acestea amintim studiile monografice dedicate de Gh. Diaconu fibulelor de tipul² „cu piciorul întors pe dedesubt” (*Fibel mit Umgeschlagenem Fuss*), fibulelor³ cu „semidisc” (*Fibel mit Halbkreisförmiger Kopfplatte und Rautenförmigem Fuss*) și lucrările lui P. Aurelian⁴ privind fibulele „digitate”.

În literatura europeană fibulele de epocă romană și post-romană (romane, de influență sau origine romană și neromane) au fost studiate în numeroase lucrări, începînd cu cele devenite clasice ale lui O. Almgren⁵. Fibulele romane au fost și ele studiate în repetate rînduri de mai mulți cercetători, dintre care amintim lucrările arheologilor maghiari I. Kovrig⁶ și E. Patek⁷ publicate în anul 1937, respectiv

¹ D. Popescu, *Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, pp. 239—246; *idem*, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bukarest*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, pp. 485—505.

² Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit Umgeschlagenem Fuss in Dazien*, în *Dacia*, XV, 1971, pp. 239—267.

³ *Idem*, *Über die Fibel mit Halbkreisförmiger Kopfplatte und Rautenförmigen Fuss aus Dazien*, în *Dacia*, XVII, 1973, pp. 257—275; cf. *idem*, *Nou tip de fibulă în cuprinsul culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov*, în *SCIV*, 16, 4, 1965, pp. 819—823.

⁴ A. Petre, *Fibulele „digitate” de la Histria (I)*, în *SCIV*, 16, 1, 1965, pp. 67—91; *idem*, *ibidem*, în *SCIV*, 16, 2, 1965, pp. 275—286; *idem*, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI—VII c.n.*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, pp. 255—275.

⁵ O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Stockholm, 1897 (nouă inaccessibilă); *idem*, *Studien über Nordeuropäische Fibelformen*, Mannus, 32, Leipzig, 1923.

⁶ I. Kovrig, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, în *Diss Pann*, II, 4, 1937, *passim*.

⁷ E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, în *Diss Pann*, II, 19, 1942, *passim*.

1942 și ale cercetătorului german G. Behrens⁸, lucrări de referință intrate trainic în literatura arheologică. Numai fibulele de tipul „cu piciorul întors pe dedesubt” au fost tratate în mai multe mici „monografii”, începînd cu articolul clasic publicat de M. Ebert, la Leipzig, în 1911⁹ și sfîrșind cu unul¹⁰ din ultimele articole cunoscute de noi, publicat de F. Kuchenbuch în 1954, la Berlin¹¹.

Importurile romane¹² în lumea liberă din nord, nord-est și est¹³, imitațiile după aceste produse sau fibulele neromane¹⁴ din această arie au făcut obiectul a numeroase lucrări, începînd cu cea amintită a lui O. Almgren. O mențiune aparte se cuvine cercetătorilor cehoslovaci T. Kolník¹⁵ și M. Laminová¹⁶, care, în ultimele două decenii au publicat întinse studii, temeinice lucrări monografice asupra fibulelor de epocă romană și post-romană descoperite în Slovacia.

Spre deosebire de fibulele romane din secolele II—III e.n. (diferitele variante ale fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt — *Fibeln mit umgeschlagenem Fuss*; a fibulelor cu resortul în formă de arbaletă simplă sau dublă — *Armbrustfibeln*; a celor cu arcul în formă de vioară — *Fibeln mit peltaförmig durchbrochener Bügel*; a celor de paradă — *Prunkfibeln*; a celor cu arcul în formă de ancoră — *Ankerfibeln* sau a celor cu arcul în formă de piuliță — *Scheibenfibeln* etc.), fibulele romane sau imitațiile lor din secolul IV e.n. nu au făcut, deocamdată, obiectul unui studiu tehnic, tipologic, stilistic, cronologic și cultural-istoric în literatura arheologică românească. În literatura euro-

⁸ G. Behrens, *Römische Fibeln mit Inschrift*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950; *idem*, *Zur Typologie und Technik der provinzial-römischen Fibeln*, în *Jahrbuch des RGZM*, Mainz, 1, 1954.

⁹ M. Ebert, *Zur Geschichte der Fibel «mit umgeschlagenem Fuss»*, în *PZ*, III, 3—4, Leipzig, 1911.

¹⁰ G. Müller, *Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Ungarn und Siebenbürgen*, în *Ungarische Jahrbücher*, XI, 1—2, Berlin und Leipzig, 1931; K. Peschek, *Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, în *PZ*, XXXIV,—V, 1949, p. 50.

¹¹ F. Kuchenbuch, *Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, în *Saalburg Jahrbuch*, XIII, Berlin, 1954.

¹² H. J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg, 1951; K. Majewski, *Importy rzymskie w Polsce*, Warszawa-Wrocław, 1960;

¹³ A. K. Ambroz, *Fibuli iuga evropeisoi ciasi SSSR (II—IV. e.n.)*, în *Archeologia SSSR svod arheologiceskih istocinikov*, D, —30, Moscova, 1966; cf. și F. Hančar, *Kaukasische Sprossfibeln*, în *ESA*, XII, 1938.

¹⁴ H. Preidel, *Die absolute Chronologie der germanischen Fibeln der Früh-römischen Kaiserzeit*, Mannus, 20, 1—3, Leipzig; E. Frischbier, *Germanische Fibeln im Anschluss an den Pyramter Brunnenfund*, în *Mannus*, 28, Leipzig, 1922; E. Benninger, *Die Südausbreitung der Einsprossfibeln*, în *Sudeta*, X, 1934, pp. 92—104; W. Schulz, *Ein Fibeltypus der Wandalischen Hasdingen mit Bemerkungen über die Prunkfibeln benachbarter Fürstentümer der frühen Völkerwanderungszeit*, în *Jahreschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 44, Halle (Salle), 1960, pp. 298—315.

¹⁵ T. Kolník, *Neue Einzelunde von Fibeln aus der römischen und Völkerwanderungszeit in der Südwestslowakei*, în *SIA*, VI, 2, 1958, pp. 386 sqq; *idem*, *Prunkfibeln der jüngeren Kaiserzeit im Lichte der Südwestslowakischen Funde*, în

peană s-au publicat în ultimul deceniu studii valoroase în care se analizează cronologia și importanța acestui tip de fibulă — *cu capete de ceapă* — pentru perioada romană târzie, pentru cunoașterea istoriei perioadei de trecere de la antichitate, — prin epoca migrației neamurilor germanice, turcice și slave, deci vremea formării multor popoare europene —, la feudalism.

Arheologul iugoslav Z. Vinski, studiind istoria veche a Dalmației — la întâlnirea dintre lumea romanică locală și slavi, a publicat la Split¹⁷, în 1967, printre alte piese de metal din Imperiul roman târziu și fibulele cu capete de ceapă din Jugoslavia, cu analogiilor lor din Italia, Asia Mică, România și Franța.

Cercetătorii germani care au studiat raporturile lumii locale antice din Bavaria și Imperiul roman, printre alte materiale de epocă imperială au publicat și fibule cu capete de ceapă¹⁸, discutând, astfel, indirect¹⁹ și originea, evoluția și istoria acestui tip de fibulă. O cronologie, pentru 6 tipuri de fibule cu capete de ceapă, a fost stabilită, prin conexarea descoperirilor de fibule asociate cu monede, de către E. Keller²⁰.

În ceea ce privește terminologia folosită pentru denumirea acestui tip de fibulă, arheologia românească a întrebuițat întotdeauna numirea de *fibulă cu capete de ceapă*. În Europa, arheologii s-au străduit să găsească pentru fibule, terminologia cea mai exactă. K. Ra-

SI A, XII, 2, 1964, pp. 439—446; *idem*, Eine neue Fibelvariante mit peltalörmig durchbrochener Bügel — und Kopiplatte, în *Studijné Zvesti AŮSAV*, 13, Nitra, 1964, pp. 221—222; cf. pentru acest din urmă tip de fibulă și studiul A. Alföldi, *Von Speerattribul der altrömischen Könige zu den Benefiziarierlanzen*, în *Vortrage des 3. Internationalen Limes — Kongresses in Rheinfelden* — Basel, 1957, Basel, 1959, pp. 7—11.

¹⁶ M. Lamiová Schmiedlová, *Spony z doby rímskej na Slovensku* (Die Fibeln der Römerzeit im der Slowakei), în *Studijné Zvesti AŮSAV*, 5, Nitra, 1961, p. 32, harta 4; Catalogul descoperirilor (Zwiebelknopffibeln): 1. Zitavec; 2. Dewin; 3. Horbanovo; 4. Iza; 5. Kloster; 6. Komarno; 7. Iza—Leányvásár; 8. Levice; 9. Liptovsky Jan; 10. Liptovsky-Mikulas; 11. Ludovice; 12. Stupava; 13. Trenčín; 14. Velky Saris; 15. Ostrovany.

¹⁷ Z. Vinski, *Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološtini predslavenskog supstrata* (—Die altsäsigie Bevölkerung der Spätantike im salonitanischem Bereich gemäss der archäologischen Hinterlassenschaft des vorslavischen Substrats), în *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku — Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmates*, LXIX, Split, 1967, pp. 5—87 (publicat în 1970, la Split, în l. franceză, în culegerea *Disputationes Salonitanae*).

¹⁸ Hans Peter Uenze, *Vor-und frühgeschichte im Landkreis Schwabmünchen*, 1971, pl. 21/4, 23/5.

¹⁹ G. Kossak, *Frühe römischen Fibeln aus den Alpenvorland und ihre chronologische Bedeutung für die germanischen Kulturverhältnisse aus Bayerns Frühzeit*, în *Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte*, 62, 1962, p. 134; cf. și J. Werner, *Fibeln aus Aquileia Origines*, în *Racolta di scritti in onore di Mons. Giovanni Baserga*, Como, 1954, p. 151.

²⁰ E. Keller, *Spätromische Grabfunde aus Südbayern*, München, 1970, fig. 11, 12.

datz²¹ împarte fibulele de epocă romană în patru mari categorii după tehnologia și tipologia lor: fibule lucrate din sîrmă — *Spiralfibeln*; fibule lucrate din bandă — *Scharnierfibeln*; fibule cu arcul în formă de piulițe — *Scheibenfibeln* și cu arcul în formă de omega — *Omega-fibeln*. În prima categorie, alături de fibulele de tip noric-pannonic, de cele cu piciorul întors pe dedesubt, cu resortul în formă de arbatetă, introduce și grupa cu capete de ceapă — *Zwiebelknopffibeln*. Un alt cercetător, E. Meyer folosește, pentru multe tipuri de fibule cu capete de ceapă numirea de *Bügelknopffibeln*²². Cercetătorii cehoslovaci, T. Kolník²³ și M. Lamiovă folosesc denumirea de *Zwiebelkopffibeln* și respectiv *Zwiebelknopffibeln*.

În ce ne privește vom folosi denumirea de *fibulă cu capete de ceapă* în sensul de fibulă lucrată din bandă (nu din sîrmă) deci *Scharnierfibeln*, fără să excludem derivarea fibulei cu capete de ceapă din fibulele lucrate din sîrmă de tipul cu piciorul întors pe dedesubt (de altfel tipul piciorului se păstrează într-un fel), varianta *Zwiebelkopffibel* (nu *Zwiebelknopffibel*). Apartenența fibulei cu capete de ceapă la grupa — *Scharnierfibeln* — varianta *Zwiebelkopffibeln*, îl dă sistemul de prindere a acului de resort (tehnologic) și capetele de la resort în formă de mici sfere (tipologic). Tipurile se stabilesc și în funcție de alte detalii, mai ales ornamentarea (stilistic). În unghiul de vedere al celor de mai sus, fibulele cu capete de ceapă, descoperite în Crișana, contribuie la cunoașterea istoriei epocii romane târzii în aceste părți locuite de daci și elementele migratorii pătrunse aici, după retragerea administrației civile și militare romane din Dacia.

*

În colecția arheologică a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea s-au păstrat șase fibule cu capete de ceapă, încă nepublicate, după cum urmează:

1. Fibulă de bronz cu capete de ceapă²⁴ (Pl. I/1)

— Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Inv. Nr. 1263.

— Proveniența: Mișca, j. Bihor.

— Împrejurările descoperirii: necunoscute.

— Tehnica în care a fost lucrată: din piese turnate separat și asamblate după turnare.

²¹ K. Radatz, în *Bericht des Saalburg museums, Saalburg Jahrbuch*, XVI, 1957, tabelul tipologic.

²² E. Meyer, *Die Bügelknopffibel*, în *Arbeits — und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, Leipzig, 1960, p. 216.

²³ T. Kolník, *op. cit.*, în *Sl A*, VI, 2, 1958, p. 386.

²⁴ Aducem și pe această cale mulțumiri colegului N. Chidioșan care ne-a furnizat date privind proveniența acestor fibule și care ne-a oferit pentru consultare fișa privind lucrarea lui E. Keller (v. n. 20 *supra*).

— Descrierea:

1. Arcul și resortul au fost turnate, obținându-se apoi o piesă din bară de bronz. Resortul are *canal* pentru *tija* acului. Acul este prins de tijă într-o mică nișă a resortului. La capetele *tije*i resortului s-au fixat *bulbii* (sferele, capetele de ceapă) prevăzuți cu manșon pentru mascarea îmbinării cu bara resortului. La capetele barei resortului s-au lăsat, de asemenea, manșoane pentru mascarea îmbinării. La baza arcului, deasupra barei resortului, fibula este prevăzută la cap cu al treilea bulb (capăt de ceapă). Arcul este ornamentat în partea superioară cu trei grupuri de câte trei linii incizate.

2. Piciorul fibulei este drept. Se păstrează fragmentar, observându-se însă liniile incizate cu care a fost ornamentat. Are jghiab pentru prinderea acului.

3. Acul este simplu, neornamentat. Din el s-a mai păstrat numai un mic fragment.

— Dimensiuni:

Lungimea actuală — 5,3 cm (lipsește o parte din picior).

Lățimea resortului — 5,4 cm (cu bulbii de ceapă).

Diametrele arcului —

a) 3,3 cm.

b) 2,2 cm.

Grosimea barei arcului — 0,6 cm.

Greutatea actuală — 22,20 gr.

2. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (Pl. I/2)

— Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Inv. Nr. 1269.

— *Proveniența*: Mișca, j. Bihor.

— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute.

— *Tehnica în care a fost lucrată*: din piese turnate separat și asamblate după turnare, sau în cazul piulițelor, prin modelare.

— Descrierea

1. Arcul a fost turnat împreună cu resortul. Pe partea superioară a barei resortului s-au lăsat, prin turnare, ornamente în relief. Arcul nu a fost ornamentat, dar se observă, spre locul de asamblare cu piciorul, urmele unei piulițe. Bara resortului are canal pentru tija acului. La capetele tije și ale resortului s-au prins cei doi bulbi. Locul de îmbinare a resortului cu bulbii (micile sfere) a fost marcat, de o parte și de alta, cu câte o piuliță simplă de sîrmă.

2. Piciorul este drept, cu jgheab pentru ac. Este ornamental cu linii incizate la cele două capete.

3. Acul lipsește.

Trebuie remarcat că în mod ideal (real în antichitate) fibulele se compuneau din următoarele piese: arcul și resortul, piciorul, acul, trei sfere — bulbi de ceapă, tița (axul) de fixare a acului și bulbilor de resort, două șaibe pentru mascarea îmbinării bulbilor de resort și o șaibă pentru mascarea îmbinării arcului cu piciorul.

— Dimensiuni

Lungimea actuală	— 7,4 cm.
Lățimea resortului	— 5,3 cm.
Diametrele arcului	a) — 3,8 cm.
	b) — 3,1 cm.
Grosimea barei arcului	— 0,8 cm.
Greutatea actuală	— 51,00 gr.

6. Fibulă de bronz cu capete de ceapă? (Pl. II/3)

— Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Nr. inv. 8991.

— *Proveniența*: necunoscută. Provine din colecția veche a Muzeului. Probabil din jud. Bihor.

— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute.

— *Tehnica în care a fost lucrată*: arcul, piciorul și resortul au fost turnate. Resortul are canal pentru axul acului și bulbilor?

— Descrierea

1. Arcul este de formă semicirculară turnat împreună cu resortul și piciorul. Piciorul are jgheab scurt pentru cui. Nu s-au păstrat bulbi.

2. Acul lipsește.

— Dimensiuni:

Lungimea păstrată	— 4,9 cm.
Grosimea barei arcului	— 0,7 cm.
Greutatea actuală	— 11,80 gr.

În colecția arheologică a Muzeului din Săcuieni, s-au păstrat, de asemenea, cinci fibule cu capete de ceapă, încă nepublicate²⁵, după cum urmează:

7. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (?)

— Muzeul din Săcuieni, Inv. Nr. 975.

— *Proveniența*: Cheșereu, jud. Bihor

— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute

4. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (Pl. II/1)

— Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Inv. Nr. 1300.

— *Proveniența*: necunoscută. Probabil Dacia romană. Provine din colecția veche a Muzeului.

— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute.

— *Tehnica în care a fost lucrată*: din piese turnate separat și asamblate după turnare. Nu se observă dacă îmbinarea arcului cu piciorul fibulei s-a făcut prin sudare. Se pare, însă, că au fost turnate separat.

1. Arcul de formă semicirculară a fost turnat împreună cu resortul. Arcul este ornamentat cu incizii în formă de brăduț, iar resortul cu două creștături în partea superioară. Bulbii de la capete sînt montați pe tija acului (ax) și direct pe capetele barei resortului. Marcarea îmbinării se face cu ajutorul unor manșoane obținute, probabil, la turnare. Are bulb și la capul fibulei.

2. Piciorul este drept, cu jgheab pentru ac. Este ornamentat cu două linii incizate pe mijloc și la capete cu un grup de patru cercuri dispuse simetric.

3. Acul lipsește.

— Dimensiuni:

Lungimea actuală	— 7,4 cm.
Lățimea resortului	— 4,4 cm.
Lungimea piciorului	— 3,2 cm.
Diametrele arcului	a) — 3,4 cm. b) — 2,7 cm.
Grosimea barei arcului	— 0,7 cm.
Greutatea actuală	— 36,50 gr.

5. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (Pl. II/2)

— Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Inv. Nr. 1301.

— *Proveniența*: necunoscută. Probabil Dacia romană. Provine din colecția veche a Muzeului.

— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute.

— *Tehnica în care a fost lucrată*: cu piese turnate sau modelate separat și asamblate după turnare sau modelare (piulițele).

— Descrierea:

1. Arcul de formă semicirculară a fost turnat împreună cu resortul. Resortul are canal pentru tija (axul) acului și pentru fixarea „bulbilor” la capetele barei. La capătul arcului (al fibulei) se păstrează gaura celui de al treilea bulb, azi pierdut. Resortul este ornamentat în partea superioară cu ochiuri. Îmbinarea bulbilor cu bara resortului s-a marcat cu două piulițe (șaibe) în formă de rozetă („filigranate”).

2. Piciorul fibulei este drept, cu jghiab lung pentru prinderea acului. Este ornamentat în partea superioară cu trei grupuri de incizii.
3. Din ac s-a păstrat numai un fragment.

— Dimensiuni:

Lungimea actuală	— 7,3 cm.
Lățimea resortului	— 5,4 cm.
Diametrele arcului	a) — 3,7 cm.
	b) — 2,7 cm.
Grosimea barei arcului	— 0,8 cm.
Greutatea actuală	— 51,90 gr.

3. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (Pl. I/3)

- Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, Inv. Nr. 7051.
- *Proveniența*: Oradea, j. Bihor.
- *Împrejurările descoperirii*: necunoscute.
- *Tehnica în care a fost lucrată*: din piese turnate separat și asamblate după turnare.

— Descrierea

1. Arcul de formă semicirculară a fost lucrat, împreună cu resortul prin turnare. Resortul este ornamentat în partea superioară cu „ochiuri”. Are canal pentru tija acului. La capetele tijei și ale barei resortului au fost fixați bulbii (sferele). Marcarea îmbinării (nu exclus a sudării?) s-a făcut cu cîte o piuliță ornamentată în formă de rozetă (dă impresia că este „filigranată”). Arcul este ornamentat cu un șanțuleț în partea superioară, iar la capătul dinspre picior, la locul de asamblare a fost prinsă o piuliță de sîrmă în formă de rozetă („fili-granată”).

2. Piciorul fibulei are jgheab pentru prinderea acului. Este ornamentat cu un șanțuleț. La capătul dinspre arc este decorat cu motive în formă de semilună, iar spre capăt cu alte două motive de același fel.

3. Acul este simplu, neornamentat.

Și la această fibulă se observă locul bulbului de ceapă de la capăt, care însă nu s-a păstrat.

— Dimensiuni:

Lungimea actuală	— 7,7 cm
Lățimea resortului	— 5,8 cm.
Diametrele arcului	— a) 4,1 cm.
	— b) 2,6 cm.
Grosimea barei arcului	— 0,8 cm.
Greutatea actuală	— 62,00 gr.

— *Tehnica în care a fost lucrată*: din piese, pare-se turnate separat și asamblate.

— **Descrierea:**

S-a păstrat arcul semicircular și resortul.
Piciorul îl are drept cu jgheab pentru cui.

La capetele resortului și la capul fibulei s-au păstrat bulbii (micile sfere), pare-se turnate odată cu arcul și resortul (?). Fibula nu a fost restaurată și în situația actuală nu se văd ornamentații.

— **Dimensiuni:**

Descrierea s-a făcut după o fotografie. Nu cunoaștem dimensiunile.

8. Fibulă de bronz cu capete de ceapă²⁵

— Muzeul din Săcuieni, Inv. Nr. 976
— *Proveniența*: Cheșereu, jud. Bihor
— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute
— *Tehnica în care a fost lucrată*: din piese turnate și asamblate după turnare.

— **Descrierea:**

Fibulă de bronz cu capete de ceapă. S-a păstrat arcul semicircular și resortul. Resortul este ornamentat cu proeminențe, iar arcul cu motive incizate. Se păstrează bulbii de la capetele resortului. Piciorul este drept și neornamentat, cu jgheab mare pentru ac.

— **Dimensiunile**: Nu le cunoaștem.

9. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (?)

— Muzeul din Săcuieni, Nr. Inv. 973
— *Proveniența*: Cadea, j. Bihor.
— *Împrejurările descoperirii*: necunoscute
— *Tehnica în care a fost lucrată*: prin turnare?

— **Descrierea:**

Arcul este semicircular, resortul scurt și piciorul drept. Pe arc este ornamentată cu o proeminență. S-a păstrat și un fragment de cui.

²⁵ Aducem și pe această cale mulțumiri colegului Z. Nănași pentru gentilețea cu care ne-a furnizat date privind fibulele de la Muzeul din Săcuieni; v. și S. Dumitrașcu, *Există cultura Sintana de Mureș — Cerneahov și tipul Presov în Crișana?*, în *Studii și Cercetări Științifice, Istorie—filologie*, Bacău, 1974, p. 50, n. 65, 66.

— **Dimensiunile:** Nu le cunoaștem.

10. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (?)

— Muzeul din Săcuieni, Inv. Nr. 977

— *Proveniența:* din jud. Bihor

— *Împrejurările descoperirii:* necunoscute

— *Tehnica în care a fost lucrată:* prin turnare?

— **Descrierea:**

S-a păstrat arcul și piciorul turnate într-o singură piesă. Piciorul are jgheab mare pentru cui.

— **Dimensiunile:** Nu le cunoaștem.

11. Fibulă de bronz cu capete de ceapă (?)

— Muzeul din Săcuieni, Inv. Nr. 978.

— *Proveniența:* loc necunoscut din județul Bihor

— *Împrejurările descoperirii:* necunoscute

— *Tehnica în care a fost lucrată:* prin turnare (?)

— **Descrierea:**

S-a păstrat arcul semicircular și piciorul cu jgheab pentru cui. Se observă gura pentru axul pe care se fixa cuiul.

— **Dimensiuni:** Nu le cunoaștem.

Pentru întregirea tabloului cunoștințelor despre fibulele de tipul cu capete de ceapă, dăm mai jos repertoriul descoperirilor din România:

1. Alba Iulia (Apulum)

La Alba Iulia au fost descoperite, printre alte piese romane din secolul IV. e.n. (o monedă a lui Constantin II (317—340), lucerne de lut, dintre care una cu semnul crucii creștine, un pahar de sticlă) trei fibule de bronz cu capete de ceapă, de tipul 4, după clasificarea lui E. Keller (deci datînd cu aproximație dintre 350—380).

BIBLIOGRAFIE:

K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad — Alba Iulia*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 490, fig. 1/1, 2,8.

2. Apahida, jud. Cluj

Fibulă de aur cu capete de ceapă descoperită într-un mormînt alături de alte piese de aur, printre care și două căni somptuoase de argint. Analoagă cu fibulele descoperite la *Roma-Palatin*, *Reggio-Emilia*, *Tournai*, *Ténès*, *Desana*, *Blučina*.

BIBLIOGRAFIE:

- H. Finály, *Az apahidai lelet*, în *Arch Ert*, IX, 1889, pg. 305—320, pl. I—IV.
 J. Hampel, *A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban*, Budapest, 1894, p. XXXII—XXXVI.
 F. Pulszky, *Magyarország Archacológiája*, II, Budapest, 1897, pl. CXXV—CXXVIII.
 J. Hampel, *Altarthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, III, Braunschweig, 1905, pl. XXXII—XXXVI.
 N. Fettich, în *Arch Hung*, 31, 1951; *idem*, în *Arch Hung*, 32, 1953, pl. 22—25.
 Z. Vinski, *Die altsässige Bevölkerung der spätantike im salonitanischen Bereich gemäss der archäologischen Hinterlassenschaft des vorlawischen Substrats*, în *Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmates*, LXIX, Split, 1967, pl. VI—VII.
 S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni — Bihor*, Oradea, 1973, pl. XXII.

3. Balta Verde, jud. Mehedinți

Cu ocazia săpăturilor arheologice din anii 1949 și 1950 au fost descoperite în teritoriul localității Balta Verde două fibule romane imperiale, dintre care una este de tipul cu capete de ceapă.

BIBLIOGRAFIE:

- D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în *Materialc*, II, Buc., 1956, fig. 131/2.

4. Bihor — teritoriul județului

În Muzeul Țării Crișurilor se păstrează o fibulă de bronz de tipul cu capete de ceapă? provenind, foarte probabil, dintr-o localitate a județului Bihor (v. *supra*, Nr. 6).

În Muzeul din Săcuieni se găsesc două fibule de bronz, de tipul cu capete de ceapă; găsite, foarte probabil, într-o localitate din bazinul hidrografic Barcău-Ier, din județul Bihor (v. *supra*, Nr. 10, 11). Lipsindu-le resortul nu se pot încadra mai precis în tipologia fibulelor de acest tip.

BIBLIOGRAFIE: Inedite

5. Cadea, jud. Bihor

În muzeul din Săcuieni se află o fibulă de bronz de tipul cu capete de ceapă? (v. *supra*, Nr. 9). Și acestei fibule îi lipsesc, după descrierea informatorului, capetele de ceapă pentru a putea fi încadrată mai atent.

BIBLIOGRAFIE:

S. Dumitrașcu, *Există cultura Sintana de Mureș — Cerneahov și tipul Prešov în Crișana*, în *Studii și Cercetări Științifice*, Bacău, 1974, p. 50, n. 66.

6. Cheșereu, jud. Bihor

În hotarul localității s-au găsit două fibule de bronz care se păstrează în Muzeul din Săcuieni (v. *supra*, Nr. 7 și 8). Prima dintre ele (Nr. 7, *supra*) s-ar putea încadra în tipul 1 al tipologiei cronologice stabilite de E. Keller, iar cea de a doua în tipul 2 al seriei stabilite de același cercetător.

BIBLIOGRAFIE:

S. Dumitrașcu, *Există cultura Sintana de Mureș — Cerneahov și tipul Prešov în Crișana*, în *Studii și Cercetări Științifice*, Bacău, 1974, p. 50, r. 65.

7. Dacia romană (fosta provincie)?

Două din fibulele colecției arheologice a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea au ca loc de proveniență probabilă teritoriul Daciei romane, fosta provincie (v. *supra*, Nr. 4 și 5). Proveniența lor din Dacia romană este de admis, cu o localizare și mai precisă la Turda și împrejurimile Turdei, deoarece în colecția veche a Muzeului din Oradea au ajuns piese romane, printre care și trei opaițe de lut de factură creștină. Piesele au ajuns în Muzeul orădean de la un amator orădean de antichități care le-a achiziționat prin 1925—30 din fosta colecție a lui St. Téglas de la Turda. Fibulele se încadrează în Tipul 4 al cronologiei lui E. Keller.

BIBLIOGRAFIE:

I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania*, în *Studii Teologice*, II, X, 5—6, București, 1958, pp. 321—322.

8. Histria, jud. Constanța

Printre piesele de inventar descoperite în mormintele necropolei din sectorul bazilicei „extra muros” de la Histria, alături de alte piese, printre care și fibule de bronz sau de fier de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, s-au găsit și trei fibule de tipul cu capete de ceapă (în M — 6, 12, 26), încadrându-se după câte se pare, în tipul 2 (?) al lui E. Keller.

BIBLIOGRAFIE:

- H. Nubar, *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul bazilicii „extra muros”, în SCIV, 22, 2, 1971, pp. 199—215, fig. 5/3, 8, 9.*

9. Mălăești (Moldova de sud)

Gh. Diaconu, cu ocazia publicării fibulelor de tipul cu semidisc, amintește și o fibulă cu capete de ceapă de la Mălăești.

BIBLIOGRAFIE:

- Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit Halbkreis lörmiger Kopfplatte und Rautenlörmigem Fuss aus Dazien, în Dacia, XVII, 1973, p. 272, pl. VIII.*

10. Mișca, jud. Bihor

La Mișca, într-un loc neprecizat din hotarul localității s-au descoperit două fibule de bronz (v. *supra* Nr. 1, 2) ce s-ar putea încadra, una, în tipul 2/B al tipologiei cronologice stabilite de E. Keller și a doua în tipul 4/B. Remarcăm că în hotarul localității (în partea de hotar numită *Sóskut*) au fost descoperite fragmente ceramice dacice de epocă romană și ceramică post-romană. Fibulele se păstrează în Muzeul Țării Crișurilor din Oradea (Inv. nr. 1263, 1269).

BIBLIOGRAFIE: Inedite

11. Obreja, jud. Alba

În cunoscuta așezare daco-romană de la Obreja (căreia i s-a cercetat între timp și cimitirul) a fost descoperită, cu ocazia cercetărilor arheologice și o fibulă cu capete de ceapă, pare-se de tipul 4/C, după E. Keller.

BIBLIOGRAFIE:

- D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, p. 123, fig. 41.
 Idem, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania)*, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 145, fig. 9/2.

12. Oinac, jud. Ilfov

Gh. Diaconu publicind fibulele cu semidisc de pe teritoriul Daciei amintește o fibulă cu capete de ceapă găsită la Oinac.

BIBLIOGRAFIE:

- Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit Halbkreisförmiger Kopfplatte und Rautenförmigem Fuss aus Dazien*, în *Dacia*, XVIII, 1973, p. 272, pl. VIII.
 D. Berciu, S. Dolinescu — Ferke, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Săpăturile de la Oinac 1960—1962*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, pp. 375—382.

13. Oradea, jud. Bihor

La Oradea, a fost descoperită, în împrejurimi necunoscute, o fibulă de bronz de tipul 4/B după E. Keller. Remarcăm că în actuala vatră a orașului, în cartierul Salca se află o întinsă așezare dacică de epocă preromană, romană și post-romană. În colecția arheologică veche a Muzeului orădean s-au păstrat numeroase piese arheologice provenind de aici (din diferite epoci istorice). N-ar fi exclus ca și această fibulă să parvină din această stațiune arheologică.

BIBLIOGRAFIE: Inedită

14. Piatra Frecăței, j. Tulcea

În cunoscutul cimitir aparținând culturii Sântana de Mureș-Cerneahov s-au găsit două fibule de bronz de tipul cu capete de ceapă. Prima se încadrează în tipul 1/B al lui E. Keller. Cea de a doua face parte din inventarul M-312 și este de tipul 2/B după E. Keller. Fibula a fost găsită pe clavicula stângă a mortului. Are capătul unui braț (al resortului) și piciorul, rupte. Se observă cele șase fațete ale bulbilor (din capăt și de pe celălalt braț al resortului) și ornamentarea cu cer-culețe a părții superioare a piciorului. Menționăm descoperirea în cadrul mormintelor aceluiași cimitir și a unor fibule de tipul cu *piciorul întors pe dedesubt* și fibule de tipul cu *semidisc*.

BIBLIOGRAFIE:

- A. Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăței (GAS Salcia, r. Măcin, r. Dobrogea)*, în *Materiale*, VIII, 1962, pp. 565—589, fig. 11/1 și 13/2.
 Idem, *Cîteva mărturii ale culturii Sintana de Mureș — Cerneahov în Scythia Minor*, în *SCIV*, XV, 1, 1964, p. 66, fig. 5/2.

15. *Sacidava*, jud. Constanța

Între localitățile dobrogene Rașova și Dunăreni (fostă Mîleanu), în așezarea de la Sacidava, cu ocazia săpăturilor arheologice din anii 1969, 1970, 1971, a fost descoperită și o fibulă de bronz din sec. IV. S-a păstrat numai arcușul și piciorul de unde se vede că este o fibulă de tipul — Scharnierfibel — și pare-se că a avut și capete de ceapă.

BIBLIOGRAFIE:

- C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava 1969, 1970, 1971*, în *Pontica*, VI, 1973, fig. 38/2.

16. *Sucidava*, jud. Dolj

În cunoscuta așezare romană și romano-bizantină, cu ocazia numeroaselor campanii de săpături arheologice s-au descoperit mai multe fibule de tipul cu capete de ceapă. Astfel, amintim două fibule de tipul 1/A după E. Keller, două fibule de tipul 4/A și C și două fibule de tipul 6 după același autor.

Ultimele două fibule (Tipul 6) sînt, de fapt, fibule cu capete de ceapă, tipul pentru paradă (Prunkfibel) și au analogii în descoperirile de la Degoj, Ljubljana, Šišak, Dalj, Dalmația — loc neprecizat de pe teritoriul Jugoslaviei, a fibulei de la Ténés și a fibulei descoperite de Poitou pe teritoriul Franței.

BIBLIOGRAFIE:

- D. Tudor, *Sucidava, IV. Campania a șaptea (1946) și a opta (1947) de săpături și cercetări arheologice în cetățuia de la Celei, reg. Craiova, raionul Corabia*, în *Materiale*, I, Buc., 1953, fig. 9/r, s; cf. idem, *Dacia*, XI—XII, p. 197, Nr. 47—48.
 Z. Vinski, *Die altsässige Bevölkerung der Spätantike...*, în *Bulletin d'archéologie et d'histoire dalmates*, LXIX, Split, 1967, pl. IV/3, 4.
 D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, fig. 36/4, 5, 6, 7.

17. *Șimleul Silvaniei*, jud. Sălaj

Una dintre fibulele cunoscutului tezaur (al doilea tezaur sau partea a doua a tezaurului) descoperit pe Măgura Șimleului conține, ală-

luri de alte piese, printre care mai multe fibule de tipul cu semidisc și o fibulă de tipul cu capete de ceapă (de fapt este o fibulă cu arcul în formă de piuliță mare — Scheibenfibel —, tipul cu capete de ceapă). Și aceasta este o fibulă de paradă (Prunkfibel).

BIBLIOGRAFIE:

- F. Pulszky, *A Szilágysomlyói kincs*, în *Arch Ért*, IX, 1889, pg. 233—238.
 J. Hampel, *A régibb középkor (IV—X. század) emlékei...*, Budapesta, 1894, pl. XX—XXX.
 N. Fettich, *Der zweite Schatz von Szilágysomlyó*, în *Arch Hung*, VIII, 1932.
 Gy. László, în *Közlemények*, I. Cluj, 1941, pp. 122—125.
 S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni*, Oradea, 1973, pl. XXX.

18. Tîrnăvioara (fostă Proștea Mică) j. Sibiu

Într-un mormînd de înhumăție, în care s-a descoperit și un antoninian de la Filip Arabul (244—248) a fost găsită și o fibulă, datată în sec. III. e.n., care este, pare-se, o fibulă de tipul cu capete de ceapă, tipul 1/A după E. Keller.

BIBLIOGRAFIE:

- D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Buc. 1971, pp. 128—129, fig. 40/1; cf. și N. Lupu, în *FVL*, 5, 1961, p. 162, pl. I—III.

19. Turda — Potaissa, j. Cluj

O fibulă de tipul cu capete de ceapă a fost descoperită într-un mormînt de înhumăție, cu „coșciug” de cărămidă. Fibula este din argint (lungime 5,8 cm; lățimea resortului 4,1 cm și diametrul 3,3 cm). Arcul este ornamentat cu triunghiuri incizate, înălțuite, lucrate în tehnica *niello*.

BIBLIOGRAFIE:

- I. Mitrofan, *Descoperiri arheologice la Potaissa (Turda)*, în *Acte MN VI*, 1969, pp. 517—523, fig. 6.

20. Vețel — Micia, j. Hunedoara

În anul 1865 s-a descoperit la Vețel (Micia) o fibulă de argint de tipul cu capete de ceapă. Se păstrează în Muzeul de istorie din Cluj, Inv. Nr. 5855. A fost identificată de I. I. Russu, care apoi a și publicat-o, dîndu-i următoarele elemente: din fibulă s-a păstrat numai arcul propriu zis (care într-o epocă necunoscută a fost prefăcut în inel). Dimensiuni: lungimea 8,6 cm și grosimea barei 0,7 cm. Pe două fețe laterale se păstrează inscripția QVARTINE VIVAS (litere adîncite și

umplute cu smalț — *niello*). Pe mijloc este ornamentată cu mici triunghiuri (v. mai sus și cea de la Turda). Dedicăția are caracter creștin, iar tipul și ornamentarea corespunde sec. IV. e.n. Pare a fi fost purtată de un localnic care putea să fie creștin cum admite și K. Horedt.

O fibulă de aur de tipul cu capete de ceapă din sec. IV. e.n., lungă de 6 cm, se păstrează și în Muzeul de antichități (de arheologie) din Torino (Inv. nr. 5 485). Fibula de la Torino poartă, de asemenea, o inscripție. Dăm descrierea acestei fibule după C. Carducci²⁶ „Scharnierfibel, im Typus des lateinischen Kreuzes mit zwei knöpfen au den Ende des Querbalkens. Bogenkörper und flacher Fuss mit Flechtband geschmückt. An beiden Seiten des Bügels Inschrift: CONSTANTINE CAES VIVAS; HERCVLI CAES VINCAS“. Fibulele de tipul celei de la Torino și Micia, cu inscripție și respectiv cu *insemne creștine* (chrismon) au mai fost descoperite la Salona²⁷, Osijek²⁸ și Drnovo²⁹ în Jugoslavia și o piesă în Asia Mică³⁰. Tipologic, majoritatea dintre ele se încadrează în tipul 5, după E. Keller.

BIBLIOGRAFIE:

C. Torma, A Közl, VI, 1865, p. 150.

CIL, III, 6298.

G. Behrens, *Römische Fibeln mit Inschrift*; în *Reinecke Festchrift*, Mainz, 1950, p. 1—12.

K. Horedt, *Ținutul hunedorean în secolele IV—XII*, în *Sargetia*, III Deva, 1956, pp. 101—116.

I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania*, în *Studii Teologice*, II, X, 5—6, Buc., 1958, pp. 316—317, fig. 3.

Din cele 20 localități cu descoperiri de fibule de tipul cu capete de ceapă, 5 localități, Cadea, Cheșereu, Mișca, Oradea, Bihor (socotind o singură *localitatea* pentru cele două fibule păstrate în Muzeul din Săcuieni și una în Muzeul din Oradea, descoperite pe teritoriul județului) din cele cunoscute de noi pînă în prezent, se află în Crișana, reprezentînd 25,00 % din aceste descoperiri. De asemenea, din numărul total de 36 fibule (din cele 20 descoperiri amintite), 9 fibule cu capete de ceapă provin din Bihor și reprezintă 25,00 % din totalul pieselor descoperite și publicate pînă în prezent (v. și fig. I).

Excepțind Crișana, teritoriu care nu a făcut parte din Dacia romană, fibulele cu capete de ceapă de pe teritoriul României au fost descoperite, mai ales în așezările și cimitirele rurale sau urbane daco-

²⁶ C. Carducci, *Gold und Silberschmuck aus den Antiken Italien*, Milano, 1962, pl. 64/b.

²⁷ Z. Vinski, *op. cit.*, *loc. cit.*, pl. I/1a—1b.

²⁸ *Idem*, *ibidem*, pl. II/1a—1b—1c; pl. III/1?

²⁹ *Idem*, *ibidem*, pl. III/2.

³⁰ *Idem*, *ibidem*, pl. I/2.

Fig. 1. Tabel sinoptic cu descoperirile de fibule cu capete de ceapă de pe teritoriul României.

Nr. crt.	Localitatea descoperirii	Tipul fibulelor după E. Keller												Tipul 7	Neprecizate	
		Tipul 1 (290—320)		Tipul 2 (310—350)			Tipul 3 (340—360)			Tipul 4 (350—380)			Tipul 5 (370—400)			Tipul 6 (400—409/410)
		A	B	A	B	C	A	B	C	A	B	C				
1,	Alba Iulia- Apulum									●●●						
2,	Apahida															●
3,	Balta Verde							●?								
4,	Bihor (judet)		●?													●●
5,	Cadea															●
6,	Cheșereu		●?									●?				
7,	Dacia romană (fosta provincie)									●		●				
8,	Histria			●●●												
9,	Mălăiești															●
10,	Mișca				●						●					
11,	Obreja											●				
12,	Oinac															●
13,	Oradea										●					
14,	Piatra Frecăței		●		●											
15,	Sacidava															●
16,	Sucidava-Celei	●●								●		●		●●		
17,	Șimleul Silvaniei															●
18,	Tîrnăvioara	●														
19,	Turda-Potaissa								●?							
20,	Vețel-Micia												●?			●
TOTAL		3	3	3	2			1	1	5	2	4	1	2	2	7
TOTAL		6		5			2			11			1	2	2	7
TOTAL GENERAL																

36

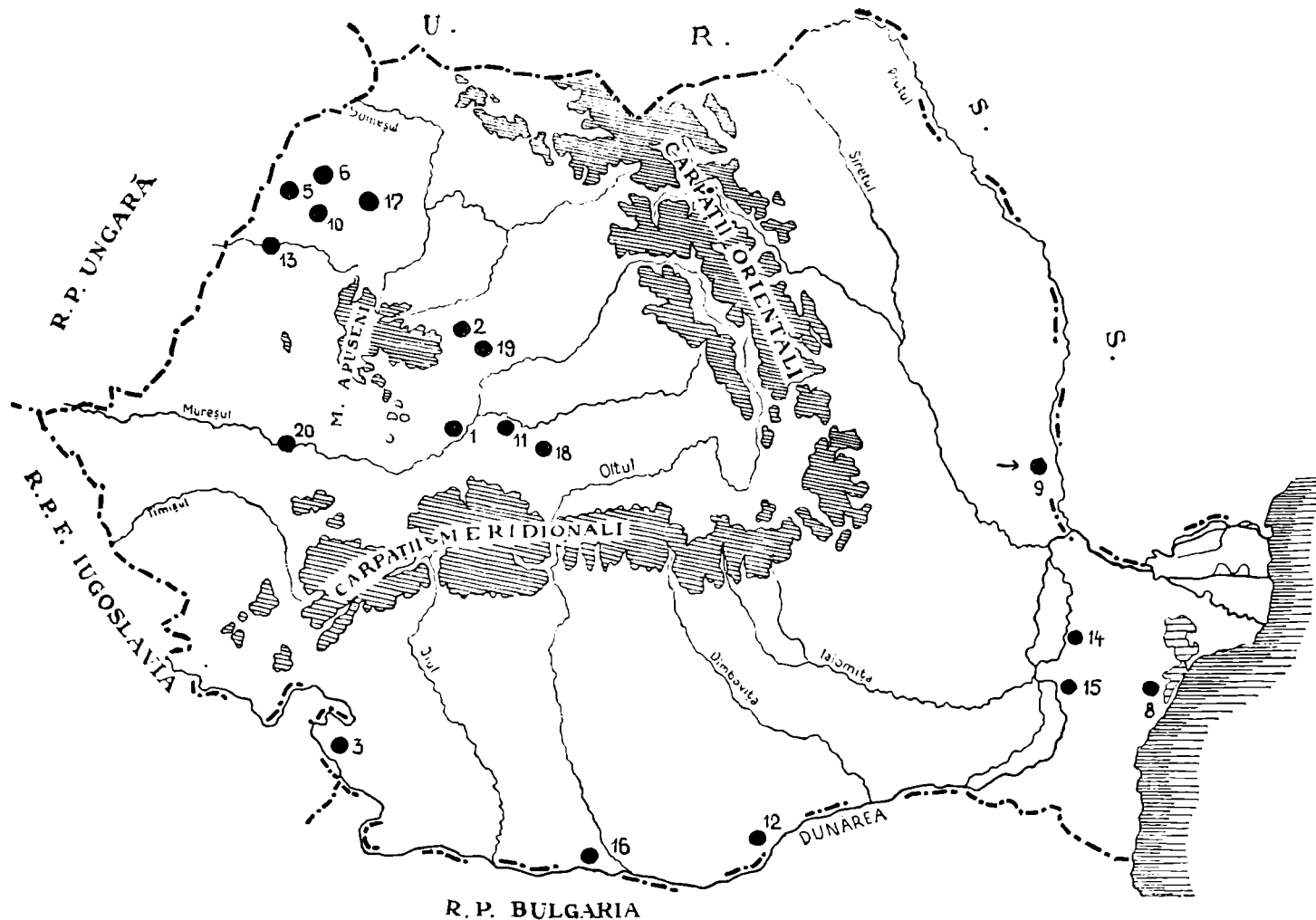

Fig. 2. Harta cu localitățile din România unde s-au descoperit fibule cu capete
de ceapă.
<https://biblioteca-digitala.ro>

geto-romane de pe teritoriul fostei provincii Dacia și din teritoriul Moesiei Inferioare: la *Alba Iulia*, *Obreja*, *Tîrnăvioara*, *Potaissa-Turda*, *Micia-Veșel* în Transilvania; la *Balta Verde*, *Sucidava-Celei* în Oltenia; la *Piatra Frecăței*, *Sacidava* și *Histria (extra muros)* în Dobrogea; la *Oinac* în sudul Munteniei și la *Mălăiești* în sudul Moldovei.

În afară de teritoriul Dobrogei, al Olteniei de sud, Munteniei și Moldovei de sud (nu cunoaștem încă situația din zona dunăreană a Bănățului) care au făcut parte din Imperiul romano-bizantin, respectiv Dacia Constantiniană, se conturează, pentru vestul României un drum comercial și cultural-istoric, cel cunoscut și pentru monedele romane republicane și imperiale, de la Adriatica spre Crișana. Descoperirile jalonează o astfel de pătrundere: din Italia, *Roma-Palatin*, *Regio-Emilia*; în Jugoslavia, *Degoj*, *Ljubljana*, *Šišak*, *Dalj*, *Dalmația*, *Desana*, *Blučina*, în România pe Dunăre, *Balta Verde*, *Sucidava* și de aici pe Mureș, cu descoperirea cunoscută de la *Micia* și mai spre nord, în teritoriul dacilor târzii (teritoriu al dacilor liberi de epocă romană) de pe Crișuri și Barcău: *Bihor*, *Cadea*, *Cheșereu*, *Oradea*. Această constatare arată, după părerea noastră, *apartenența* comunităților locale din Crișana la lumea romană a fostei provincii și *gravitarea* în continuare a acestor comunități spre lumea latină, spre Imperiul roman târziu. În părțile de nord, nord-est și est predomină fibulele de argint cu semidisc, caracteristice și culturii Sintana de Mureș-Cerneahov³¹. Fibulele cu capete de ceapă nu apar în descoperirile din sec. III—V e.n. din Cehoslovacia³² de vest și Polonia³³ decât sporadic. În partea de sud-vest a U.R.S.S. cu legături reale prin Crimeea și Dobrogea cu Imperiul romano-bizantin în epoca constantiniană și mai apoi, pe întreg parcursul secolului IV. e.n. și începutul sec. V. e.n., apar descoperiri de fibule cu capete de ceapă³⁴.

Caracteristice Italiei³⁵ și provinciilor romane³⁶, fibulele cu capete de ceapă pătrund și în lumea din imediata vecinătate a granițelor

³¹ Gh. Diaconu, *op. cit.*, în *Dacia*, XVII, 1973, pp. 257—275; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana de Mureș — Cerneahov pe teritoriul R.S.R.*, în *Arheologia Moldovei*, IV, Buc., 1966, pp. 189—259; Gh. Diaconu, *Țirgșor, necropola din secolele III—IV. e.n.*, Buc., 1965, *passim*; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Buc., 1966, *passim*; cf. și K. Horedt, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sintana de Mureș — Cerneahov în România*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 575 și urm. unde se dă și primul catalog al fibulelor cu semidisc descoperite pe teritoriul R.S.R.

³² Cf. B. Svoboda, *Čechy v době stěhování národu*, Praga, 1965, *passim*.

³³ Cf. K. Godlowski, *The Chronology of the Late Roman and early migration periods in Central Europe*, Cracovia, 1970, pl. I—XXII; și K. Tackenberg, *Die Wandalen in Nordschleisen*, Berlin, 1925, *passim*.

³⁴ Cf. K. Ambroz, *op. cit.*, *loc. cit.*, *passim*.

³⁵ Z. Vinski, *op. cit.*, pl. VI/1 și VII/1.

³⁶ *Idem*, *ibidem*, pl. I/1—7; pl. II/1; pl. III/1—5 și Pl. IV/1—6; pl. V., pl. VI/3—4; pl. VIII/4; K. Sági, *Die spätromische Bevölkerung der umgebung von Keszteley*, în *Acte Arch.*, XII, 1—4, Budapesta, 1960, pp. 187—256, fig. 12/1.

Imperiului roman³⁷ și chiar la căpeteniile germane sau negermane aflate în slujba imperialilor sau tinzând spre modul de trai roman. Este exemplul fibulelor de tipul 6 (E. Keller), descoperite la Sucidava³⁸ pe Dunăre, în Franța la Poitou³⁹ și a fibulei de pe „mantaua” de comandant a lui *Stilicho*⁴⁰, datate la sfârșitul secolului IV și începutul, prima decadă a sec. V. e.n. Legăturile aristocrației „barbare” cu Imperiul roman sînt și mai evidente în cazul descoperirilor de fibule de paradă (Prunkfibeln) de tipul *Roma-Palatin-Reggio- Emilia-Tournai-Ténés-Desana-Blucina*⁴¹, în cazul descoperirilor de la Apahida⁴² și Șimleul Silvaniei⁴³, unde fibulele de aur cu capete de ceapă apar alături de vase romane somptuoase de argint, în primul caz, și alături de medalioane romane de aur, în al doilea caz (Șimleul Silvaniei). Sînt fibule (tipul 7 la noi) care, spre deosebire de tipul 5 a lui E. Keller (fibule cu monograme creștine de tipul Osijek, Drnovo, Velika?, Salona?) deja creștinizate evident, mai păstrează „păgînismul” tradițional roman în ornamentație dezvelind, eventual, foarte discret unele simboluri ale noii gîndiri din secolul IV. e.n.

Tipologic, fibulele cu capete de ceapă sînt — în seria evolutivă a fibulelor romane imperiale — o derivație terminală, dar bine consolidată în secolul IV. e.n. a fibulelor de tipul cu piciorul întors pe dedesubt și cu arbaletă⁴⁴. Sînt însă produse de serie ale unor ateliere mult specializate, față de secolele II—III e.n., în cazul fibulelor de tipul cu piciorul întors pe dedesubt.

În ceea ce privește atelierele care le „fabricau” va trebui să admitem, pentru cele pătrunse în vestul Daciei, pe lângă officinele din

³⁷ E. Keller, *op. cit.*, M. Lamiova — Schmiedlova, *Spony z doby rimskej na Slovensku* (Die Fibeln der Römerzeit in der Slowakei), în *Studijsne Zvesti AUSA V*, 5, Nitra, 1961, pl. VIII.

³⁸ R. Harhoiu, *Unele observații în legătură cu fibula cu butoni în formă de ceapă*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, pp. 321—322, cu o bună argumentare a datării fibulelor de tipul 6, cronologie ce nu a fost stabilită de E. Keller. În ce privește terminologia, deși aduce argumente de ordin lingvistic (preferînd *Zwiebelkopffibel* în loc de *Zwiebelkopflibel*) și de autoritate științifică (G. Behrens), va trebui să acceptăm numirea tradițională, încetățenită în literatura arheologică românească, de fibule cu capete de ceapă — *Zwiebelkopffibel*, pentru a nu produce confuzii.

³⁹ Z. Vinsky, *op. cit.*, pl. IV/7.

⁴⁰ K. Böhner, D. Ellmers, K. Weidemann, *Das Frühe Mittelalter*, 1, Mainz, 1970, p. 25.

⁴¹ Z. Vinski, *op. cit.*, pl. VI—VII.

⁴² S. Dumitrașcu, *op. cit.*, pl. XXII.

⁴³ *Idem*, *ibidem*, pl. XXX.

⁴⁴ cf. fibula descoperită în cimitirul de la Soporul de Cimpie, de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, arbaletă și butoni (nu capete de ceapă) la capul fibulei și extremitățile resortului, arbaletei, D. Protase, *Santierul arheologic Soporul de Cimpie*, în *Materiale*, VIII, 1962, pp. 527—536, fig. 6/9; cf. și H. Crișan, *Le trésor d'Atel et ses relations balkano-danubiennes*, în *Dacia*, III, 1959, pp. 353—367, fig. 2/1, fibulă găsită cu o alta de tipul cu arcul în formă de ancoră și caracterizată astfel: „Fibule en forme d'arbalète (Armbrustfibeln). Le corps et les bras, en de croix, se terminent par un bouton sphérique”.

Fig. 3. Diptichonul lui Silichon (Monza, 396)

Mantaua (— pelerina) este prinsă pe umărul drept cu o fibulă cu capete de ceapă. după K. Böhrer, D. Ellmers, K. Weidemann, *Das Frühe Mittelalter* (Führer durch das Römisch — Germanische Zentralmuseum in Mainz), 1, Mainz, 1970, p. 25.

Italia și pe cele din Dalmația⁴⁵ și eventual pe cele din Pannonia, din zona Dunării Centrale, mai ales în cazul descoperirilor din Slovacia⁴⁶.

În ce privește fibula descoperită la Oradea (Inv. Nr. 7 051) și a unciă din cele de la Mișca (1 269), ele sînt de tipul 4 al cronologiei tipologice stabilite de E. Keller, avîndu-si analogii directe în descoperirile din Dacia romană (Inv. Nr. 1 300—1 301) derivate, de fapt, din fibulele creștine de tipul Osijak⁴⁷—Sišak⁴⁸ de pe teritoriul Jugoslaviei.

Fibulele descoperite în Bihor, dovedesc, după opinia noastră, permanența comunităților locale (daci tîrzii) intrate în sfera de viață a lumii romane provinciale (a Daciei, Pannoniei și Illyricumului roman), care în secolul IV. e.n. își mențin nu numai tradiționalele legături culturale cu lumea romană⁴⁹, ci continuă să graviteze spre modul de viață al romanității orientale, alături de romanicii din Transilvania și Bănat (spre est și sud, respectiv spre Apuseni și Mureș).

⁴⁵ Z. Vinsky, *op. cit.*, pl. I—VIII, reeșind evident că pe teritoriul Jugoslaviei apar toate tipurile și un număr ridicat de piese.

⁴⁶ M. Lamiovă, *op. cit.*, pl. VIII și catalogul, de unde reiese că cele mai multe descoperiri s-au făcut în zona cotului Dunării, legate de stațiunea arheologică de la Iza — Leányvár.

⁴⁷ Z. Vinsky, *op. cit.*, pl. II/1.

⁴⁸ *Idem, ibidem*, pl. IV/5.

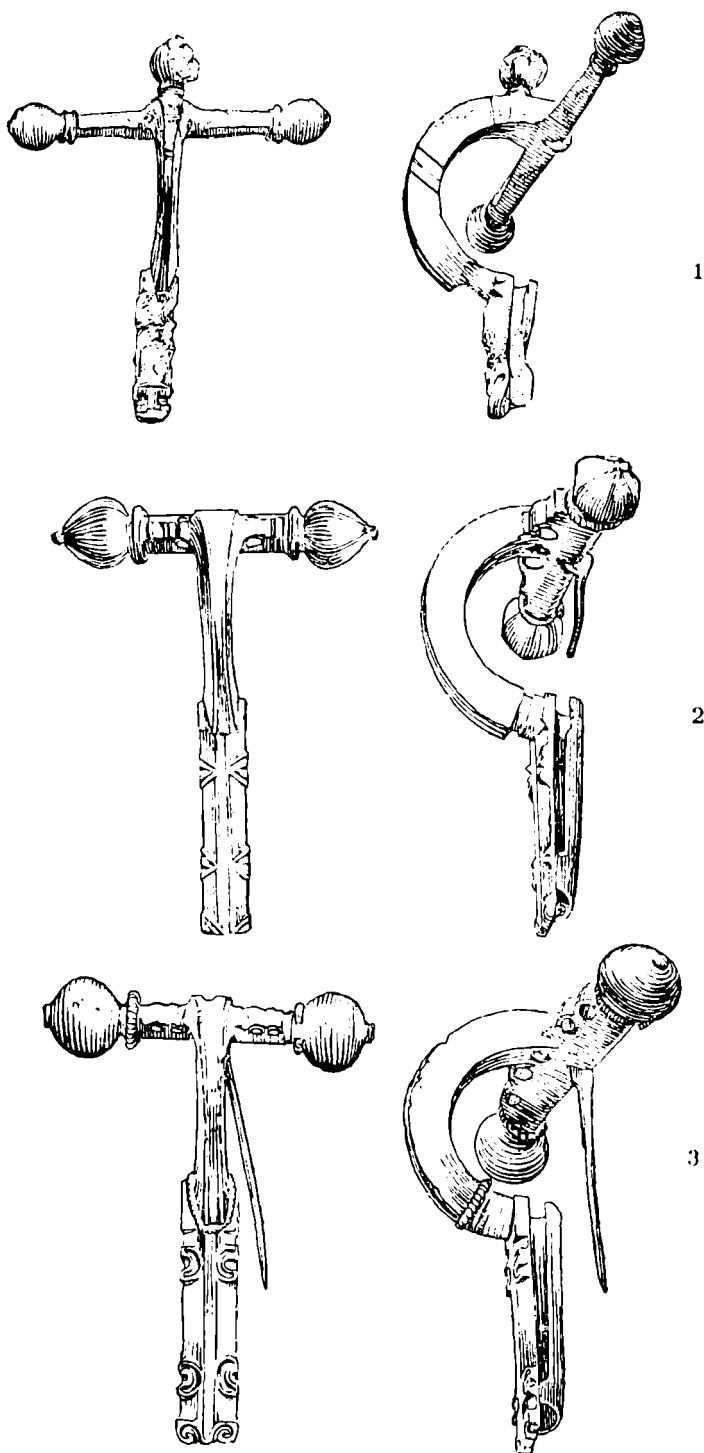
⁴⁹ Există informația că „Într-un loc neprecizat de pe teritoriul satului (Șiclău n.n.) s-au găsit circa 90 fibule cu capete terminate în formă de ceapă care se datează în aceeași vreme (dintre acestea citeva exemplare se află în Muzeul Regional Arad), cf. S. Marki, în *Ar. Mon.*, II, 1, p. 16”, în M. Rusu și E. Dörner, *Săpătura de salvare de la Șiclău*, în *Materiale*, VIII, Buc., 1962, p. 710, n. 4, asupra căreia note ne atrăgea atenția colegul A. Bejan — Timișoara, căruia îi mulțumim și pe această cale. Fără să negăm valoarea informației, care ne argumentează și mai concret existența unui drum comercial dinspre M. Adriatică în Crișana, atragem atenția că în vara anului 1974, cu ocazia unei documentări în Muzeul din Arad, cu ajutorul amabil al Tov. E. Dörner, asupra dacilor din zona Aradului, nici în depozit și nici în expoziție nu am putut studia fibulele cu capete de ceapă. Amintim, de asemenea, existența a 10 fibule cu capete de ceapă, numărate de noi în expoziția de bază a Muzeului Banatului — Timișoara, fără indicații asupra locului de proveniență, din care pricină nu le-am putut utiliza în articolul nostru, care, *subliniem* se referă la materialul *publicat și controlabil*. Așteptăm, astfel, cu nerăbdare publicarea numeroaselor fibule cu capete de ceapă existente în muzeele noastre și care nu fac decît să confirme continuitatea de viață autohtonă, daco-romană, pe întreg cuprinsul Daciei și totodată să ilustreze în mod concret puternicele legături ale Daciei cu Imperiul roman în sec. IV, stăpînirea romană la nordul Dunării în vremea lui Constantin cel Mare și mai apoi și astfel continuarea procesului de romanizare și după anul 271/275, așa cum de altfel a încercat, cu ajutorul fibulelor cu capete de ceapă, să sugereze concret acest lucru, și articolul de față.

ROMAN FIBULAE OF THE „ZWIEBELKOPFFIBELN” TYPE FOUNDED IN CRISANA

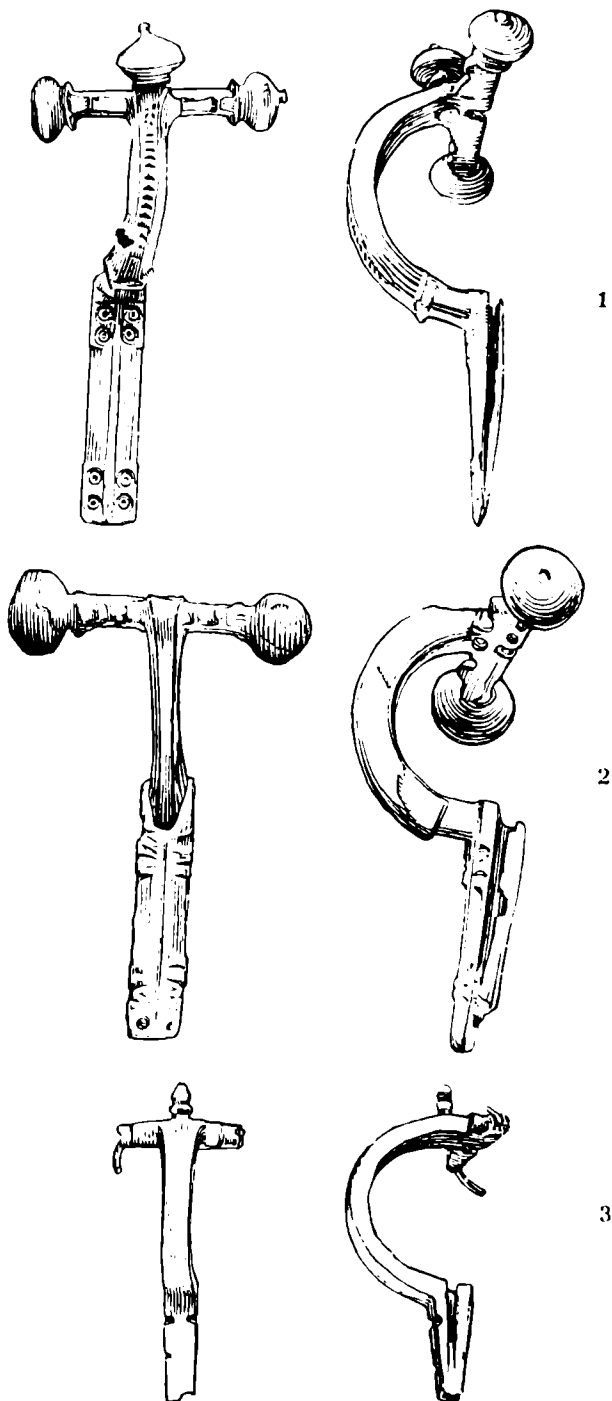
(summary)

Author presents the fibulae of the „Zwiebelkopffibeln” type founded in Crișana and held by the Museum of „Țării Crișurilor” in Oradea. He presents also a fibula-index of this type, inserted till now, with the aim of calling attention on the publication of the fibulae by the museums where those are held, attaching importance to the knowledge of the IV-th century of our era in the territory of the Socialist Republic of Rumania.

The fibulae direct attention also to the relations maintained by the late Roman Empire with the whole territory of the early Dacia.

PLANȘA I. Fibule de bronz cu capete de ceapă:
1—2 Mișca, j. Bihor. 3. Oradea.

PLANȘA II. Fibule de bronz cu capete de ceapă:
 1—2. Dacia romană — localitate incertă; probabil Turda — Potaissa?; 3. Bihor
 (județ) — provine dintr-o localitate necunoscută.

INSTITUȚII SĂTEȘTI DIN COMITATUL BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de
ANA ILEA

Pornind de la rolul preponderent al maselor populare în făurirea istoriei, se impune cu necesitate cunoașterea vieții lor obișnuite, a muncii lor cotidiene, a aspirațiilor, a luptei și năzuințelor lor.

Oprindu-ne asupra orînduirii feudale, este bine știut că țărănimea liberă și în cea mai mare parte aservită a fost principala forță făuritoare de bunuri materiale. Cercetarea mai aprofundată a unor izvoare documentare din trecut ne înlesnește pătrunderea în viața satului iobăgesc, în comunitatea satească cu instituțiile, obiceiurile și modul ei de viață.

În Transilvania încă din timpul organizării societății în obștii satești, documentele îi atestă pe juzi și cnezi ca prime instituții satești în fruntea acestor obștii¹.

În părțile Bihorului, în secolele XIII—XIV sint pomeniți cnezii și voievozii în fruntea obștiilor românești. În anul 1274 este amintit voievodul Nicolae; fiul lui Paul (*Nicolaus Waywoda filius Pauli*), iar la 1345 încă patru voievozi în părțile sudice ale Bihorului². Pentru multiplele servicii aduse regelui și Episcopiei romano-catolice de Oradea mulți dintre voievozii români au fost înobilați și au primit danii. Menționăm între aceștia pe voievodul Gheorghe din Gepiș, pe voievodul Mihai din Cociuba, Vasile din Vintere și Ioan din Cărand³. Obținînd astfel privilegii sau acte de danie voievozii intră în rîndul nobilimii mici sau mijlocii, mai rar în rîndul mării nobilimi, asimilîndu-se clasei stăpînitoare. Are loc deci un proces de diferențiere a acestor reprezentanți ai obștilor românești, formîndu-se două categorii; a celor care

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 203; Valeriu Șotropa, *Districul grăniceresc năsăudean*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 29.

² Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, 1928, p. 39, 51—52.

³ Ibidem, p. 66—68.

pășesc în rîndul nobilimii și a celor care rămîn fruntașii obștiilor și luptă împotriva forțelor feudale pentru apărarea intereselor acestora. Tendința de pătrundere în rîndul nobilimii este realizată de puțini dintre ei, majoritatea contopindu-se treptat în rîndurile țărănimii, ajungînd în cele din urmă simpli juzi sau oameni de rînd⁴.

Existența voievozilor este atestată documentar pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea în părțile Bihorului. La 1623 cu ocazia punerii în stăpînire a lui Gavril Movilă asupra domeniului Șinteului sînt menționați voievozii din Țețchea, Chistag, Aștileu de Sus și Peștera⁵. În Bihor, alături de voievozi și cnezi sînt amintiți și crainicii. Primul crainic este amintit în anul 1442 în districtul Beiușului, iar mai tîrziu la 1582 în registrele de dijmă ale domeniului Cetății Orășii sînt menționate trei crainicii în districtul Beiușului (ale lui Petru Banda; Matei Frise și Nicolae Groza), unul în ținutul Beliului (a lui Ștefan Corna) și patru în pertinențele românești ale Suplacului, Cărandului, Cărăsăului și Rogozului⁶.

Urbariul Cetății Orășii din anul 1600 îi înscrie ca fruntași ai satelor și tirgurilor bihorene pe juzi. Spre exemplu la Episcopia Bihor apare un jude prim și un jurat, la Biharea un jude și la Uileac un jude prim⁷. În anul 1655 în scrisorile de punere în stăpînire a lui Ioan Török asupra unei curii nobiliare din Tileagd sînt amintiți judele George Török și juratul Ștefan Kocsis din Tileagd, judele Ștefan Turcozi din Tilecuș, Ioan Gacza din Poșalaca și Ioan Turculy din Borșa⁸.

În perioada stăpînirii turcești probabil că au fost păstrate cel puțin instituțiile cnezilor și juzilor, dat fiind că turcii n-au perturbat vechea organizare băștinașă⁹.

Începînd cu secolul al XVIII-lea documentele vremii vorbesc numai despre juzi, jurați și notari ca fruntași ai satelor din Bihor. În recensămintele populației din comitat (a capilor de familie) din anii 1712—1714, 1719 precum și în conscrierile tuturor bunurilor capitalului din 1722 și ale episcopiei din 1721 primul dintre iobagi, înscris în cadrul fiecărei localități este judele satului.

Judele, suprema autoritate locală sau mai marele satului apare în documente, sub denumirea de *iudex*, *föbiró* și *biró*. Autoritatea ju-

⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 209; Valeriu Șotropa, *Districtul grănicesc năsăudean*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 31; Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a sec. al XIV-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 413.

⁵ Virgil Maxim, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1974.

⁶ *Ibidem*.

⁷ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R. București, 1968, p. 781.

⁸ Arhivele Statului Oradea, (Arh. St. Oradea), fond *Capitulul episcopiei rom. cat. Oradea*, Registre, nr. 1, p. 208—209.

⁹ Liviu Borcea, *Uncle aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI—XVII*, în *Crisia*, 1974, p. 210.

delui este prezentă în toate actele de interes comun ale satului, el administrează veniturile comune, poartă grija lucrărilor de interes obștesc, ia măsuri pentru paza și liniștea satului, supraveghează morala și tot el este în același timp și judecătorul satului fie pentru pricini de interes comun, fie individuale¹⁰.

Judele avea deci largi atribuțiuni administrative, fiscale, economice, judecătorești și gospodărești pe care le exercita în limitele comunității sătești, a obiceiurilor pămîntești și a legilor scrise.

În mod obișnuit judele era ales de către comunitate, pe un an, dintre sătenii care se bucurau de cea mai mare autoritate și cei mai înstăriți din punct de vedere economic. Funcția de jude deși nu era plătită aducea inițial însemnate beneficii din judecăți, daruri, drepturi comune și deaceea era mult rîvnită. În exercitarea atribuțiunilor judele era ajutat de jurați, sfatul bătrînilor și de micii slujbași ai satului¹¹.

Îndată ce comunității sătești i s-au suprapus cele două puteri, cea de stat și cea feudală au avut loc adinci transformări în situația organelor locale. Juzii și jurații devin subalternii acestor două puteri, reducîndu-li-se autoritatea și atribuțiunile de pînă acum, dar adăugîndu-li-se în schimb un șir nesfîrșit de noi sarcini și sporindu-le responsabilitatea¹².

În perioada de care ne ocupăm instituțiile comunității sătești sînt tot mai mult subordonate organelor administrative ale puterii de stat și reprezentanților stăpînilor de pămînt în scopul menținerii ordinei și stoarcerii feluritelor dări. Cresc mereu sarcinile în interesul celor două puteri și mai puțin pentru satisfacerea necesităților comunității. Prin diferite regulamente și instrucțiuni se urmărește uniformizarea muncii celor care stau în fruntea comunităților sătești. Judele este răspunzător de aplicarea măsurilor și hotărîrilor prevăzute în diferite articole de legi, articole dietale și statute ale comitatului.

După cum prevăd statutele comitatului Bihor din anul 1757, juzii erau obligați să țină evidența contribuțiilor, să repartizeze contribuția să o adune și să o verse la timp în casa comitatului¹³. În instrucțiunile speciale pentru juzii satelor elaborate în anul 1783 se revine asupra acestor prevederi stabilindu-se mai concret obligațiile juzilor în acest sens. Printre altele se menționează că sub numele de contribuții se înțeleg nu numai acelea cuprinse în conscrierile dicale care se varsă în parte la casa de război, (*Cassa Bellica*) și în parte la casa comitatului (*Cassa Domestica*), ci juzii trebuie să aibă în vedere și acea cantitate necesară localității pentru plata lor, a notarilor, a altor slujbași ai satului precum și pentru alte cheltuieli. Juzii trebuie să deli-

¹⁰ David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. IV, 1961, p. 217.

¹¹ *Ibidem*, p. 218.

¹² *Ibidem*.

¹³ Arh. St. Oradea, fond *Primăria orașului Oradea*, Inv. 141, dosar 7.

miteze toate aceste contribuții, să aducă la cunoștința locuitorilor care este situația lor, mărimea lor, când se încasează și pentru ce. Judele se va servi de doi perceptori în fiecare loc, unul care se va ocupa de contribuțiile față de stat și unul de contribuțiile ordinare¹⁴.

Atît statutele din 1757 cit și instrucțiunile din 1783 consemnează obligativitatea juzilor de a întocmi socotelile sau bugetele¹⁵ satești (*rationes iudicis*, *biró számadása*) pe care urmează apoi să le prezinte spre verificare oficialilor stăpînilor de pămînt (provizori și șpani). În cazul că stăpînii de pămînt ar neglija să le verifice, atunci să fie trimise magistraților comitatului. Bugetele satești consemnau în general toate veniturile și cheltuielile (perceptio et erogatio) satului, de care judele dădea socoteală și în fața comunității. În aceste însemnări apare încasarea contribuțiilor față de stat, a celor pentru necesitățile localității uneori și a celor față de stăpîn, vărsarea la casa comitatului precum și diferite cheltuieli pentru comunitate.

Astfel de mărturii ale activității juzilor satelor bihorene se păstrează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea în număr mai restrîns, crescînd însă considerabil numărul lor în a doua jumătate a secolului și în prima jumătate a secolului următor. Cele mai vechi bugete pe care le avem la îndemînă sînt din 1734, ale localității Biharea situată în apropiere de Oradea, pe atunci ridicată la rangul de tîrg (*oppidum*)¹⁶. Acestea cuprind un tabel nominal al tuturor contribuabililor împărțiți în patru subunități (*tizedek*), specificîndu-se desigur și cuantumul contribuției fiecăruia. După cum rezultă din aceste tabele, localitatea era supusă în anul respectiv la o contribuție (*portio*) de 1975 florini ungurești și la o taxă de 492 florini ungurești față de comitat. Urmează apoi evidența veniturilor, a intrărilor bănești realizate din contribuții, crișme, mori, servicii făcute locuitorilor etc. Pentru a putea da socoteală de modul cum a administrat banii intrați, judele a întocmit în continuare și evidența cheltuielilor din care consemnăm: vărsări la Casa comitatului, cheltuieli ocazionate de încartiruirile militare, pentru diferite cumpărături în folosul comunității, pentru plata salariilor etc.

După cum reiese din însemnările judelui, în acest caz, el era ajutat de doi perceptori (*portio-perceptor*, *adó-szedő*), fapt constatat numai la unele localități, în general la cele cu o populație mai numeroasă și cu o putere economică mai mare.

Bugetele satești, alături de alte materiale documentare, sînt valoroase izvoare pentru reconstituirea vieții satului feudal, pentru cunoașterea apăsătoarelor obligații ale locuitorilor față de stat, a evo-

¹⁴ Arh. St. Oradea, *Iond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 5, p. 107—116.

¹⁵ Ștefan Imreh, C. Mureșan, *Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfîrșitul sec. XVIII*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 215.

¹⁶ Arh. St. Oradea, *Iond Episcopia rom. cat. Oradea*, *Acte economice*, dosar 4194.

luției raporturilor organelor locale, pe de o parte cu comunitatea iar pe de alta cu autoritățile cărora le erau subordonate.

De cele mai multe ori bugetele erau întocmite de notarul satului, aceasta datorându-se în parte și faptului că mulți dintre juzi erau neștiutori de carte.

Nu în toate cazurile însă juzii se îngrijeau de întocmirea bugetelor, de asemenea nici autoritățile nu le verificau întotdeauna la timp. Acest lucru este confirmat și de actele vizitațiilor decenale ale capitolului din anii 1769—1770¹⁷. Iată câteva din punctele urmărite cu această ocazie: dacă judele încasează contribuția de la populație și dacă pentru aceasta a întocmit socoteli (*rationes*), pe câți ani, dacă acestea au fost revizuite, când și de către cine, pe câți ani n-au fost întocmite și revizuite?

Vom menționa câteva din localitățile unde se consemnează lipsa bugetelor pe anumite perioade. Spre exemplu, în localitatea Măgești în anii 1765—68 cei doi juzi, Petru Haneș și Gabriel Flore n-au întocmit bugetele și acum a fost însărcinat notarul cu întocmirea și prezentarea lor¹⁸. În Dumbrăvița de Codru nu s-au putut prezenta bugetele pentru că juzii, neputând justifica unele cheltuieli în fața comunității, „au rupt actele”¹⁹. În Felcheriu deasemenea bugetele nefiind întocmite, i s-a dat judeului un termen de 10 zile pentru a le prezenta²⁰. La 1786 locuitorii din Episcopia Bihor se plîng că timp de 10 ani juzii n-au întocmit bugetele, fapt ce aduce prejudicii comunității²¹.

Bugetele sînt mai bogate în informații spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Uneori mai cuprinzătoare, alteori mai sumare bugetele sătești rămîn prețioase izvoare ale vieții materiale și spirituale a satelor iobăgești, putîndu-se citi printre rînduri nemulțumirile, frămîntările și năzuințele acestor oameni.

Judele era obligat prin lege să asigure o utilizare cît mai rațională a proprietăților comunității, să așeze crișmele în locurile cele mai potrivite pentru a aduce venituri cît mai mari și să se îngrijească de sporirea tuturor beneficiilor localității.

O sarcină grea pentru juzi era aceea de a indica locul unde se găsesc cei care și-au părăsit pămînturile, adică cei fugiți și de a-i urmări pe tîlhari, pe dezertorii din armată și pe complicitii lor²². Într-o circulară din anul 1757 se aduce la cunoștința juzilor și locuitorilor din satele Mișca, Chișlaz, Chiraleu, Tăut, Bistra, Chiribiș, Popești, Varviz, Borumlaca etc., ca în fiecare noapte un jurat cu 6 oameni

¹⁷ Arh. St. Oradea, *Iond Capitlul Episcopiei rom. cat. Oradea. Acta antiqua*, F. VIII.

¹⁸ Ibidem, nr. 34.

¹⁹ Ibidem, nr. 36.

²⁰ Ibidem, nr. 8.

²¹ Arh. St. Oradea, *Iond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice* dosar 4404.

²² Arh. St. Oradea, *Iond Prefectura jud. Bihor. Inv. 41, dosar 5, fila 126—128*

înarmați cu puști și furci să stea în mijlocul satului și doi dintre ei să fie tot timpul treji. Lângă clopotniță de asemenea să fie un om care să tragă clopotele în caz de nevoie și toți locuitorii să fie pregătiți pentru a-i prinde pe tâlhari. Dacă aceste măsuri nu vor fi luate și tâlharii vor putea pătrunde în sate, judele și doi dintre jurați vor fi întemnițați la Oradea²³. În anul 1791 se atrage atenția provizorului de Vașcău că juzii cîtorva sate de aici n-au executat dispozițiile în legătură cu urmărirea tâlharilor și că ar fi putut fi prevenit și jaful de la Petrileni²⁴. Judele trebuia să țină evidența tuturor sătenilor, inclusiv a celor fugiți și să supravegheze ieșirea și intrarea în sat pentru a preveni furturile.

După cum precizează instrucțiunile, judele era obligat să observe regulile de prevenire a incendiilor care se puteau naște din uscarea cînepii și păstrarea în fiecare casă a lămpilor²⁵.

Întrucît atît statul cît și stăpînul feudal urmăreau o evidență cit mai clară a capacității de plată a supușilor și îndeplinirea obligațiilor mereu crescînde, funcția de jude devine tot mai grea. Judele se găsește între mai multe puteri, între propia-i obște, care cere sarcini publice și feudale cît mai puține, puterea publică sau militară și stăpînul feudal care cer tot mai multe sarcini, fiecare tinzînd să-l acapareze pe jude în serviciul propriilor interese²⁶.

Ca oameni de încredere ai comunității de cele mai multe ori îi întîlnim pe juzi ca purtători de cuvînt și apărători ai intereselor acesteia în fața oficialităților.

Grăitor este în acest caz exemplul juzilor celor 39 de sate din districtul Lunca cu ocazia nesupunerii și rezistenței acestora la plata dijmei. La anul 1715 episcopia de Oradea a pornit două procese împotriva acestor juzi care s-au situat în fruntea mișcării satelor împotriva dijmei. Remarcăm între aceștia pe judele Gheorghe Ciontoș din Sîrbii²⁷.

În districtul Vașcău juzii susțin plîngerile locuitorilor în ce privește cărăușia lungă, transportul lemnului, a minereului și a cărbunelui²⁸. Tot în numele comunității juzii înaintează plîngeri împotriva abuzurilor și pagubelor săvîrșite de armatele încartiruite pe teritoriul comitatului²⁹. Cu ocazia reglementării urbariale din 1769—1772 juzii și jurații tuturor satelor din comitat au avut un rol deosebit în stabilirea avantajelor și neajunsurilor locurilor (*beneficia et maleficia lo-*

²³ Arh. St. Oradea, *Colecția de documente foi volante*, dosar 41, fila 1.

²⁴ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 3501.

²⁵ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 5, p. 133.

²⁶ David Prodan, *op. cit.*, p. 221—222.

²⁷ Virgil Maxim, *Mișcări sociale la românii de pe Valea Barcăului și districtul Luncii (comit. Bihor) în primele decenii ale sec. al XVIII-lea*, în manuscris la Arh. St. Oradea.

²⁸ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 159, fila 114.

²⁹ *Ibidem*, dosar 81, fila 18.

corum) pe baza cărora s-a întocmit clasificatorul celor 464 de localități în vederea elaborării noilor urbarii³⁰.

Cele mai apăsătoare sarcini pentru jude erau însă cele venite din partea stăpînului feudal, al cărui supus era dealtfel și el ca și ceilalți iobagi ai satului. Judele era principalul colaborator al dregătorilor stăpînului, urmărirea executarea de către iobagi a tuturor sarcinilor, supravegherea respectarea monopolurilor stăpînului, fiind obligat să-i denunțe pe contravenienți, pe cei care se sustrag de la îndatoriri, participă la măsurarea băuturilor pentru crișmărit, la măsurarea grînelor pentru sămință, era prezent deci în toate acțiunile legate de stăpînirea și gospodărirea moșiei stăpînului³¹. După cum reiese din bugetele sătești în sarcina judeului cădea de multe ori, stringerea censului, a taxei de ghindărit, a daturilor, precum și a diferitelor taxe de arendare.

Juzii erau obligați să ia parte la stringerea dijmei. În registrele de dijmă, la sfîrșitul tabelii fierării localității, juzii atestă că dijmuirea s-a făcut în prezența lor și nu s-a luat nici mai mult nici mai puțin decît atît cît este consemnat, semnează judele, un jurat și notarul localității³².

Din nenumăratele plîngeri ale locuitorilor reiese că una din sarcinile complicate ale judeului era scoaterea iobagilor la robotă și căraușia lungă pentru stăpîn. La 1758 spre exemplu, locuitorii din Olcea declară că uneori juzii au aplicat pedepse pentru neexecutarea la timp a muncilor pentru stăpîn, printre care transporturile la fabrica de bere din Beliu³³.

Tot prin intermediul juzilor se făceau cunoscute în mijlocul sătenilor toate dispozițiile venite atît din partea comitatului cît și din partea stăpînului.

Reducerea autorităților judeului, accentuarea subordonării lui se răsfrîng și asupra alegerii persoanei acestuia. Dacă înainte era ales de către comunitate, acum judele este tot mai mult impus de către puterile suprapuse, conform intereselor lor³⁴. Alegerea judeului este reglementată și prin urbariul de la 1772 care prevede ca stăpînul de pămînt să numească 3 persoane din care comunitatea să aleagă una pentru funcția de jude. Notarul și jurații însă sînt aleși de comunitate fără aprobarea stăpînului. Se specifică în continuare că stăpînul îl poate îndepărta și chiar pedepsi pe judele care nu are o comportare cores-

³⁰ Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din Bihor de la 1769—1772*, în manuscris la Arh. St. Oradea.

³¹ David Prodan, *op. cit.*, p. 220.

³² Arh. St. Oradea, *Iond Capitlul episcopiei rom. cat. Oradea. Socotelile oficiilor economice*, F. CLIV., nr. 375, F. XCIII, F. XCII.

³³ Arh. St. Oradea, *Iond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 4404.

³⁴ David Prodan, *op. cit.*, p. 222.

punzătoare. Juzii, pentru serviciile pe care le fac stăpînilor nu sînt scutiți de prestații³⁵.

În mod obișnuit judele se alege pentru un an de zile, putîndu-se realege aceeași persoană mai mulți ani la rînd. După cum deducem din bugetele satești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea erau mai frecvente cazurile cînd același jude să se fi menținut în funcție doi-trei ani sau chiar și mai mult. Spre sfîrșitul secolului însă astfel de cazuri sînt tot mai rare, judele schimbîndu-se de la an la an, fapt ce denotă că funcția nu mai era rîvnită și că judele nu-și putea duce la bun sfîrșit toate sarcinile nici în interesul localității și nici față de stăpîni.

Comunitățile opuneau o puternică rezistență încercărilor stăpînilor de a le impune juzii, ba mai mult își alegeau juzi fără consimțămîntul stăpînului. Spre exemplu în anul 1758 locuitorii din Olcea, adunîndu-se în casa unui iobag, l-au ales jude pe Sudrigean Crăciun și au refuzat să plece la Beliu pentru confirmarea lui. Provizorul îl propusese pe fostul jude Balla On, care după cum declara el băuse deja „aldă-mașul” la Beliu. Cu ocazia cercetărilor au declarat locuitorii că nu-l vreau jude pe cel propus de stăpîn pentru că acesta nu are preocupări în interesul localității la fel ca și cei doi jurați din anul trecut. Propun locuitorii în continuare ca înafara acestor trei persoane provizorul să numească încă un jude pe lîngă cel ales de comunitate iar dintre aceștia va rămîne cel care va întruni mai multe voturi. Printre altele locuitorii au declarat că nu pleacă la Beliu pentru confirmarea judeului întrucît și în anul trecut au fost în aceeași situație și la Beliu au fost bătuți³⁶.

Locuitorii din Episcopia Bihor se plîng de asemenea împotriva juzilor impuși de către stăpînul de pămînt și cer juzi care să urmeze adevărul, calea cea dreaptă în folosul celor trei părți (comitat, stăpîn și localitate), iar juzii de pînă acum să dea socoteală de greșelile lor în fața comunității³⁷. Observăm deci că erau unii dintre juzi, desigur puțini la număr, care se atașau intereselor stăpînului și își uitau situația de iobagi și obligațiile față de semenii lor.

Concurența între stat și stăpînii feudali în a-i atrage pe juzi și întreaga masă iobăgească de partea unuia sau altuia se adîncește și mai mult în perioada absolutismului luminat cînd statul caută să-l scoată de iobag de sub arbitrariul stăpînilor de pămînt și să curme abuzurile acestora. Nu întîmplător statutele comitatului și instrucțiunile pentru juzi subliniază că încasarea contribuției față de stat și depunerea ei rămîne în sarcina comunității și a judeului iar magistrații comitatului

³⁵ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul episcopiei rom. cat. Oradea. Acta Antiqua*, F.L.

³⁶ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 4404.

³⁷ Ibidem.

trebuie să aibă grijă ca în aceasta să nu se amestece stăpînii de pămînt și dregătorii lor. De asemenea stăpînii de pămînt să nu-și strîngă dările deodată cu cele față de stat, iar executorii comitatului să nu fie deranjați cu această ocazie de către dregătorii stăpînului³⁸. Pe lîngă alte măsuri bine cunoscute în acest sens, în anul 1781 într-un intimat al Consiliului locotenențial se arată că pînă acum juzii și notarii satelor au depus jurămîntul în fața preoților (de aceeași confesiune), dar se dispune ca de acum înainte jurămîntul să se depună în fața unui magistrat al comitatului³⁹.

Ca o consecință a sporirii sarcinilor judeului a fost și instituirea ajutoarelor lui în primul rînd a judeului mic sau vicejudeului (*subiudex, kisbîró, iudex minor*). În funcție de mărimea localităților, de multitudinea sarcinilor numărul juzilor mici ajunge pînă la 3—4 într-o localitate. În registrele de dijmă la 1747 localitatea Vășad este înregistrată cu un jude prim și doi juzi mici, iar Șilindru cu un jude prim și un jude mic⁴⁰. La 1764 în localitățile Dumbrăvița de Codru, Suplacul de Tinca, Căpîlna și Dumbrăvița Mică alături de jude apar cîte un jude mic și unul sau doi juzi ai morii (*malom bíró*)⁴¹. Conscrierea posesiunilor episcopiei din anul 1791 înregistrează 37 localități dintre care 22 aveau jude prim și cîte un jude mic, 10 cîte un jude prim și doi juzi mici, 3 cîte un jude prim și 3 juzi mici, una cu 4 juzi mici iar una numai cu jude prim⁴². Juzii mici erau aleși dintre jurații locului. Numărul juraților de asemenea era diferit ajungînd în unele localități pînă la 8.

Judele morii, care apare în unele localități, era în general o funcție economică în cadrul domeniului feudal și deservea interesele stăpînului în ce privește supravegherea morilor, luarea vămii etc. Alta era situația acestor juzi în satele care aveau mori proprii sau în jumătate. În acest caz judele morii avea sarcini atît din partea comunității cît și din partea stăpînului.

Pentru toate serviciile pe care le făcea, judeului îi revenea o parte din veniturile comunității nefiind plătit însă nici de către stat nici de către stăpînul de pămînt. În bugetele sătești la capitolul „*erogatio*” este consemnată o sumă oarecare pentru plata salariilor, fără a se face nominalizări de cele mai multe ori. Spre exemplu în satul Archiș pe anul 1785—86 pe lîngă alte cheltuieli ale comunității apar și 5 fl. pentru plata judeului⁴³.

³⁸ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 41, dosar 5, fila 123.

³⁹ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte ecclesiastice*, dosar 352.

⁴⁰ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul episcopiei rom. cat. Oradea. Socotelile oficiilor economice*, F. XCII. nr. 272/a.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 2417.

⁴³ Ibidem, dosar 4169.

Din partea stăpînului e răsplătit doar prin anumite scutiri parțiale sau totale de prestații iobăgești. Scutirea juzilor însă nu era o regulă generală, depindea de bunăvoința stăpînului. Situația era foarte diferită de la un domeniu la altul și de la un sat la altul chiar în cadrul aceluiași domeniu. După cum ne indică jurnalele de robotă și conscrierile urbariale juzii și uneori chiar și jurații, de cele mai multe ori erau scutiți de robotă, apar totuși uneori scutiți de cens. Spre exemplu, în conscrierea posesiunilor episcopiei din 1791 alături de crișmari, paznici de cîmp, dogari și alți angajați domeniali apar și judele prim și judele mic scutiți de obligații.,

Întîlnim cazuri cînd însăși comunitatea sătească intervine pe lîngă stăpîn pentru a-i scuti pe juzi de obligații. Revelatoare sînt în acest sens cererile localităților Bicaciu, Dumbrăvița de Codru, Suplacul de Tinca, Ineul de Criș, Miersig și Forosig prezentate în ședințele capitulare din anul 1771. S-a aprobat scutirea juzilor pentru anul în curs⁴⁴. Tot în ședințele capitulare se precizează că juzii locului în raport cu munca pe care o prestează în folosul domeniului vor fi scutiți de dijmă jumătate sau în întregime la aprecierea dijmuitorilor, cu condiția să fie serioși și cu credință față de stăpîni⁴⁵. Se desprinde de aici o mare relativitate a scutirii de dijmă după cum ne demonstrează și registrele de dijmă. În 1799 spre exemplu juzii primari și juzii mici ai celor nouă sate din raționistatul Cheșa sînt scutiți de robotă și unii dintre ei sînt scutiți total sau parțial de dijmă⁴⁶.

În concluzie, scutirea juzilor de obligații urbariale era lăsată la latitudinea stăpînului de pămînt și în consecință foarte diferită de la sat la sat și de la un an la altul.

Observăm o diminuare și o îngrădire tot mai accentuată a surselor de venit ale judeului. Pe aceeași linie se înscrie și restrîngerea dreptului de judecată asupra sătenilor. După cum precizează și statutele comitatului judele poate judeca numai pricini care să nu depășească un florin iar pedeapsa corporală să nu depășească 12 lovituri. Întrucît s-au observat abuzuri din partea juzilor, stăpînii de pămînt trebuie să vegheze ca gloabele să nu fie excesive. Toate pricinile care presupuneau gloabe mai mari au fost acaparate de scaunul de judecată al stăpînului, mai ales pentru veniturile ce le implica acest drept, iar gloabele mici au fost convertite în pedepse corporale pentru a nu scădea capacitatea de plată a supușilor⁴⁷.

Alături de juzi și jurați un alt demnitar al satului feudal era *notarul*. În decizia urbarială a scaunului domenal al episcopiei din anul 1751 și în cea pentru domeniul cameral din 1753 se arăta că notarul este foarte necesar supușilor pentru a fi prezent la judecățile

⁴⁴ Arh. St. Oradea, *Iond Capitulul episcopiei rom. cat. Oradea*, registre, nr. 69.

⁴⁵ Ibidem, nr. 77, p. 91.

⁴⁶ Idem, *Socotelile oficiilor economice*, F. CLIV, nr. 375.

⁴⁷ David Prodan, *op. cit.*, p. 220—221.

lor, pentru a face cercetări, pentru a le scrie pasualele pentru că aceștia sînt simpli, necunoscători de carte și fără notar nu pot face nimic. Pe notar îl vor plăti locuitorii după cum vor conveni, iar persoana aptă pentru aceasta slujbă va fi numită de stăpîn⁴⁸.

Comisia imperială instituită în Bihor, în anul 1757 a dispus ca notarul să nu fie impus satelor de către stăpînul de pămînt ci locuitorii să-și aleagă notar pe cel ce ei îl vor socoti potrivit⁴⁹. Dealtfel și urbariul de la 1772 dă drept liber comunității de a-și alege notarul. Numai localitățile mai mari își aveau fiecare notarul ei, majoritatea însă tot cîte 2—3 sau chiar și patru sate aveau un notar. Spre exemplu la 1768 aveau același notar Sititecul cu Miersigul, Cărăsăul cu Petidul, Cacuciul Vechi cu Măgești, Gălășeni și Josani⁵⁰.

Notarii erau plătiți la înțelegere cu comunitatea, de aceea plata lor diferă de la caz la caz. Notarul din Alparea primea anual 8 florini, pentru cumpărarea și repararea încălțăminteii încă 1 fl. și 6 mariani, mai primea apoi 3 cible de grîu și 4 cible porumb. Uileacul de Criș plătea notarul cu 20 fl/an, 4 fl. pentru încălțăminte, 8 cible de grîu, 50 libre sare și 12 care lemne de foc. În cazul Suplacului de Tinca se menționează că notarul nu are nici o plată dar este scutit de daturi și românii în zilele de sărbătoare, de bună voie, îi prestează cîte 1/2 zi de muncă. Locuitorii din Cărăsău și Petid dădeau notarului de fiecare casă cîte 4 cr. iar comunitatea întreagă cîte 5 cible grîu, o zi de arătură pentru porumb și o zi de sapă⁵¹.

Notarii erau indispensabili comunității atît pentru interesele generale ale locului cît și pentru necesitățile personale ale sătenilor ei fiind în multe cazuri singurii în măsură să scrie și să citească. Întîlnim și aici cazuri cînd stăpînul feudal încearcă să impună notarii în diferite localități. Spre exemplu la 1795 juzii și locuitorii din Nermiș, Groșeni, Cărând, Bîrzești și Săliște de Beliu declară că nu se pot înțelege cu noul notar și nici nu cunosc cum a ajuns acest notar aici intrucît ei n-au fost consultați⁵².

Înafara juzilor satelor în cele trei districte, Beiuș, Beliu și Vașcău au existat *juzii supremi* sau districtuali, urmași ai vechilor cnezi. În decizia urbarială a episcopiei din 1751 se menționa că juzii supremi vor fi reduși la 3 în domeniul Beiuș și la 2 în domeniile Beliu și Vașcău continuînd să fie scutiți de taxele și robotele domeniiale și publice intrucît nu au altă plată⁵³. Comisia imperială, în 1757, ordonă însă ca

⁴⁸ Arh. St. Oradea, *fond Prefectura jud. Bihor*, nr. 41, dosar 162, fila 112.

⁴⁹ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 2324.

⁵⁰ Arh. St. Oradea, *fond Capitlul Episcopiei rom. cat. Oradea. Acta Antiqua*, F. 8.

⁵¹ Ibidem, nr. 14 (Alparea), nr. 29 (Uileacul de Criș), nr. 8 (Suplacul de Tinca), nr. 10 (Petidul).

⁵² Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dosar 4404.

⁵³ Ibidem, dosar 2324.

juzii supremi să nu fie scutiți de contribuții, subliniind că problema contribuțiilor nu aparține urbariului și prin urmare numai autoritatea imperială poate să hotărească în acest sens⁵⁴. Peste un an comitatul revine la această problemă specificând că deși nu este prevăzută în legi scutirea de contribuții a juzilor, date fiind serviciile pe care le-au adus și le aduc stăpînilor de pămînt, se va interveni pe lângă curtea imperială pentru ca această scutire să fie menținută în continuare⁵⁵.

Socotelile provizoratelor din cele trei domenii atestă existența a patru juzi supremi în domeniul Beiuș și cite doi la Beliu și Vașcău. Juzii supremi se îngrijeau de strîngerea gloabelor, de bunul mers al lucrărilor agricole, de gospodărirea rațională a pămîntului alodial, de îndeplinirea obligațiilor urbariale controlîndu-i pe juzii satelor și răspunzînd în același timp în fața provizorilor. Spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea juzii supremi au încetat de a mai funcționa, atribuțiile lor fiind preluate de către spanii domeniali.

În concluzie, putem spune că vechea autonomie a obștei sătești cu instituțiile ei este știrbită de către autoritatea de stat și puterea stăpînului feudal. Funcția de jude, cea mai înaltă demnitate a satului feudal, dintr-o distincție rivnită de toți iobagii se transformă treptat într-o servitute, o sarcină deosebit de grea, de la care toți caută să se sustragă.

Judele era pasibil de pedeapsă în cazul că locuitorii satului nu-și îndeplineau la timp obligațiile publice și feudale. Făcînd o privire de ansamblu asupra tuturor obligațiilor la care era supusă o localitate în decursul unui an și avînd în vedere restanțele care sînt frecvente, înțelegem de ce funcția de jude devenise o povară, acesta ne mai putînd păstra un echilibru între interesele obștei din care el însăși făcea parte și a celor două puteri cărora le era supus.

Sursele de venituri ale judeului au fost mult diminuate, el fiind supus la obligații atît de stat cîte și față de stăpînul feudal, ca și ceilalți iobagi, în conformitate cu legile în vigoare, scutirea acordată de către stăpîn fiind foarte relativă.

Juzii în majoritatea lor rămîn atașați comunității, apără interesele semenilor lor, dînd curs plîngerilor și nemulțumirilor acestora în fața apăsătoarelor obligații și a abuzurilor dregătorești. Pînă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea îi întîlnim pe juzi făcînd parte din scaunul de judecată al episcopiei, avînd posibilitatea deci să ia poziție în interesul comunității.

Deși știrbită autonomia instituțiilor sătești în cadrul administrației feudale cu un sistem centralizat în care legea cîștigă prioritate față de dreptul cutumiar, regulamentul față de obicei, se păstrează totuși

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

formele tradiționale, metodele înrădăcinate ale guvernării locale, legea neputînd realiza o preponderență absolută⁵⁶. Atît statul cît și stăpînii feudali în concurența lor de a-și atrage masa iobăgească erau nevoiți să facă unele concesii, să se abată de la litera legilor scrise.

L'INSTITUTION RURALE DE LA COMTÉ DE BIHOR DANS LA XVIII-IME SIÈCLE

Resumé

S'appuyant sur des documents inédits des archives, le travail présente l'évolution des institutions des villages du département de Bihor dans le XVIII-e siècle: le juge et le notaire, L'auteur en examine l'élection, la confirmation les obligations du juge envers le seigneur feodal et l'État et les reglementation de l'activité du juge. Le travail s'achève sur quelques appréciations concernant l'atitute des juges envers les revendications des serfs.

⁵⁶ Ștefan Imreh, C. Mureșan, *op. cit.*, p. 225.

MANUFACTURA DE STICLĂ DIN BELIU ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

de
VERONICA COVACI

Manufactura de sticlă (*hutta vitriaria*) înființată în anul 1741 la Hășmaș¹, înfruntând greutățile începutului, pășește în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu o producție mărită, punindu-se în continuare un accent tot mai mare pe vânzarea produselor în vederea obținerii de venituri bănești.

Această manufactură nu a rămas definitiv în această localitate. Ea a fost mutată în localitatea Beliu² în jurul anilor 1780—1783. Anul exact al mutării nu s-a putut stabili, întrucât din această perioadă lipsesc atât socotelile hutei cât și ale provizoratului de Beliu. Avându-se în vedere însă că, printr-un act din anul 1783, se stabilește distanța dintre „*Hutta vitriaria Beliensis*” și posesiunile domeniului, care trebuiau să efectueze transporturi de lemne pentru necesitățile manufacturii³ se poate trage concluzia că la data respectivă manufactura de sticlă era deja transferată în localitatea Beliu.

Scopul mutării hutei în localitatea Beliu a fost apropierea de sursele de materii prime, precum și de drumul de acces spre comitatul Arad, așa după cum rezultă dintr-un registru de conșcriere a veniturilor din anul 1787, urmărindu-se atât menținerea veniturilor realizate, cât și asigurarea unei mai bune desfaceri a produselor⁴.

În registrul amintit mai sus sînt descrise imobilele aparținătoare hutei cu menționarea valorii lor estimative⁵, după cum urmează:

¹ V. Covaci, *Manufactura de sticlă din Beliu în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1973, p. 220.

² Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea. Acte economice*, dos. 3929, p. 99.

³ Ibidem, dos. 3708, p. 65.

⁴ Ibidem, dos. 3929, p. 99.

⁵ Ibidem, p. 97—103. Înzeestrarea tehnică a acestei hute este asemănătoare cu a celorlalte manufacturi de sticlă ridicate în această epocă. Vezi Bujor Surdu, *Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, 1964, VII, p. 173—174.

— Clădirea principală a hutei — sticlăria propriu-zisă — construită din material lemnos, acoperită cu șindrilă, avînd lungimea de 6,3/6 stînjani și lățimea de 5 stînjani fiind evaluată la 180 florini rhenani (fl. rh.). În interiorul acestei clădiri erau 4 cuploare construite din cărămidă. Primul se folosea pentru topirea materialului (*fornax in qua materia liquefit*), al doilea pentru răcirea obiectelor de sticlă terminate (*fornax refrigeratoria*), al treilea pentru uscarea lemnurilor (*fornax ubi lique exiccantur*), iar al patrulea pentru arderea oalelor de topit și de răcit sticla (*fornax pro exiccatione ollarum*).

— Clădirea cuptorului de desfășurare a geamurilor (*domo explanatoria*), construită tot din material lemnos și acoperită cu șindrilă, avînd lungimea de 5,3/6 stînjani și lățimea de 5 stînjani, fiind evaluată la 196 fl. rh.

— Clădirea în care se prepara potasa (*cinerum clavellatorum, flusz, hamuzsir*) necesară în procesul de producție. Și aceasta a fost construită din material lemnos, acoperită cu șindrilă, avînd lungimea (*mercenarii*) hutei, fiind evaluate toate la numai 15 fl. rh.

— Clădirea destinată depozitării produselor finite (*conservatorium*), avînd lungimea de 12 stînjani, lățimea de 4,4/6 stînjani, fiind evaluată la 360 fl. rh.

— Clădirea pentru depozitarea paielor, folosite la împachetatul sticlei, estimată la 20 fl. rh. și 3 case cu pereți din nuiele bătute cu pămînt și acoperite cu paie, în care locuiau o parte din lucrătorii (*mercenarii*) hutei, fiind evaluate toate la numai 15 fl. rh.

— Grajdul și șopronul pentru căruțe, avînd lungimea de 7 stînjani și lățimea de 2,3/6 stînjani, evaluat la 8 fl. rh.

Toate aceste imobile se aflau în localitatea Beliu. De hută aparținea însă și moara de zdrobit piatra de cuarț (*mola contusoria buffonidum*) și locuința morarului (*molitoris buffonidum domus*) care au rămas și pe mai departe în localitatea Hășmaș, unde se găsește și în anul 1800⁶. Moara propriu-zisă a fost evaluată la 60 fl. rh., iar locuința morarului la 12 fl. rh.⁷.

Această evaluare, care se ridică la suma de 1 004 fl. rh., este doar parțială, avîndu-se în vedere că registrul de conscriere nu se ocupă și cu evaluarea utilajelor tehnice și a instrumentelor din dotarea hutei.

Nu cunoaștem din ce cauză nu sînt amintite în acest inventar atelierul de șlefuit și gravat sticlă fină și nici cel de confecționat iale pentru cuptoarele de topit și de răcit sticla. Probabil nu era destinată pentru aceste ateliere cîte o clădire separată, ci au funcționat în cadrul unora din clădirile amintite. Dealtfel existența lor era determinată de procesul de producție, iar în ce privește instalațiile tehnice și

⁶ Arh. St. Oradea, *Iond Episcopia rom. cat. Oradea*, dos. 3708, p. 82.

⁷ Ibidem, dos. 3929, p. 101.

instrumentele folosite în atelierele respective au fost descrise împreună cu altele într-un inventar întocmit în anul 1789.

Din inventarul anului 1789 rezultă că în acea perioadă cuptorul de topit sticlă funcționa cu opt oale confecționate din argilă. Deși numărul oalelor nu reiese în mod direct din inventar, acesta poate fi dedus totuși cu exactitate din alte mențiuni consemnate în inventar. Astfel, la cuptorul de topit existau 8 buc. fier laminat pe care se așezau oalele. De asemenea, de-a lungul pereților, în fața fiecărei oale, se găseau 8 buc. dispozitive din fier pe care lucrătorii așezau țevile de suflat cu ocazia scoaterii din oală a sticlei topite în vederea prelucrării (*in circumferenția fornacy, ferri frusta — in quo sodales cum listula girant vitrum — octo*).

În fața oalelor mai existau un număr de 9 buc. plăci din fier, pe care se învîrteau și formau obiectele din sticlă în timpul suflării (*ante quemvis sodalem, ferri frustum, in quo girat vitrum extra fornacem, novem*).

Sticla fluidă, care deja primise forma sa brută prin suflare, se așeza în diferite forme confecționate în acest scop. Din inventar rezultă existența unui număr de 16 buc. de astfel de forme, din care 9 buc. din aramă, iar 7 buc. din fier.

În clădirea în care era instalat cuptorul de desfășurat sticla, existau două mese din lemn pe care se întindea sticla suflată inițial în formă cilindrică, după ce în prealabil s-a procedat la reîncălzire și tăiere.

Pentru prepararea potasei, huta a fost dotată cu 8 cazane și 23 de căzi, necesare la fierberea cenușei (*coctura cinerum*), precum și un cuptor pentru calcinarea potasei (*clavellatura cinerum*).

La moara de măcinat piatra de cvartș exista un cuptor în care se ardea piatra și o instalație de măcinat compusă din 8 șteampuri, acționați cu forța apei.

Atelierul de șlefuit sticla era compus — la 1789 — din două încăperi, din care una destinată pentru șlefuitul propriu-zis, iar a doua pentru gravarea sticlei. Dintre instrumentele de șlefuit (*instrumenta politoria*) cel mai important era mașina de șlefuit (*fabrica*) înzestrată cu două roți și forme rotunde (*rotulae*) pentru polizat, mari și mici, din fier și piatră. Pentru gravarea sticlei se întrebuinta mașina înzestrată cu o roată și forme pentru gravat, rotunde, din aramă (*fabrica scisoria cum rota, rotulae scissoriae, aeneae*).

Manufactura de sticlă de la Beliu, ca și celelalte din epoca respectivă, a fost înființată într-un loc unde erau asigurate principalele

*

⁸ Ibidem, dos. 3640, p. 9—10.

materii prime⁹. Piatra de cuarț — materia de bază — era extrasă din carierele de piatră din jur, iar materialul lemnos ce se consuma în cantități foarte mari, atât la prepararea cenușei cât și la ardere și topit, se tăia din pădurile apropiate ale domeniului. Cu ocazia mutării hutei din localitatea Hășmaș la Beliu s-a avut în vedere apropierea de sursele noi de materii prime, care se epuizaseră în jurul Hășmașului la mai puțin de jumătate de secol de exploatare.

Ca un avantaj trebuie subliniat și faptul că în condițiile relațiilor feudale — atât carierele de piatră, cât și pădurile aparțineau aceluiași proprietar, care deținea și huta¹⁰. Mai mult, Episcopia rom. cat. din Oradea, proprietarul hutei, fiind stăpînul de pămînt al locului, folosind la maximum forța de muncă iobăgească a putut să aprovizioneze manufactura cu aceste materii prime.

Dacă în primii ani de funcționare a hutei extragerea și transportarea cuarțului, tăierea lemnului și arderea în vederea obținerii cenușei, transportarea acesteia, de asemenea și a lemnului de foc pentru cuptoare, a fost asigurată nu numai prin munca gratuită a iobagilor, ci și pentru plată, se observă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea generalizarea efectuării fără plată a acestor munci, în contul obligațiilor urbariale. Urmărind socotelile — atât ale hutei, cât și ale provizoratului din această perioadă —, se constată că pentru aceste munci nu sînt înregistrate cheltuieli. În unele cazuri chiar se menționează, în mod expres, că ele s-au efectuat în contul robotei. Astfel, în anul 1788 s-au transportat de către iobagi în contul robotei 1 028 stînjeni de lemne de foc (*lignorum orgialium*) și 783 căruțe de lemne ce proveneau din căzături (*lignorum ordinarium communium*)¹¹.

În contul obligațiilor urbariale mai sînt efectuate o serie de alte cărăușii, executate tot cu muncă iobăgească. Argila necesară pentru confecționarea cărămizilor refractare și a oalelor de topit și răcit a fost transportată cu muncă iobăgească din Vadul Crișului, asigurată fiind doar întreținerea animalelor și plata diurnei însoțitorilor trimiși pentru preluarea materialului. În anul 1773, cu ocazia unui transport de argilă cu 73 de cai s-au plătit 5 fl. rh. și 31,1/2 cr. pentru întreținerea cailor și 51 cr. pentru însoțitori¹².

⁹ Telkes Simon, *Üvegiparunk. Ipari monográfia, különös tekintettel a termelésre, munkás — vám — és külkereskedelmi viszonyokra*. (Industria de sticlă. Monografie industrială...), Budapesta, 1895, p. 21; M. Bunta, P. Gyulai, *Batiz. Monografia manufacturii de lăianță lină*, Muzeul de Istorie Cluj, Cluj, p. 91.

¹⁰ M. Bunta, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 21.

¹¹ *Ibidem*, dos. 3696, p. 7 verso. Această constatare o găsim și în lucrarea autoarei H. Balázs Éva, *A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18 század közepén* (Mișcările iobagilor episcopiei de la Oradea la mijlocul secolului al XVIII-lea), în *Századok*, 1950, nr. 1—4, p. 323—324.

¹² *Ibidem*, dos. 3637, poz. 140 (pro 73 egvis argillam pro necessitatibus hutta ex Rev ad ferrenti) și poz. 141 (haidoni pro viaticis expensis argillam ad ducenti ex Rev).

Celelalte materiale care se mai foloseau în procesul de producție și nu se găseau pe teritoriul domeniului — cum sînt: arsenul, (*arsenium*), salpetrul (*salis natri*), sarea (*salis communis*), manganul (*lapis niger, braunstein*) și ceriul (*color cerulens*) — au fost procurate, ca și în primii ani de funcționare ai hutei din diferite părți. Salpetrul se cumpăra de la oficina de salpetru din Kálló (R.P.U.), cu 30 fl. rh. maja, manganul din localitatea Kisócsa (R.S.C.) cu 25 fl. rh. o căruță (*currubus*)¹³, iar arsenul și ceriul din farmaciile din Oradea, la un preț de 25 fl. rh. maja¹⁴, respectiv la 54 cr. libra¹⁵. Sarea se cumpăra din Hălmagiu și Săvîrșin la prețul de 3 fl. rh. și 13 cr. maja¹⁶. Transportul acestor materiale s-a asigurat în continuare cu muncă iobăgească. Astfel, în anul 1773 cu ocazia cumpărării din Kálló a celor 6 măji de salpetru cu 180 fl. rh., s-a mai achitat suma de 5 fl. rh. și 30 cr., pentru însoțirea transportului, fără însă să rezulte vreo plată și către cei care au efectuat transportul respectiv¹⁷.

Deseori, pentru asigurarea unei mai bune aprovizionări cu materiale, se dădeau diferite obiecte din sticlă, sub formă de cadou, celor de la care se procurau materialele. Asemenea cadouri au fost trimise de mai multe ori stăpînului de pămînt din Kisócsa, de unde se aducea manganul¹⁸, provizorilor din Vadul Crișului și Buteni, de unde se cumpăra argila și varul¹⁹, inspectorului domenial din Kálló²⁰, oficialilor de sare din Hălmagiu și Săvîrșin²¹, precum și oficialului de la fierăria din Moneasa, de unde se procura fierul necesar pentru confecționarea diferitelor instrumente²².

Ca materie primă erau folosite și cioburile de sticlă, încă din primii ani ai funcționării hutei. Conducerea tehnică în continuu a insistat în această privință, deoarece cioburile puteau fi retopite fără adăugirea altor materii prime și se puteau prelucra într-un timp mai scurt.

Cele mai însemnate cantități de cioburi au fost procurate de la negustorii de sticlă, care venind la hută să cumpere diferite obiecte din sticlă, aduceau cu ei și cioburi, prețul de procurare fiind de 1 fl. rh. maja²³.

*

Procesul de producție era asigurat în tot cursul anului, în afara perioadelor de reparație a cuptoarelor. Perioada de efectuare a repa-

¹³ Ibidem, dos. 3637, poz. 150 și poz. 173.

¹⁴ Ibidem, dos. 3638, p. 5.

¹⁵ Ibidem, dos. 3639.

¹⁶ Ibidem, dos. 3638, poz. 79, 80.

¹⁷ Ibidem, dos. 3637, poz. 150.

¹⁸ Ibidem, dos. 3632, p. 1.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, dos. 3637, poz. 210.

²² Ibidem, poz. 211.

²³ Ibidem, dos. 3642, poz. 39.

rațiilor se poate constata din rapoartele de producție lunare sau cărțile de lucru ale sticlarilor, din care rezultă stagnările de producție, cât și din chitanțele de plată a salariilor. În acestea din urmă, în multe cazuri sînt menționate cauzele pentru care producția a fost oprită. De exemplu, într-o chitanță întocmită în anul 1791, cu care a fost plătit lucrătorul care efectua amestecul materiilor prime (*schmeltzer, materia csináló*), se menționează în mod expres că munca la hută a fost oprită pentru reparații, la mijlocul lunii iunie, reluarea făcîndu-se abia în a treia săptămînă a lunii septembrie²⁴.

Din studiul și a altor documente rezultă în mod evident, că reparații se efectuau anual, care de regulă începeau la mijlocul lunii iulie și durau pînă la mijlocul lunii septembrie. În această situație, în fiecare an perioada de producție a sticlei era de numai 10 luni. Spre exemplu, în anul 1788 în hută s-a lucrat 41 de săptămîni²⁵.

De obicei săptămînal se puteau efectua două topiri. Acest interval de timp însă se scurta mult în cazul folosirii ca materie de bază a cioburilor, cînd se putea ajunge săptămînal la 3 sau chiar și 4 topiri.

Toate cele 8 oale cu care cuptorul de topit a fost înzestrat erau încărcate de îndată după folosirea totală a sticlei topite, asigurîndu-se astfel ritmicitatea producției. Pentru exemplificare amintim o carte de lucru a unui sticlar din anul 1792, din care rezultă că în zilele de 2, 5, 9, 12, 16, 19, 23, 26, 30 din luna ianuarie s-a efectuat suflarea sticlei²⁶, iar în intervalul dintre aceste date se proceda la reîncărcarea oalelor, precum și la topire.

În ceea ce privește categoriile de produse care se fabricau nu rezultă vreo deosebire față de perioada începutului²⁷. Și în această perioadă manufactura producea șaibe de sticlă (*scheiben, orbiculorum*), care se întrebuintau pentru geamuri de fereastră, table de geamuri (*tabula*), sticlă scobită obișnuită (*vitrorum ordinarium*) și cristal (*cris-tallum*).

Cît privește însă volumul producției se înregistrează o creștere continuă. Față de anul 1749, cînd manufactura a realizat o producție maximă de 1 689 fl. rh. se ajunge ca după anul 1765 să se înregistreze o producție anuală de 4—5 mii fl. rh. sau chiar și 6 mii fl. rh. Producția cantitativ-valorică realizată în această perioadă este ilustrată în tabelul anexă, în care s-a dat pentru comparație producția anului 1749, an de vîrf din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Analizîndu-se producția de sticlă și pe categorii, rezultă că cele mai mari cantități s-au produs din sticla scobită de calitate obișnuită, volumul acesteia crescînd an de an. Astfel, dacă în anul 1749 din pro-

²⁴ Ibidem, dos. 3642, poz. 12.

²⁵ Ibidem, dos. 3639, p. 7.

²⁶ Ibidem, dos. 3643, poz. 7.

²⁷ Ibidem, dos. 3629.

dusul respectiv s-au realizat 13 605 legături²⁸, în anul 1790 se ajunge la o producție de 59 278 legături²⁹.

Pe lângă sticla scobită se produceau cantități însemnate și din tabla de geamuri. La acest produs, în decurs de numai câțiva ani, producția se dublează. În schimb șaiba de sticlă nu se mai fabrică după anul 1787 decât într-o singură dimensiune (*furm scheiben*), iar după o anumită perioadă se reduce și cantitativ producția la acest sortiment. Astfel de la 26 440 buc. șaibe produse în anul 1749 ori 94 750 buc. produse în anul 1768 se ajunge în anul 1793 la numai 409 buc.

Ceea ce trebuie scos în evidență este faptul că la această manufactură, pe lângă sticla de calitate obișnuită se fabrica — în această perioadă — și sticla fină (cristalul), care era de două categorii: cristal obișnuit (*cristallum ordinarium*) și cristal incolor (*cristallum incolor*), la cea din urmă finisarea fiind executată prin șlefuire și gravare.

Sortimentele, atât din sticla scobită obișnuită cât și din cristal, erau foarte variate, chiar de la începutul funcționării hutei. Se fabricau pahare, butelii, carafe, amfore, articole pentru iluminat și sticlărie pentru farmacii, în forme și mărimi diferite.

Prețul de vânzare al sticlei era stabilit pe categorii de produse. În cadrul unei categorii de produse, prețul nu era stabilit pe bucată, ci pe unitatea de măsură, folosită la categoria respectivă. Astfel, pentru sticla obișnuită prețul era stabilit pe legături, la cristal și tablă pentru geamuri pe schok, iar pentru șaibe prețul era stabilit la 100 de buc.

Ațit legătura, cât și schok-ul, erau constituite din cantități diferite. Cantitatea ce constituia o legătură sau un schok, dintr-un sortiment sau altul, depindea de felul sortimentului (pahar, butelie, amfore), de gradul de finisare, precum și de valoarea sortimentului respectiv.

Prețul sticlei scobite obișnuită a fost de 3 cr. legătura³⁰. În această categorie de sticlă, o legătură a fost constituită din atâtea bucăți de obiecte de sticlă, indiferent de sortiment, care împreună aveau capacitatea de două medii³¹. Sticla avînd capacitatea de o medie se vindea cu o poltură³². Excepție făceau buteliile, din care o singură medie se vindea cu un groș³³.

Șaibele de sticlă, care inițial aveau prețuri diferite în raport de felul sortimentului, după ce s-au fabricat numai într-o singură dimensiune, prețul s-a stabilit la 6 cr. legătura. În realitate nu s-a produs vreo schimbare de preț, deoarece inițial 100 buc. șaibe (*furmscheiben*)

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, dos. 3641.

³⁰ Ibidem, dos. 3636, poz. 19.

³¹ Media = justa = itze = cca 800 m.l.

³² poltura = 1 1/2 cr. Matthias Bel, *Compendiarium Hungariae geographi-cum*, Ediția III-a, Bratislava și Cașovia, 1779.

³³ groș = 3 cr.; Ibidem.

aveau valoarea de 1 fl. rh., iar acum o legătură era formată doar din 10 buc.

Prețul tablei de geamuri pînă în anul 1787 a fost același ca și în prima perioadă, adică 1 fl. rh. și 30 cr. de un schok, de la care de'însă se majorează cu 10 cr. Din actele studiate nu rezultă ce cantități de tablă constituia un schok, de asemenea nici în ce mărimi s-a executat acest sortiment.

Prețul cristalului, spre deosebire de prima perioadă, cînd indiferent de calitate, era fixat la 1 fl. rh. și 30 cr. schok-ul, în a doua perioadă, a fost diferit în raport de calitate și gradul de finisare. Din această cauză cantitatea care constituia un schok dintr-un anumit sortiment, era diferită. Cristalul de categoria a doua (*cristallum ordinarium*) avea prețul de vînzare de 1 fl. rh. și 15 cr., iar cel de categoria întâia (*politum cristallum*) avea prețul de 4 fl. rh. de un schok, care mai tirziu s-a ridicat la 4 fl. rh. și 15 cr.

Din cele expuse, rezultă că în privința prețului de vînzare al sticlei, nu s-au produs schimbări esențiale, față de prima jumătate a secolului al XVIII-lea, intervenind majorări doar la produsele din cristal unde datorită perfecționării producției apar sortimente de calitate diferite.

*

Valorificarea produselor fabricate la manufactura de sticlă din Beliu continuă să fie realizată în cele două direcții cunoscute din prima perioadă de funcționare și anume: satisfacerea nevoilor domeniului episcopiei, precum și vînzarea pentru bani. Analizîndu-se sub acest aspect socotelile hutei, se observă însă, că an de an se reduc cantitățile destinate pentru nevoile interne ale domeniului, în același timp crește volumul sticlei vîndute. Dacă în anul 1768 s-a dat domeniului sticlă în valoarea de 345 fl. rh. 27 cr., iar în valoare de 3 723 fl. rh. a fost vîndută³⁴, în anul 1788 s-a dat domeniului numai în valoare de 20 fl. rh.³⁵, existînd perioade cînd întreaga cantitate era valorificată prin vînzare.

În cadrul domeniului s-a dat sticlă pentru geamuri la diferite edificii domeniiale nou construite sau reparate (crîșme, curii domeniiale, clădirile ordinelor călugărești, biserici) și au fost asigurate din huta de la Beliu vasele și alte obiecte din sticlă necesare la rezidența episcopală sau la oficiile economice.

Fără îndoială că și sticla necesară la construirea catedralei și a palatului baroc a fost asigurată din producția acestei manufacturi. Nu există însă o evidență precisă a cantităților de sticlă folosite la aceste

³⁴ Arh. St. Oradea, *fond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice*, dos. 3633, p. 2.

³⁵ Ibidem, dos. 3639.

edificii avindu-se în vedere că socotelile hutei menționează doar în general ce s-a dat domeniului, iar în perioada 1773—1787, ele lipsesc în întregime.

În ce privește desfacerea sticlei, în socotelile hutei apare doar vânzarea globală pe ani. Într-un singur an, 1765, s-au găsit liste lunare în care se arată numele cumpărătorului și localitatea de unde era, precum și cantitatea și sortimentul de sticlă cumpărată. Din coroborarea acestora cu listele datornicilor ne-am putut forma o imagine în ce privește aria de răspândire a sticlei fabricate la această manufactură. În primul rînd, de aici se aprovizionau locuitorii din localitățile comitatului Bihor, fiind amintiți în evidențele hutei cu numele și localitatea de unde erau sau sub denumirea generală „pentru români” (*pro valahis*).

Însă sticla din huta Beliu, prin negustorii (*vitriario*) din localitățile Moneasa, Sebiș, Hălmagiu, Sîntana, Ineu, Arad, Lipova, Timișoara, Deva, Caransebeș, Lugoj, Carei, Csaba (R.P.U.) și Dorog (R.P.U.)³⁶ a ajuns în multe părți ale Transilvaniei și Ungariei. Această arie se lărgeste și mai mult dacă luăm în considerare că sticla, care s-a dat pentru obținerea mai avantajoasă a materialelor necesare procesului de producție, sub formă de cadouri, a ajuns și la Kálló (R.P.U.) și Kisócsa (R.S.C.). Se poate spune că manufactura de sticlă de la Beliu s-a bucurat de aprecierea produselor sale încă în secolul al XVIII-lea.

*

Forța de muncă, folosită la această manufactură, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu prezintă nici o deosebire față de prima jumătate a secolului. Se folosește în continuare forța de muncă neplătită a iobagilor, care în contul obligațiilor urbariale trebuiau să efectueze munci auxiliare la: prepararea și transportarea cenușei, extragerea și transportarea pietrei de cuarț, tăierea și transportarea lemnurilor, transportarea argilei și a altor materiale necesare în procesul de producție, precum și transportarea sticlei, executarea lucrărilor de construcții și reparații la clădiri.

La muncile interioare din manufactură s-au folosit lucrători plătiți, dintre care unii participau direct la procesul de fabricare a sticlei iar alții executau doar munci auxiliare.

Într-o schemă de funcționare (*status personalis*) din anul 1767³⁷, întocmit pentru întregul domeniu Beliu, la manufactura de sticlă sînt înscrși următorii 20 de angajați:

- un scrib (*huttæ scriba*)
- un conducător tehnic (*huttæ magister*)

³⁶ Ibidem, dos. 3631.

³⁷ Ibidem, dos. 3708, p. 55.

- șapte lucrători sticlari (*sodales huttae vitriariae*) și un ucenic (*tyro*)
- un șlefuitor (*politor vitrorum*)
- doi paznici (*huidone ad huttam*)
- un topitor (*lique factor*)
- doi calefactori (*calefactores*)
- un topitor (*liquefactor*)
- un lucrător pentru fierberea și calcinarea potasei (*clavellato-*
- un lucrător pentru măcinarea pietrei de cuarț (*buffonidum contusor*)
- două ambalatoare de sticlă (*instraminatrices*).

Dintre aceștia, cei care participau direct la procesul de fabricare al sticlei au fost, în primul rînd, cei doi calefactori, care se îngrijeau de focul de la cuptoare, alimentau cuptoarele cu lemne și le supravegheau în timpul funcționării. Apoi era topitorul (*liquefactor*), care executa amestecul materiei prime, încărca oalele și supraveghea procesul de topire. În sfîrșit, mai erau cei 8 lucrători sticlari, care suflau sticla și conducătorul tehnic, care pe lângă faptul că participa la fabricarea sticlei era în același timp organizatorul întregului proces de producție.

Ceilalți lucrători executau lucrări auxiliare (măcinatul pietrei de cuarț, fierberea și calcinarea potasei, ambalarea sticlei) sau asigurau bunul mers al producției (scribul, paznicii).

Cu toate că producția de sticlă în această perioadă a înregistrat o creștere de două sau de trei ori mai mare, față de perioada anterioară, totuși numărul lucrătorilor rămîne același.

Personalul de specialitate calificat a fost adus din străinătate. În anul 1760 au venit din părțile Boemiei cîțiva lucrători sticlari, fără să cunoaștem însă numărul lor, socotelile hutei menționînd numai suma achitată pentru cheltuielile lor de transport³⁸.

La sfîrșitul perioadei analizate se observă însă că, pe lângă meșterii aduși din străinătate, sînt recrutați lucrători sticlari și din rîndul populației locale, care și-au însușit meseria la locul de producție. Astfel, în anul 1800, pe lângă lucrătorii sticlari Laurențiu Hozlinger, Îosif Hollovics, Ioan Hozlinger, Ioan Szenczli, Iosif Szevold și Iosif Klasner mai lucrează la hută Petru Pop, Ladislau Boroș și George Matei³⁹.

Ceilalți lucrători plătiți care efectuau munci mai puțin pretențioase erau recrutați dintre localnici. Astfel, în anul 1791 cei doi calefactori se numeau Avram Ioan și Avram Luca, cei doi paznici Popa George și Kovacs Vasile, iar lucrătorul care măcina piatra de cuarț se numea Pok Benedict.

La ambalarea produselor se folosea munca femeilor.

³⁸ Ibidem, dos. 1640, poz. 35 (pro sodali ex Boemia ad ducto viaticum soluti est 12 fl. rh.).

³⁹ Ibidem, dos. 3645, p. 2.

În ce privește sistemul de salarizare, acesta rămîne neschimbat și în a doua jumătate a secolului.

După cum reiese din tabelele de salarizare, din chitanțele de plată a salariilor și din schema de funcțiune mai sus amintită, unii dintre lucrători erau plătiți în funcție de producția realizată, iar alții în raport de timpul de lucru efectuat. Astfel, lucrătorii sticlari primeau în bani, a treia parte din valoarea producției realizate de fiecare în parte; șlefuitorul primea 2 fl. rh. și 30 cr. după fiecare schok de sticlă șlefuită și gravată; lucrătorul care fierbea, și calcina potasa primea 21 cr. după fiecare majă de potasă obținută, iar cel care ardea și măcina piatra de cuarț, pentru fiecare metretă de făină de cuarț primea 12 cr. Lucrătorii care au fost plătiți după timpul de lucru efectuat erau: colecătorii, care săptămînal primeau cîte un fl. rh., topitorul care tot săptămînal primea 1 fl. rh. și 8 cr., iar paznicii și ambalatorii primeau lunar cîte 2 fl. rh.

Plata conducătorului tehnic era fixată anual și se compunea din 70 fl. rh., 9 cîble de grîu, 6 cîble de orz, 4 căruțe de fîn, 12 urne de bere, precum și 10 stînji de lemne pentru foc. Pe lîngă aceasta participînd și la procesul de producție, obținea în plus și o plată corespunzătoare producției realizate.

Funcționarul care se ocupa de evidență și desfacere (*huttae scriba*), de asemenea era retribuit în bani și în natură.

Din socotelile hutei apare că și ceilalți lucrători, care aveau o plată stabilită în bani, primeau în contul salariului și diferite produse ca: grîu, băuturi, carne și altele⁴⁰. Acest sistem de salarizare mixt (în natură și în bani) este identic cu cel din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

În afara salariului obținut pentru muncile efectuate în procesul de fabricare a sticlei, lucrătorii sticlari mai erau plătiți și pentru muncile ocazionale ca: repararea sau refacerea cuptoarelor, confecționarea oalelor de topit și răcit și a formelor pentru sticlă. În anul 1767 ei au primit suma de 1 679 fl. rh. și 37½ cr. pentru suflarea sticlei, iar pentru confecționarea formelor și a oalelor încă 42 fl. rh.⁴¹

Din analiza socotelilor hutei rezultă că suma salariilor plătite reprezenta aproximativ 35—40% din valoarea producției realizate. Spre exemplu, în anul 1768, producția realizată a fost de 5 194 fl. rh. și 21 cr., din care s-a plătit în contul salariilor 2 370 fl. rh. și 55 cr.⁴².

*

În primii ani de funcționare, huta nu a putut să aducă beneficii mai însemnate proprietarului, datorită faptului că pe lîngă mîna de

⁴⁰ Ibidem, dos. 3630.

⁴¹ Ibidem, dos. 3632, p. 4 verso.

⁴² Ibidem, dos. 3633, p. 2 și 5.

lucru specializată au mai fost plătite și muncile auxiliare efectuate de iobagi. Din această cauză, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea un beneficiu mai însemnat se realizează abia în anul 1749, când din valoarea producției de 1 687 fl. rh. și 10¹/₂ cr. s-au efectuat cheltuieli în valoare de 991 fl. rh., rămânând un venit net de 648 fl. rh. și 15 cr.

În a doua jumătate a secolului, situația generală a manufacturii s-a îmbunătățit. A crescut volumul producției, s-au creat posibilități mai bune pentru valorificarea produselor prin transferarea manufacturii în localitatea Beliu, în apropierea drumurilor mai accesibile. Toate acestea au dus la realizarea unor venituri mai mari. Spre exemplu, în anul 1792 s-au obținut produse în valoare de 5 850 fl. rh., din care, după ce s-au scăzut toate cheltuielile pentru plata muncitorilor și procurarea materialelor, în sumă de 3 309 fl. rh. și 12¹/₃ cr., s-a vărsat la casa provizorală 2 131 fl. și 13 cr.⁴³ După cum reiese din socotelile hutei, în general venitul net anual obținut în cadrul manufacturii era între 2 000—2 500 fl. rh., la care se mai adăuga și valoarea sticlei pentru necesitatea domeniului.

Realizarea acestor beneficii, chiar și în condițiile achitării unor salarii ridicate lucrătorilor specializați, s-a datorat în primul rând faptului că majoritatea materiilor de bază erau asigurate din surse proprii, iar pe de altă parte o serie de munci au fost efectuate fără plată de către iobagii domeniului, în contul obligațiilor urbariale.

Din cele arătate mai sus, se desprinde faptul că manufactura de sticlă de la Beliu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, își menține caracterul mixt, feudal-capitalist, deoarece funcționează pe o moșie feudală, dar i se adaugă și elemente capitaliste. În primul rând, pe lângă iobagii care-și efectuează prestațiile față de stăpînul feudal, lucrînd pentru manufactură, sînt și lucrători specializați care sînt plătiți în bani și natură. Lucrătorii plătiți sînt angajați dintre localnici, iar o parte — meșterii sticlari — sînt aduși din străinătate. La sfîrșitul perioadei însă și din rîndul populației locale se vor ridica meșteri sticlari calificați.⁴⁴

În ce privește modul de aprovizionare cu materiile prime și organizarea procesului de producție nu există nici o schimbare față de prima perioadă de funcționare a manufacturii⁴⁵. În schimb, asistăm la mărirea producției datorită ponderii unor sortimente și concomitent la lărgirea valorificării produselor manufacturii pe piață, micșorîndu-se în același timp cantitatea produselor date pentru necesitățile dome-

⁴³ Ibidem, dos. 3643.

⁴⁴ Pentru cunoașterea istoricului și activității manufacturilor de sticlă în secolul al XVIII-lea mai vezi Bunyitay Vincze, Málnási Ödön, *A váradi püspökség története* (Istoria episcopiei din Oradea), Debrecin, 1935, p. 255; Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 173—177; C. Șerban, *Știri despre o sticlărie la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Studii și Materiale de Istorie Medie*, 1956, vol. I, p. 353—361.

⁴⁵ Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 149.

Producția de sticlă la manufactura din Beliu între anii 1749—1801

A n e x a

Anul	Cantitatea producției								Valoarea producției		OBS.
	Cristal schok	Șlefuit leg.	Cristal obiș-nuit schok	Tablă pt. geamuri schok leg.	Sticlă obiș-nuită legă-tură	Saibe de sticlă			fl. rh	cr.	
						furm schei-ben buc.	Duppel scheiben buc.	Ordium schei. buc.			
1 749	—	—	204	239	13.605	26.440	—	—	1 689		Atit cristalul cit și saibele sînt date global
1 755	—	—	—	—	—	—	—	—	2 305	27	Este dată numai producția valorică
12 mai-7 nov. 1 760	—	—	672 3/10	—	16.549	16.090	2.950	5 710	2 193	46	Cristalul este dat global
1 767	—	—	—	—	—	—	—	—	5 038	49	Este dată numai producția valorică
1 768	68	2/10	1 184 4/10	696 1/2	32.557	94.750	2.384	4 336	5 194	21	
1 769	71	2/8	957 6/3	354 1/2	23.986	49.140	2.850	500	3 477	12	
1 772	19	3/10	1 265 1/10	539 —	35.237	33.410	480	—	5 106		
1 773	46		2 202	1 023	31.554	30.440	120	200	6 370	18	
1 787	—		337 5/10	206 1/2	39.736	2.089	—	—	3 003		
1 788	—		601	375	59.163	2.715	—	—	4 689	12	
1 789	—		468	215	46.002	924	—	—	4 516	25	
1 790	66		732	658	59.278	1.890	—	—	6 734	42	
1 791	14	2/8	669	382	51.439	751	—	—	5 365	51	
1 792	11	3/8	586	350	58.184	1.323	—	—	5 850	56	
1 793	22		310	402	55.128	409	—	—	5 214	41	
1 801	50		8 645	918	48.530	63	—	—	6 213	—	Cristalul este dat în legătură

niului. În această situație, se realizează venituri mult mai însemnate față de prima jumătate a secolului al XVIII-lea, obținerea acestora fiind chiar scopul urmărit de stăpînul feudal.

DIE GLASHÜTTE AUS BELIU IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18-TEN JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die im Jahre 1741 in Hășmaș gegründete Glashütte wurde in den Jahren 1780—1783 nach Beliu übersiedelt. Diese Übersiedlung wurde wie aus den erforschten Akten hervorgeht aus verschiedenen Gründen veranlasst: erstens, wegen der Annäherung der Glashütte an die natürlichen Rohstoffquellen — Quarz, Holz u.s.w. — zweitens, um eine günstigere Zufahrt zur Hauptstrasse des Komitatsvorortes zu sichern.

An Hand vorliegenden Belegen wurde ein Vergleich der ersten Hälfte des 18-ten Jahrhunderts mit der Zweiten gemacht. Es wurde festgestellt dass in der Versorgung der Glashütte mit Rohstoffen und der Organisation des Produktionsverfahrens keinerlei Unterschiede zu verzeichnen sind. Durch Anreicherung der Sortimente wurde die Produktion erhöht, wodurch ein Hehrverkauf im Freihandel möglich war Gleichzeitig wurden die Abgaben für Eigenbedarf verringert. Auf diese Art und Weise erzielten die Feudalherren in der zweiten Hälfte des 18-ten Jahrhunderts bedeutend höhere Einkünfte.

In dieser Zeitspanne benützten die Feudalherren billige Arbeitskräfte der Leibeigenen, die ihre Fronarbeit in der Glashütte leisteten.

Neben den unbezahlten Arbeitskräften der Leibeigenen, wurden auch Facharbeiter beschäftigt, die Teil's in Geld und Teil's mit Produkten bezahlt wurden. Diese Arbeiter waren ortsansässig. Die Meister und Glasbläser wurden aus dem Ausland gebracht. Gegen Ende des 18-ten Jahrhunderts sind auch aus den Reihen der Ortsbewohnern ausgebildete Glasmeister und Facharbeiter hervorgegangen.

DIN ISTORICUL VIEȚII MUZICALE BEIUȘENE (1866—1918)

de
VIOREL FAUR

Despre trecutul cultural al Beiușului au apărut, cum era și firesc, multiple materiale istoriografice și publicistice, în care au fost reconstituite diferite aspecte ale acestuia. Viața muzicală a orașelului de pe Crișul Negru, deosebit de bogată și interesantă, n-a beneficiat — cu toate acestea — de o studiere amănunțită, ceea ce întreprindem noi acum, scoțind la iveală o impresionantă informație documentară, cuprinsă în cele șapte anexe¹ ale prezentei lucrări. Ne vom limita, cu acest prilej, la datele existente în anexe, firește racordându-le și la alte surse informative ce se referă la problematica de care ne ocupăm.

Primele însemnări despre activitatea *corului gimnaziului superior „Samuil Vulcan”* datează încă din anul 1867, deși putem presupune că aceasta era ceva mai veche. Manifestările sale erau în strînsă dependență de cele ale Societății de lectură a elevilor (1862—1918). Aceasta a organizat numeroase ședințe publice, în ale căror programe² figurau și piese muzicale (corale, instrumentale și solistice). Așa cum am afirmat, „corul vocal” (cum i s-a spus atunci) al elevilor gimnaziului a interpretat, cu ocazia ședinței din 25 decembrie 1866, cîteva „cîntece melodioase”³. Aproape în fiecare an acest cor a fost prezent în activitatea culturală a orașului, devenind un factor de afirmare a disponibilităților tineretului studios. El a fost dirijat inițial de către elevii mai înzestrați, ca, spre pildă, George Rudeu (în 1867), M. Ferlievici (1868 și 1871) și Ion Grigorovici (în 1870). În anul 1868 autoritățile au interzis elevilor să constituie „deosebită societate”⁴ mu-

¹ Precizăm că, intrucît în acestea sînt consemnate și sursele documentare utilizate, nu le mai cităm pe parcursul reconstituirii noastre, cei interesați putînd consulta direct anexele.

² Viorel Faur, *Societatea literară „Samuil Vulcan” din Beiuș*, în *Crisia*, Oradea, 1914, p. 245—265.

³ *Familia*, 1866, 2, nr. 44, p. 528.

⁴ Traian I. Farcaș, *Istoria gimnaziului gr. cat. de Beiuș (1828—1895)*, Beiuș, 1896, p. 88.

zicală, aprobînd doar „propunerea cîntului figurat” de către un profesor⁵. Astfel, această îndatorire a fost prestată, între anii 1873—1884, de către Ion Butean, ajuns în 1888 director al școlii. Perioada respectivă a fost neîndoielnic cea mai fecundă, consecință a unei bune organizări și munci intense. În *Reportul pe anul 1878—1879* al școlii (p. 4) se afirma că profesorii au considerat că este de datoria lor „nu numai propagarea și dezvoltarea culturii științifice, ci pre lingă formarea minții se adoperase excepționale și spre nobilitarea inimei.

A putea nimeri aceasta cu rezultat bun i se păru că instrucțiunea în cîntul figurat ar fi mediul cel mai eficace; căci este necontestabil, că prin cîntare sufletul se cultivă, se nobilitează, se mîngie în supărare...”. Acesta a fost motivul pentru care s-au făcut cîte două ore de cor pe săptămînă, inițiindu-se membrii „în hori și cîntece naționale tot după note”. În anul 1880 corul avea 32 de membri⁶, înconjurați fiind cu multă simpatie de către publicul local. Din numeroșii săi dirijori am reușit să mai identificăm pe profesorul Traian Farcaș (în anul 1889) și elevii G. Pop (în 1890), Victor Mărcuș (în 1896) și V. Claru (în 1905). De altfel, considerațiile noastre se întemeiază doar pe 35 din programele (vezi *Anexa I*) muzical-declamatorice ale Societății de lectură la care a participat și corul școlii. Între anii 1867—1913 au fost cîntate 34 de piese corale ale compozitorilor români, dintre care ne-au reținut atenția cele ale lui C. Porumbescu (*Imnul unirii*), G. Musicescu, I. Vidu și Francisc Hubic. Acesta din urmă și-a dirijat, ca profesor al școlii, propriile compoziții, inspirate din creația populară locală (*Frunză verde* și *Cîntece populare din Bihor*). De notat melodiile unor compozitori străini, relevabile fiind cele ale lui Verdi, Bach, Wagner, Schubert și Donizetti.

Un alt notabil factor cultural beiușean a fost *orchestra elevilor* gimnaziului, care s-a constituit tot în deceniul al VII-lea al veacului trecut, cea dintîi mențiune documentară despre ea fiind din 31 iulie 1867 (vezi *Anexa II*), cînd — sub conducerea juristului orădean I. Cîmpean — a interpretat melodiile *Ardeleana* și *Adio*. Dispunem de date despre activitatea ei, cu anumite intermitențe (explicabile), între anii 1867—1913, deci pînă în preajma izbucnirii primului război mondial. Am depistat 32 de programe la care a colaborat, întregind astfel conținutul lor educativ. Orchestra a avut dirijori elevi (pînă în 1877), pe care-i amintim: P. Geran (în anul 1867), Alex. Cîmpean (în 1870 și 1871), Victor Manu (în 1870). A urmat profesorul A. P. Balas (1877—1884), bun interpret la violină, precum și maestrul de capelă Șt. Naqy (din 1889). N-am găsit informații despre dirijorii orchestrei în ultimele două decenii investigate de noi. Analizînd repertoriul orchestrei, constatăm că acesta a fost în esență patriolico-mobilizator. Accentul a fost

⁵ Abia în 1879 a fost acceptată suma de 50 fl. ca remunerație pentru profesorul de „cînt figurat” (*Ibidem*, p. 104).

⁶ *Familia*, 1880, 16, nr. 50, p. 325—326.

pus pe marșuri (*Marșul lui Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Avram Iancu*) și alte piese de efect similar (*Brațul tău plin de putere, Dormiți în pace umbre, Doina Horii, Hora lui Buteanu, Bălcescu murind, Deșteaptă-te române, Asaltul Griviței, Luarea Plevnei, Hora curcanilor etc.*). Sensul și finalitatea acestui repertoriu sînt ușor de descifrat. Prin intermediul lui, orchestra elevilor a beneficiat de o binemeritată receptivitate publică, contribuind — alături de cor — la formarea și consolidarea unor convingeri de factură națională, mai cu seamă în rîndurile tîrenetului școlar. N-au fost ignorate nici creațiile unor compozitori străini, care au fost incluse în majoritatea concertelor elevilor școlilor secundare din așezările transilvănene, în acest caz fiind vorba de dorința de a le face cunoscute și de o utilă experiență interpretativă.

Dintre membrii Societății de lectură unii s-au remarcat prin interpretări *solistice* (vezi *Anexa III*) și *instrumentale* (vezi *Anexa IV*), care au avut o destinație identică.

Spre sfîrșitul veacului al XIX-lea și-a făcut debutul în viața muzicală a Beiușului *corul Școlii civile de fete* — așezămînt întemeiat în anul 1896 (de cărturarul Mihail Pavel) —, care a colaborat, uneori, în momente mai importante, cu cel al elevilor gimnaziului vulcanian. Programele cultural-artistice ale elevelor, susținute pe parcursul anilor școlari, au fost publicate în anuarele școlii, existînd astfel posibilitatea de a le cunoaște. Între anii 1897—1917, deci în două decenii, corul elevelor a figurat în 51 de programe, număr impresionant, depunînd el însuși mărturie elocventă despre configurarea unei importante tradiții muzicale. Zecile de melodii cîntate de acest cor au constituit puncte de atracție pentru localnici, care le-au apreciat adeseori. Ele răspundeau unui gust mediu, completînd repertoriul corului elevilor, mai dens și de un mai profund ecou în conștiința ascultătorilor. Pregătirile concertelor au fost făcute în internatul școlii, unde existau condiții propice în acest sens. De remarcat împrejurarea că Bartók Béla a armonizat pentru corul elevelor cîteva *Colinde din Șebiș* (pe care le-a cîntat în 24 decembrie 1910, deci pentru prima dată), precum și *Două cîntece din Bihor* (interpretate în 15 iunie 1911). Acest fapt a rămas necunoscut. Melodiile de proveniență populară sînt destul de frecvente în repertoriul corului (vezi *Anexa V*).

Cu prilejul amintitelor programe au fost interpretate compoziții la instrumente (pian, violină și „cîmbal”), elevele arătînd un interes special pentru acestea. Este, desigur, vorba de o anume concepție, la mare respect pe-atunci, care nu admitea ca o tînară instruită să nu cînte la vreun instrument, de preferință la pian. Ca atare, repertoriul interpretat de elevele școlii este cel obișnuit în epocă, preponderent străin. Deci, o altă componentă a vieții muzicale beiușene, care se armoniza cu celelalte despre care am scris deja, evidențiind o lăudabilă diversitate de preocupări și o sigură capacitate de asimilare a creației muzicale străine (vezi *Anexa VI*).

Interpretările solistice ale elevelor, nu atât de multe, s-au oprit de preferință asupra pieselor inspirate din muzica populară și a romanelor (vezi *Anexa VII*).

Desigur, au fost organizate în Beiuș și alte manifestări muzicale, de către studenții din oraș și împrejurimi, despărțământul local al „Astrei”⁷, filiala beiușeană a Societății pentru fond de teatru român⁸ și Casina română. Se adaugă concertele susținute de soliști de prestigiu, cum au fost Theodor Burada⁹, Aurelia Cionca¹⁰, Irina Vlădaia¹¹, Ștefănescu și Simionescu Simicel¹², care au stimulat mișcarea muzicală beiușeană. De asemenea, un rol însemnat l-a jucat Reuniunea de cîntări „Lira”¹³, înființată în 1905, precum și profesorii I. Bușița și Francisc Hubic, acesta din urmă începîndu-și în anii respectivi activitatea de compozitor și dirijor¹⁴, impunîndu-se în perioada interbelică.

Înfiripate în deceniile VI—VII ale veacului precedent, tradițiile muzicale beiușene constituie un capitol de neignorat al vieții culturale a românilor bihoreni, care și prin intermediul acestora și-au afirmat potențialul creator și voința de a-și impune un repertoriu propriu, național în conținut și variat ca formă de exprimare artistică. Este, de fapt, unul dintre aspectele majore ale luptei lor pentru emancipare spirituală și unitate, fiind necesară includerea sa în istoria culturală a românilor transilvăneni.

SUR L'HISTOIRE DE LA VIE MUSICALE DU BEIUȘ (1866—1918)

Résumé

L'auteur donne, avec un petit commentaire, quelques listes (voir les annexes I—VII) completant presque tous les concerts entre 1866—1918 peu les formations chorales et instrumentales de Beiuș; le chœur des élèves du gymnase „S. Vulcan”, le chœur des élèves de l'Ecole civile des jeunes filles, l'orchestre des élèves du gymnase et l'orchestre de l'Ecole de jeunes filles. Il s'agit, par conséquent, d'une activité musicale, dans les écoles, assez sauténue et particulièrement intéressante. On analyse les repertoire de ces formations musicales et, en même temps, on fait remarquer la portée éducative-patriotique de celui-ci. Le sens esthétique des concerts n'est pas négligé non plus, ces concerts ayant jouer d'un chaleureux accueil de la part du public de Beiuș et des environs.

⁷ Despre aceasta vezi Viorel Faur, *Pagini din viața muzicală a Bihorului între anii 1848—1918*, în *Centenarul corului „Hilaria”*, Oradea, 1975.

⁸ Rafila Faur, *Societatea pentru fond de teatru român și Bihorul*, în *Centenarul Societății pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972 p. 128—129.

⁹ Alex. V., *Concertele lui Theodor Burada*, în *Crișana*, 1974, 29, nr. 301, p. 2.

¹⁰ Idem, *Concerte la sfîrșitul veacului trecut în Bihor*, în *Crișana*, 1974, 29, nr. 307, p. 2.

¹¹ Idem, *Irina Vlădaia la Beiuș (1902)*, în *Crișana*, 1975, 30, nr. 8, p. 2.

¹² Idem, *Concerte la liceul „Samuil Vulcan”*, în *Crișana*, 1975, 30, nr. 14, p. 2.

¹³ Despre aceasta vom scrie un articol separat.

¹⁴ Vezi monografia Francisc Hubic (1883—1947), Oradea, 1973, p. 215—223.

ANEXE DOCUMENTARE

I. MELODII INTERPRETATE DE CORUL ELEVILOR GIMNAZIULUI „SAMUIL VULCAN” DIN BEIUȘ*, CU PRILEJUL ȘEDINTELOR FESTIVE CU PUBLIC ALE SOCIETĂȚII DE LECTURĂ

(perioada 1867—1913)

I. 12 mai 1867

1. *Răsunetul (Deșteaptă-te române)*; text A. Mureșan; corul compus din: N. Mitrofanovici, A. Ghelesianu, A. Palievici, I. Hocman (*Familia*, 1867, nr. 18, p. 218; *Concordia*, 1867, nr. 34, p. 136).
2. *Ura*; text G. Sion; același cor (*Ibidem*).

II. 31 iulie 1867

3. *Astăzi să ne bucurăm*; corul format din N. Mitrofan(ovici), A. Palievici, Dem. Ghelesianu, I. Hocman, I. Bădescu, Em. Pop, Arc. Popian, Șt. Rednic și Ant. Grama. (*Familia*, 1867, nr. 31, p. 374—375; *Concordia*, 1867, nr. 54, p. 216).
4. *Cîntecul vînătorilor*; același cor (*Ibidem*).

III. 25 decembrie 1867**

5. *Veniți muze odată* (*Concordia*, 1867, nr. 94, p. 74).
6. *Dormiți în pace umbre* (*Familia*, 1867, nr. 49, p. 585—586).

* Cercetările efectuate pînă la această dată au ca rezultat descoperirea unor materiale documentare din care am extras majoritatea programelor ședințelor festive ale societății (închinatelor memoriei fondatorului școlii, cărturarul iluminist Samuil Vulcan), care se organizau periodic — la data de 25 decembrie a fiecărui an —, cu o neabătută consecvență. N-am depistat încă programele ședințelor respective pentru anii: 1862—1865; 1873; 1875—1876; 1885—1887; 1891—1892; 1894—1895; 1897—1898; 1901; 1904; 1906—1910; 1914—1918. În programul ședinței festive din 25 dec. 1866 apare doar o formulare generală: „În intervaluri corul vocal (a) intona(t) cîntece melodioase” (*Familia*, 1867, nr. 44, p. 528). Expresii asemănătoare sînt înserate și în programele ședințelor festive din 25 dec. 1868 (*Ibidem*, 1869, nr. 1, p. 9—10) și 25 dec. 1869 (*Ibidem*, 1870, nr. 1, p. 9—10). A se observa că membrii societății au aranjat și ședințe publice, acele „concerte cu declamațiune”, în anii 1867, 1869—1871, 1873 și 1912. Nu avem certitudinea că acestea au fost singurele. Cercetarea viitoare are și datoria de a scoate la lumină noi date documentare. Este necesar să precizăm și faptul că întîlnim, pentru prima dată, denumirea de cor gimnazial în anul 1888. Este vorba, probabil de corul elevilor școlii din care făceau parte și membrii societății literare. Sînt folosite și alte denumiri: cor de băieți și cor bărbătesc. Deosebite, în ce privește componența, au fost corurile mixte (în care intrau și eleve de la școlile bieușene). În acestea din urmă preponderența o aveau, după convingerea noastră, membrii societății de lectură. Odată cu preluarea instruirii și pregătirii corului de către profesorul Francisc Hubic, acesta mărește considerabil corul, creîndu-i posibilitatea de a interpreta — pe mai multe voci — piese muzicale dintre cele mai dificile.

** — Cărturarul iluminist orădean Samuil Vulcan, întemeietorul — în 1828 — al gimnaziului din Beiuș, a murit la 25 decembrie 1839. În memoria sa, ca fondator al școlii, au fost organizate numeroase spectacole muzical-declamatorice de către membrii societății ce-i poartă numele.

IV. 25 dec. 1868

în „pauze” a cîntat corul condus de M. Ferlievici; format din: A. Rubenescu, I. Lucuța, I. Grigorovici, B. Pop, T. Maior și L. Duda (*Familia*, 1869, nr. 1, p. 9—10).

V. 1 august 1869

7. *Barcarola venețiană*, arie de I. Vorobchievici (pe un text de V. Alecsandri) (*Familia*, 1869, nr. 28, p. 334).

8. *Cîntec voinicesc* (*Ibidem*).

9. *Românul către tătăr*, de Alexandru Flechtenmacher; text de V. Alecsandri (*Ibidem*).

VI. 25 dec. 1869

10. corul a cîntat „în pauze” (*Ibidem*, 1870, nr. 1, p. 9—10).

VII. 14 iunie 1870

11. *Coroana Moldovei*, „piesă națională” (*Ibidem*, nr. 20, p. 238).

12. *Deșteaptă-te române* (*Ibidem*)

VIII. 25. dec. 1870

13. *Eterna-ți suvenire*; conducătorul corului Ion Grigorovici (*Ibidem*, nr. 50, p. 598).

14. *Întru suvenirea apărătorilor de națiune*; text de M. Toma (*Ibidem*).

IX. 23 iulie 1871

15. *Arcașul*, arie de Vorobchievici; text G. Tăutu (*Ibidem*, 1871, nr. 27, p. 322); corul condus de M. Ferlievici;

16. *Păsărica*; text D. Bolintineanu (*Ibidem*).

17. *Marșul ostașilor români* (*Ibidem*).

X. 25 dec. 1871

18. *La umbrele eroilor*, arie de M. Ferlievici; text I. Bosco; corul condus de M. Ferlievici (*Ibidem*, nr. 50, p. 598).

19. *Noapte de vară*, arie de Vorobchievici; textul unei traduceri de I. Vulcan după H. Heine (*Ibidem*).

XI. 25 dec. 1872

20. *Nepoții romanilor* (*Ibidem*, 1872, nr. 51, p. 607).

21. *Variațiuni*, de Donizetti (*Ibidem*).

22. *Înrățirea* (*Ibidem*).

XII. 9 iunie 1873

23. *Cîntec de primăvară*, arie de Vorobchievici; text V. Bumbac; corul condus de prof. Ioan Butean (*Ibidem*, 1873, nr. 20, p. 239—240).

24. *Barcarola venețiană*, arie de Vorobchievici (*Ibidem*).

25. *Drum bun* (*Ibidem*).

XIII. 25 dec. 1874

26. *Cîntec lunei* (*Ibidem*, 1874, nr. 49, p. 593).

27. *Român sînt (Ibidem).*

28. *Marș național (Ibidem).*

XIV. 25 dec. 1877

29. *Rugăciune, arie din opera Nabuco, de Verdi; corul condus de prof. Ioan Butean (Ibidem, 1877, nr. 50, p. 599).*

30. *Cîntec lunebru (Ibidem).*

31. *Tătarul, de Șt. Nosievici (Ibidem).*

XV. 25 dec. 1878

32. *Patria română; corul condus de prof. Ioan Butean (Ibidem, 1878, nr. 93, p. 595).*

33. *Cîntec lunebru (Ibidem).*

34. *Cîntecul gînteii latine, transpus pe muzică de Marchetti; text V. Alecsandri (Ibidem).*

35. *Ștefan Vodă (Ibidem).*

XVI. 25 dec. 1879

36. *Barcarola venețiană, de Vorobchievici; corul condus de prof. Ioan Butean (Ibidem, 1879, nr. 97, p. 624—625).*

37. *Păstorița (Ibidem).*

38. *Este o noapte viitoare, arie de Mendelssohn; text Iustin Popfiu (Ibidem).*

XVII. 25 dec. 1880

39. *Luarea Plevnei, arie de Kratochvill; corul condus de prof. Ioan Butean (Ibidem, 1880, nr. 95, p. 593—594).*

40. *Cîntec românesc (Ibidem).*

41. *Naționala (Ibidem).*

XVIII. 25 dec. 1881

42. *Pescarul (Report despre gimnaziul sup. din Beiuș pe anul școlar 1881—2, Gherla, 1882, p. 62).*

43. *Cîntec lunebru (Ibidem).*

44. *Barcarola venețiană, de I. Vorobchievici (Ibidem).*

45. *Vivandiera (Ibidem).*

XIX. 25 dec. 1882

46. *Cunoașteți țara; corul condus de prof. Ioan Butean (Familia, 1883, nr. 3, p. 35).*

47. *Adio florei (Ibidem).*

48. *Luntrașul (Ibidem).*

49. *Cîntecul gînteii latine, de Marchetti (Ibidem).*

XX. 25 dec. 1883

50. *Cîntec românesc; corul condus de prof. Ioan Butean (Ibidem, nr. 51, p. 620).*

51. *Ca și leutropul (?) (Ibidem).*

XXI. 25 dec. 1884

- 52. *Latina gintă*; corul condus de prof. Ioan Butean (*Ibidem*, 1884, nr. 51, p. 630).
- 53. *Tragedie*, piesă de Mendelsohn Bartholdy (*Ibidem*).
- 54. *Patria* (*Ibidem*).
- 55. *Cîntec bătrîn* (*Ibidem*).

XXII. 25 dec. 1888

- 56. *Cîntec sicilian*, arie de Ciprian Porumbescu; text V. Alecsandri; execută corul gimnazial (*Ibidem*, 1888, nr. 3, p. 33—34).
- 57. *Iarna*, arie de C. Porumbescu; text N. Xenopol; execută corul gimnazial (*Ibidem*).
- 58. *Cîntec bachanal*, arie de I. Vorobchievici; text I. C. Caragiali (*Ibidem*).

XXIII. 25 dec. 1889

- 59. *Marșul cîntăreșilor*, de C. Porumbescu; corul condus de prof. Traian Farcaș (*Ibidem*, 1889, nr. 51, p. 610).
- 60. *Serenada*, de Tudor Cav. de Flondor; text de M. Eminescu (*Ibidem*).
- 61. *Jale*, de Iacob Mureșan; text D. Bolintineanu (*Ibidem*).
- 62. *Noaptea*, piesă de F. Schubert (*Ibidem*).

XXIV. 25 dec. 1890

- 63. *Serenada*, de Marthner; corul condus de elevul G. Pop (*Ibidem*, 1890, nr. 51, p. 614—615).
- 64. *Creangă ruptă*, de I. Vidu (*Ibidem*).

XXV. 25 dec. 1893

- 65. *La o viorică*, de Tudor cav. de Flondor (*Ibidem*, 1893, nr. 51, p. 610).

XXVI. 25 dec. 1896

- 66. *Taci bărbate*, de I. Vidu (*Ibidem*).
- 67. *Lelișoara*, de Ilie Pop (*Ibidem*).
- 68. *Moșul la drum*, de I. Vidu (*Ibidem*).
- 69. *Serenada*; corul condus de V. Mărcuș (*Ibidem*, 1896, nr. 51, p. 614).
- 70. *Marșul cîntăreșilor*, de C. Porumbescu (*Ibidem*).

XXVII. 25 dec. 1899

- 71. *În memoria lui S. Vulcan* (*Ibidem*, 1899, nr. 51, p. 615).
- 72. *Sentinela păzind stindardul* (*Ibidem*).
- 73. *Puișorul*, de I. Costescu (*Ibidem*).

XXVIII. 25 dec. 1900

- 74. *Mulț e dulce și frumoasă*; executat de corul gimnazial pe 3 voci (*Ibidem*, 1900, nr. 50, p. 598).
- 75. *Tătarul*, de Șt. Nosievici; executat de corul gimnazial pe 4 voci (*Ibidem*).
- 76. *Ardeleana*; executată de corul „mai mic” al gimnaziului (*Ibidem*).

XXIX. 25 dec. 1902

77. *Acuma ora sună*, de Gavriil Musicescu; executată de corul de copii (*Ibidem*, 1902, nr. 51—52, p. 615).
78. *Coroana cufundată*, de Boeniche; executată de corul bărbătesc (*Ibidem*).
79. *Cornul și stejarul*, de G. Musicescu; executată de corul mixt gimnazial (*Ibidem*).

XXX. 25 dec. 1903

80. *Mult e dulce*; text de Sion; melodie cîntată de corul de copii (*Ibidem*, 1903, nr. 49—50, p. 591).
81. *Cu ce dor te-am așteptat*, de Codrescu; interpretată de corul de voci bărbătești (*Ibidem*).

XXXI. 25 dec. 1905

82. *Stîng, drept*, de Teodorescu; cor mixt (*Ibidem*, 1906, nr. 1, p. 9—10).
83. *Deșteptarea păsărilor*, de L. Wiest; cor de băieți (*Ibidem*).
84. *Andaluza*, de Vidu; cor bărbătesc (*Ibidem*).
85. *Eu mă duc, codrul rămîne*; cor mixt (*Ibidem*).
86. *Românașului îi place*; cor mixt (*Ibidem*).
87. *Imnul unirii*, de C. Porumbescu; cor bărbătesc, condus de elevul Vasile Olariu (*Ibidem*).

XXXII. 25 dec. 1911

88. *Imnul patronului (a lui Samuil Vulcan)*, de Francisc Hubic; cor mixt cu acompaniament de pian (*Anuarul gimnaziului pe anul 1911—12*, p. 136—139).
89. *Dulce Bucovină*, de G. Teodosiu; text M. Eminescu; cîntată de corul bărbătesc (*Ibidem*).
90. *Frunză verde*, de Fr. Hubic; cîntată de corul bărbătesc (*Ibidem*).
91. *Cucule, peană galbenă*, de T. Popovici (*Ibidem*).
92. *Puișorul*, de I. Costescu; cor de copii, acompaniat la pian (*Ibidem*).
93. *Die Meistersinger von Nürnberg*, arie de operă de R. Wagner; cîntată de corul mixt acompaniat la pian (*Ibidem*).
94. *Bubue tunul*, de I. Costescu; cor bărbătesc, acompaniat la pian (*Ibidem*).

XXXIII. 1 iunie 1912

95. *Pasăre galbenă*; cor mixt (*Ibidem*).
96. *Cînd m-am dus* (*Ibidem*).
97. *În pădure*, de C. M. Weber (*Ibidem*).

XXXIV. 25 dec. 1912

98. *Psalmul XLI*, de Seb. Bach (*Programul serbării*).
99. *Ce-am greșit*, de I. Costescu; cor mixt (*Ibidem*).
100. *Cîntecul miresei*, de Kiriak; cor mixt (*Ibidem*).

XXXV. 25 dec. 1913

101. *Codrul*, de Mendelsohn, cor mixt (*Anuarul gimnaziului pe 1913—14*, p. 53).
102. *Cîntece populare din Bihor*, de Fr. Hubic; cor mixt (*Ibidem*).
103. *Mincinosul*, de Cucu, cor mixt (*Ibidem*).

**II. PIESE MUZICALE INTERPRETATE DE ORCHESTRA ELEVILOR
GIMNAZIULUI „SAMUIL VULCAN” DIN BEIUȘ, CU OCAZIA ȘEDINȚELOR
FESTIVE ȘI PUBLICE (PE PERIOADA 1867—1913) ALE SOCIETĂȚII DE LECTURĂ**

31 iulie 1867

- *Brațul tău plin de putere*; orchestra condusă de I. Câmpean (jurist) și formată din: N. Mitrofan(ovici), A. Palievici, Dem. Ghelesian, I. Hocman, I. Bădescu, Em. Pop, Arc. Popian, Șt. Rednic și Ant. Grama (*Familia*, 1867, nr. 31, p. 374—375).
- *Ardeleana* (*Ibidem*)
- *Adio* (*Ibidem*); a fost cântată și de cor.

25 dec. 1867

- *În planul cel secret*, text V. Alecsandri; orchestra condusă de P. Cieran (*Ibidem*, 1867, nr. 49, p. 585—586; *Concordia*, 1867, nr. 94, p. 74).
- *Brațul tău plin de putere*; text D. Bolintineanu (*Ibidem*).
- *Dormiți în pace umbre*; text A. Mureșanu (*Ibidem*).
- *Marș funebrel* (*Ibidem*).

25 dec. 1868

- *Marș național* (*Familia*, 1868, nr. 43, p. 512)
- Un „marș jalnic”; orchestra compusă din: M. Ferlievici, A. Rubenescu, A. Câmpean, A. Drăgan și I. Paladi (*Ibidem*).

1 aug. 1869

- *Marș național* (*Ibidem*, 1869, nr. 28, p. 334).
- O „piesă națională” (*Ibidem*).

14 iunie 1870

- *Marșul lui Ștefan cel Mare* (Pe o stincă neagră); text D. Bolintineanu (*Ibidem*, 1870, nr. 20, p. 238).
- *Doina Horii* (*Ibidem*).
- *Ardeleana* (*Ibidem*).
- *Marșul studenților* (*Ibidem*).

25 dec. 1870

- *Marș național* (*Ibidem*, 1870, nr. 50, p. 598). Orchestra condusă de Alex. Cîmpian.
- *Copiliță de la munte*; text V. Alecsandri (*Ibidem*).
- *Marș național* (*Ibidem*).
- O „piesă” de Offenbach (*Ibidem*).

23 iulie 1871

- *Marșul lui Mihai (Viteazul)*; orchestra condusă de Victor Manu (*Ibidem*, 1871, nr. 27, p. 322).
- *Trei floricel* — „piesă națională” (*Ibidem*).
- *Marș național* (*Ibidem*).

25 dec. 1871

- *Marș național*; orchestra condusă de Alex. Câmpian (*Ibidem*, nr. 50, p. 598).
- *Hora lui Buteanu* (*Ibidem*).
- *Bîr oiță* (*Ibidem*).
- *Marșul ostașilor români din Basarabia* (*Ibidem*).

25 dec. 1872

- *Marș național* (*Ibidem*, 1872, nr. 51, p. 607).
- *O „doină”* (*Ibidem*).
- *Copilița* (*Ibidem*).
- *Marșul lunei al eroului Avram Iancu* (*Ibidem*).

9 iunie 1873

- *Marșul lui Mihai*; orchestra formată din: P. Gheran, A. Balaș, I. Palade, G. Pop, I. Drăgan și M. Petruș (*Ibidem*, 1873, nr. 20, p. 239—240).
- *Imnul polonez* (*Ibidem*).
- *Bălcescu murind*; a cîntat solo M. Ferliescu, avînd și acompaniament orchestral (*Ibidem*).
- *Ardeleana* (*Ibidem*).
- *O „schiță”* din opera *Robert diavolul* (*Ibidem*).

25 dec. 1874

- *Ce ai zice, o, copilă!* (*Ibidem*, 1874, nr. 49, p. 593).
- *Și oare te-am pierdut?* (*Ibidem*).
- *Marș național* (*Ibidem*).

25 dec. 1877

- *Deșteaptă-te române*; orchestra condusă de prof. Aug. Balaș (*Ibidem*, 1877, nr. 50, p. 599).
- *Trei florițe*; potpoururi de Keln (*Ibidem*).
- *Mult păreau frumoase* (*Ibidem*).
- *Marșul lui Mihai eroul* (*Ibidem*).

25 dec. 1878

- *Bucuria*; conducătorul orchestrei prof. Aug. P. Balaș (*Ibidem*, 1878, nr. 93, p. 595).
- *Fică de român sint* (*Ibidem*).
- *Asaltul Griviței*, de Franz Lorenz (*Ibidem*).
- *Arie din opera Marta*, de Flotow Beyer (*Ibidem*).
- *Marș național* (*Ibidem*).

25 dec. 1879

- *Crișana*; orchestra condusă de prof. P. Balaș. (*Ibidem*, 1879, nr. 97, p. 624—625).
- *Orpheus*, piesă muzicală de Offenbach (*Ibidem*).
- *„Schiță”* din opera *La fille du regiment*, de Donizetti (*Ibidem*).
- *Doi ochi*; romanță de G. Ventura (*Ibidem*).

- *Luarea Plevnei*; marș de Kratochwill (*Ibidem*).
- *Hora lui Balint*; din gura lăutarilor (*Ibidem*).
- *Drum bun* (*Ibidem*).

25 dec. 1880

- *Luarea Plevnei*, de Kratochwill; conducătorul orchestrei prof. Aug. P. Balaș (*Ibidem*, 1880, nr. 95, p. 593—594).
- *Marș de victorie*, de Louis Wiest (*Ibidem*).
- *Trecerea Dunării*, arie de Ialovitzky (*Ibidem*).

25 dec. 1881

- *Grivița*; marș (*Programa gimnaziului din Beiuș pe 1881/2*, p. 62).
- *România* (*Ibidem*).
- *Hora curcanilor* (*Ibidem*).
- *Trăumarin polca* (*Ibidem*).
- *Au revoir* (*Ibidem*).

25 dec. 1882

- *Ștefan cel mare și mama lui*; conducătorul orchestrei prof. Aug. P. Balaș (*Familia*, 1883, nr. 3, p. 35).
- *La fiile du regiment*, de Donizetti (*Ibidem*).
- *Ardeleana* (*Ibidem*).
- *Marș de victorie* (*Ibidem*).
- *Hora curcanilor* (*Ibidem*).
- *La revedere* (*Ibidem*).

25 dec. 1883

- *Firsch in's eld*, arie de Johann Strauss; orchestra condusă de prof. Aug. P. Balaș (*Ibidem*, nr. 51, p. 620).
- *Vivandiera* (*Ibidem*).
- *Aurora* (*Ibidem*).
- *Vorbă multă* (*Ibidem*).
- *Vialitatea* (*Ibidem*).
- *Adieu de la Beiuș*; după F. N. de A(ug). B(alaș) (*Ibidem*).

25 dec. 1884

- *Adio la Beiuș*; piesă muzicală de A. P. Balaș (*Ibidem*, 1884, nr. 51, p. 630).
- *Cadril românesc* (*Ibidem*).
- *Polca française* (*Ibidem*).
- *Luarea Plevnei* (*Ibidem*).

25 dec. 1888

- *Potpouriuri băndăjenești*; „aplicate” de Șt. Nagy (*Ibidem*, 1888, nr. 3, p. 33—34).
- *Arie maghiară*; „aplicată” de Șt. Nagy (*Ibidem*).
- *Garçon-leben*; polcă de Filip Fahrbach (*Ibidem*).
- *Suspinul*, vals de I. I. Ioanovici (*Ibidem*).

25 dec. 1889

- *Noți întregi*, vals de Carol Decker; orchestra condusă de Șt. Nagy (maestru de capelă); aflată sub supravegherea prof. V. Borlan (*Ibidem*, 1889, nr. 51, p. 610).
- *Potpouriuri bănățene*; „depuse pe note” de Șt. Nagy (*Ibidem*).
- *Sarolta csárdás*; melodie de Șt. Nagy (*Ibidem*).
- *Marșul lui Mihai*; „depus pe note” de Șt. Nagy (*Ibidem*).

25 dec. 1890

- *Marșul lui Mihai*; „pus pe note” de Șt. Nagy (*Ibidem*, 1890, nr. 51, p. 614—615).
- *Steaua visurilor mele*; melodie de Ant. Cirilla (*Ibidem*).
- *Luna doarme*; „pusă pe note” de Șt. Nagy (*Ibidem*).
- *Ziua Iașului*; cadril național de C. Decker (*Ibidem*).
- *Nincs cserepes tanyán*; „depusă pe note” de Șt. Nagy (*Ibidem*).

25 dec. 1893

- *Marș*, de Glogovanu (*Ibidem*, 1893, nr. 51, p. 610)
- *Hațegana*, de I. Mureșan (*Ibidem*)
- *Csárdás*, de Șt. Nagy (*Ibidem*)
- *Stänchen*, de Forbach (*Ibidem*)
- *Păcurarul român*, melodie de S. F. (*Ibidem*)
- *Marșul lui Mihai eroul* (*Ibidem*)

25 dec. 1899

- *Bienen-Haus*; marș (*Ibidem*, 1899, nr. 51, p. 615)
- *Temetöben zug bug a szél* (*Ibidem*)
- *Potpouriuri românești* (*Ibidem*)
- *Marș* (*Ibidem*)

25 dec. 1900

- *Marș* (*Ibidem*, 1900, nr. 50, p. 598)
- *Potpouriu românesc* (*Ibidem*)
- *Potpouriu românesc* (*Ibidem*)
- *Marș* (*Ibidem*)

25 dec. 1902

- *La Romanesca* (*Ibidem*, 1903, nr. 51—52, p. 615)

25 dec. 1903

- *Marșul marinarilor*, de M. Millo (*Ibidem*, 1903, nr. 49—50, p. 591)
- *Ardeleana*, melodie de Francisc Hubic, elev în cls. a VIII-a (*Ibidem*)
- *Și oare te-am pierdut?*, melodie de F. Silvian (*Ibidem*)
- *Marș de încheiere* (*Ibidem*)

25 dec. 1905

- *Marș*, (*Ibidem*, 1906, nr. 1, p. 9—10)
- *Hora*, de Ștefănuț (*Ibidem*)
- *Marș* (*Ibidem*)

25 dec. 1911

- *Ave Maria*, de F. Krenn (*Anuarul gimnaziului din Beiuș pe anul 1911—1912*, p. 136—139)

1 iunie 1912

- *Marșul studenților* (*Ibidem*)

25 dec. 1912

- *Requiem, Iia halălăra*, quartet de Bihari (*Programul manifestării*)
- *Militărsimfonie*, de Haydn (*Ibidem*)

25 dec. 1913

- *Requiem*, quartet de Bihari Bloc (*Anuarul gimnaziului din Beiuș pe anul 1913—1914*, p. 53)
- *Fuga*, quartet de Mozart (*Ibidem*)
- *Marșul călărașilor*, de C. Porumbescu (*Ibidem*)

III. DIN MELODIILE INTERPRETATE DE DILETANȚII BEIUȘENI CU PRILEJUL ȘEDINȚELOR FESTIVE ȘI PUBLICE ALE SOCIETĂȚII DE LECTURĂ „SAMUIL VULCAN”

12 mai 1867

- *Suvenirul porții*, de Georgescu; solo: Maria Drăgan (*Familia*, 1867, nr. 18, p. 218)
- *Doină din Bucovina*; solo: N. Mitrofanovici (*Ibidem*)
- *Fiică de român*; text D. Sfura; solo: Irena Antal (*Ibidem*)

31 iulie 1867

- *Soldatul viteaz*; interpretare solo: I. Bădescu, acompaniat de orchestră (*Ibidem*, 1867, nr. 31, p. 374—375)
- *Mi-ajungă zile triste*; solo: N. Mitrofanovici (*Ibidem*)
- *Dormiți în pace umbre*; solo: Maria Drăgan (*Ibidem*)

1 aug. 1869

- *Românul*; text G. Tăutu, cîntat: M. Ferlievici și Iustin Varga (*Ibidem*, 1869, nr. 28, p. 334)

14 iunie 1870

- *Cîntece populare*; solo: Iacob Onea (*Ibidem*, 1870, nr. 20, p. 238)

23 iulie 1871

- *Suspînul*; text Filipescu; solo: M. Ferlievici (*Ibidem*, 1871, nr. 27, p. 322)
- *Bălcescu murind*, arie de I. Vorobchievici; text V. Alecsandri; solo: M. Ferlievici (*Ibidem*, 1871, nr. 50, p. 598)

9 iunie 1873

- *Bălcescu murind*; solo: M. Ferlievici, acompaniat de orchestră (*Ibidem*, 1873, nr. 20, p. 239—240)

25 dec. 1882

- *Păcurarul*, interpretat de I. Milian, R. Iorgovici, A. Kien și A. P. Balas (*Ibidem*, 1883, nr. 3, p. 35)

25 dec. 1890

- *Rugăciunea*, duet de C. Porumbescu; interpretat de G. Pop și G. Creț (*Ibidem*, 1890, nr. 51, p. 614—615)

25 dec. 1893

- *Jale*, de Auner; duet interpretat de A. Mureșan și I. Clintoc (*Ibidem*, 1893, nr. 51, p. 610)
- *Haimana*, cîntecel comic de V. Alecsandri; solo: I. Clintoc (*Ibidem*)

25 dec. 1895

- *Rugăciunea*; interpretare: V. Mărcuș și I. Maiorescu (*Ibidem*, 1895, nr. 51, p. 614)
- *Tu erai încîntătoare*; solo: V. Mărcuș (*Ibidem*)
- *Ce te legeni codrule?* interpretare V. Baști, C. Steer, A. Macrie și P. Maier (*Ibidem*)
- *Sandu Napoila*; solo: V. Cristea (*Ibidem*)

25 dec. 1913

- *Dulci cîntări*, de Kücken; interpretat de R. Fersigan și Tr. Columba (*Anuarul gimnaziului din Beiuș pe 1913—1914*, p. 53)

IV. INTERPRETĂRI INSTRUMENTALE LA ȘEDINȚELE FESTIVE ȘI PUBLICE ALE SOCIETĂȚII DE LECTURĂ „SAMUIL VULCAN” DIN BEIUȘ

12 mai 1867

- O „melodie”, executată la „fortepiano” de Laura Porția (*Familia*, 1867, nr. 18, p. 218)
- *Potpouriuri*, executate la tambură de A. Ghelesian, acompaniat la gitară de Hocman și A. Drăgan (*Ibidem*)
- *Ardeleana*, de Șt. Perian; executată la „fortepiano” de Laura Porția (*Ibidem*)
- *Mioara*; text de V. Alecsandri; cîntat de I. Iuga (*Ibidem*)

31 iulie 1867

- O „doină”, executată la flaut și gitară de I. Iuga și I. Hocman (*Ibidem*, 1867, nr. 31, p. 374—375)

— *Quodlibet*, executat la tambură de D. Ghelesian (*Ibidem*)

— *Hora*; la violină: I. Câmpian (*Ibidem*)

1 aug. 1869

— *Cimpoaiele*; la violină: Alex. Câmpian; acompaniat la gitară de Alex. Drăgan și Ion Clintoc (*Ibidem*, 1869, nr. 28, p. 334)

25 dec. 1890

— *Aș vrea*, duet de C. Decker; interpretare la violine: F. Simai și S. Pop (*Ibidem*, 1890, nr. 51, p. 614—615)

25 dec. 1893

— *Hora păcurarului*, de T. Burada; solo la violină: S. Pop (*Ibidem*, 1893, nr. 51, p. 610)

25 dec. 1905

— *Faust fantastic*, de Gounod (*Ibidem*, 1905, nr. 2, p. 9—10)

25 dec. 1911

— *Menuette*, de G. Rosetti (?) (*Anuarul gimnaziului din Beiuș pe 1911—1912*, p. 136—139)

— *Morceaux caracteristique*, de Mendelsohn (*Ibidem*)

— *À la Hongrois*, de Hubay Jenő (*Ibidem*); quarteturi de violină.

1 iunie 1912

— *Quartete de violine*, de Pleyel (*Ibidem*)

25 dec. 1912

— *Sonatina* (f dur), de Kuhlan; executată la pian de G. Cosma și G. Szirmai (*Programul manifestării*).

V. MELODII INTERPRETATE DE CORUL ELEVILOR ȘCOLII CIVILE DE FETE DIN BEIUȘ, CU OCAZIA PROGRAMELOR CULTURAL ARTISTICE SUSȚINUTE DE ACESTA (1897—1917)

19.XI.1897

— *Imn ocazional*, de I. Mureșan (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe 1897/8*, p. 79)

— *Cetatea luminei*, de I. Costescu (*Ibidem*)

— *Drum bun*, de I. Costescu (*Ibidem*)

— *Mulți ani*, de Vorobchievici (*Ibidem*)

25.I.1898

— *Mulți ani* (*Ibidem*, p. 83—84)

— *Noaptea*; cor în 3 voci (*Ibidem*)

- *Doină zic*, de I. Costescu; în 4 voci (*Ibidem*)
- *Imn festiv*; cor în 3 voci (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

9.IV.1898

- *Imn poporal* (*Ibidem*, p. 51—52)
- *Doină*, de Costescu (*Ibidem*)

13.VI.1898

- *Imnul școlarilor*, de Vorobchievici; cor de 3 voci (*Ibidem*)
- *Steaua noastră*, de Wiest; cor de 4 voci (*Ibidem*)
- *Drum bun*, de I. Costescu; cor de 4 voci (*Ibidem*)
- *Doina*, de I. Costescu; cor pe 4 voci (*Ibidem*)
- *Mulți ani*, de Vorobchievici (*Ibidem*)

20.XI.1898

- *Imn*, de Costescu (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe 1898/9*, p. 99—100)
- *Surorii mele*, de Costescu (*Ibidem*)
- *În natură*, de Costescu (*Ibidem*)
- *Mulți ani*, de Vorobchievici (*Ibidem*)

15.VI.1899

- *Cîntec de primăvară*, de Ciprian Porumbescu (*Ibidem*, p. 77—78; p. 102—103)
- *Despărțirea vînătorului*, de Mendelsohn (*Ibidem*)

10.XI.1899

- *Imn*, de Mureșan (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe 1899/1900*, p. 60, 77—78)
- *La carila*, de Rossini; și solo, acompaniat la pian (*Ibidem*)
- *Mulți ani*, de Musicescu (*Ibidem*)

11.IV.1900

- *Imn poporal* (*Ibidem*)
- *Despărțirea vînătorului*; cor pe 4 voci (*Ibidem*)
- *Serenada*, de Marschner; cor pe 4 voci (*Ibidem*)
- *Mulți ani*; cor pe 4 voci (*Ibidem*)

17.VI.1900

- *Surorii mele*, de Costescu; cu acompaniament la pian (*Ibidem*, p. 63—64; 79—80)
- *Timpul tinereții*, de Lorenz (*Ibidem*)
- *Cuvine-se*, de Musicescu (*Ibidem*)
- *Credința*, de Rossini; cor pe 3 voci, cu acompaniament de pian (*Ibidem*)
- *În natură*, de Costescu; corul tinerimii (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1900/1901*, p. 71—73)
- *Triumful sionului*, de Abt (*Ibidem*)
- *La riul Babilonului*; cor mixt (al tinerimii și cu cel al elevelor) (*Ibidem*)
- *Mulți ani*, de Musicescu (*Ibidem*)

22 aprilie 1901

- *Mulți ani* (*Ibidem*, p. 74—75)
- *Noaptea*, de Schubert (*Ibidem*)
- *Fetele casnice*, de T. Popovici (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

15 iunie 1901

- *Dorință*, de Costescu (*Ibidem*, p. 76—77; 93—94)
- *Terțetul îngerilor din Elia*, de Mendelsohn (*Ibidem*)

21 nov. 1901

- *Imn arhiereului*, de Musicescu (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1901/1902*, p. 159—160)
- *Hora*, de Șorban (*Ibidem*)
- *Rugăciune*, de Hauptmann (*Ibidem*)
- *Mulți ani*, de Musicescu (*Ibidem*)

21 martie 1902

- *Imn*, de Musicescu (*Ibidem*, p. 115—116)
- *Cîntec de primăvară*, de Musicescu (*Ibidem*)
- *Ziua a apus* (*Ibidem*)

11 aprilie 1902

- *Mulți ani* (*Ibidem*, p. 113—115)
- *Ziua a apus*, de Popovici (*Ibidem*)
- *Cîntec de primăvară*, de Popovici (*Ibidem*)
- *La mulți ani* (*Ibidem*)

3 mai 1902

- *Salut*, de T. Popovici; corul elevilor din gimnaziul inferior (*Ibidem*, p. 116—118; 160—161)
- *Imnul arhiereului*; cor mixt (de elevii și elevele școlilor beiușene) (*Ibidem*)
- *Corul fetelor*, de Ceaicovski (din Oneghin); corul elevelor din internatul Pavelian (*Ibidem*)
- *Cine va sui muntele Sionului*, concert I, de Musicescu; corul mixt (*Ibidem*)
- *Noapte de mai*, de Abt; corul tinerimii gimnaziale (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

21 ianuarie 1903

- *Mulți ani* (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1902/3*, p. 154—155)
- *Lacrimi și suspine* (*Ibidem*)
- *Nu-i dreptate*, de Dima (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

1 iunie 1903

- *Cu sufletele dreptilor*, de Șerban (*Ibidem*, p. 129—130; 155)
- *Dimineața*, de Kiriace (*Ibidem*)

— *Blanche de Provence*, de Cherubini (*Ibidem*)

— *Imn școlar*, de Costescu (*Ibidem*)

15 iunie 1904

— *Ave Maria*, de Strassky (*Programa școlii civile de iete din Beiuș pe anul școlar 1903/4*, p. 90—91)

— *Anotimpurile*, de Petz; cu soli, declamații și acompaniament la pian și armoniu (*Ibidem*)

7 nov. 1904

— *Imn*, de Podolean (*Programa școlii civile de iete din Beiuș pe anul școlar 1904/5*, p. 138)

— *Prietenia*, din *Titus*, de Mozart (*Ibidem*)

— *Mulți ani* (*Ibidem*)

31 mai 1905

— *Rosa în spini*, de Poldini (*Ibidem*, p. 138—139)

— *Evangelimann*, de Kienzl; acompaniament de harmoniu (*Ibidem*)

15 iunie 1905

— *Rugăciune*, Jüngst (*Ibidem*, p. 108—109)

— *Rosa în spini*, de Poldini (*Ibidem*)

— *Evangelimann*, de V. Kienzl (*Ibidem*)

— *Cheruvicul*, de C. Bușiția (*Ibidem*)

— *Mulți ani* (*Ibidem*)

7 nov. 1905

— *Mulți ani*, de Bușiția—Nicola (*Programa școlii civile de iete din Beiuș pe anul școlar 1905/6*, p. 142)

— *Toate fețele se duc*, de N. Ștefănescu (*Ibidem*)

— *Foaie verde de bujor*, de Bușiția—Nicola (*Ibidem*)

1 iunie 1906

— *Dimineața*, de Kohen Linar (*Ibidem*, p. 145—146)

— *Țara mea*, de Kiriace (*Ibidem*)

14 iunie 1906

— *Rugăciune* (*Ibidem*, p. 115—116)

— *Dimineața*, de Cohen—Linar (*Ibidem*, p. 115—116)

— *Țara mea*, de Kiriace (*Ibidem*)

— *Drapelul școalelor*, de Ștefănescu (*Ibidem*)

— *Pe tine te laudăm*, de Ștefănescu (*Ibidem*)

1 iunie 1907

— *Drapelul școalelor*, de Kiriace (*Ibidem*)

— *Doina*, de Costescu (*Ibidem*)

16 iunie 1907

— *Imn școlar*, de Kiriace (*Ibidem*)

— *Doina*, de Costescu (*Ibidem*)

— *Marș festiv*, de Costescu; acompaniament la pian (*Ibidem*)

1 iunie 1908

- *Ridicat-am ochii mei la munți*, de Mendelsohn (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1907/8*, p. 120)
- *Marș festiv*, de Costescu (*Ibidem*)

19 iunie 1908

- *Terțetul îngerilor din Elias*, de Mendelsohn (*Ibidem*, p. 94—95)
- *Cîntec popular*, de Crișan (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

1.VI.1909

- *Deșteptarea păsărilor*, de I. Costescu (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul 1908/9*, p. 127—128)
- *Înfloriți, o mîndre văi*, de Mendelsohn (*Ibidem*)
- *Nișă și Florișă*, de Hummel; piesă teatrală cu cîntări; corul compus din 21 de eleve (*Ibidem*)

21.VI.1909

- *Hora*, de Musicescu (*Ibidem*, p. 97—98)
- *Sună buciul de alarmă*, de Kiriatic (*Ibidem*)
- *Adio*, de Mendelsohn (*Ibidem*)
- *Nișă și Florișă*, de Hummel; piesă teatrală cu cîntări (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

16.VI.1910

- *Mult e dulce*, de I. Cart (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1909/1910*, p. 92—93)
- *Strugurel bătut de piatră*, de T. Popovici (*Ibidem*)
- *Hora ostașilor*, de T. Popovici (*Ibidem*)

24.XII.1910

- *Colinde din Șebiș (Bihor)*, culese și armonizate de prof. Bartók (Béla) pentru corul elevelor internatului Pavelian din Beiuș (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1910/1911*, p. 125)

1 iunie 1911

- *Surorii mele*, de Costescu (*Ibidem*, p. 126)
- *Colinde din Bihor*, culese și armonizate de B. Bartók (*Ibidem*)

15 iunie 1911

- *Carii pe Heruvimi*, de M. Musicescu (*Ibidem*, p. 95—96)
- *Două cîntece populare din Bihor*, de Bartók (*Ibidem*)
- *Surorii mele* (de Costescu) (*Ibidem*)

24.XII/4.I.1912(?)

- *O ce veste*, colindă armonizată de G. Dima (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1911/1912*, p. 126—127)
- *Colo-n sus*, de T. Popovici (*Ibidem*)

1.VI.1912

- *Fetele casnice*, de T. Popovici (*Ibidem*)
- *Aleluia*, de Schubert (*Ibidem*)

17.VI.1912

- *Rugăciune*, de Weber (*Ibidem*, p. 96—97)
- *Aleluia*, de Schubert (*Ibidem*)
- *Strugurel bătut de piatră*, de T. Popovici; horă (*Ibidem*)

1.VI.1913

- *Rugăciune*, de Petz (*Programa școlii civile de lete din Beiuș pe anul școlar 1912/1913*, p. 141—143)
- *De la munte*, de Costescu (*Ibidem*)
- *Hora*, de Musicescu (*Ibidem*)
- *Rugăciune*, de Petz (*Ibidem*)

19.VI.1913

- *Renaște natura*, de Weber (*Ibidem*, p. 112—113)
- *Carii de Heruvimi*, de G. Dima (*Ibidem*)
- *Hora*, de Musicescu (*Ibidem*)
- *Rugăciune*, de Petz (*Ibidem*)

20.XI.1913

- *Bine ați venit* (Biblioteca județeană Bihor, *Colecția de manuscrise beiușene*)
- *Clopotul* (*Ibidem*)
- *Cîntece populare* (*Ibidem*)

1913/1914

- *Siliștra*, marș de A. Ciumpe (*Ibidem*)
- *Hai la vale* (*Ibidem*)
- *Stejarul* (*Ibidem*)
- *Dor de sat*; soio: Hamsea (*Ibidem*)
- *Mulți ani* (*Ibidem*)

24.XII/4.I.1914

- *Românașul*, cîntec popular (*Programa școlii civile de lete din Beiuș pe anul școlar 1913/1914*, p. 166—167)
- *Cel din veci lăgăduit*, colindă de T. Popovici (*Ibidem*)

1 iunie 1914

- *Primăvara* (*Ibidem*, p. 167—168)
- *Noapte bună*, de Kreutzer (*Ibidem*)
- *Puișorul*, de Costescu (*Ibidem*)

17 iunie 1914

- *O, tu maică...* (*Ibidem*, p. 137—138)
- *Primăvara*, de Costescu (*Ibidem*)
- *Puișorul*, de Costescu (*Ibidem*)

8.XI.1914

- *Imn român*, de Cornea (*Ibidem*)
- *Noi vrem pământ* (*Ibidem*)
- *Cîntec poporal* (*Ibidem*)
- *Sună buciul* (*Ibidem*)

21.XI.1914

- *Trompetele* (Biblioteca județeană Bihor, Colecția de manuscrise beiușene)
- *Bădița* (*Ibidem*)
- *Ce te legeni codrule* (*Ibidem*)

19.XII.1914

- *Sfîntul Nicolae*, de T. Popovici (*Ibidem*)
- *Trompetele*, de Musicescu (*Ibidem*)
- *Pe-al nostru steag*, de C. Porumbescu (*Ibidem*)
- *Foaie verde foi de fag* (*Ibidem*)
- *La Rin*, de Csillagh (*Ibidem*)
- *Moșul la țară* (*Ibidem*)

1914/1915

- *Primăvara*, de Wiest (*Ibidem*)
- *Țara mea*, de Teodorescu (*Ibidem*)
- *Ce te legeni codrule?*, de Scheletti (*Ibidem*)
- *Doina*, de Musicescu (*Ibidem*)

4.VI.1915

- *Ingerul a strigat*, de Musicescu (*Anuarul școlii civile de iete pe anul școlar 1914/5*, p. 43—44)
- *Serenadă*, de Bena (*Ibidem*)
- *Păstorița*, de Bena (*Ibidem*)
- *Ce te legeni codrule?*, de Scheletti (*Ibidem*)

21.XI.1915

- *Maestrul și corul* (Biblioteca județeană Bihor, Colecția de manuscrise beiușene)
- *Imn*, de Donath (*Ibidem*)
- *Frunzuliță* (*Ibidem*)
- *În amurgul serii* (*Ibidem*)

1916/7

- *Cîntec ostășesc*, de Vorobchievici (*Ibidem*)
- *Cîntece populare* (*Ibidem*)
- *Moara*, de T. Popovici (*Ibidem*)
- *Floricică*, de Brencean (*Ibidem*)

VI. COMPOZIȚII INTERPRETATE LA INSTRUMENTE DE ELEVELE ȘCOLII CIVILE DE FETE DIN BEIUȘ (1897—1917)

19.XI.1897

- O *felicitare*, piesă la pian de Hummel; executată (în continuare: ex.) de I. Amăczi și I. Sălăgian (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1897/8*, p. 49—51; 79—80)
- *Berçuse*, piesă la violină și pian; ex. de V. Busilla și I. Bloch (*Ibidem*)
- *Vien à mois* (de Delacour); ex. de Fr. Erdélyi (*Ibidem*).

25.I.1898

- O *furtună* (de Caudella); voce și pian; ex. de Irina Bogluț și Irina Bandiciu (*Ibidem*, p. 83—84)
- *Fantasie* din *Schöne Helena* (de Offenbach); piesă la pian; ex. de L. Bran, E. Gera și Iul. Amăczi (*Ibidem*)
- *Fantesie de cîntece românești* (de V. Pop); piesă de pian și violină ex. de I. Bogluț și V. Busilla (*Ibidem*)
- *Vögleins Abendlied*; piesă de pian, ex. de E. Gera (*Ibidem*).

9.IV.1898

- *Frohsinn* (de W. Schwarz); piesă de pian ex. de I. Sălăgian (*Ibidem*, p. 51—52)
- *Le Troubadour* (de Verdi); „fantasie” de pian ex. de I. Bogluț (*Ibidem*)

13.VI.1898

- *Festtags-Ouverture* (de A. Wunderer); piesă de pian ex. de A. Târziu și V. Bussila (*Ibidem*, p. 56—58)
- *Tyrolienne* (de W. Schwarz); piesă de pian ex. de Margareta Pap (*Ibidem*)
- *Chant du depart*; piesă de pian ex. de Irina Bandiciu (*Ibidem*)
- *Erinnerung an die Heimat* (de Schwarz); piesă de pian ex. de Cornelia Mureșan (*Ibidem*)
- *Hora Pescarilor* (de C. Porumbescu); melodie interpretată la pian și violină de V. Busilla și Bogluț (*Ibidem*)
- *Fata popii* (de C. Porumbescu); melodie interpretată la pian și la violină de V. Busilla și I. Bogluț (*Ibidem*)
- *Vergnügen* (de W. Schwarz); piesă de pian ex. de Luisa Bran (*Ibidem*)
- *Ai plîns și tu vreodată*; piesă de pian ex. de Valeria Andru (*Ibidem*)
- *Fantasie* din *Norma* (de F. Bayer); piesă de pian ex. de Irina Sălăgian (*Ibidem*)
- *Parisienne* (de F. Bayer); piesă de pian ex. de Iuliana Amăczi (*Ibidem*)
- *Rapsodie română* (de A. Sequens); piesă de pian ex. de Ileana Gera (*Ibidem*)
- *Erlenkönig* (de Schubert); piesă de pian ex. de Frida Erdélyi (*Ibidem*)

20.XI.1898

- *Sonntagfrühe* (nocturnă de Lichner); ex. la pian de Elena Gera (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1898/9*, p. 99—100)

15.VI.1899

- *Ouverture* (de B. Keler); ex. la pian de V. Busilla, L. Bran, I. Bandici și I. Sălăgian (*Ibidem*, p. 77—78 și 102—103)
- *Rondino* (de Streabog); ex. la pian de Aurora Târziu, Marioara Steer și Aurora Pop (*Ibidem*)
- *Rêve d'un Ange* (de Ludovico); ex. la pian de Cornelia Mureșan (*Ibidem*)
- *Boboc de roză* (de Hofmann); ex. de Elena Cosma (*Ibidem*)
- *Legendă românească* (de Braga); „fantasie de salon” ex. la pian de Elena Gera (*Ibidem*)
- *Sonată* (de Mozart); piesă de violină — cu acompaniament la pian — executată de Virginia Busilla (*Ibidem*)
- *Capricio F. mol.* (de Mureșan); ex. la pian de Frida Erdélyi (*Ibidem*)
- *Grande Marche triomphale* (de Kuhe); ex. la pian de Frida Erdélyi (*Ibidem*)

10.XI.1899

- *Epheublatt* (de Spindler); ex. la pian de I. Gera (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1899/1900*, p. 77—78)
- *Intermezzo* (de Mascagni), piesă de pian cu acompaniament la „harmoniu” ex. de Cornelia Mureșan (*Ibidem*)

17.VI.1900

- *Le tourbillon* (de Gutmann); „galoppe” pentru pian ex. de Irina Gera (*Ibid.*, p. 63—64 și 79—80)
- *Le départ* (de Streabog); ex. la pian de V. Serbac, A. Târziu și A. Pop (*Ibid.*)
- *Menuetto* (de Bloch); ex. la violină de M. Pele (*Ibid.*)
- *Lohengrin — Elsa's Traum* (de Wagner), piesă pentru „harmoniu” și acompaniament la pian de Valeria Ștefănică (*Ibid.*)
- *Polonaise pentru pian F. dur* (de Kirchner); ex. de M. Steer (*Ibid.*)
- *Les Sylphes Impromptu — Valse* (de Bachman); ex. la pian de Cornelia Mureșan (*Ibid.*)
- *Sturmarche* (de Liszt); ex. la pian de I. Bandici; E. Cosma, C. Mureșan și I. Sălăgian (*Ibid.*)

20.XI.1900

- *Rigoletto* (de Verdi); ex. la violină de Elsa Nemeș (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1900/1901*, p. 71—73)
- *Vioarele* (de Spindler); ex. la pian de Valeria Ștefănică (*Ibid.*)
- *Hora* (de C. Porumbescu); ex. la pian de Valeria Ștefănică (*Ibid.*)

15.VI.1901

- *Vals* (de Behr); ex. la pian de S. Stoica, E. Torsan și C. Iuga (*Ibid.*, p. 76—77 și 93—94)
- *Duetto* (de Mazas); ex. la violină de M. Pele și E. Nemes (*Ibid.*)
- *Bolero* (de Lemaire); ex. la pian de Livia Szabó (*Ibid.*)
- *Edlweiss* (de Kun); piesă pentru „cimbal” ex. de L. Vicaș (*Ibid.*)

- *Moment muzical* (de Schubert); ex. la pian de A. Lengyel, I. Gera, M. Ardelean și T. Pop (*Ibid.*)
- *Ouverture* (de Suppé); piesă „pe violină” ex. de Elsa Nemeș (*Ibid.*)
- *Chanson russe* (de Smith); ex. la pian de M. Steer (*Ibid.*)
- *Sonate Ré major* (de Mozart); ex. la pian de V. Ștefănică (*Ibid.*)

21.XI.1901

- *Loin d'elle* (Jungmann); ex. la pian de Valeria Ștefănică (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1901/1902*, p. 159—160)
- *Dansuri românești* (de Chovan); ex. la pian de M. Ardelean și I. Gera (*Ibidem*).

21.III.1902

- *Morgengebet*; ex. la pian de Maria Ardelean (*Ibid.*, p. 115—116)
- *Serenadă*; ex. la pian de T. Pap (*Ibid.*)

11.IV.1902

- *Barcarola* (de Mendelssohn); ex. de L. Szabó (*Ibid.*, p. 113—115)
- *Magyar népdalok* — piesă de „chimvală” ex. de Cornelia Pap (*Ibid.*)

1.VI.1903

- *Poveste* (de Gurlit); ex. la pian de Szabó (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1902/3*, p. 129—130 și 155)
- *Suvenir* (de Beethoven); piesă de „cimbă” ex. de L. Bozac (*Ibid.*)
- *Dans macabre* (de Saint-Saëns); ex. la pian de A. Cismaș, A. Drăgan, V. Selagian și I. Roman (*Ibid.*)
- *Sonatina nr. 3*, part. I (de Kuhlman); ex. la pian de M. Ardelean (*Ibid.*)
- *Polonaise* (de Kirchner); ex. la pian de M. Ardelean (*Ibid.*)
- *Rêve d'un Ange* (de Cipollone); ex. la pian de I. Gera (*Ibid.*)

1904 (?)

- *Alegro* (de Vitte); ex. la pian de V. Selăgian (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1903/4*, p. 121—124)
- *Viorica* (de Spindler); ex. la pian de L. Szabó (*Ibid.*)

15.VI.1904

- *Ouverture* (de Keller); ex. la pian de A. Cismaș, A. Manta, L. Szabó și V. Selăgian (*Ibid.*, p. 90—91)
- *Ciobanul* (de Volkmann); ex. la pian de M. Balea și M. Mosolygó (*Ibid.*)
- *Viorica* (Spindler); ex. la pian de L. Szabó (*Ibid.*)
- *Bánk Bán* (de Erkel); ex. la „cimbă” de G. Gherlan (*Ibidem*.)

7.XI.1904

- *Edelweiss* (de Erdelyi); ex. la „cimbă” de E. Pap (*Programa școlii civile de fete din Beiuș din anul școlar 1904/5*, p. 138)
- *Sonatina 6-a* (de Diabelli); ex. la pian de M. Balea și E. Ciurdar (*Ibid.*)

31.V.1905

- *Traumverloren* (de Comsac); ex. la pian de E. Ciurdar (*Ibid.*)
- *Mère chérie* (de Alberti); ex. la pian de Maria Balea (*Ibid.*)

15.VI.1905

- *Chanson napolitane* (de Streabog); ex. la pian de V. Mureșan, I. V. Butean și A. Birou (*Ibid.*, p. 108—109)
- *Romanță* (de Nădor); ex. la „cimbal” de S. Papp (*Ibid.*)
- *Melancolie* (de Reinhold); ex. la pian de S. Petran (*Ibid.*)
- *Mère chérie* (de Reinhold); ex. la pian de M. Balea (*Ibid.*)
- *Ouverture din Rosa în spini* (de Poldini); ex. la pian de El. Ciurdar (*Ibid.*)

7.XI.1905

- *Martha* (de Cramer); ex. la pian de S. Petran și V. Butean (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1905/6*, p. 142)
- *Aranyvirág* (de I. Huszka); ex. la „cimbal” de A. Pele (*Ibid.*)
- *Heideröslein* (de Lange); ex. la pian de E. Ciurdar (*Ibid.*)

1.VI.1906

- *Elizei* (de Beethoven); ex. la pian de R. Erdélyi (*Ibid.*, p. 145—146)
- *Cucul, prepelița, sticletele* (de Löw); ex. la pian de V. Butean și L. Serbac (*Ibid.*)
- *Doina* (de C. Porumbescu); ex. la pian de E. Ciurdar (*Ibid.*)
- *Ouverture la opera Orlando paladino* (de Haydn); ex. la pian de E. Ciurdar și V. Mureșan (*Ibid.*)

14.VI.1906

- *Valsul lebedei* (de Erdélyi); ex. la „cimbal” de M. Goron (*Ibid.*, p. 115)
- *Ouverture* (de Haydn); ex. la pian de E. Ciurdar și V. Mureșan (*Ibid.*)
- *Cucul, prepelița, sticletele* (de Löw); ex. la pian de V. Butean și L. Serbac (*Ibid.*)
- *Elizei* (de Beethoven); ex. la pian de V. Butean, El. Ciurdariu, V. Mureșan și L. Serbac (*Ibid.*)

1.VI.1907

- *Menuet* (de Paderewsky); ex. la pian de R. Erdélyi (*Programa școlii civile de fete din Beiuș din anul școlar 1906/7*, p. 145—146)
- *Capriciu în Fa minor* (de Mureșianu); ex. la pian de Margareta Pop (*Ibid.*)
- *Noapte de mai*; mazurcă ex. la „cimbal” de Z. Sălăgian (*Ibid.*, p. 115—116)
- *Sonatina în Fa major* (de Beethoven); ex. la pian de R. Erdélyi (*Ibid.*)
- *Intermezzo din Cavaleria rustică* (de Mascagni); ex. la pian și „harmoniu” de Z. Bicăz (*Ibid.*)
- *Capriciu* (de Mureșianu); ex. la pian de Marg. Pap (*Ibid.*)

1.VI.1908

- *Suspinul* (de Ivanovici); ex. la „cimbal” de C. Venter (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1907/8*, p. 120)
- *Două cîntece românești*; ex. la „cimbal” de S. Ardelean (*Ibid.*)

19.VI.1908

- *Cîntecul ciobanului* (de Rădulescu); ex. la pian de V. Baliban (*Ibid.*, p. 94—95)

- *Fantazie* (de Mendelsohn); ex. la pian de I. P. Baldi (*Ibid.*)
- *Scenă pastorală* (de Elinescu); ex. la pian de R. Erdélyi (*Ibid.*)

1.VI.1909

- *Marș festiv* (de W. Schwartz); ex. la pian de C. Isac, A. Varju și E. E. Máthé (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1908/9*, p. 127—128)
- *Hora miresei* (de Tr. Dacker); ex. la pian de E. Holbea (*Ibid.*)

21.VI.1909

- *Polonaise* (de Streabog); ex. la pian de Volumnia Baliban, Ana Diamandi și Elvira Hoblea (*Ibid.*, p. 97—98).
- *Fantasie de concert* (de Stavka Atanasievici); ex. la pian de Rozalia Erdély (*Ibid.*)

16.VI.1910

- *Les jeunes virtuoses* (de L. Streabog); ex. la pian S. Birăuțiu, E. Suricescu și M. Mureșan (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1909/1910*, p. 92—93)
- *Le Tourbilon* (de A. D. Gutman); „galop brillant” ex. la pian de A. Varju și M. Drinca (*Ibid.*)

1.VI.1911

- *Gavotte* (de Horváth); ex. la pian de E. Suricescu (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1910/1911*, p. 126)

15.VI.1911

- *Cîntec popular* (de Ispirescu) cu acompaniament la „cimbal”, ex. de E. Papp, M. Perényi și L. Andrei (*Ibidem*, p. 95—96)
- *Scenă pastorală* (de Burgmüller); ex. la pian de E. Ciumpe (*Ibidem*)
- *Gavotte* (de Horváth); ex. la pian de E. Suricescu (*Ibidem*)

1.VI.1912

- *Galoppe* (de Gobbaerts); ex. la pian de Ana Ciumpe și Eleonora Ciumpe (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1911/1912*, p. 126—127)
- *Jocuri din Banat* (de I. Mureșian); ex. la pian de Emilia Suricescu (*Ibidem*)
- *Polonaise* (O. Schmiedt); ex. la pian de Val. Gomboș, Silvia Bohățel, Sept. Cimpian și E. Popa (*Ibidem*)

17.VI.1912

- *Marș* (de I. Mureșianu); ex. la pian de V. Radu și Fl. Fulep (*Ibid.*, p. 96—97)
- *Hora Carmen* (de I. Mureșianu); ex. la pian de E. Suricescu (*Ibid.*)
- *Schüller concertino*; ex. la violină de Elsa Radu (*Ibid.*)
- *Zbor de rîndunele* (de G. Dinicu); ex. la pian S. Cimpian (*Ibid.*)

1.VI.1913

- *Gavotte* (de Schuster-Kozmar); ex. la pian de M. Nap, R. Olteanu și V. Mosolygó (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1912/3*, p. 141—143)

- *Lugojana* (de Chovan); ex. la pian de V. Bohățel și Crisnic (*Ibidem*)
- *Pe sub fereastră* (de Iuga); ex. de V. Pele, A. Hotea, acompaniat la „cîmbal” de F. Murășan (*Ibidem*)
- *La perle du Nord* (de Tonger); ex. la pian de F. Suricescu (*Ibid.*)

19.VI.1913

- *Solveig's hied* (de Grieg); ex. la pian de A. Ciumpe și S. Bohățel (*Ibidem*, p. 112—113)
- *Fantezie* (de Kron); cîntată la violină de St. Cosma și E. Radu, cu acompaniament la pian (*Ibidem*)
- *Menuette* (de Haydn); ex. la pian de E. Orian, M. Moldovan și M. Balta (*Ibidem*)
- *Militair galopp* (de Lichner); ex. la pian de E. Ciumpe (*Ibid.*)

20.XI.1913

- *Rondo*; ex. la pian de V. Bohățel, A. Seremi și A. Mihalca (Biblioteca județeană Bihor din Oradea, *Colecția de manuscrise beiușene*)
- *Romanță*; ex. la pian de V. Bohățel și M. Lupan (*Ibidem*)
- *Duet pentru violină și pian* (de M. Schultze); ex. de S. Cosma și M. Lupan (*Ibidem*)
- *Vioarele* (de T. Brediceanu); ex. la pian de E. Miclea (*Ibidem*)

1913 (?)

- *Ernani* (de G. Verdi); ex. la pian de E. Orian și M. Moldovan (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1912/3*, p. 141—143)
- *Ein Traum in der Weihnachtsnacht* (de C. Mehler); ex. la pian de Eleonora Ciupe (*Ibidem*)

1913 (?)

- *Fable*; ex. la violină de E. Patachi, acompaniată la pian de E. Radu (Biblioteca județeană Bihor, *Colecția de manuscrise beiușene*)

1914

- *Ouverture* (de B. Keller); ex. la pian (?) de A. Ciumpe și S. Bohățel (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1913/4*, p. 166—167)
- *La cascade de Rubiș* (de Sydney Smith); ex. la pian de M. Lupan (*Ibidem*)

1.VI.1914

- *Invitație la vals* (de Weber); ex. la pian de S. Bohățel și I. Papp (*Ibid.*, p. 167—168)
- *Entrainante* (de Ascher); ex. la pian de M. Lupan (*Ibid.*)
- *Mama*, poezie de Maria Cioban, recitată de M. Măndruți și acompaniată la pian de E. Radu; acompaniamentul a fost compus de Fr. Hubic (*Ibid.*)

17.VI.1914

- *Ein lustiger Ritt* (de Wenczel); ex. la pian de Maria și Lucia Cupcea (*Ibidem*, p. 137—138)
- *Gondoliera* (de Moskovsky); ex. la pian de S. Bohățel (*Ibidem*)

- *Mazurca* (de Ascher); ex. la violină, cu acompaniament la pian de E. Radu și Elvira Pataki (*Ibidem*)
- *Elleureign* (de Kafka); ex. la pian de V. Bohățiel și M. Crăsnic (*Ibidem*)
- *Türkischer Marsch* (de Mozart); ex. la pian de Irina Papp, A. Ciumpe și E. Mureșan (*Ibidem*)
- *Mama* (de Hubic-Cioban); declamată de Măndrușiu și acompaniată la pian de E. Radu (*Ibidem*)

19.XII.1914

- *Mauer-blümchen* (de G. Blüthner); ex. la pian de L. Muntean și V. Pașca (Biblioteca județeană Bihor, *Colecția de manuscrise beiușene*)

1915 (?)

- *Kinderquadrille* (de F. Tutschek); ex. la pian de M. Cupcea, M. Iepure și L. Cupcea (*Ibidem*)
- *Zauberflöte* (de Mozart-Krug); ex. la pian de A. Mihalca, A. Sabo și M. Moga (*Ibidem*)
- *Die Mühle im Schwarzvald* (de Eilenberg); ex. la violină de Stela Cosma, acompaniată la pian de A. Mihalca (*Ibid.*)
- *Norma* (de Bellini); ex. la pian de M. Lupan și A. Seremi (*Ibid.*)

4.VI.1915

- *Boneta roșie* (de Wenczel); ex. la pian de M. Iepure, M. Cupcea și L. Cupcea (*Anuarul școlii civile gr. cat. de fete din Beiuș pe anul școlar 1914—1915*, p. 43—44)
- *Lăcrimioarele* (Siewerth); ex. la pian de L. Cupșa, E. Ternovan și A. Stan (*Ibidem*)
- *Volbura* (de Matthes); ex. la pian de C. Burcușiu și M. Moga (*Ibidem*)
- *Patinatoarea* (de Hackh); ex. la pian de M. Crisnic (*Ibidem*)

1917 (?)

- *Les mascarades* (de Van Gael); ex. la pian de M. Rațiu și F. Hetco (Bibl. jud. Bihor, *Colecția de manuscrise beiușene*)
- *La voix du coeur* (de Van Gael); ex. la pian de I. Bota (*Ibid.*)

VII. MELODII INTERPRETATE SOLO DE ELEVELE ȘCOLII CIVILE DE FETE DIN BEIUȘ (1898—1915)

25.I.1898

- *Hora codrului* („cîntec din bătrîni”); solo Irina Sălăgian (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1897/8*, p. 83—84)
- *Fantezie* (de Gounod); ex. la pian de M. Crăznic, A. Mihalca și V. Bohățiel (*Ibid.*)
- *Între brazi* (de G. A. Dinicu); ex. la pian de A. Ciumpe (*Ibid.*)

20.XI.1898

- *Chanson napolitaine* (de Streabog), cîntat de Virginia Busilla, Luisa Bran și Cornelia Mureșan (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1898/9*, p. 99—100)
- *A căzut o rază lină* (de C. Porumbescu), cîntată de Irina Bandici (*Ibid.*)

3.V.1902

- *Carnaval român* (de Berlioz); ex. de V. Ștefănică, M. Steer, I. Gera și T. Pop (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul 1901/2*, p. 116—118 și 160—161)

3.V.1905

- *Ave Maria* (de Beniczki); solo acompaniat la „harmoniu”, cîntat de Silvia Bretan (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1904/5*, p. 138—139)

16.VI.1907

- *Două cîntece românești*; cîntate de A. Diamandi și A. Berariu, acompaniat la „cîmbal” de Z. Sălăgian (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1906/7*, p. 115—116).

19.VI.1908

- *Romanță* (de Șerban), cîntată de C. Venter, Z. Sălăgian, acompaniată la „cîmbal” de E. Popa (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1907/8*, p. 94—95 și p. 121)

1.VI.1909

- *Romanță* (de G. Ventura); de C. Venter și V. Băliban, acompaniată la pian de M. Pop (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1908/9*, p. 127—128)

21.VI.1909

- *Nu m-abandona*; cîntată de Cornelia Venter (*Programa școlii civile din Beiuș pe anul școlar 1908/9*, p. 97—98)

16.VI.1910

- *Cîntece populare* (Satran Slaviansky), cîntate de I. Mureșan și S. Sălăgian, acompaniate la „cîmbal” de L. Andreica (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1909/1910*, p. 92—93)

1.VI.1911

- *Doarme puiul*; cîntat de S. Birăușiu (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1910/1911*, p. 126)
- *Dansul vrăjitoarelor*; melodie cîntată de S. Birăușiu (*Ibidem*)

15.VI.1911

- *Al. doilea Potpouriu* (de I. Mureșian); cîntat de S. Birăușiu (*Ibid.*)

17.VI.1912

- *Adio* (de Ștefănescu); pe textul unei poezii de Eminescu; cîntat de G. Lu-

pan, V. Fabian și Meciu, cu acompaniament de „cimbal” (*Programa școlii civile de fete din Beiuș anul școlar 1911/2*, p. 96—97)

19.VI.1913

— *Ce te legeni codrule* (de Scheletti); cântată de A. Hotea și V. Pele, acompaniate la „cimbal” de M. Mindruțiu (*Programa școlii civile de fete din Beiuș pe anul școlar 1912/3*, p. 112—113)

20.XI.1913

— *Negruță* — cor vocal cu solo (V. Sălăgean, G. Fazy și D. Fersigan) (Biblioteca județeană Bihor, *Colecția de manuscrise beiușene*)

1913 (?)

— *Cîntecul ciobanului*; ex. de S. Bohățiel (*Ibidem*)

1915 (?)

— *Suferința* (de Roteanu); interpretată solo de V. Selegian, acompaniată la pian de M. Lupan (*Ibidem*)

BIBLIOTECILE DESPĂRȚĂMÎNTULUI BEIUȘEAN AL „ASTREI” (1898—1914)

de
VIOREL FAUR

Pentru o cunoaștere cit mai exactă a felului cum s-au format bibliotecile românești din Bihor, precum și a conținutului acestora, sînt necesare investigații de durată în fondurile documentare existente. Istoriografia problemei a stabilit faptul că în Bihor s-au constituit, încă din perioada iluministă, importante biblioteci particulare (de pildă, cele ale lui Ignatie Darabant și Samuil Vulcan¹), la care s-au adăugat bibliotecile unor instituții (Episcopia românească din Oradea, Gimnaziul din Beiuș, Preparandia din Oradea, școlile confesionale etc.) și societăți culturale² (Societatea de lectură din Oradea, Societatea „Samuil Vulcan” a elevilor beiușeni și Casina română din Beiuș). Acestora din urmă li se asociază bibliotecile înființate — la finele veacului trecut și începutul celui contemporan — de către despărțămintele bihorene ale „Astrei”, despre care ne-am exprimat și cu alt prilej³, nu îndeajuns de cuprinzător însă, ceea ce ne determină să reluăm chestiunea, pentru a o aprofunda și trata în mod corespunzător, avînd la dispoziție surse arhivistice nevalorificate pînă acum.

¹ Viorel Faur, *Cărțile românești din biblioteca iluministului orădean Samuil Vulcan — mărturii incontestabile ale unității noastre culturale*, în *Revista bibliotecilor*, 1972, 25, nr. 6, p. 350—353.

² Ion Mușlea, *Contribuțiuni la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania (pînă la Unire)*, Cluj, 1935; Idem, *Date noi privitoare la cunoașterea bibliotecilor românești din Transilvania*, în *Probleme de bibliologie*, București, 1967, p. 119—139; Viorel Faur, *Istoricul bibliotecii Societății de lectură din Oradea*, în *Crisia*, Oradea, 1975, p. 145—152.

³ Prima consemnare a existenței acestora, însoțită de o scurtă prezentare a activității despărțămintelor, în articolul nostru intitulat *Astra în Bihor*, apărut în revista *Familia* (1973, 9, nr. 3, p. 23), De bibliotecile despărțămîntului din Oradea ne ocupăm în lucrarea *Despărțămîntul orădean al „Astrei” (1900—1918)*, publicată în *Crisia*, Oradea, 1975, p. 279—285.

Între principalele forme de activitate promovate de importanta societate culturală „Astra” se așează, desigur, și alcătuirea de bibliotecă, atât în Sibiu — unde aceasta își avea sediul —, cât și în alte așezări transilvănene, extinzându-se în permanență rețeaua acestor factori culturali⁴. În sudul Bihorului, cuprins în sfera de acțiune a „Astrei” în anul 1898, inițiativa în această direcție a aparținut despărțământului beiușean, care și-a exercitat atribuțiile culturalizatoare în plasele Vașcău, Beiuș și Ceica. Fiind cel mai puternic bastion al „Astrei” în aceste părți, despărțământul beiușean a avut și o contribuție notabilă la înființarea de biblioteci, apoi în ce privește înzestrarea lor cu cărți, cele mai multe de interes imediat pentru cititori. Tocmai acest efort meritoriu — care s-a concretizat în realizări ce se înscriu în tradițiile progresiste ale culturii noastre — îl vom releva în prezenta comunicare.

Intenția de constituire a unei biblioteci este consemnată în materialele documentare care se referă la momentul pregătitor al înființării despărțământului beiușean. Astfel, în ședința Comitetului central de la Sibiu (din 30 oct. 1897) s-a hotărât „a se trimite⁵ despărțământului beiușean câteva exemplare „disponibile” din revista *Transilvania*, oficiosul „Astrei”, „pentru bibliotecă”⁶. La 19 august 1898 era expediată din același loc cartea dr. George Maior *Agrologia*, ce a fost păstrată, deocamdată, în „archiva” despărțământului. În bugetul acestuia pe anul 1899 figura suma de 20 fl. pentru „augmentarea bibliotecii”⁷. Pe adresa lui Augustin Antal soseau, la 10 ianuarie 1899, două liste cu titluri de cărți⁸, din care conducerea despărțământului urma să selecționeze ceea ce o interesa cu deosebire, pentru ca ulterior să-i fie puse la dispoziție. De reținut că pe una dintre acestea se precizează că despărțământul a „primit” deja de la Iași 29 de cărți și broșuri apărute în „colecțiunea Șaraga”, precum și din București un număr de 19⁹. Aflăm dintr-un alt document că de la „D. Sfetea din București”¹⁰ i-au mai fost transmise în 13 ianuarie 1899 despărțământului — prin intermediul librarului W. Krafft din Sibiu — 14 cărți. Toate acestea au fost achitate din fondurile despărțământului. Din ele s-a format o modestă bibliotecă¹¹, de care se putea „uza”, ea stînd la

⁴ Eugenia Glodariu, *Biblioteci populare ale „Astrei”*, în *Acta Musei Napocensis*, 1969, 6, p. 347—360 și 1970, 7, p. 309—328.

⁵ Acesta a fost, de fapt, răspunsul la solicitarea lui Ioan Butean, directorul gimnaziului superior din Beiuș.

⁶ Arhivele statului Sibiu (în continuare: Arh. St. S.), *fond „Astra”*, dos. 112/1897, act. nr. 543

⁷ Arhiva Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, *fond „Astra”*, dos. 2/1905, fila 63

⁸ *Ibidem*, filele 49—50

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*, fila 51

¹¹ *Ibidem*, dos 4/1907, filele 17—18

„dispoziția membrilor”¹², împrejurare ce a fost adusă și la cunoștința celor din „provincie”, adică din satele plaselor amintite. Bibliotecar era secretarul despărțământului, dr. Gavril Cosma¹³. Deci, la începutul anului 1899 se poate vorbi, cu certitudine, de existența bibliotecii (centrale) a despărțământului beiușean, înzestrată cu instrumente de evidență și încredințată spre organizare unui membru al comitetului cercual.

În anul 1899 a fost redactat proiectul *Regulamentului pentru înființarea și administrarea bibliotecilor populare ale „Astrei”* iar pentru a fi perfecționat și acceptat ca valabil, acesta s-a discutat în adunările generale ale despărțământelor din Blaj, Săliște, Sebeș¹⁴ și Beiuș (26 martie). De menționat că, după o studiere amănunțită a „proiectului de regulament” comitetul despărțământului beiușean „l-a aflat în întreg estensul de convenabil”, aplicându-l deja în „administrarea” propriei biblioteci¹⁵.

După ce am pus la contribuție date exacte, ușor verificabile, despre constituirea bibliotecii centrale a despărțământului beiușean, ne rămâne de arătat cel mai însemnat lucru și anume ce cărți au făcut parte din aceasta. Putem răspunde fără nici o dificultate cerinței respective, deoarece am reușit să descoperim *Catalogul cărților din biblioteca despărțământului Beiuș al Asociațiunei*¹⁶, scris de secretarul acestuia, profesorul Nicolae Diamandi. Prim ministrul guvernului de la Budapesta i-a dat prefectului comitatului Bihor, la 12 decembrie 1903, dispoziția de a efectua cercetări în legătură cu bibliotecile „Astrei” din acest teritoriu. Prefectul i-a ordonat primpretorului de la Beiuș „să afle pe cale neoficială în care sate din plasa sa au fost organizate biblioteci populare” ale „Astrei” și de unde își procură ele cărțile¹⁷. S-a întâmplat însă că primpretorul a descins la sediul bibliotecii centrale (din Beiuș) a despărțământului, cu care prilej a sechestrat chiar catalogul de evidență a cărților, pe care l-a expediat primului ministru¹⁸. A fost, desigur, un abuz condamnabil. Cum practica era deosebit de frecventă, nu i-a surprins pe conducătorii despărțământului. De la bibliotecile ambulante ale despărțământului — pe care le vom prezenta în partea a doua a lucrării noastre — au fost preluate listele

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*, filele 15—16

¹⁴ Eugenia Glodariu, *op. cit.*, p. 357.

¹⁵ Arhiva Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, *fond „Astra”*, dos. 4/1907, filele 15—16

¹⁶ Acesta se află în Arhiva Institutului de Istorie din Cluj, *fond Problema Națională din Transilvania (1900—1903)*, dos. XXVIII (neorganizat). L-am xerografiat în întregime, deci dispunem de o copie după original.

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Despre acesta am făcut cuvenitele precizări la nota 16.

originale de înregistrare a cărților¹⁹. Informarea autorităților despre situația și înzestrarea bibliotecilor „Astrei” a vizat mai multe despărțăminte din Transilvania și Ungaria, ceea ce dezvăluie încă o acțiune a guvernanților vremelnici îndreptată împotriva intelectualității românești, cu scopul de a o impiedica în eforturile sale de afirmare spirituală și de culturalizare a țărănimii.

Biblioteca din Beuiș a despărțământului dispunea la 6 ianuarie 1904 de 225 cărți și broșuri²⁰. Conținutul ei este variat, ponderea deținând-o cărțile de literatură și istorie, realitate explicabilă, accentul punându-se — în acea vreme de luptă pentru menținerea limbii și ființei proprii, pentru fortificarea conștiinței naționale — pe istoriografia și creația beletristică din România, lectură preferată de tineretul, intelectualii și meșteșugarii beiușeni. Ca atare, primele 12 poziții din *Catalog* sînt ocupate de *Istoria Românilor* (vol. I—XII) a lui A. D. Xenopol, cea dintîi sinteză de mari dimensiuni asupra trecutului poporului nostru, carte de întinsă circulație în Transilvania, în paginile ei fiind demonstrată — cu argumente multiple — originea poporului român, permanența sa în spațiul carpato-danubian și contribuția adusă de acesta la apărarea civilizației europene. Consemnăm și alte lucrări istoriografice ce s-au bucurat de atenția cititorilor: *Domnii Țării Moldovei* (de Gr. Ureche), *Letopisețul Țării Moldovei* (de M. Costin), *Cronica scurtă a românilor* (de N. Milescu), *Elemente de istorie națională* (de A. Tr. Laurian) și *Istoria românilor sub Mihai Voievod Viteazul* (de N. Bălcescu). Literatura populară este reprezentată de cîteva cărți aparținînd lui P. Ispirescu, P. Dulfu, I. P. Reteganul, S. Fl. Marian, I. C. Chirițescu etc. Din cele de literatură sînt de menționat — alături de *Schițe din literatura română*, vol. I și II (de N. Iorga) — *Fabulele* lui Donici, *Povestea vorbeii* (vol. I—III) de Anton Pann, *Poeziile și fabulele* lui Gr. Alexandrescu, cărțile lui Bolintineanu (*Poezii, Proză, Elena, Legende și balade*), drama istorică *Despot Vodă* de V. Alecsandri, *Mihnea cel Rău* de Odobescu, *Opere complete* (vol. I—IV) de Creangă, *Năpasta și Note și schițe* de Caragiale, *Paraziții* de Delavrancea, *Nuvele și Poezii* de Al. Vlahuță, *Fire de tort* de Coșbuc și *Domnița Ruxandra* de N. Gane²¹. Deși fondul de cărți al bibliotecii centrale a despărțământului din Beiuș nu a fost impresionant sub raport numeric, acesta a avut în epocă o valoare cultural-politică de excepție, fiind constituit în principal din cărți scrise de istorici repuți și clasici ai literaturii române, intermediindu-se cititorilor accesul la un fond ideatic comun, asigurîndu-se și în acest fel unitatea spirituală a neamului nostru. Pentru anii de început ai secolului al XX-lea, cînd campania de deznaționalizare se accentuează, o asemenea lectură

¹⁹ După care, de asemenea, am realizat xerografii.

²⁰ Vezi Anexa I (Arhiva Inst. de Istorie Cluj, *fond Problema națională în Transilvania*, dos. XXVIII; neorganizat)

²¹ *Ibidem*

a avut darul de a mobiliza la luptă pentru păstrarea etnicității și limbii, de a oferi argumentele necesare polemicilor și disputei de idei, în aceasta constând dimensiunea politică a cărților bibliotecii beușene, ca și a celor din alte biblioteci de factură similară. Datorită acestor valențe ale lor, autoritățile le-au apreciat ca fiind factori de propagandă incendiară, antistatală chiar, pentru care fapt au luat măsuri de control sever și permanent, completate cu interdicția în ce privește circulația cărților din România în Transilvania. Ele n-au reușit însă decât să stînjenească desfășurarea unor firești contacte culturale între români de pe ambele versante ale Carpaților, neputînd stăvili un proces istoric obiectiv, de disoluție a multinaționalei și compromisei monarhiei dualiste.

Conducerea despărțământului beușean nu s-a limitat la înființarea unei singure biblioteci, deși aceasta a presupus eforturi materiale și, după cîte am constatat, chiar riscul de a se expune tratamentului dur al funcționarilor statului. A beneficiat, în schimb, de sprijinul membrilor mai activi ai despărțământului. Astfel, în ședința din 3 iunie 1900 a comitetului, N. Fabian informa despre faptul că medicul din Sîmbăta, I. Comșa — „care cu zel lucră la înaintarea scopurilor Asociațiunii”²² —, a oferit bibliotecii populare, ce s-ar înființa acolo, cărțile, *care din bunăvoința Dsale de mai nainte circulează în comună*” (subl. nr. — V.F.), anticipînd momentul inaugurării bibliotecii din așezarea respectivă, pentru care au mai făcut donații, cu propriile cărți, profesorii I. Keri (*Legendar la poetică*) și Fl. Stan (*Conspectul limbei germane*). Considerînd, pe bună dreptate, că „*bibliotecile populare sînt unul dintre cele mai importante mijloace pentru răspîndirea culturai în popor*”²³, comitetul despărțământului beușean a decis să înființeze „două biblioteci *ambulante*”, destinîndu-le 20 fl. și însărcinîndu-i pe V. Papp, Dr. Const. Popovici și N. Fabian să „*facă consemnarea cărților potrivite pentru acestea*”²⁴. În adresa din 13 iunie 1900 a despărțământului către Comitetul Central din Sibiu se intervenea pentru obținerea ajutorului acestuia: „Acuma vă rugăm cu insistență să binevoiți a ne ajutara cu cîteva cărți întru înființarea celor două biblioteci populare; noi încă facem tot posibilul, ca începutul să fie bun și cu aparițiune și înrîurire cît de cuceritoare. Poporul, adeca în lanțul silințelor, încă nedumerit așteaptă să vadă ce vom face; noi dară am dori și cu bibliotecă bună și cu alte mijloace să-l cîștigăm; profitînd de împrejurări, mai ales în comunele unde în număr frumos se află alfabeți, ca în Sîmbăta-Rogoz și încă cîteva”²⁵. În ziua constituirii agenturii din Sîmbăta-Rogoz a despărțământului (11 iunie 1900) a fost susținută o „prelegere populară despre însemnătatea și între-

²² Arh. St. S., fond „Astra”, dos 137/1900, act 363

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*

buintărea bibliotecii populare", înregistrându-se totodată noi donații în bani și cărți²⁶. Date noi despre bibliotecile despărțământului sînt menționate în raportul de activitate (26 august 1900) al acestuia²⁷. Se confirmă afirmația noastră că despărțământul are o „bibliotecă stabilă în centru, care bibliotecă este pusă la dispoziția membrilor”. Fondul de cărți al acesteia n-a mai crescut deoarece s-a hotărît ca încă două biblioteci, despre care am referit mai sus, să se întemeieze. Una dintre acestea s-a alcătuit din 70 de cărți, transferată fiind agenturii din Sîmbăta-Rogoz²⁸. Cealaltă este în curs de constituire. „Cărțile sînt adunate” deja, se precizează în același raport. Reținem modul cum urma să fie utilizate: „Aceste biblioteci sînt ambulante, adică după ce se cetesc cărțile într-o comună, biblioteca trece în altă comună, astfel mai multe comune se bucură de ele, iară materialul se variază”²⁹. S-a reflectat și asupra dificultăților întîmpinate, mai cu seamă de ordin material, în ce privește înmulțirea numărului de biblioteci, așa cum se preconizase pînă atunci. Această „mișcare”, se afirmă în raport, „începe a fi sprijinită. Afară de Comitetul Central, mai mulți particulari din cercul nostru³⁰, cît și din alte părți, convinși de marea însemnătate a bibliotecilor populare, au contribuit parte (cu) bani, parte (cu) diferite cărți în favoarea acestei biblioteci”³¹.

Din inventarul cărților³² aflate — la începutul anului 1904 — în biblioteca ambulantă de la Sîmbăta-Rogoz rezultă că aceasta conținea 69 de poziții, la care figurau 25 tomuri și 48 broșuri, prioritatea avînd-o acestea din urmă. Cele mai multe au fost editate la București (21 bucăți) — realitate ce vorbește de la sine —, Sibiu (19), Gherla

²⁶ *Ibidem*, act 407. Gr. Matei a oferit 10 coroane „pentru biblioteca populară” iar I. Comșa *Foaia poporului*. La 11 iulie 1900 soseau pe adresa despărțământului 6 cărți (în cite 2 exemplare), desigur de la Conducerea centrală, pentru „înființîndele... biblioteci populare” (Arhiva Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, *fond „Astra”*, dos 4/1907, fila 86)

²⁷ *Ibidem*, dos. 141/1900, act 658

²⁸ Acest lucru s-a întîmplat în 2 februarie 1901 (*Ibidem*, dos. 143/1901).

²⁹ Arh. St. S., *fond „Astra”*, dos. 141/1900, act 658

³⁰ Numele acestora este notat în același raport.

³¹ Arh. St. S., *fond „Astra”*, dos. 141/1900, act. 658. O altă inițiativă demnă de interes a despărțământului a fost aceea de a distribui țăranilor 27 cărți și 17 broșuri, ca și în acest fel să se „susțină iubirea de carte”. Motivația gestului este completată cu mențiunea: „Tocmai pentru aceasta s-a aflat de bine să se împartă cărți mai virtos la toți cei din școala repetițională, ca astfel pe lîngă bibliotecile populare să aibă și particularii cărțile proprii” (*Ibidem*).

³² Arhiva Inst. Cluj, *fond Problema națională în Transilvania (1900—1903)*, dos. XXVIII, neorganizat; Anexa II. La 20 sept. 1902, președintele agenturii îi scria lui N. Fabian că „biblioteca se folosește în comuna Szombatság și se citesc cărțile diligent mai virtos în timp de iarnă” (Arh. Lic. „Samuil Vulcan” din Beiuș, *fond „Astra”*, dos. 2/1905, fila 76).

(11) și Brașov (6). Sînt, în general, cărți și broșuri accesibile, anume tipărite pentru cititorii de la sate. Se observă și de astă dată că subiectele istorice și biografiile unor personalități politice erau preferate de către locuitorii satelor, pentru care se întemeiasă această bibliotecă. Aducem, spre argumentare, cîteva titluri edificatoare: *Iancu de Huniad* (de I. Bălan), *Revoluțiunea lui Tudor*, *Războiul de neamîr-nare* (de G. Coșbuc), *Sentinela de la Grivița* (de N. D. Popescu), *Avram Iancu* (de I. Șt. Șuluțiu) și *Istoria Românilor* (de Al. Odobescu).

La 14 oct. 1900, într-o ședință a comitetului, s-a discutat chestiunea înființării celei de a doua biblioteci amublante pentru agentura din Lazuri de Beiuș — Cusîș³³. Într-o altă ședință, din 5 iunie 1901, notarul raporta că în 5 mai se trimisese agenturii biblioteca, însoțită de un registru de evidență³⁴. Pripetorul a făcut, prin oamenii săi, o cercetare a fondului de cărți al acesteia, întocmind o listă cu titlurile lor³⁵, document de o reală valoare informativă. La cele 80 poziții au fost înregistrate 19 tomuri și 65 broșuri. După locurile de apariție, acestea se prezintă astfel: 29 la Sibiu, 24 la București, 6 la Brașov, 6 la Gherla, 4 la Beiuș, 3 la Caransebeș, cîte 2 la Oradea, Blaj și Iași, două neavînd trecută editura. Așadar, majoritatea sînt de proveniență transilvăneană, fiind necesar a se releva și împrejurarea că aproape o treime din acestea au venit de la București, ele fiind mărturii elocvente ale unității noastre culturale. Reține atenția numărul destul de mare al cărților tipărite pentru țărani, de o utilitate economică imediată: *Buna chiverniseală* (de T. Păcățian), *Legea veterinară* (de I. Muntean), *Cartea stuparilor săteni* (R. Simu), *Istoria agriculturii* (de I. Loser), *Grădina de legume* (de I. Negruțiu), *Ținerea vitelor* (de E. Brote) și *Higiiena copilului*³⁶ (de S. Stoica).

Prefectul comitatului Bihor își aviza superiorul despre faptul că „aceleași cărți le are biblioteca gimnaziului și cea a Casinei (române) din Beiuș”³⁷. Cum nu s-au păstrat prea multe informații despre acestea,

³³ Arh. St. S., fond „Astra”, dos 141/1900, act 705

³⁴ *Ibidem*, dos 145/1901, act 407

³⁵ Arhiva Inst. Ist. Cluj, fond *Problema națională în Transilvania (1900—1903)*, dos. XXVIII, neorganizat. Anexa III.

³⁶ Această bibliotecă a „sporit” cu următoarele cărți: *Nuvele* (de I. P. Reteaganul), *Programa Școlii civile de fete din Sibiu* (pe anul 1903?), *Almanahul Vulturului* (donația lui T. Oancea, notar cercual), *Gramatica românească* (de N. Pilția), *Satul și comorile*, *Nuvele țărănești*, *Pribeagul*, *Icoane șterse*, *Povești și anecdote din popor* (Arh. Lic. „Samuil Vulcan”, fond „Astra”, dos. 2/1905, fila 90).

³⁷ *Ibidem*. La 27 sept. 1902 se preciza într-un document că s-a cheltuit 80 fl. pentru repararea zarului* de la dulapul cu cărți, stricat cu ocaziunea percheziției din pricina *Cărții de aur*, a lui T. V. Păcățian” (Arhiva Lic. „Samuil Vulcan” din Beiuș, fond „Astra”, dos. 2/1905, fila 87). Așadar, o altă imixtiune în treburile despărțămintului.

consemnarea documentară în discuție este unul dintre indiciile sigure în legătură cu conținutul lor.

Conducerea despărțământului i-a orientat activitatea, din punctul de vedere al asigurării accesului la cartea românească a cit mai mulți membri și locuitori din sudul Bihorului, în trei direcții: îmbogățirea cu cărți a bibliotecilor existente³⁸, împărțirea gratuită de broșuri la săteni³⁹ și înmulțirea bibliotecilor ambulante⁴⁰. Se proiectase, în luna septembrie 1902, constituirea unei biblioteci la Vașcău, procurându-se deja cărți pentru acest scop. Cu câțiva ani mai târziu s-a încercat înjghebarea de biblioteci ambulante în comunele Finiș și Mizieș⁴¹. În ianuarie 1913 membrii comitetului despărțământului s-au adresat unor preoți și învățători din plasele Beiuș și Vașcău, în vederea obținerii de date despre starea culturală a locuitorilor și 'necesitățile lor spirituale. Din răspunsurile primite ne-am oprit asupra acelor care se referă la problematica tratată de 'lucrarea noastră. Cornel Foltuțiu din Feneriș exprima dorința sătenilor de a avea o bibliotecă⁴². Același aspect este vizat de Gavril Cristea din Sinmartinul de Beiuș⁴³ și Andrei Popa din Criștior⁴⁴. Ca atare, în 3 februarie 1912 se punea problema

³⁸ La 11 iulie 1902 au fost primite de către acesta, din partea Conducerii centrale, nouă broșuri: *Biblioteca populară a Asociațiunii* (Nr. I, II și III), *Poezii* (de Victor Vlad Delamarina), *Proverbe* (de Elia Cristea), *Libertatea, Lupta pentru drept*, *Principiile politice și Istoria politice* (de T.V. Păcășian). În adresă se menționa destinația, adică „pentru a fi încorporate bibliotecii despărțământului” (Arh. Lic. „Samuil Vulcan”, fond „Astra”, dos. 4/1907, fila 222). Din Sibiu se expedia — de la librăria lui W. Kraft — pentru despărțământ, la 23 sept. 1902, cărțile: *Prășirea pomilor* (de Albani), *Foloasele învățăturei* (de Dulfu), *Pintea Viteazul, Prima chiverniseală, Bătăliile românilor* (de Bolintineanu). Pentru informație vezi Arh. Lic. „Samuil Vulcan”, fond „Astra”, dos. 2/1905, fila 80. Remarcabilă este, fără îndoială, hotărîrea luată în ședința — din 11 decembrie 1904 — a comitetului, avînd ca obiect sporirea numărului de cărți prin ceea ce venea de la „centru”, dar totodată și prin solicitarea lor de la Academia Română (Arh. St. S., fond „Astra”, dos. 159/1904, act. 285).

³⁹ În ședința comitetului din 22 martie 1904 se aducea la cunoștință faptul că au fost primite 100 exemplare din broșurile editate de „Astra” (cite 13 ex. din nr. 1—8 ale *Bibliotecii populare* și 2 ex. din nr. 4 și 5) pentru a fi „împrăștiate” în popor cu ocazia proiectatei adunări generale de la Criștior (Arh. St. S., fond „Astra”, dos. 157/1904, act. 402). Se aprecia că această modalitate este „singura cale” prin intermediul căreia „poporul ajunge la carte și susține alfabetismul” (*Ibidem*, dos. 162/1905, act. 638). Totodată, se vorbea — în *Raportul de activitate pe anul 1903/4* — de un „depozit de cărți” ce vor fi „distribuite în popor cu ocaziunea adunărilor ceruale” (*Ibidem*, dos. 158/1904, act. 1145).

⁴⁰ Arhiva Liceului „Samuil Vulcan”, fond „Astra”, dos. 2/1905, filele 67—68. În aceeași lună s-a înființat agentura din Vașcău, urmînd ca biblioteca să-i fie transferată în curînd (*Ibidem*, filele 82—83). S-a luat însă act, cu regret, de „îndolența celor chemați ca să fie cu interes” față de această realizare (Arh. St. S., fond „Astra”, dos. 158/1904, act. 1145).

⁴¹ Arh. St. S., fond „Astra”, dos. 178/1908, act. 1274.

⁴² Arhiva Liceului „Samuil Vulcan”, fond „Astra”, dos. 4/1907, fila 352.

⁴³ *Ibidem*, fila 359.

⁴⁴ *Ibidem*, fila 372.

constituirii a încă 8 biblioteci populare⁴⁵. Nu avem posibilitatea, în stadiul de acum al cercetărilor noastre, să stabilim dacă această notabilă inițiativă a fost materializată. Formulăm însă ipoteza că unele dintre bibliotecile ambulante au fost, într-adevăr, duse în alte sate. Dispunem și de confirmarea necesară. În raportul de activitate al despărțământului pe anul 1912⁴⁶ sînt trecute ca fiind biblioteci proprii⁴⁷ următoarele: din Beiuș, Pocola (cu 116 cărți), Feneriș (cu 51 cărți), Sînmartinul de Beiuș (cu 51 cărți) și Mizieș (cu 51 cărți). S-a făcut un pas înainte în ce privește organizarea de biblioteci. Profesorul dr. Alexandru Pteancu a propus înființarea „unei biblioteci sub egida „Astrei”, cu conlucrarea tuturor reuniunilor române de aici”⁴⁸. Ar fi fost un început de centralizare a cărților, ceea ce reprezenta un cert progres.

După declanșarea primului război mondial activitatea despărțământului cunoaște o stagnare justificată, membrii săi fiind mobilizați pe front. Despărțământul din Beiuș dispunea în acel moment de 784 de volume⁴⁹ (din care 601 în Beiuș, 130 la Pocola și cîte 51 la Feneriș, Sînmartin și Mizieș). Acesta a fost rezultatul unor îndelungi și stăruitoare eforturi⁵⁰, depuse în condiții nefavorabile și întemeiate exclusiv pe resurse proprii. Bibliotecile „Astrei” din Bihor (1898—1914) ilustrează politica de culturalizare a maselor, parte componentă a programului societății transilvănene, și, prin conținutul lor, au fost o expresie a dorinței de afirmare și unitate a populației românești din Bihor.

LES BIBLIOTHEQUES DE LA FILIALE DE BEIUȘ D'„ASTRA” (1898—1914)

Résumé

Le travail met în profit trois documents se rapportant aux bibliothèques de Beiuș, Simbăta-Rogoz et Sînicolaul de Beiuș, fondées au debut de notre siècle dans la filiale de Beiuș d'„Astra”. Ou les voit que les habitants roumains du Sud du

⁴⁵ Arh. St. S., *fond „Astra”*, dos. 198/1912, act. 283.

⁴⁶ Arhivele Statului Oradea, *fond „Astra”* Beiuș, dos. 5/1912, filele 1—4.

⁴⁷ Sînt menționate și alte biblioteci din Beiuș, mai exact ale Școlii elementare confesionale ortodoxe, Corpului profesoral al Liceului „Samuil Vulcan”, Societății literare a elevilor, Gimnaziului „Samuil Vulcan”, Școlii civile de fete, Internatului greco-ortodox român, Internatului greco-catolic român, Casinei române și filialei din Beiuș a Societății pentru fond de teatru român (*Ibidem*).

⁴⁸ Arh. St. S., *fond „Astra”*, dos. 400/1913, actele 1828 și 1935.

⁴⁹ *Ibidem*, dos 425/1914, act 468.

⁵⁰ Cărțile bibliotecii ambulante din Simbăta au intrat, după înființarea despărțământului din Ceica al „Astrei”, sub autoritatea acestuia, deci nu figurează în statistica noastră (vezi Viorel Faur, *Iniințarea și activitatea despărțământului din Ceica al „Astrei” între anii 1910—1914*, lucrare în manuscris).

Bihor (departement de l'ouest de la Roumanie), se sont efforcés, avec l'aide de l.,„Astra“, de fonder des bibliothèques, quelques-unes ambulantes. L'analyse des fonds de celle-ci autorise la conclusion qu'ou lisaient de predilection, des livres imprimés à Bucarest, à Jassy et à Sibiu, ce qui fait croire qu'il y avait des rapports très étroits (signifiants même de ce point de vue) entre les Romains habitant les deux versants des Carpathes. Les livres d'histoire et de littérature roumaine, de même que ceux ayant une utilité pratique, ont constitué à n'en pas douter, la lecture préféré des intellectuels et des villageois des contrées du sud du Bihor, ce qui ressort avec évidence de l'interprétation des documents cités, et d'autres aussi, en rapport avec ceux-ci.

[illegible]

Fig. 1. Raportul prefectului comitatului Bihor către primul ministru (26. ian. 1904), prin care îl informează despre cercetarea făcută în legătură cu bibliotecile despărțământului din Beiuș al „Astrei”.

Magyar nyelvészet.

~~Gör. kath. főgymnasium Belényes.~~~~GIMNASIU SUP. GR. CAT. DE BEINS.~~~~GYAKORLATOK~~~~OCUPAȚIUNI.~~*Catalogul cărților din biblioteca des-*
*parțământului Beins al asociației.**Nicolai Gîrmandi*
secretarul desparțământului

.....oszt. tanuló.

student în clasă a

(Utánzás ellen vedre.)

Süssmann László könyvtár papírkereskedésének egyedüli elárúsítása.

Fig. 2. Catalogul cărților din biblioteca despărțământului beiușean al „Astrei” (ianuarie 1904).

Nr.	Titlul	Autorul	Cumpărat sau donat?	Preț
1	istoria Romanilor volum I	A. D. Xenopol	cumpărat 27/1-99	50 cr.
2	"	" II	"	50 cr.
3	"	" III	"	50 cr.
4	"	" IV	"	50 cr.
5	"	" V	"	50 cr.
6	"	" VI	"	50 cr.
7	"	" VII	"	50 cr.
8	"	" VIII	"	50 cr.
9	"	" IX	"	50 cr.
10	"	" X	"	50 cr.
11	"	" XI	"	50 cr.
12	"	" XII	"	50 cr.
13	Poezii	I. Polintinian	"	50 cr.
14	Proză (viața lui Curcu)	"	"	50 cr.
15	Anecdote populare	Henri G. D. Servat	"	50 cr.
16	Legende și vechi (măști)	N. A. Rozda	"	50 cr.
17	Fabule	A. D. D. D.	"	50 cr.
18	Poezii	Matilda Lugăș	"	50 cr.

Fig. 3. Pagina întâia din Catalogul bibliotecii despărțământului beiușean (1904).

Inventarul								
Biblioteca	Simbăteană	Despărțământului	Beiuș	al „Asociațiunii				
pentru literatura română și cultura poporului român.								
Nr.	Autorul	Titlul	Locul și anul tipăririi	Tomuri	Bucuri	Valoarea		Observări
						Cor.	Al.	
Cărți								
1.	Sat. Bănuș	Cartea dăruirii	Șterla 1897	1	-	6	-	
2.	Popescu G.	Uștură dintr-o mână	-	-	1	-	30	
3.	Prințesul drăgă	Prințesul și capra	București 1898	1	-	2	40	
4.	George Simu	Cartea dăruirii	Șterla 1898	1	-	50		
5.	Cartea dăruirii	Cartea dăruirii	Sibiu 1898	1	-	1	-	
6.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	30		
7.	Top. Săteanu	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	1	20	
8.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	20		
9.	-	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	4	-	
10.	-	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	4	-	
11.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	2	40	
12.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	2	-	
13.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	2	-	
14.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	1	20	
15.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	90		
16.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	2	40	
17.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	20		
18.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	2	40	
19.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	24		
20.	Simu G.	Prințesul și capra	Sibiu 1898	1	-	2	40	

Fig. 4. Prima pagină a Inventarului cărților din biblioteca agenturii din Simbăta (1904).

Registru

*A românișorului în formă de listă a cărților „belușene”
și în alte. Belușene-Lăzur de Beiuș și în alte. Belușene-Lăzur de Beiuș
măgiori (ambulante) de pînă la 1890.*

Nr. în listă	Numele autorului	Titlul cărții	Locul unde se găsește	Anul când a fost cumpărat	Cantitatea	Preț
1.	N. Măndre	Boala poporale	București	1890	1	-
2.	J. Bacatian	Buna chivernisala	Lebea	"	-	1.
3.	Muntean J.	Legile Veterinara	"	"	1	-
4.	Simu R.	Cartea supranaturalei	"	1897	-	1.
5.	N. N. J.	Istorie Agriculturii	"	1899	-	1.
6.	Heghies J.	Grasina de legume	Bălăneș	"	-	1.
7.	Bote Eug.	Tratate de medicina	Lebea	1891	-	1.
8.	"	Istorie morale	Brasov	1892	-	1.
9.	B. J. J.	Tratate de medicina	Lebea	1897	1	-
10.	B. J. J.	J. Nicolau	Lebea	1891	-	1.
11.	D. Barbu D.	Istorie de leg. morale	Varașești	1899	-	1.
12.	D. Barciu B.	Cuvinte la 25 ani după moarte	Lebea	-	-	1.
13.	Corbuc	Doctrina coronei de otel	București	1899	1	-
14.	"	Reședința pentru neatermare	"	"	1	-
15.	Pop. Ioan R.	Romanul în sat și la oră	Lebea	"	-	1.
16.	"	Robinson	Brasov	1891	-	1.
17.	Simu G.	Cartea Ilustrată	Lebea	1898	-	1.
18.	Lebea	Întrebări și răspunsuri	București	-	-	1.
19.	Ant. Banca	Tratate de medicina	"	1896	-	1.
20.	"	Doctrina vobei	"	"	-	1.

Fig. 5. Pagina întâia din Inventarul cărților existente în biblioteca agenturii din Lazuri de Beiuș (1904).

ANEXE DOCUMENTARE

I. CATALOGUL

**cărților românești din biblioteca despărțământului beiușean al „Astrei”
(26 ian. 1904), întocmit de N. Diamandi**

- 1— 12. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. I—XII
- 13. D. Bolintineanu, *Poesii*
- 14. D. Bolintineanu, *Proză*
- 15. Elena Sevastos, *Anecdote poporene*
- 16. N. A. Bogdan, *Și noutăți și vechi (nuvele)*
- 17. A. Donici, *Fabule*
- 18. Matilda Cugler — Poni, *Poesii*
- 19. Ed. Gruber, *Povești și anecdote*
- 20. Ed. Gruber, *Stil și gândire*
- 21. Al. Vlahuță, *Nuvele*
- 22. N. Gane, *Domnița Ruxandra*
- 23. Sofia Nădejde, *Nuvele*
- 24. Elena Sevastos, *Povești*
- 25. Mihai Canian, *Poesii populare (doina)*
- 26. N. Gane, *Poesii*
- 27— 28. Nicolae Iorga, *Schițe din literatura română*, vol. I—II
- 29— 31. Th. D. Speranța, *Anecdote populare*, vol. I—III
- 32. P. Ispirescu, *Basmele românilor*
- 33. I. Ionescu Gion, *Portrete istorice*
- 34. Th. D. Speranța, *Proză*
- 35. Const. Nottara, *De vânzare*
- 36. Dumitru Teleor, *Nuvele alese*
- 37. Al. Vlahuță, *Poesii*
- 38— 39. Ioan C. Turdescu, *Basme, orații etc.*, vol. I—II
- 40. G. Coșbuc, *Fire de tort*
- 41. Ernest Legouve, *Părinții și copiii*
- 42. P. Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*
- 43. D. Bolintineanu, *Elena*
- 44. G. Coșbuc, *Acneis*
- 45. Th. D. Speranța, *Anecdote afumate*
- 46. Sergiu Cujba, *Povestiri din copilărie*
- 47. Ioan P. Reteganul, *Povești din popor*
- 48— 51. Ioan Barac, *Halima (1001 nopți)*, vol. I—IV
- 52. At. M. Marienescu, *Topografia Maidan*
- 53. Delavrancea, *Parasiții*
- 54. Carmen Sylva, *Nuvele*

55. George Mazis, *Agrologia*
56. George Mazis, *Fitotehnica*
57. Elena Sevastos, *Nunta la români*
58. Ion. G. Sbiera, *Povestiri populare române*
59. Sept. Sever Secula, *Românii în revol. (lui) Dozsa*
60. Simeon Stoica, *Dietetica populară*
61. A. Treb. Laurian, *Elemente de istoria românilor*
62. A. W. Grubehar Pehescu (?), *Biografii române*
63. Mihai Valean, *Educațiunea de școală și acasă*
64. Ioan Costin, *Manual de stupărit*
65. A. Densușian, *Optimi tragedie*
66. G. Vuia, *Higiена populară*
67. Simeon Stoica, *Higiена copilului*
68. I. Baronzi, *Cheia de aur*
69. I. L. Caragiale, *Năpasta*
70. Aron Boca Veheleanul, *Liza Sionului*
- 71— 74. I. P. Reteganul, *Povești ardelenesti*, vol. I—V
75. Antoniu Papp, *Cu vîrlul penei*
76. I. P. Reteganul, *Trandafiri și viorele*
- 77— 79. George Catana, *Poveștile Banatului*, vol. I—III
80. Aron Boca Veheleanul, *Dialogul țiganului*
81. S. Fl. Marian, *Tradițiuni populare române*
82. — *Viața și pildele lui Esop*
83. I. C. Chirițescu, *Poveștile românilor*
84. I. L. Caragiale, *Note și schițe*
85. Grigorie Sima, *Isvor de bunăstare*
86. G. Coșbuc, *Antologie sanscrită*
87. Petru Prancela (?), *Colindele crăciunului*
88. Gr. Sima a lui Ion, *Ardeleanul glumeț*
89. Sandu pungă goală, *Moș Stoica*
90. I.P. Reteganul, *Bocete la moși(?)*
91. Silvestru Moldovan, *Țara noastră*
92. Silvestru Moldovan, *Zarandul și Munții Apuseni*
93. Defoe, *Robinson Crusoe*
94. Dumitru Stancescu, *Crîmpeie*
95. I. P. Reteganul, *Opșaguri*
96. — *Culegere de istorioare*
97. — *Genoveva*
98. — *Istoria lui Alexandru cel Mare*
99. Axente Sever, *Respuns la cartea neagră*
100. V. Alecsandri, *Despot Vodă*
101. V. Alecsandri, *Dumbrava Roșie*
102. Gr. Alexandrescu, *Poesii și fabule*
- 103—105. N. Bălcescu, *Istoria românilor ...*, vol. I—III
106. Bolintineanu, *Legende și balade*
107. Coresi, *Psaltirea*

108. Miron Costin, *Lctopiseşul Ţerei Moldovei*
109. N. Mănescu, *Cronica scurtă a românilor*
110. Ion Neculce, *Lctopiseşul Ţerei Moldovei*
111. Const. Negruzzi, *Aprodul Purice*
112. Al. Obodescu, *Mihnea Vodă cel Rău*
113. Gr. Ureche, *Domnii Ţerii Moldovei*
114. Varlaam, *Pisaniile*
115. Andersen, *Poveşti alese*, Nr. 1
116. S. Fl. Marian, *Păsurile noastre*, Nr. 2
117. M. Zamfirescu, *Cîntece şi plîngerî*
118. Herbert Spencer, *Despre educaţie*, Nr. 4—5
119. Al. Vlahuţă, *Icoane şterse*
120. Jules Michelet, *România, Roma, Pisa*
121. Leo Bachelin, *Castelul Peleş*
122. Alarem Edet Hart (?), *Nuvele şi schiţe*
123. André Thèuriet, *Din tinereţe*
124. M. Demetrescu, *Nuvele*
125. D. Zamfirescu, *Nuvele române*
126. A. Witkins, *Antichitatea română*
127. Gr. Alexandrescu, *Proză şi versuri*
128. Anton Pann, *Povestea vorbii*
129. Dna. Columb, *Istorioare*
130. D. Teleor, *Schiţe umoristice*
131. Alfred de Musset, *La ce ziseră fetele*
132. D. Bolintineanu, *Legende istorice*
133. A. Genevraye, *Ombra*
134. Xavier de Maestre, *Călătoria împrejurul odăii mele*
135. I. Popovici, *Din viaţa meseriaşilor*
136. Pann, *Povestea vorbii*, vol. II
137. D. Stăncescu, *Biografia oamenilor celebri*
138. Mahaffy, *Antichitatea greacă*
- 139—144. I. Creangă, *Opere complete*, vol. I—VI
145. G. I. Ionescu, *Istorie*
146. D. Stăncescu, *La gura sobei*
147. Radu Ranetti, *Proză şi epigrame*
148. Goethe, *Werther*
149. Pann, *Povestea vorbii*, vol. III.
150. Carmen Sylva, *De prin veacuri*
- 151—152. — (anulate de N. Diamandi — n.n.) —
153. Huxley, *Cele dintîi noţiuni asupra ştiinţelor*
154. A. Depărăţeanu, *Doruri şi amoruri* (Poesii, vol. I.)
155. George Adamescu, *Elocvenţa română*
156. A. Depărăţeanu, *Doruri şi amoruri*, vol. II
157. Urechia, *Cine-i ucigaşul?*
158. M. Zamfirescu, *Cîntece şi plîngerî*, vol. II
159. George Adamescu, *Elocvenţa străină*

160. Al. Vlahuță, *Din goana vieții*
161. Pecaut și Baude, *Convorbiri despre artă*
162. Francisc Coppée, *Prietene*
163. Wildenbruch (?), *Doi trandafiri*
164. Paul Bourdel, *Patriotul*
165. Radu. R. Rosetti, *Din inimă*
166. E. Pecaut, *Convorbiri despre artă*, vol. II.
167. Al. Vlahuță, *Din goana vieții*, vol. II
168. I. L. Caragiale, *Schițe ușoare*
169. Al. Vlahuță, *Din goana vieții*, vol. III.
170. Abatele Prevost, *Manon Lescaut*, vol. I.
171. D. K. Rosetti, *Trotuarul Bucureștiului*
172. Tempson, *Durch Ardon* (?)
173. Dem. C. Olănescu, *Lăfjire*
174. I. Costin, *Spre primăvară*
- 175—177. Abatele Prevost, *Manon Lescaut*, vol. II—III
- 178—180. — *Universul și minunile lui*, vol. I—III
181. P. Dulfu, *Legenda țiganului*
182. C. I. Stănescu, *Ce este Irmuseșea?*
183. G. T. Butoianu, *Cugetări asupra popoarelor vechi*
184. Al. Vlahuță, *Dan*, vol. I
185. Alex. Sihlean, *Armonii*
186. Al. Vlahuță, *Dan*, vol. II
187. E. Augier (?) și J. Sandeau, *Ginerele lui Poirier*
188. Pann, *Nastratin Hoge*
- 189—191. N. Filimon, *Ciocolii vechi și noi*, vol. I—III
192. G. Adamescu, *Din biografiile scriitorilor români*
193. Putlitz, *Ce povestește pădurea*
194. G. T. Butoianu, *Culegeri asupra popoarelor vechi*
195. Alex. Dumas — fiul, *Devisa*
196. Haralamb G. Lecca, *Cinci poeme*
197. B. Gastinean, *Geniile științei și industriei*
198. Radu D. Rosetti, *Sincere*
- 199—200. Anton Pann, *O sărbătoare la țară*, vol. I—II
201. G. T. Butoianu, *Cugetări asupra popoarelor vechi*
202. Bernardi de Sc. Reina (?), *Paul și Virginia*
203. Artur Stavri, *De demult*
204. A. Petőfi, *Apostolul*
205. Andersen, *100*
206. Ovidiu, *Metamorfozele*
207. Cicerone, *Despre prietenie*
208. Eugenie Muller, *Animalele celebre*
209. R. D. Rosetti, *Moștenire de la răposata*
210. D. Stănescu, *Gloriile muzicii*
211. Th. M. Stoenescu, *Poesii*
212. J. Morand, *Introducere la științele fizice*

213. Seneca, *Linieștea sufletului*
214. D. Teleor, *Alte schițe umoristice*
215. Al. Vlahuță, *Iubire*
216. Vasile Pop, *Fleacuri*
217. R. D. Rosetti, *Un leu și un zlot*
218. I. L. Caragiale, *Notițe și fragmente literare*
219. Maurieri Beck (?), *Mamele celebre*
220. Sir. Joan Lubrek, *Întrebuințarea vieții*
221. Pitarul Kiristrache, *Povestea mavroghenească*
- 222—223. G. Bălăcescu, *Poesii*, vol. I—II
224. G. Madar, *Suspine*

II. INVENTARUL

Bibliotecii din Simbăta-Rogoz a despărțămintului beiușean al „Astrei” (ianuarie 1903)

1. Tit Bud, *Viața sfinților*, Gherla, 1897
2. I. Papiu, *Viața după moarte*, Gherla, 1897
3. Puricescu (după Legouve), *Părinții și copii*, Buc., 1898
4. G. Simu, *Cartea ilustrată*, Gherla, 1893
5. Gavrilă Almașiu, *Societăți de cumpetare*, Sibiu, 1898
6. Simeon Stoica, *Higiena copilului*, Sibiu, 1895
7. I. P. Reteganul, *Povești din popor*, Sibiu, 1895
8. I. Losser, *Istoria agriculturii*, Sibiu, 1899
9. — *Foișoara Telegrafului*, Sibiu, 1876
10. — *Foișoara Telegrafului*, Sibiu, 1877
11. A. Densușianu, *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1885.
12. Il. Pușcariu, *Pedagogia generală*, Sibiu, 1880
13. Teodor Bulc, *Schițe din Italia*, Gherla, 1898
14. Teodor Bulc, *Amintiri din Grecia*, Gherla, 1899
15. I. Budai Deleanu, *Țiganiada*, Brașov, 1900
16. Ioan Keri, *Legendar la poetică*, Beiuș, 1897
17. — *Actele Conferinței naționale*, Sibiu, 1891
18. V. Dumbravă, Victor Borlan, *Istoria naturală*, Beiuș, 1900
19. V. Dumbravă, *Ortografia română*, Gherla, 1899
20. I. Ardelean, *Istoria diecezei oradane*, Gherla, 1883
21. — *Biserica din Șisești*, Baia Mare
22. Ilie Domșa, *Filotea*, Blaj, 1898
23. P. Barcian, *Actul festiv (?)*, Sibiu, 1898
24. Eug. Brote, *Ținerea vitelor*, Sibiu, 1891
25. Pann, *Povestea vorbii*, București

26. B. Gastinean (?), *Geniile științei*, București
27. V. A. Urechia, *Dușmanii noștri*, București
28. D. Stancescu, *Intrebuințarea vieții*, București
29. G. Coșbuc, *Coroana de oțel*, București, 1899
30. G. Coșbuc, *Războiul pentru neatîrnare*, București, 1899
31. Al. Odobescu, *Istoria românilor*, vol. I—III, București, 1894—96
32. V. Alecsandri, *Poesii populare*, București, 1890
33. I. Bălan, *Iancu de Huniad*, Caransebeș
34. — *Păcală*, Brașov, 1899
35. Defoe, *Robinson Crusoe*, Brașov, 1891
36. Al. Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău*, Sibiu, 1894
37. Pann, *Nastratin Hoge*, București, 1897
38. — *Făt-Frumos*, București, 1896
39. P. Ispirescu, *Jucării și jocuri de copii*, Sibiu, 1891
40. G. Coșbuc, *Blestem de mamă*, Sibiu, 1899
41. — *Piperuș Petru*
42. I. P. Reteganul, *Prietinul sâteanului român*
43. C. Negruzzi, *Aprodul Purece*, Sibiu, 1881
44. C. Negruzzi, *Grădina de legume*, Blaj, 1899
45. I. Șt. Șuluțiu, *Avram Iancu*, Sibiu, 1897
46. — *Alexandria*, Brașov
47. I. P. Reteganul, *Românul în sat și la oaste*, Gherla, 1899
48. (Biblioteca Minerva), *Istoria populară a literaturii române*, Buc.
49. „ „ *Pierderea Basarabiei*, Buc.
50. „ „ *Revoluțiunea lui Tudor*, Buc.
51. — *Gruia Viteazul*
52. T. V. Păcălian, *Buna chivernisire*, Sibiu, 1900
53. T. Muntean, *Legea veterinară*, Sibiu, 1900
54. I. P. Reteganul, *Pintea Viteazul*, Brașov
55. G. Sima, *Felicitări*, Gherla, 1894
56. Tit Bud, *Ritual* (?), Gherla, 1894
57. — *Bătălia de la Călugăreni*, Buc., 1894
58. R. Simu, *Cartea stuparilor săteni*, Sibiu, 1897
59. I. Georgescu, *Cartea plugarilor*, Gherla, 1899
60. G. Coșbuc, *Balade și idile*, Buc., 1897
61. Carmen Sylva, *De prin veacuri*, Buc.
62. N. D. Popescu, *Santinela de la Grivița*, Buc., 1890
63. Nordau Max, *Naționalitatea*,
64. — *Insula morților*
65. F. Breger (?), *David baron Urs*, Brașov, 1898
66. B. Björnson, *Taina unei vieți*, Sibiu, 1886
67. V. Alecsandri, *Lăcrimioare*, Buc.
68. D. Stancescu, *Povești alese*, Buc.
69. V. Alecsandri, *Doine*, Buc.

III. LISTA CĂRȚILOR

din biblioteca agenturii Lazuri de Beluș a despărțământului
beiușean al „Astrei” (1904)

1. V. Alecsandri, *Poesii populare*, Buc., 1900
2. T. Păcățian, *Buna chiverniseală*, Sibiu, 1900
3. T. Muntean, *Legea veterinară*, Sibiu, 1900
4. R. Simu, *Cartea stuparilor săteni*, Sibiu, 1897
5. I. Loser, *Istoria agriculturii*, Sibiu, 1899
6. I. Negruțiu, *Grădina de legume*, Blaj, 1899
7. Eugen Brote, *Ținerea vitelor*, Sibiu, 1891
8. Eugen Brote, *Istorie morale*, Brașov, 1892
9. Tit Bud, *Viața sfinților*, Gherla, 1897
10. M. Poni, S. Nicolau, Sibiu, 1891
11. P. Barbu, *Istorie religioasă-morale*, Caransebeș, 1899
12. P. Barcian, *Cuvânt la 25 de ani după moartea lui Șaguna*, Sibiu
13. G. Coșbuc, *Povestea coroanei de oțel*, Buc., 1899
14. G. Coșbuc, *Rezboiul pentru neam*, Buc., 1899
15. I. P. Reteganul, *Românul în sat și la oaste*, Gherla, 1899
16. — Robinson, Brașov, 1891
17. G. Simu, *Cartea ilustrată*, Gherla, 1893
18. D. Stănescu (?), *Întrebuințarea vieții*, Buc.
19. Anton Pann, *Nastratin Hoge*, Buc., 1896
20. „ „ „ *Povestea vorbii*, Buc., 1896
21. Mera, *Cenușotca*, Sibiu, 1885
22. Coșbuc, *De pe pământul turcului*, Sibiu, 1886
23. Gr. Sima, *Din bătrâni*, Sibiu, 1886
24. Coșbuc, *Blestem de mamă*, Sibiu, 1899
25. P. Ispirescu, *Jucării și jocuri*, Sibiu, 1891
26. B. Viciu, *Colăcăriul*, Sibiu, 1899
27. Björnson, *Un peștor îndărătnic*, Sibiu, 1899
28. Andersen, *Scăpărătura*, Sibiu, 1899
29. Coșbuc, *Draga mamei*, Sibiu, 1886
30. Slavici, *100 de ani*, Sibiu, 1887
31. Andersen, *Carte de chipuri fără chipuri*, Buc.
32. E. Novac (?), *Cîntece cătănești*, Caransebeș
33. — *Hora lui Pintea*, Gherla, 1898
34. — *Istoria lui Arghir și Elena*, Sibiu, 1894
35. — *Leonat și Dorolăta*, Sibiu, 1894
36. I. P. Reteganul, *Povești din popor*, Sibiu, 1895
37. — *Istoria lui Alexandru*, Sibiu, 1896
38. D. Budai, *Țiganiada*, Brașov, 1900
39. — *Păcală*, Brașov, 1899
40. I. Creangă, *Povestea lui Harap Alb*, Buc.

41. I. P. Reteganul, *Povestiri*, Sibiu, 1900
42. Alecsandri, *Ostașii noștri*, Buc.
43. Alecsandri, *Pasteluri*, Buc.
44. Alecsandri, *Legende*, Buc.
45. „ *Varia*, Buc.
46. „ *Suveniri*, Buc.
47. Coșbuc, *Fire de tort*, Buc., 1897
48. — *Cîntare României*, Buc., 1900
49. I. Keri, *Legendar la poetica*, Beiuș, 1897
50. — *Castelul Peleş*, Buc.
51. N. Popescu, *Peneș Curcanul*, Buc., 1892
52. N. Popescu, *Meșterul Manole*, Buc., 1894
53. A. Densușian, *Istoria literaturii române*, Iași, 1885
55. I. Bălan, *Iancu de Huniad*, Caransebeș,
54. I. St. Șuluțiu, *Avram Iancu*, Sibiu, 1897
56. — *Istoria românilor*, Buc., 1900
57. T. Bulc, *Amintiri din Grecia*, Gherla, 1899
58. „ *Schițe din Italia*, Gherla, 1898
59. — *Actele Conferinței naționale*, Sibiu, 1891
60. — *Foișoara Telegrafului*, Sibiu, 1876
61. — *Foișoara Telegrafului*, Sibiu, 1877
62. — *Universul*, Buc.
63. Sztérényi (?), *Istoria naturală*, Beiuș, 1900
64. Fl. Stan, *Conspectul limbii germane*, Beiuș, 1898
65. Il. Pușcariu, *Pedagogia*, Sibiu, 1880
66. I. Muntean, *Computul mental*, Blaj, 1888.
67. Urechia, *Dușmanii noștri*, Buc.
68. Sim. Stoica, *Higiena copilului*, Sibiu, 1895
69. V. Dumbravă, *Ortografia*, Beiuș
70. Rusu Șirian, *Moara din vale*
71. I. P. Reteganul, *Novele*, Buc., 1901
72. — *Programa Școlii civile de fete din Sibiu*
73. — *Almanahul Vulturului*, Oradea, 1901
74. N. Piția, *Gramatica română*, Brașov, 1899
75. Abatele Prevost, *Manon Lescaut*, Buc., 1896
76. P. Petrescu, *Satul cu comorile*, Brașov, 1898
77. I. Vacariu (?), *Novele țărănești*
78. I. Șchiopul, *Priveag*, Oradea, 1899
79. Barb, *Icoane șterse*, Buc.
80. N. A. Bogdan, *Povești și anecdote din popor*, Iași

ASPECTE DIN ACTIVITATEA LUI VASILE GOLDIȘ LA CONSOLIDAREA ȘI DEZVOLTAREA ROMÂNIEI (1918—1934)

I.

de
GHEORGHE ȘORA

Unirea Transilvaniei cu România se înfăptuise deci. Se realizase un deziderat istoric vital: desăvîrșirea unității statului național unitar român, visul „pentru care au luptat și s-au jertfit numeroase generații de înaintași, împlinirea unei necesități obiective a însăși dezvoltării istorice”¹. Dar Vasile Goldiș considera cu deplină îndreptățire, că „un stat nu este numai o țară și un popor, el este și munca, ce o săvîrșește poporul în țara sa, este societatea, care se produce prin această muncă, și în urmă este cultura, prin care statul contribuie la civilizațiunea umană”². Acestei trei elemente, munca, societatea, cultura, după părerea lui sînt cele care determină vitalitatea oricărui stat, dar în același timp, după felul cum sînt ele soluționate, un popor își va dobîndi sau nu un loc de cinste în lume între statele civilizate³. „Pentru România — scrie apoi, în același loc, Goldiș — aceste probleme se pun abia acum în întreg complexul lor”, ele „sînt deci muzica viitorului”. Înainte de procesul desăvîrșirii unității naționale statul român nu putea realiza — afirmă Goldiș — progresul său, deoarece „era un stat ciung”. El „cuprindea numai o parte din țara și poporul care erau ale lui. Cu un picior legat de un stîlp, cu un braț, încătușat de vecin, cu jumătate din plămîni cicatrizate, bietul om făcea și el ce putea. Numai acum, liber fiind va fi în situația de a face tot ce poate în temeiul aptitudinilor sale firești”⁴. Totodată Goldiș atrage atenția că abordarea problemelor muncii, societății, culturii înseamnă de fapt „întrearea în domeniul politicii sociale și culturale”⁵.

¹ *Programul Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1975, p. 20.

² Vasile Goldiș, *Țară și popor* (mss.), în Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, Vol. I, dos. nr. 199499/D, fila 294.

³ *Ibidem*, fila 295.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Cu alte cuvinte, Vasile Goldiș își exprima opinia că actul unificării nu rezolvă de la sine totul, că el înseamnă, de fapt, doar începutul unei activități serioase și multilaterale menită a asigura condițiile propășirii țării, a consolida continuu statul național român unitar, a-l democratiza radical. Ba mai mult: pentru intelectualul ardelen îndeplinirea idealurilor de dreptate socială făcea parte din însuși actul unificării⁶.

În vederea consolidării unirii, Goldiș va milita pe numeroase căi, inclusiv ca președinte al „Astrei”, calitate în care declara că în condițiile României rostul fundamental al asociației la cîrma căreia se afla era tocmai acesta⁷. De asemenea, în calitate de vicepreședinte al Partidului Național Român, atunci cînd va sesiza că respectivul partid politic sub conducerea și influența nefastă a lui Iuliu Maniu, cînd acesta „alunecă — cum se exprima un ziar — pe o pantă care dă o înfățișare ostilă față de frații din Vechiul regat”⁸ (aceasta din motive de ambiții și calcule personale), fapt care avea să diminueze realizarea unei mai strînse unități naționale, Goldiș va părăsi Partidul Național Român și va demisiona din funcția de președinte al „Astrei”, după ce o slujise anterior cu atîta devotament și abnegație peste trei decenii. Faptele au dovedit că ulterior gruparea lui Iuliu Maniu, dincolo de luptele de partid uzuale, va pactiza, tot în spirit egoist însă, cu liderii politici burghezi de peste Carpați.

Încă din anul 1919, pe cînd era ministru în guvernul central de la București, Goldiș va combate — așa cum o va face de altfel și în viitor — pretențiile guvernului burghez maghiar cu privire la revizuirea granițelor românești⁹. E un obiectiv de luptă strîns împletit la el, în acea vreme, cu interesul pe care-l depune în vederea asigurării independenței României față de marile puteri. Căci Goldiș cere ieșirea țării de sub tutela acestora, suveranitate deplină, promovarea unei politici curajoase, active¹⁰. În fața atitudinii indecise a unora dintre statele Antantei în problema viitorului românilor ardeleni el își ridică glasul de protest, acuzîndu-i pe aliați de lipsă de loialitate și de exercitarea unor presiuni asupra oficialităților române în sens contrar aspirațiilor legitime ale poporului nostru și îi îndemna pe conaționalii săi la susținerea în mod neabătut a cauzei lor juste¹¹. „Orice vor face cu noi arbitrii de la Paris — proclamă, astfel Goldiș la o adunare din septembrie 1919 —, noi ne vom cîștiga și fără voia lor aceea ce este

⁶ Vasile Goldiș, *Intrunirea Comitetului județean din Arad al Partidului Național Român*, în *Românul*, IX, 1920, nr. 82 (20 aprilie), p. 1—2.

⁷ *Idem*, *Noi orizonturi*, în *Transilvania*, 56, 1925, nr. 9—10, p. II.

⁸ *Știrea*, IV, 1934, nr. 565 (12 februarie), p. 1—5.

⁹ Dr. Arpad Lebl, *Vasile Goldiș și problema național românească (1885—1918)* în *Lumina*, nr. 4—5, 1968, Panciova (R.S.F. Jugoslavia), p. 268.

¹⁰ *Românul*, VIII, 1919, nr. 100 (2 septembrie), p. 1—2.

¹¹ *Ibidem*, nr. 101 (3 septembrie), p. 1.; *Universul*, XXXVII, 1919, nr. 234 (7 septembrie), p. 1.

¹² *Universul*, nr. cit.

al nostru"¹². În același sens într-un interviu acordat cu o lună mai târziu ziarului „Aradi Közlöny” declară că românii vor subscrie la pacea de la Saint Germain numai dacă ea va respecta independența, suveranitatea și integritatea teritorială a țării noastre¹³.

Cînd în 1919 România a primit dispoziții de la puterile Antantei ca să nu trimită trupe în Transilvania dincolo de localitatea Zam (lîngă Ilia, azi în județul Hunedoara), la Consiliul de coroană, convocat pentru discutarea acestei probleme la palatul de la Cotroceni, Goldiș, aflat acolo în calitate de ministru al Transilvaniei, a cerut rîspicat neluarea în considerare a acestor dispoziții. În cuvîntul său, omul politic ardelean a arătat că adunarea națională de la Alba Iulia, votînd Unirea Transilvaniei, Banatului și a părților Ungurene cu Țara Veche, trebuie să ofere posibilitatea reală ca românii să intre de drept în posesia teritoriilor străbune. Încălețirea trupelor române și dincolo de limita pretinsă de aliați, pînă la Arad și la localitățile din județul Arad, e pe deplin justificată și legală. Ba mai mult, Goldiș cere să se urgenceze această operație pentru a nu se ivi evenimente care să o zădărnicească. Ferm pe poziție, Goldiș declară, totodată, că dacă propunerea lui nu va fi acceptată își dă demisia din guvern. Nu a fost însă nevoie să întreprindă un asemenea gest, deoarece Consiliul de coroană, în cele din urmă, a fost nevoit să se situeze pe această poziție¹⁴. Pentru independența și integritatea teritorială a României va milita Goldiș și ulterior. De pildă, la o întrunire a Partidului Național Român, ținută la Ineu, în noiembrie 1925, a vorbit în fața a peste trei mii de oameni despre necesitatea întăririi capacității de apărare a țării¹⁵, iar prin intermediul presei va motiva această necesitate¹⁶. Chiar și în ultimii ani de viață — presimțind parcă vremurile grele ce vor urma pentru țară —, va continua să cheme neobosit la apărarea, cu toată vigoarea, a unității și suveranității țării¹⁷.

*

În afară însă de această activitate a lui Goldiș, consacrată în mod direct, explicit, problemelor apărării și consolidării pe plan politic a actului de la 1 decembrie 1918, cît și celor referitoare la asigurarea independenței depline a statului român, atenția lui s-a axat în mare măsură asupra realizării, pe plan intern, a unor vaste și multiple reforme democratice. El însuși le preconizase pe acestea încă înaintea

¹³ *Aradi Közlöny*, XXXIV, 1919, nr. 201 (7 octombrie), p. 1. În problema acestei atitudini a lui Vasile Goldiș vezi și *Românul*, VIII, 1919, nr. 130 (9 octombrie), p. 3.

¹⁴ *Aradi Közlöny*, XLVI, 1931, 297 (29 decembrie), p. 3.

¹⁵ *Adevărul*, XXXVIII, 1925, nr. 12867 (24 noiembrie), p. 2.

¹⁶ *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6529 (11 aprilie), p. 7.

¹⁷ *Știrea*, II, 1932, nr. 229, (4 decembrie), p. 1; Vasile Goldiș, *Societatea Națunilor și Adunarea Națională de la Alba-Iulia*, în *Hotarul*, I, 1933, nr. 7 (noiembrie), p. 1—2.

unirii și asemenea altora (a socialiștilor, în primul rând, ca și a maseilor largi populare) le legase apoi strâns de semnificațiile momentului politic consfințit de adunarea de la Alba-Iulia și le așezase la temelia programului politico-social adoptat atunci.

Goldiș era convins deci că, pentru ca România după unire să pășească cu pași hotărâți pe calea progresului și a civilizației, trebuie să se ajungă la instaurarea unei autentice democrații. „Democrația este singura politică în stare să consolideze o țară”¹⁸, considera cel care totdeauna afirma: „dezvoltarea societății înseamnă și creșterea bunurilor materiale, ușurarea vieții omului”¹⁹, să se slujească în mod consecvent idealurile de libertate și dreptate, căci, arată el, „dacă libertatea și dreptatea nu sînt principii de guvernare ale unui stat, acel stat nu poate dura”²⁰. Acum nu mai e nevoie — afirmă Goldiș hotărît, într-o scrisoare din anul 1928 — de schimbarea guvernelor și a partidelor, ci e necesară o schimbare radicală a societății, așezarea fundamentelor unei lumi noi, de întronare a unei alte concepții sociale, în folosul tuturor cetățenilor țării, înlăturîndu-se din cale toate forțele negative și instaurîndu-se un stat democratic²¹. În aceste condiții înflăcăratul patriot va fi și cel dintîi care va milita pentru transformările a căror importanță o arătase, aceasta cu atît mai mult cu cît asemenea aspirații i se păreau justificate chiar și de stadiul atins în evoluția omenirii în ansamblu. „Încetul cu încetul — scria el astfel, încă în 1917, într-un articol în limba maghiară și intitulat „Antisemitismul” — și cu prețul unor asemenea suferințe și lupte, omenirea se trezește tot mai mult la realitate și cere o nouă organizare socială mai dreaptă”²². După părerea lui Goldiș exprimată în același loc, țelul, deci, spre care trebuie să se tindă era statul democratic, care va schimba totul, va face să dispară egoismul, lăcomia, interesele individului contopindu-se cu cele ale colectivității, ale întregii societăți, subordonîndu-se în mod nemijlocit acestora.

Intellectualul ardelean vedea la conducerea unui asemenea stat, în care va dispărea necondiționat exploatarea omului de către om, o guvernare populară, care să vegheze asupra drepturilor cetățenilor, pentru a nu se mai reveni la „mecanismul grozav al asupririi”²³. Doar în acest mod, considera el, îmbunătățindu-se condițiile de trai pentru toți și dîndu-se personalității umane posibilitățile de afirmare multila-

¹⁸ *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6332, (29 iunie), p. 3.

¹⁹ Vasile Goldiș, *Principiile sociologiei* (mss.), în Biblioteca municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 169.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 226.

²² Vasile Goldiș, *Antisemitismul* (mss.), în Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 224—225.

²³ *Ibidem*.

ferală, se va putea ajunge și la realizarea unui progres rapid al societății în ansamblul ei²⁴.

Credința lui Goldiș în inevitabilitatea transformărilor sociale democratice e totală. Nu există, consideră el, nici o putere lumească care să împiedice acest proces, pentru că în lume sînt mai mulți săraci decît bogați și cei dinții unindu-se și luînd în propriile mîini rezolvarea sortii lor — va înceta orice fel de exploatare²⁵.

Goldiș vedea cu clarviziune că în pragul încheierii primului război mondial, condițiile pentru o asemenea schimbare a lumii sînt foarte favorabile, deoarece, constată el, „stilpurile ordinei vechi se mișcă, așteptăm o lume nouă”. Și își exprima convingerea că transformări radicale se vor petrece și în ce-l privește pe poporul român²⁶.

După desăvîrșirea unirii, Vasile Goldiș în dezbaterile Marelui Sfat Național și ale Consiliului Dirigent va apăra cu fermitate principiile democratice proclamate la 1 decembrie 1918 (votul universal, egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, reformă agrară radicală etc.), cerînd totodată traducerea lor în viață. Nu după mult timp Goldiș va avea ocazia să remarce cu durere, în mod critic: „Constat că C.D. (Consiliul Dirigent, n.n.) ca și fiecare dintre membrii săi nu vor să primească principiile enunțate de Alba Iulia”²⁷. Pentru a da o anumită tărie luptei sale (așa credea el), Goldiș amenință că, în cazul în care nici guvernul de la București nu va ține cont de necesitatea îndeplinirii reformelor democratice, respective „atunci eu nu voi mai face parte din Constituantă”²⁸ (pentru care, de asemenea, cere reprezentarea proporțională a tuturor partidelor, a femeilor ș.a.m.d.).

În august 1919, cînd părăsind pentru un timp Sibiul, Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, lucrările acestui organism sînt prezidate de către Goldiș. El obține votarea legii electorale democratice pe care o preconizase cuprinzînd prevederi ca: votul universal, egal, direct și secret²⁹.

În primăvara lui 1919 Vasile Goldiș pleacă la București, însuflețit de aceeași dorință de a contribui în cît mai mare măsură la o largă și grabnică democratizare a țării. „Știu că mă așteaptă acolo o muncă aproape supraomenească” — îi scria el episcopului Ioan I. Papp din Arad la 28 februarie/13 martie 1919 — dar îmi voi da tot interesul în serviciul cauzei știute și nădăjduiesc (...) că în Constituanta apropiată ce se va succede să așezăm pe temeiuri solide scumpa noastră Românie”³⁰. Ulterior, într-o scrisoare din iulie 1919, către același

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Patria*, I, 1919, nr. 136 (5 august), p. 3.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Universul*, XXXVIII, 1919, nr. 252 (6 august), p. 1.

³⁰ Arhiva Episcopiei ortodoxe române din Arada, Grupa II, dos. 35/1914, act. nr. 147/1919, Prezidențiale.

Vasile Goldiș — care deja cunoscuse și unele decepții, continuă totuși să-și exprime dorința „de a efectua toate bunele mele gânduri pentru binele neamului nostru”³¹. Iar în septembrie 1921 îi scria episcopului, referindu-se la perioada de la plecarea sa la București: „Tot timpul de atunci am năzuit să contribui la unificarea sănătoasă a noului nostru stat”³². Intelectualul ardelean era pe deplin convins de faptul că prosperarea patriei se poate realiza în mod optim numai pe baza aplicării principiilor democratice. Aceasta pare a-l fi determinat, după cum relatează unele organe de presă³³, ca în perioada de pregătire a încoronării lui Ferdinand I la Alba Iulia, ca suveran al României, să participe la redactarea unui memoriu critic la adresa regelui, prin care se cerea amânarea solemnității proiectate. O asemenea acțiune din partea lui Goldiș pare verosimilă, ea înscriindu-se firesc în convingerile sale și în cerința pe care o exprimase alături de alții înainte de 1 Decembrie 1918.

Ulterior el militează, ca atare, și la București, pentru transpunerea în viață a tuturor principiilor adoptate la Alba-Iulia și — de asemenea — preconizează încredințarea destinelor țării unor conducători înțelepți ca și unirea tuturor cetățenilor ei sub flamura idealurilor democratice³⁴.

Într-un articol al său apărut la 25 decembrie 1921 în ziarul de limbă maghiară „Aradi Hirlap”, Vasile Goldiș scria că, în capitală fiind „creionul meu (e) direcționat pe o singură problemă” și anume aceea a rezolvării sarcinilor nobile față de popor în calitate de ministru pe care o avea³⁵. „... Autorul hotărîrilor de la Alba-Iulia — scria el în același loc — nu va fi niciodată infidel față de acele principii pe care le-a susținut în toată viața și activitatea sa”, deci față de principiile patriotice și democratice. Articolul afirmă totodată credința în idealul prosperării poporului român și mărturisea dragostea pentru adevăr și opoziția față de nedreptățile sociale. Încercător în posibilitatea realizării unor transformări substanțiale în viața țării, Vasile Goldiș declarase încă din noiembrie 1919: „Am convingerea că în scurt timp România va trăi o viață nouă”³⁶.

Pe linia ideilor pe care le profesa, Goldiș considera că pentru a ajunge la o stabilitate politică internă trebuie părăsită ambiția sectară a grupărilor politice³⁷. De asemenea, pe un plan mai larg, cere cu insistență adoptarea unei alte constituții, corespunzătoare nu numai

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, Dos. 4/1919, Actul nr. 2905/1921.

³³ Vezi, de pildă, *Patria*, VII, 1925, nr. 18 (24 ianuarie), p. 1.

³⁴ *Viitorul*, XII, 1919, nr. 3513 (7 noiembrie), p. 3; *Aradi Hirlap*, V. 1921, nr. 1100 (6 noiembrie), p. 1.

³⁵ Vasile Goldiș, *Karácsony és politika* (Crăciunul și politica) în *Aradi Hirlap*, V, 1921, nr. 1135 (25 decembrie), p. 1.

³⁶ *Viitorul*, XII, 1919, nr. 3513 (7 noiembrie), p. 3.

³⁷ *Aradi Hirlap*, V, 1921, nr. 1100 (6 noiembrie), p. 1.

noilor realități apărute odată cu unirea, dar și „spiritului timpului” schimbat, vechea constituție reprezentând, afirmă Goldiș, o frână în calea dezvoltării țării³⁸. Trebuie spus că o mare atenție acordă Goldiș problemei țărănești, cu alte cuvinte, înfăptuirii reformei agrare (ale cărei orientări în plan social le cunoaștem bine de acum), într-un spirit radical, preciza el³⁹. Și într-una dintre scrisorile amintite, adresate episcopului Papp, el se arată profund neliniștit: „sufăr de nervi când mă gândesc la mizeria asta”, de faptul că aceasta „s-a compromis prin târăgănarea fără sfârșit a executării ei”⁴⁰.

În aceeași măsură, însă, omul politic ardelean milita pentru acordarea de drepturi larg democratice și emanciparea poporului, pentru participarea la conducerea țării a reprezentanților tuturor stărilor sociale, inclusiv a socialiștilor⁴¹. (Țara întreagă trebuie să discute și să aprobe constituția” — arată el de altfel în 1922⁴². Și — de asemenea —, nu în mică măsură pentru apărarea intereselor muncitorilor⁴³ (Să rezolvăm problemele țăranilor și muncitorilor — îndemna el — ca aceștia să vadă „că-i iubim nu din gură”, ci prin acțiuni concrete⁴⁴). Ca și ale altor categorii sociale, el cere, de pildă, îmbunătățirea condițiilor de trai ale funcționarilor⁴⁵. De asemenea — pornind de la considerentul că femeile dețin un procentaj ridicat în cadrul populației țării și ca alare e nedrept să fie ținute departe de viața politică — milita pentru egalitatea acestora cu bărbații, începînd de la dreptul de vot și pînă la ansamblul treburilor publice, egalitatea văzută de Goldiș de-a dreptul ca o necesitate pentru progresul patriei⁴⁶.

Călăuzit de ideea că rolul hotărîtor în evoluția societății îl au masele populare, care, în „atelierul istoriei”, plămădesc destinul fiecărui popor, că, deci, istoria este rezultatul capacității creatoare și a energiei, vigurozității acestor mase⁴⁷, Goldiș va cere ca ele să fie pe de-a-ntregul și în mod deschis informate despre politica statului, care le privește în mod direct, încă din faza proiectării unei acțiuni sau alteia. „Nu mi-a plăcut niciodată — arăta el — atitudinea politicienilor, care țineau în taină chestiunile mari pentru ca publicul să le afle

³⁸ Ibidem.

³⁹ *Erdélyi Hírlap*, X, 1926, nr. 2352 (7 aprilie), p. 1—2.

⁴⁰ Arhiva Episcopiei ortodoxe române din Arad, Grupa II, Dos. 4/1919, Actul nr. 2905/1921.

⁴¹ *Adevărul*, XXXV, 1922, nr. 11 641 (19 martie), p. 3; Vasile Goldiș, *Noui orizonturi*, în *Transilvania*, 56, 1925, nr. 9—10, p. II.

⁴² *Aradi Hírlap*, VI, 1922, nr. 1198 (17 martie), p. 1.

⁴³ *Erdélyi Hírlap*, IX, 1925, nr. 2181 (5 septembrie), p. 1—2.

⁴⁴ Vasile Goldiș, *Noui orizonturi*, în *Transilvania*, 56, 1925, nr. 9—10, p. II.

⁴⁵ *Dimineața*, XXI, 1925, nr. 6526 (15 ianuarie), p. 9.

⁴⁶ *Românul*, IX, 1920, nr. 22 (3 februarie), p. 1—2 („Eu susțin că acordarea acestui drept este o necesitate imperioasă...”).

⁴⁷ *Patria*, VI, 1924, nr. 219 (14 octombrie), p. 1.

doar atunci cînd putea să vorbească despre ele ca de un fapt împlinit⁴⁸.

El cerea — de asemenea — într-un spirit aci încă mai apropiat de cel marxist — aflarea legilor obiective de dezvoltare a societății timpului și folosirea lor plenară pentru a se asigura „evoluția prosperă a națiunii române”, crearea unei noi veritabile societăți, la baza căreia Goldiș proiecta, în ultima instanță, desființarea totală a exploatării omului de către om⁴⁹, absolut necesar, căci, — arată — exploatarea produce ură, iar progresul omenesc nu poate rezulta din iubire⁵⁰.

Pentru a se ajunge la acel moment el considera că e necesar să fie neapărat rezolvată „contradicția” (acesta e termenul pe care îl folosește) dintre muncă și capital, produsă de secolul al XIX-lea, deci să se înlăture asuprirea de tip capitalist. Trebuie să se renunțe la toate metodele vechi, la vechiul sistem, consideră intelectualul ardelean⁵¹. Indignat de starea actuală precară a poporului, el crede că trebuie să înceteze „dictaturile economice sau formele noi ale exploatării oamenilor de către oameni”; să se asigure „circulația și distribuirea bunurilor materiale între toți oamenii”. Astfel — arată Goldiș — vom ajunge la „o nouă treaptă a idealului omenirii”⁵². Iată opțiuni ideologice-sociale care merită toată atenția și prețuirea, chiar dacă — nefiind un autentic revoluționar — el concepe de fapt, realizarea desființării exploatării pe calea unei evoluții treptate. Astfel de idei, ca cele de mai sus, merită apoi a fi luate neapărat în considerare la aprecierea personalității lui Goldiș chiar dacă, în forme radicale, categorice, apar mai mult în manuscrise rămase în sertar. Fără îndoială aceasta ne dovedește încă o dată că intelectualul și omul politic ardelean, nu a fost cu adevărat un revoluționar, că el a șovăit să înfrunte societatea vremii total, pînă la ultimele consecințe. Nu e mai puțin adevărat însă că pînă la un punct sau oarecum atenuate — nu toate și întotdeauna însă la acest mod, ideile respective au fost împărtășite și difuzate de către Goldiș în mod public. Ele au stat însă, întotdeauna, la baza activității sale politice concrete. Sînt elemente pe care nu trebuie să le uităm nici o clipă, pentru a defini corect personalitatea luptătorului democrat ardelean.

La adunarea generală a „Astrei” ținută la 9 noiembrie 1924 în Arad, Goldiș, în cuvîntul său de deschidere, exprimîndu-și speranța într-o lume mai dreaptă și mai bună, în care includea nemijlocit și patria sa, critica deschis, totodată faptul că poporul român, singurul

⁴⁸ *Universul*, XXXVII, 1919, nr. 234 (7 septembrie), p. 1; *Românul*, VIII, 1919, nr. 101 (3 septembrie), p. 1.

⁴⁹ Vasile Goldiș, *Societatea de mîine*, în *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 3 (27 aprilie), p. 57.

⁵⁰ *Idem*, *Asociațiunea*, în *Societatea de mîine*, II, 1925, nr. 34—35 (23 și 30 august), p. 592.

⁵¹ Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 349.

⁵² *Ibidem*, fila 350.

care are „inima iubitoare”, (se arată în cuvîntare) este supus unei munci istovitoare, al cărui rod nu îi aparține și declara că această stare de lucruri (la care mai adaugă și „robia politică”) e „cel mai mare rău din lume”, căci „orice nedreptate săvîrșită altuia — arată Goldiș cu același prilej — orice hrăpeală, orice cîștig nemuncit, cea mai minimală exploatare a deaproapelui constituie cite o crimă la adresa solidarității umane”⁵³.

Dorind o pace eternă între clase (despre această idee a sa, cu aspectele pozitive și negative, vom avea ocazia să vorbim mai pe larg puțin mai tîrziu) și națiuni nu va putea fi realizată decît în condițiile în care omul va primi „rodul integral al muncii sale”, cu alte cuvinte cînd exploatarea socială va înceta, cînd va triumfa dreptatea săracului⁵⁴.

Totodată Vasile Goldiș leagă însăși prosperarea țării de desființarea exploatării, de apariția acelor timpuri „cînd va stăpîni dreptatea, cinstea, morala și omenia”. O asemenea societate trebuie să fie, de fapt — arată el — țelul tuturor popoarelor, ea va însemna „atmosfera înviorătoare a lumii întregi” și numai atunci „va putea să încolțească adevărata civilizație”⁵⁵.

Interesantă e participarea intelectualului ardelean la suferințele pe care le aveau de îndurat moșii și la revendicările lor juste. Astfel într-un manuscris datînd din anul 1924 (deci cînd Goldiș a organizat în calitate de președinte al „Astrei”, sărbătoarea centenarului lui Avram Iancu) și care trebuia să fie discursul celui ce l-a redactat la adunarea populară din Cîmpeni consacrată „craiului munților” (nu știm din ce motive, poate tonul lui incendiar, n-a fost totuși ținut) se arată: „Moșii au rămas pînă astăzi robi ca în 1874, ca în 1848”. Și în continuare: „Ei trăiesc astăzi în Țara Românească, Țara aceasta e datoră să le dea dreptate și libertate. Toate legile și constituția și regulamentele și cărțile funduare și sentințele judecătorești sînt petice de hirtie, sînt fleacuri, pot să piară, pot să ardă. Moșii trebuie să trăiască, fiindcă ei sînt cea mai scumpă podoabă a națiunii românești”.

Și manuscrisul se încheie pe un ton amenințător: „Nu așteptați a treia revoluție a moșilor! Nu așteptați ca acolo lîngă biserița albă de la Tebea să se scoale Iancu, din umbra gorunului lui Horea și să repete în fruntea legiunilor de moși vorba lui:

— Gata mă?

— Gata...!

— No, hai...!”⁵⁶

⁵³ *Tribuna nouă*, I, 1924, nr. 118 (11 noiembrie), p. 1; C.f. *Societatea de mîine*, I, 1924, nr. 31 (16 noiembrie), p. 612—613.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ — *Ibidem*.

⁵⁶ Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 338—342; Gheorghe Șora, *Moșii — un manuscris inedit a lui Vasile Goldiș*, în *Vatra*, II, 1972, nr. 17 (20 august), p. 13—14.

Goldiș cunoștea bine starea în care se aflau masele, necesitățile lor — în special ale țărănimii — căci vizitase numeroase sate din toate provinciile românești⁵⁷.

Cu neobosită dăruire el îndemna: „Trebuie să oamenii obișnuiți ca să nu aibă în vedere numai situațiunea lor particulară în societate atunci cînd discută drepturile și datorințele lor, ci transpunîndu-se dornici dimpotrivă în situațiunea celorlalți, mai virtos în situațiunea acelor care sînt mai rău (plină de lipsuri, n.n.) decît dinșii”⁵⁸. „Astfel — subliniază Goldiș — se naște conștiința, dreptatea »actul social«. Și aceasta este primul obiect al educațiunii sociale”⁵⁹.

„Natura lucrurilor — atrage atenția intelectualului ardelean — arată că e o greșală a declara, ori a crede că singurul instrument al progresului omenesc este lupta pentru existență, concurența”. „Există — evidențiază el — o altă putere progresivă a procesului: emulațiunea”, ceea ce înseamnă „a avea un scop comun și a ne asocia pentru ajungerea acestui scop comun”. Or, „a face pe oameni să înțeleagă puterea binefăcătoare a asocierii, a-i face să prefere emulațiunea fecundă în unirea pentru viața comună în locul luptei egoismelor, unde cei slabi sînt striviți, unde adeseori chiar și cei tari sucombă în urma rănilor primite în ciocnire”. „Acesta este al doilea obiect al educațiunii sociale”⁶⁰.

Iată, extrase din niște însemnări manuscrise ale lui Goldiș, cîteva dintre principalele idei generale de ordin social (cu laturile lor pozitive numeroase și anumite opțiuni criticabile) pe care le-a slujit el cu consecvență în perioada de după 1918 și care vizau în primul rînd o radicală schimbare a situației maselor populare. Același manuscris conține și alte observații demne de interes, circumscriindu-se aceleiași sferă problematice și axîndu-se pe același profund democratism. Libertatea individului — notează, astfel Goldiș — este prima condițiune a vieții și a progresului”. Și precizează: adică, „libertatea vieții materiale, a muncii, a cîștigului, a cumpătării, a credinței, a conștiinței”⁶¹. Totodată, însă, intelectualul ardelean ține să noteze că „libertatea unuia nu poate fi folosită ca armă în contra libertății altuia”. („Libertatea egoistă este contrară libertății tuturor” — scrie el)⁶².

De asemenea Goldiș se oprește la problema egalității între oameni, noțiune pe care o socotește a fi sinonimă din punct de vedere al conținutului cu cea de dreptate. Și notează, referindu-se firește, la con-

⁵⁷ *Erdélyi Hírlap*, X, 1926, nr. 2380, (13 mai), p. 1—4; *Transilvania*, 59, 1927, nr. 12, p. 585—590; Vasile Goldiș, *Noui orizonturi*, în *Transilvania*, 56, 1925, nr. 9—10, P. III; *Universul*, XLIV, 1926, nr. 66 (28 martie), p. 7, nr. 93 (2 aprilie), p. 7.

⁵⁸ Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 300.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, fila 301.

⁶² *Ibidem*.

dițiile vremii sale: „În societate oamenii nu sînt egali între ei. De aceea pentru a face dreptate trebuie să restabilim înainte egalitatea, echivalența”⁶³.

Nu-i scapă lui Goldiș nici ideea fraternității, ceea ce înseamnă — opinează el — „solidaritatea, asocierea pentru binele tuturor”⁶⁴. În continuare autorul manuscrisului, trecînd la alte aspecte sociologice își exprimă opinia că „progresul omenesc nu poate rezulta din intoleranță și ură”⁶⁵ și în același timp „nu este politică într-adevăr națională... decît politica dreptății și a solidarității, căci numai aceasta crează pacea și buna înțelegere între oameni”, și în același timp, „înalță neamurile” („Ceea ce întărește organismul este reciprocitatea între părți”, e de părere el, pe urmele lui Rousseau). Or, „societatea nu poate trăi fără echilibru”⁶⁶. Și dacă ne întrebăm — scrie Goldiș — cari sînt obligațiile pe care trebuie să le satisfacă o societate omenască pentru ca să se susțină în echilibru, trebuie să recunoaștem că există un singur cuvînt care exprimă toate aceste condițiuni: dreptatea”⁶⁷. Totodată fiind „un organism contractual” (aici Goldiș preia din nou o idee rousseauistă, dar prin intermediul lui Fourllé, societatea „are nevoie de asentimentul acelora care o compun”, care „trebuie să recunoască necesitatea și dreptatea”⁶⁸.

Oprindu-se apoi la ideea solidarității sociale ca trăsătură sine qua non a condiției umane, Goldiș relevă faptul că „omenirea nu este un arhipeleg de insule avînd fiecare pe Robinsonul său”, că „orice grupare de oameni este un tot solidar”⁶⁹. Altcîndva Goldiș arătase, de asemenea, că oamenii sînt ca particulele mici, nu pot trăi izolați, ci numai în societate, unde ei muncesc, se cunosc mai bine și se înalță pe treptele civilizației, care — sublinia el — nu e produsul insului izolat, ci al indivizilor uniți în obște⁷⁰. De asemenea, în spiritul convingerii care i-a caracterizat permanent propria sa viață, el e de părere că „libertatea omului se începe deodată cu plățirea datoriei sale față de societate”⁷¹.

Fără îndoială, nu trebuie să vedem în aceste consemnări, făcute la Arad în perioada 1927—1933, neapărat o mare originalitate de gîndire. De altfel, Goldiș însuși notează în manuscris numele a o serie de gînditori care l-au inspirat și influențat, mai mult sau mai puțin, adesea substanțial, în meditațiile sale. Printre aceștia pe lîngă Rousseau și Fourllé, despre care am amintit deja, se înscrie și Leon

⁶³ Ibidem, fila 300.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, fila 302.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, fila 303.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ *Românul*, IX, 1920, nr. 242 (12 noiembrie), p. 1—2.

⁷¹ Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit., dos. cit., fila 305.

Bourgeois (cu a sa lucrare *Solidarité*), M. Gide, Spencer etc. Importante ni se par două lucruri: pe de o parte că intelectualul ardelean a reținut din scrisul respectivilor autori, în general, elementele cele mai valoroase, ca poziție progresistă, și obiectivitate științifică. Iar pe de altă parte, că le-a subsumat unui tot organic, le-a pus sub un numitor comun, care însemna interesul pentru propășirea patriei și schimbarea condițiilor de existență ale maselor. Nu trebuie să uităm apoi faptul că Vasile Goldiș nu s-a rezumat la a aborda teoretic problemele respective, ci a fost și neobosit luptător pentru soluționarea lor, în sensul aspirațiilor sale democratice.

Se poate spune că din dorința lui de a putea contribui în cât mai mare măsură la înfăptuirea unor transformări substanțiale în viața țării, așa cum de fapt el însuși o arăta, a acceptat, alături de prietenii săi Ion Lupaș și Alexandru Lapedatu, să facă parte în 1926, din guvernul lui Averescu. El era convins că în acest fel, participând la conducerea treburilor statului, va putea aduce servicii patriei și poporului pe linia crezurilor ce îl însufleteau. Pe de altă parte, constatase cu îngrijorare că Partidul Național Român, prin tactica pe care i-o împri-mase președintele său, Iuliu Maniu, își diminuase continuu șansele de a guverna⁷². Or, opinia lui Goldiș fusese tot timpul că Partidul Național Român trebuie să tindă spre a lua cât mai grabnic conducerea țării, pentru ca apoi deținând această poziție, să poată impune reformele așteptate de popor. A sta în opoziție — arăta el — înseamnă a fi reduși la reclamarea unor revendicări⁷³.

Intrînd în guvernul Averescu, Goldiș va declara de la bun început că va lucra în spiritul principiilor și dezideratelor democratice adoptate la Alba-Iulia și anume: respectarea drepturilor și libertăților maselor, a naționalităților conlocuitoare, realizarea unei guvernări în spirit democratic⁷⁴, împrumutarea țăranilor cu pămîntul pe care-l muncesc⁷⁵, etc. De asemenea mai declarase că nu-l interesează altceva decît să lupte activ pentru ușurarea situației poporului⁷⁶.

E adevărat: strădaniile lui Goldiș, concrete în aceste direcții, ca și singurele în interiorul și în climatul vieții politice burgheze, au dus la rezultate insignifiante. Și nici nu se putea întîmpla altfel în condițiile date. Dar aceasta nu înseamnă că trebuie să-l suspectăm pe omul

⁷² Despre toate acestea vezi: *Erdélyi Hírlap*, X, 1926, nr. 2329, (9 martie), p. 1, nr. 2349 (4 aprilie), p. 11; nr. 2352 (7 aprilie), p. 1—2; nr. 2385 (21 mai), p. 3—4; *Adevărul*, XXXIX, 1926, nr. 12981 (10 aprilie), p. 2; nr. 12999 (4 mai); nr. 13086 (15 august), p. 1., *Dimineața*, XXII, 1926, nr. 6981 (5 mai), p. 5; *Patria*, VIII, 1926, nr. 75 (8 aprilie), p. 1—2; *Cuvîntul poporului*, VIII, 1926, nr. 21 (6 mai), p. 1; nr. 22 (8 mai), p. 1—2; *Tribuna nouă*, III, 1926, nr. 71 (31 martie), p. 1.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem; C.f. *Erdélyi Hírlap*, X, 1926, nr. 2393 (1 iunie), p. 2.

⁷⁶ *Adevărul*, XXXIX, 1926, nr. 13104, (5 septembrie), p. 4, nr. 13105 (7 septembrie), p. 4; *Erdélyi Hírlap*, X, 1926, nr. 2349 (2 aprilie), p. 1—2; nr. 2305 (3 aprilie), p. 1—2; nr. 2552 (7 aprilie), p. 1—2.

respectiv de demagogie, de nesinceritate. Împiedicat de o serie de factori și în primul rând de limitele concepțiilor sale ideologice nu s-a atașat cu totul în mod consecvent, revoluționar, luptei clasei muncitoare, a partidului ei. Merită însă însemnat faptul că ulterior, în 1931, la venirea la putere a guvernului prezidat de Nicolae Iorga (din care nu făcea parte), Goldiș, în spiritul aspirațiilor pe care le slujise, îi dorea acestuia să găsească cele mai bune mijloace pentru prosperarea țării (inclusiv pentru rezolvarea în condiții echitabile a situației naționalităților conlocuitoare)⁷⁷.

Se poate spune deci, că intelectualul ardelean aspira spre o țară într-adevăr a tuturor⁷⁸, exemplară ca organizare democratică. „Din vrednicia neamului nostru — arăta el în 1926, evocând actul unirii din decembrie 1918 — a răsărit România nouă, ca un scut desăvârșit al ființei noastre românești, ca un far de lumină și nădejde al dreptății și libertății înspre soare apune și răsărit”⁷⁹.

Să reținem și faptul (descifrabil, de altfel, ca manifestare implicată și în citatul reproduș mai sus) că — așa cum se întâmplaseră lucrurile și înainte de 1918 — Goldiș leagă strâns idealurile sociale de cele naționale. Vizînd în permanență o serie de transformări democratice, el fixează totodată ca țel fundamental spre mai bine al tuturor cetățenilor țării, înflorirea patriei lor. Iar pe de altă parte, după cum am văzut deja, e pe deplin conștient de realitatea că patria ideală va fi cea a deplinei solidarități a fiilor ei, prin democratizarea totală a vieții publice și înlăturarea exploatării omului de către om. În acest sens trebuie citată și o afirmație a lui Goldiș ca cea potrivit căreia patria este un singur popor, unit prin comunitatea de interese, de idei, afecțiuni, aduceri aminte și nădejdi spre mai bine, ca și îndemnul său la o împreună lucrare și luptă pentru binele țării, la o existență lipsită de egoism, fiecare trăind și fiind gata să moară pentru fericirea cetățenilor lui⁸⁰.

⁷⁷ *Aradi Közlöny*, VI, 1931, nr. 89 (21 aprilie), p. 2.

⁷⁸ *Dimineața*, XXII, 1926, nr. 7112 (15 septembrie), p. 3.

⁷⁹ *Deșteptarea Banatului*, I, 1926, nr. 29 (5 decembrie), p. 2.

⁸⁰ Vasile Goldiș, „Discursuri rostite în preajma unirii și la Asociațiunea culturală „Astra”, București, Cultura națională, 1928, p. 46. În acest sens Vasile Goldiș îi scria, la data de 30 octombrie 1933, lui Ioan Leric, din Dumbrăvița, județul Arad: „Să știi că totdeauna mă gîndesc cu drag și multă iubire la dumneata și la familia cinstită a dumitale și pînă la sfîrșitul vieții mele nu voi uita niciodată luptele ce le-am purtat împreună nu pentru binele nostru, ci pentru fericirea neamului nostru românesc. Noi am rămas tot săraci, dar bogăție mare sufletească ne-am adunat știind că am făcut totdeauna tot ce am putut să facem în vremile vechi luptînd cu neclintită credință împotriva dușmanilor de moarte ai românilor și acum în vremile din urmă pentru Țara Românească, cea dulce, pe care mila lui Dumnezeu ne-a învrednicit s-o vedem mare și tare și pe care am dori s-o vedem și mulțămită și fericită. Eu am mare nădejde că așa va fi (...) Odată și odată copiii și nepoții dumitale vor fi fericiți (...)” (Muzeul județean Arad, fond Muzeul orașului, nr. 1042; scrisoare inedită a lui Vasile Goldiș către Ioan Leric, țaran român din Dumbrăvița, maltratată de jandarmii austro-ungari în 1904).

În ce îl privește pe el însuși, Vasile Goldiș, a rămas preocupat de problemele obștești pe linia convingerilor sale democratice pînă la sfîrșitul vieții sale. Astfel nu cu mult timp înainte de a muri, în vara anului 1933 — deci încă în perioada violentei crize economice însoțite de puternice lupte ale proletariatului și în general ale maselor populare — el declară redactorului unui ziar că organizarea internă trebuie schimbată grabnic, esențial, că se cere îmbunătățite puterea economică, traiul păturilor populare⁸¹.

Am privi foarte simplist lucrurile, însă, dacă am considera că pe parcurs, însuflețirea și dăruirea față de problemele social-politice care i-au caracterizat pe Goldiș n-au cunoscut și momente de criză. Astfel, în 1931, bolnav fiind, el se destăinuia cuiva: „Îți mărturisesc că sînt foarte sceptic în descifrarea viitorului. Asistăm zilnic la un faliment dureros și aproape ireconciliabil, la un divorț tragic, între mase și pătura intelectuală (citește mai mult: politicieni, n.n.). Și mă întreb deseori cine e de vină: poporul sau conducătorii lui?” Și Goldiș își răspundea singur, imediat, la întrebare pe același ton pesimist: „Eu cred că pătura conducătoare, care n-a ajuns să se ridice la înțelegerea vremurilor”, reprezentanții acesteia continuînd „să rămîie preocupați de stabilirea ierarhiei”⁸².

Trebuie remarcat însă că entuziastul patriot democrat a reușit să treacă peste asemenea momente de descurajare și să le depășească. Și că — totodată — nici chiar clipele de oboseală și deprimarea nu au ținut înaintea și în timpul Marii Adunări de la Alba-Iulia. Încă în articolul său *Antisemitismul*, redactat în 1917 și despre care am mai sus) numai pe calea criticării unor stări de lucruri condamnabile.

*

Nu putem vorbi de ideile ce l-au caracterizat pe Vasile Goldiș după 1918 fără a ne referi și la problema naționalităților conlocuitoare. Știm de acum prea bine care au fost pozițiile lui în problematica națională înainte și în timpul Marii adunări de la Alba-Iulia. Încă în articolul său *Antisemitismul*, redactat în 1917 și despre care am mai avut ocazia să vorbim, Goldiș medită asupra lumii postbelice, o vedea eliberată de asuprirea unei națiuni de către alta⁸³. Mai tîrziu, în septembrie 1918, în studiul său publicat în limba maghiară „*Alkotmány reform Ausztriában*”⁸⁴ (*Reforma constituțională în Austria*), el

⁸¹ *Adevărul*, XXXXVII, 1933, nr. 15161 (10 iunie), p. 6.

⁸² V. Munteanu, *Interview cu d. Vasile Goldiș*, în „*Adevărul*”, XXXXIV, 1931, nr. 14665 (22 octombrie), p. 6.

⁸³ Biblioteca Municipiului Arad, *Acte și scrisori privind pe Vasile Goldiș*, vol. cit, dos. cit., fila 221—229 („Acel care urăște pe alt om (...) nu este demn de numele de om”), fila 229.

⁸⁴ Vasile Goldiș, *Alkotmány reform Ausztriában*, în *Aradi Hírlap*, II, 1918, nr. 256 (29 septembrie), p. 1—2.

combătea cultivarea de către capitalismul monopolist a asupririi naționale în vederea realizării propriilor interese economice și politice („Din această subjugare natural, nu trage foloase acel popor, ci aceea clasă, care domină”). Goldiș atrăgea atenția asupra caracterului diversionist și dăunător pentru mase a unei asemenea politici („s-a adevărit că clasa dominantă folosește puterea materială câștigată din exploatarea altor popoare pentru a putea întări dominația și asuprirea propriului său popor”, deci „dominația unui popor peste alt popor este izvorul propriei servituți”) și îndemna chiar ca popoarele „asupritoare” (am arătat mai sus accepțiunea ce trebuie dată acestui termen) să treacă la „răsturnarea de la puterea politică” a conducătorilor clasei ce le asuprește în fond și pe ele însele.

Apoi cum bine știm, în cuvîntarea sa de la 1 Decembrie 1918, precum și în proiectul de rezoluție a Adunării Naționale, Goldiș cerea ca să fie asigurate naționalităților conlocuitoare din România, după unire, aceleași drepturi integrale pe care le va avea și poporul român⁸⁵. În discursul rostit la 14 decembrie 1918 cu prilejul predării actului unirii la București, îmbinînd obiectivele general democratice cu cele privind problema națională el arată: „Această unire a românilor pe de o parte va trebui gradat să înfăptuiască egalitatea condițiilor de viață pentru toți indivizii, care o alcătuiesc, pe de altă parte ea va trebui să se întemeieze pe principiul libertății și egalei îndreptățiri a neamurilor”⁸⁶.

Spre cîntea sa, ulterior, Vasile Goldiș n-a părăsit aceste poziții, ci a rămas pe ele, ducînd o luptă susținută pentru apărarea și afirmarea lor. Probabil că, în bună măsură, experiența pe care a acumulat-o în timpul luptelor parlamentare de dinainte de 1918, a fost cea care i-a imprimat pentru totdeauna în cuget adevărul — exprimat limpede de către clasicii marxismului — că nu poate fi liber un popor care asuprește alte popoare.

Ca atare, în 1918, cerînd reprezentarea proporțională în adunarea constituantă, a tuturor păturilor și categoriilor sociale, el nu uită să arate necesitatea luării în considerare din acest punct de vedere și a naționalităților conlocuitoare⁸⁷. Poziția sa în problema respectivă și-o va expune Goldiș și în cadrul lucrărilor Consiliului Dirigent, atunci cînd acesta, în august 1919, va lua în dezbateri și va vota noua lege electorală⁸⁸.

⁸⁵ *Marca Unire dela 1 decembrie 1918*, București, 1943, p. 95—109. L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971, p. 118.

⁸⁶ Vasile Goldiș, *Societatea Națiunilor și Adunarea Națională de la Alba-Iulia*, în *Hotarul*, I, 1933, nr. 7, 1933, nr. 7, p. 2.

⁸⁷ *Patria*, I, 1919, nr. 136 (5 august), p. 3.

⁸⁸ *Ibidem*.

Într-o declarație acordată în octombrie același an ziarului „Aradi Hirlap”⁸⁹ omul politic ardelean preciza că populația maghiară de pe teritoriul României va avea dreptul de a-și alege fie deputați români, fie de o naționalitate cu ea, după cum va dori. Și cu același prilej, făcînd o profesiune de credință, mărturisea că în ce îl privește a apărut întotdeauna cererile juste și drepte ale naționalităților maghiare, ne-fiind șovinist, ci, din contră, un partizan al apropierii româno-maghiare. (Despre faptul că el a militat pentru drepturile naționalităților conlocuitoare — pe care le-a respectat — și pentru armonia dintre acestea și români, va vorbi Goldiș cu îndreptățire și într-un interviu din 1925⁹⁰, ca și în 1927⁹¹).

La 28 octombrie 1919 Vasile Goldiș va declara aceluiași ziar, de data aceasta însă, cu referire la toate naționalitățile conlocuitoare, că acestea se vor bucura de toate drepturile și libertățile democratice. Totodată Goldiș îi îndemna atît pe români cît și pe maghiari la buna înțelegere⁹².

Apelurile lui la colaborarea din partea populației maghiare și la participarea acesteia în opera de dezvoltare a țării, sînt destul de numeroase. Asemenea chemări frățești sînt adresate de către Goldiș, astfel, și la 2 octombrie 1919, într-o declarație afirmînd că românii și maghiarii trebuie să trăiască în pace, pe baza respectului reciproc și a intereselor comune⁹³. De asemenea și la 7 mai 1920, cînd, adresîndu-se populației maghiare, el îi cerea să respingă propaganda cercurilor naționaliste revizioniste din mijlocul ei, să privească în mod obiectiv necesitatea și legitimitatea actului unirii cu România și să le sprijine pe acele partide care îi vor asigura mai multe drepturi și libertăți în spiritul rezoluției de la Alba-Iulia⁹⁴. În felul acesta, e limpede, Goldiș pleda, totodată, în favoarea P.N.R., dar nu de pe o platformă meschină, egoistă.

Lupta lui Goldiș pentru asigurarea de drepturi egale, larg democratice naționalităților conlocuitoare va continua și ulterior (ca dealtfel și chemările lui adresate naționalităților conlocuitoare de a pune umărul, alături de poporul român, cu care conviețuiește de secole, astfel ca, prin efort colectiv, să i se smulgă naturii bogățiile, în vederea ridicării nivelului de trai și civilizație al tuturor, a înfloririi României⁹⁵).

⁸⁹ *Aradi Hirlap*, III, 1919, nr. 528 (2 octombrie), p. 1—2.

⁹⁰ *Erdélyi Hirlap*, VIII, 1925, nr. 1990 (9 ianuarie), p. 1—2.

⁹¹ *Ibidem*, XI, 1927, nr. 2727 (21 iulie), p. 7—8.

⁹² *Ibidem*, III, 1919, nr. 551 (29 octombrie); p. 1; Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialismului*, vol. 3, Editura politică, București, 1969, p. 700—701.

⁹³ *Aradi Hirlap*, III, 1913, nr. 528 (2 octombrie), p. 1—2.

⁹⁴ *Ibidem*, IV, 1920, nr. 685 (7 mai), p. 1.

⁹⁵ *Erdélyi Hirlap*, XII, 1928, nr. 2861 (1 ianuarie), p. 3.

Toate acestea în ciuda faptului că burghezo-moșierimea română, după cum bine se știe, n-a rezolvat nicicând această problemă, așa cum ea n-a fost rezolvată niciunde altundeva în condițiile orînduirii capitaliste.

În 1922 Vasile Goldiș cere, în repetate rînduri, respectarea intereselor și drepturilor acestor naționalități, arătînd că este în interesul național, să nu se creeze animozități, ci, din contră, populația din rîndul naționalităților conlocuitoare să fie atrasă total și integral pentru cauza propășirii statului român, încrederea ei urmînd a fi obținută prin luarea în considerare a intereselor sale juste și cinstite, a drepturilor legitimate de condiția de cetățeni ai României⁹⁶. La fel și în 1924 Goldiș pretinde din nou: „Dreptate și libertate dar și față de români și față de celelalte naționalități”⁹⁷. În acest sens, el se declară de acord cu fuzionarea Partidului național român cu Partidul național țărănesc a lui Mihalache numai în condițiile în care noul partid astfel creat va milita, pe lîngă alte revendicări democratice, pentru drepturile minorităților și se va strădui să asigure buna conviețuire a acestora cu poporul român⁹⁸.

De asemenea, la o adunare a P.N.R. ținută în noiembrie 1925 la Ineu (județul Arad) și la care au participat peste trei mii de oameni, el revendică iarăși ca „minoritățile să se bucure de aceleași drepturi ca și membrii națiunii dominante”⁹⁹.

Foarte interesante sînt opiniile exprimate de omul politic ardelean în februarie 1926, prin intermediul ziarului „Adevărul”¹⁰⁰. Astfel, Goldiș atrage atenția că, dacă nu li se vor respecta drepturile conform hotărîrii luate la 1 Decembrie 1918 la Alba-Iulia, naționalitățile conlocuitoare „nu vor putea să aibă nici o înțelegere luminoasă a situației lor în statul român și nici siguranța drepturilor la care pot aspira”¹⁰¹. Pe de altă parte adresîndu-se acestor naționalități, Vasile Goldiș le îndemna să nu se încreadă în acele partide „naționale” reacționare, care nu le reprezintă de fapt interesele. Din contră — arată cel în cauză — acestea se unesc cu organizații politice românești reacționare, ca să-și apere interesele comune de clasă. În această situație, Goldiș opina, în mod just, că masele populare aparținînd naționalităților conlocuitoare trebuie să-și afle „altă orientare în politica țării” și anume, apropierea de forțele și partidele democratice.

În cursul anului 1926 Vasile Goldiș va mai face și alte declarații în sprijinul doleanțelor juste ale naționalităților conlocuitoare (totodată cerînd atașamentul acestora față de statul român), accentuînd de fiecare dată faptul că în ceea ce îl privește el se situează cu con-

⁹⁶ *Aradi Hirlap*, VI, 1922, nr. 1275 (27 iunie), p. 1—2; nr. 1334 (12 septembrie), p. 1.

⁹⁷ *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6332 (29 iunie), p. 3.

⁹⁸ *Erdélyi Hirlap*, VIII, 1924, nr. 1828 (14 iunie), p. 1—2.

⁹⁹ *Adevărul*, XXXVIII, 1925, nr. 12867 (24 noiembrie), p. 2.

¹⁰⁰ *Ibidem*, XXXIX, 1926, nr. 12933 (12 februarie), p. 2.

¹⁰¹ *Ibidem*.

secvență pe platforma hotărârilor luate la Alba-Iulia. (Aceeși poziție o reflectă¹⁰² și rezoluția adoptată la 2 mai 1926 la Sibiu de către partizanii lui Goldiș întruniți în acel congres, despre care am mai vorbit, menit a da naștere unui nou Partid național, ca și discursul rostit cu acel prilej de cel la care ne referim¹⁰³). În spiritul acestor hotărâri Goldiș considera că „minoritățile” au dreptul de a vorbi, scrie, a se cultiva în limba lor, de a dispune în mod liber de cultul pe care-l doresc, deziderate pentru respectarea cărora neobositul democrat se obligă a lupta fără încetare¹⁰⁴.

Intrînd, în același an, în guvernul Averescu, intelectualul ardelean își exprima speranța că va fi lichidat șovinismul și antisemitismul¹⁰⁵. Nu vrem să asuprim pe nimeni — declara el — ci să trăim în pace cu minoritățile. „Vrem ca să fie înscris în istorie că a fost o națiune care nu a vrut să asuprească un alt popor și această națiune este națiunea română”¹⁰⁶.

În cursul anului 1926 — convins că rezolvarea acestei chestiuni „nu mai poate întîrzia”¹⁰⁷, intenționa chiar să elaboreze un program care să rezolve integral și maximal — în concepția lui — problema naționalităților conlocuitoare¹⁰⁸, pe care o privea, cu îndreptățire, ca problemă de stat¹⁰⁹. În acest scop el și-a propus să se sfătuiască cu toate partidele, și desigur cu reprezentanții naționalităților respective¹¹⁰.

Declarații în sprijinul drepturilor celorlalte naționalități va face omul politic ardelean și în anul 1929¹¹¹. De asemenea în 1930, cu ocazia împlinirii a 75 de ani de către Barabaș Bela, președintele Partidului maghiar din Arad, Goldiș îi trimite acestuia o scrisoare prin care-l felicită și — chemîndu-l să desfășoare și pe mai departe activitate în slujba patriei comune, România — își exprimă încă o dată sentimentele de stimă și respect pentru naționalitatea maghiară, căreia îi recunoaște indiscutabilele virtuți¹¹². În 1931, la venirea la putere a guvernului Iorga, fruntașul politic ardelean îi recomanda acestuia, prin intermediul presei, găsirea celor mai eficace metode pentru antrenarea minorităților în munca de edificare a țării¹¹³.

¹⁰² *Adevărul*, XXXIX, 1926, nr. 12999 (4 mai), p. 4.

¹⁰³ *Cuvîntul poporului*, VIII, 1926, nr. 22 (8 mai), p. 1—2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, XXXIX, 1926, nr. 12933 (12 februarie), p. 2.
brie), p. 1—3; nr. 2513 (22 octombrie), p. 1—3.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 2380 (13 mai), p. 4.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr. 2384 (20 mai), p. 5.

¹⁰⁷ *Deșteptarea Banatului*, I, 1926, nr. 6 (27 iunie), p. 1.

¹⁰⁸ *Adevărul*, XXXIX, 1926, nr. 13040 (23 iunie), p. 3.

¹⁰⁹ *Deșteptarea Banatului*, I, 1926, nr. 6 (27 iunie), p. 1.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Aradi Közlöny*, XXXIV, 1929, nr. 290 (20 decembrie), p. 4.

¹¹² *Ibidem*, XXXV, 1930, nr. 282 (11 decembrie), p. 3.

¹¹³ *Ibidem*, VI, 1931, nr. 89 (21 aprilie), p. 2.

Trebuie, fără îndoială, să-i dăm dreptate lui Vasile Goldiș, atunci când declara unui ziarist maghiar că el susține drepturile „minorităților” (Goldiș se referea în cazul dat, în special la cel de a-și putea folosi limba maternă în oficiile publice și în consiliile municipale) nu numai cu vorba ci și cu fapta și că la fel va proceda și în viitor. Reamintind cu aceeași ocazie că pe poziții favorabile naționalităților conlocuitoare s-a situat și la 1 Decembrie 1918, la Alba-Iulia, politicianul ardelean arăta că, în asemenea condiții, adoptarea din parte-i a unei alte atitudini ar însemna negarea integrală a propriului trecut¹¹⁴.

Este important de relevat faptul că Vasile Goldiș nu a avut în vedere numai problemele naționalității maghiare. Fără îndoială că acestea au constituit în preocupările sale un loc de seamă, dat fiind faptul că era vorba de minoritatea națională cea mai numeroasă și în rindul căreia propaganda naționalistă reacționară-revizionistă acționa cu o intensitate de loc neglijabilă.

În intenția lui Vasile Goldiș au stat și celelalte naționalități conlocuitoare. Cea germană, de pildă, la care se referea el și în discursul său ca președinte al „Astrei”, ținut în 1928 (lectura a aparținut însă vicepreședintelui societății, Gh. Preda, Goldiș fiind bolnav), ca și în fața participanților la Congresul al X-lea internațional al profesorilor secundari din București, care se aflau în vizită la Sibiu. În acest discurs se vorbea despre viața și munca comună a românilor și germanilor, care, se arăta cu satisfacție, „își împletesc rosturile vieții spre a-și găsi bunăstarea și mulțumirea”¹¹⁵.

Desprindem de aici încă un element de mare importanță: acela prin care Vasile Goldiș constata și evidenția faptul că dincolo de manevrele naționaliste ale reprezentanților claselor exploatoare (fie ei români, maghiari, sași etc.) masele populare trăiau în general înfrățite, în bune raporturi de colaborare.

Românii sînt în majoritate — va afirma el, astfel, în acest sens și într-un discurs din 1922 — dar ei respectă celelalte naționalități, dorințele lor ca și principiile de egalitate și libertate. Cu un an înainte, deci în 1921, Goldiș își exprima într-un articol convingerea că poporul român, de-acum liber în întregime, va ști prețui dreptatea și libertatea și niciodată nu va îmbrățișa ideea asupririi altor popoare, nu va înrobi pe cineva¹¹⁶. Și cu aceeași ocazie, el preciza — lucru foarte important — că trebuie să se facă o categorică deosebire între greșelile în problema națională pe care le săvîrșesc guvernările și — în general — toți cei care se opun progresului și „bunele intenții ale românilor”¹¹⁷, (adică ale maselor populare românești).

¹¹⁴ *Erdélyi Hírlap*, XI, 1927, nr. 2824 (16 noiembrie) p. 2.

¹¹⁵ *Transilvania*, 59, 1928, nr. 7—8, p. 689.

¹¹⁶ Vasile Goldiș, *Karácsony és politika* în *Aradi Hírlap*, V., 1921, nr. 1135 (25 decembrie), p. 1.

¹¹⁷ *Aradi Hírlap*, VI, 1922, nr. 1275 (27 iunie), p. 1—2.

În spiritul acestei atitudini a poporului, de egalitate și frățietate, și sub influența ei se constituieră, de fapt, putem afirma, și modul în care privea Goldiș însuși problematica respectivă, obiectivele de luptă în această direcție pe care și le fixase înflăcăratul patriot.

Activitatea lui Goldiș, după 1918, pe linia stringerii legăturilor de prietenie și stimă reciprocă între poporul român și naționalitățile conlocuitoare precum și în sensul acordării de drepturi și libertăți democratice, egale acestora din urmă și-au găsit aprecieri binemeritate în epocă. Unul dintre cei ce au evidențiat, astfel, meritele luptătorului democrat în această direcție a fost ziaristul și publicistul ardelean Ion Clopoțel¹¹⁸.

Ca și în perioada precedentă orientările pe care le putem numi ale lui Vasile Goldiș s-au îmbinat în permanență cu un fierbinte patriotism. Atrăgând mereu atenția asupra angajamentelor solemne în privința naționalităților conlocuitoare luate la Alba-Iulia și asupra necesității ca ele să fie respectate în întregime, Vasile Goldiș nu uita niciodată să sublinieze că „țara noastră este un stat național unitar” și aceasta, arăta el, nu din dorințe arbitrare, ci pentru că din cele 17 milioane de locuitori doar trei milioane de locuitori nu erau de naționalitate română¹¹⁹.

De asemenea, în 1927, Goldiș se va ridica împotriva unor deputați maghiari care, în temeiul dreptului de a folosi limba maternă, propagau de fapt naționalismul și șovinismul, îndemnându-și conaționalii la boicotarea limbii române¹²⁰.

Atitudinea sa se exprimă însă și invers. De pildă, într-un discurs parlamentar, arătând că „statul român este un stat național deci prima grijă a lui este de a se îngriji de soarta românilor”, atrăgea imediat atenția că acest lucru să se facă fără șovinism, fără discriminări naționale. La baza guvernării țării, consideră Goldiș, trebuie să stea libertatea și dreptatea „și față de români și față de celelalte naționalități”, care trebuie să se simtă și ele bine în cadrul României. Pe „minoritari” — afirmă el cu același prilej — trebuie să-i protejăm, nu să-i persecutăm”. Și Goldiș lansa un sincer apel (lucrurile se petreceau în 1924): „să ne dezbrăcăm deci de atmosfera aceasta șovinistă care în timpul din urmă a apucat să arunce nori asupra sufletului nostru”¹²¹.

¹¹⁸ Aradi Közlöny, XLVI, 1931, nr. 290 (18 decembrie), p. 5; Cf. Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Editura „Facla”, Timișoara, 1973, p. 53.

¹¹⁹ *Universul*, XXXVII, 1919, nr. 234 (7 septembrie), p. 1.

¹²⁰ *Erdélyi Hírlap*, IX, 1927, nr. 2819 (10 noiembrie), p. 1.

¹²¹ *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6332 (29 iunie), p. 3; *Patria*, VI, 1924, nr. 136 (1 iulie), p. 1; nr. 192 (10 septembrie), p. 1; nr. 193 (11 septembrie), p. 1—2; nr. 194 (13 septembrie), p. 1; nr. 195 (14 septembrie), p. 1—2 (În discursul său, Goldiș critica proiectul de reformă a învățământului primar avansat de liberali în 1924, care a pus în practică, pe lângă alte daune, ar duce la jignirea populației de alte naționalități și la învrăjbire între acestea și români).

În condițiile de astăzi, când drepturile naționalităților conlocuitoare din țara noastră sînt cu adevărat și pe deplin respectate, ideile generoase în problema națională ale lui Vasile Goldiș reprezintă un patrimoniu de mare interes și valoare.

*

O bună parte din activitatea politicianului ardelean pe linia asigurării unor transformări democratice în viața țării s-a îndreptat — inclusiv în ceea ce privește drepturile naționalităților — spre problemele culturale.

Cum era și firesc, în primul rînd, după încheierea războiului, Goldiș s-a arătat preocupat de reconstruirea a ceea ce existase în perioada antebelică, pe acest plan, desigur, ținîndu-se cont de noile condiții create acum și în primul rînd în domeniul învățămîntului. Astfel, în calitate sa de șef al resortului cultelor și instrucțiunii publice în Consiliul Dirigent el adresează, deja la 30 decembrie 1918, o scrisoare oficială consistorului ortodox român din Arad, prin care cere să se ia măsuri urgente în vederea funcționării normale a școlilor inclusiv a celor sătești („Venindu-ne la cunoștință faptul regretabil, că în multe comune școlile nu funcționează fie că învățătorii au fost alungați fie că însăși (sic!) au părăsit posturile ocupînd alte slujbe, ne luăm voie a vă ruga cu toată străduința, să întrebuițați și în afara D-voastră oficială toate mijloacele pentru curmarea acestei stări anarhice” — se spune în respectiva adresă¹²²).

Încă din această perioadă Goldiș se arată preocupat și pe plan cultural, inclusiv de realizarea unor schimbări în spiritul ideilor care-l însuflețeau. El colaborează de pildă în 1919, la un proiect de sistematizare (îmbunătățire, n.n.) a salariilor învățătorilor, gîndindu-l totodată pe acesta doar ca pe un „început modest” și exprimîndu-și speranța că „în Constituantă se va succeda să asigurăm și mai efectiv starea învățătorilor”. Într-o altă scrisoare din 5 iulie 1919, adresată episcopului din Arad, Vasile Goldiș se angaja ca, dacă va ajunge ministru al cultelor și instrucțiunii publice în guvernul de la București, să majoreze salariile profesorilor și învățătorilor și să ia măsuri ca acestea să fie plătite cu regularitate¹²³.

Concentrarea interesului lui Goldiș în mare măsură asupra învățămîntului (dintre ele cele de ordin cultural) este pe deplin explicabilă, ținînd cont de formația sa inițială de dascăl. În acest domeniu prezența lui va fi activă și în anii ce au urmat. Astfel, după cum am mai arătat și în acest context, el va lua parte, în mod energic, la discutarea în Cameră, în 1924, a proiectului de reformă a învățămîntului

¹²² Arhiva Episcopiei ortodoxe din Arad, Adresa nr. 10/1918.

¹²³ *Ibidem*; Scrisoarea lui Vasile Goldiș, din 5 iulie 1919, către episcopul Aradului, Grupa I, dosar Prezidențial, act. nr. 236/1919.

primar, prezentat de către guvernarea liberală a lui Ion Brătianu și în legătură cu care Goldiș va rosti un memorabil discurs de orientare critică. Să amintim și aci câteva dintre ideile fundamentale cuprinse în această cuvîntare¹²⁴.

Goldiș considera legea supusă discuției ca nesatisfăcătoare pe măsura marelui importanțe a problemei pe care își propusese s-o soluționeze. Aducînd soluții lipsite de realism și eficacitate legea nu corespunde intereselor poporului și în primul rînd — subliniază Goldiș — celor ale țărănimii (de unde și posibilitatea ca să provoace la revoltă). În discursul său fruntașul politic democrat arăta că nu e suficient să se prevadă „cu alita strășnicie” obligativitatea învățămîntului primar, ci „e nevoie ca obligativitatea să poată fi aplicabilă, de posibilitatea săteanului de a-și trimite copii la școală”¹²⁵. Ceea ce înseamnă a avea unde să-i trimită (deci local de școală, existența învățătorilor calificați) și cu ce să-i trimită (rechizite școlare, cărți, haine, încălțăminte etc.).

Aprobind apoi ideea gratuității învățămîntului primar: „Învățămîntul pentru popor trebuie să fie gratuit, pentru că instrucțiunea poporului este un interes de stat, este interesul nostru al tuturor, este interesul cu deosebire al neamului nostru românesc, ca poporul de la țară, masele largi populare, acest izvor nesecat al tuturor energiilor naționale, în sfîrșit să ajungă odată la lumină”¹²⁶, Goldiș constată imediat în continuare că de fapt, prin proiectul în cauză „învățămîntul nu-i gratis”, căci toate cărțile, rechizitele etc. costă scump, o adevărată avere pentru omul sărac. Or, „gratuit — arată el — este învățămîntul atunci cînd părinții școlarilor nu trebuie să contribuie în mod direct, absolut cu nimic la spesele necesare instruirii copiilor lor”. Și Goldiș propune: „Să ne îngrijim ca toți copiii să aibă gratuit, la îndemînă toate cărțile, toate rechizitele”¹²⁷.

Democratul ardelean constată apoi cu indignare că instrucția copilului de țăran se oprește oricum, la școala primară, ceea ce nu e bine. Absolventul acestei prime trepte — opina el cu dreptate — trebuie să aibă acces spre cultură. Numai astfel se poate realiza acea continuitate necesară în educarea și instruirea cetățenilor, „numai astfel cu adevărat un popor poate spune că e un popor cultural”. Căci, „dacă absolventul nu mai poate pune mina pe carte uită totul și se poate considera ca analfabet”¹²⁸.

Vasile Goldiș, critică, de asemenea, obligativitatea la care urmau să fie supuși țăranii de a-și zidi singuri școala și de a o întreține, din

¹²⁴ *Patria*, VI, 1924, nr. 136 (1 iulie), p. 1; nr. 192 (10 septembrie), p. 1; nr. 193 (11 septembrie), p. 1—2; nr. 194 (13 septembrie), p. 1; nr. 195 (14 septembrie), p. 1—2; vezi și *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6332 (29 iunie), p. 3.

¹²⁵ *Adevărul*, XXXVII, 1924, nr. 12397 (30 iunie), p. 2.

¹²⁶ *Patria*, VI, 1924, nr. 193 (11 decembrie), p. 1.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹²⁸ *Ibidem*.

puținele lor venituri. Într-un stat democratic, cum ne pretindem — arăta el — nu este admis ca un guvern și ministrul învățămîntului să impună asemenea cheltuieli arbitrare, samavolnice, pe seama populației de la sate obligînd-o pe aceasta prin forța împrejurărilor să-și vîndă și ceea ce mai au (vite, păsări, cereale etc.). Se calcă în picioare, în acest fel — afirma în mod deschis Goldiș — cele mai elementare drepturi ale maselor. Și exclamă: pînă cînd țăranul va fi batjocorit?

Nu locuitorii — consideră el — ci „statul e dator să întrețină școala, căci ea nu e de folos numai cetățenilor ci statului în general”¹²⁹, iar contribuția prin impozite în acest scop trebuie să-i vizeze pe toți proporțional în funcție de venit și avere. „Este de mirat — s-a adresat Goldiș membrilor guvernului — că dumneavoastră, în fața acestei lumi noi, cutezați a ne prezenta un proiect de lege, care aruncă toată sarcina învățămîntului primar în circa săracilor și scutiți de aceste sarcini pe arhimilionari, pe cei îmbogățiți din munca altora, care își plimbă lenevia și nemernicia în automobilele lor noi și încăpătoare”¹³⁰. De asemenea este criticată intenția guvernului de a lăsa în seama comitetelor școlare — lipsite în realitate de fonduri — rezolvarea problemelor privitoare la ajutorarea copiilor săraci, sarcină ce, — consideră vorbitorul — revine tot statului¹³¹.

În continuare, Goldiș se referea în discursul său la viața de mișerie și privațiuni a învățătorilor, identică — arată el — cu a țăranului sărac, la tratamentul ce li se ecordă acestor veritabili apostoli ai neamului dedicați unei nobile cariere. Dascălul e prost plătit, trăiește în condiții nesatisfăcătoare, e lipsit de cele mai elementare necesități pentru trai (hrană, îmbrăcăminte, locuință etc.). Obligațiile sale, „se cuprind în pagini întregi, iar în ce privește drepturile sale, un rînd”. Proiectul noii legi de-a dreptul îl disprețuiește — consideră Goldiș. Pentru orice fleac e sever pedepsit, iar judecarea lui urmează să se facă cu ușile închise, ca în Evul Mediu, fără posibilitatea unui apărător. De asemenea e pus la discreția și batjocura a tot felul de organe care n-au nimic cu învățămîntul și obligat să facă propagandă partidului aflat la putere. Acest tratament — afirmă vorbitorul — e degradant, înjosește personalitatea umană, e „în contradicție cu dreptatea și mai vîrtos cu demnitatea corpului profesoral”, didactic. Și, pornind de aci, în discurs se propunea, introducerea, ca și în țările apusene dezvoltate, a autonomiei școlare¹³².

Critici vehemente conținea discursul la adresa prea puținei importanțe pe care o acorda Camera dezbaterii acestui proiect („biată lege batjocorită” — care arată ironic Goldiș — „prevede numai viito-

¹²⁹ *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6332 (29 iunie), p. 3.

¹³⁰ *Patria*, VI, 1924, nr. 194 (13 septembrie), p. 1.

¹³¹ *Ibidem*, nr. 193 (11 septembrie), p. 1.

¹³² *Dimineața*, XXI, 1924, nr. 6332 (29 iunie), p. 3; *Adevărul*, XXXVII, 1924, nr. 12397 (30 iunie), p. 2; *Patria*, VI, 1924, nr. 194 (13 septembrie), p. 1.

rul unui neam", discuțiile asupra lui fiind veșnic aminate, iar apoi acordându-li-se ca planificare în timp, un climat ingrat de grabă și superficialitate. Prin contrast Vasile Goldiș simțea nevoia să aducă, cu acel prilej, elogii pentru opera lor de organizare a învățămîntului primar, pentru dăruirea cu care au înțeles să se consacre acestei probleme lui Spiru Haret și Simion Mehedinți, foști la vremea lor miniștri ai instrucțiunilor publice.

Importanța discursului rostit de Vasile Goldiș în Camera deputaților, are o înaltă semnificație: spiritul său democratic, clarviziunea ce-l caracterizează, faptul că intuiește necesitățile țării și mai ales a țărănimii, corelate cu dezvoltarea societății contemporane în întreaga lume etc. Prin poziția adoptată în parlamentul țării față de acest proiect de reformă școlară, Vasile Goldiș se face exponentul mării mase a poporului, în special al țărănimii, el dovedind mai degrabă o atitudine de opoziție față de politica oficială decît de adeziune la această politică.

În perioada aceasta, cînd Partidul Comunist Român se afla în ilegalitate, cînd forțele progresiste în general nu aveau posibilitatea să desfășoare o activitate politică, atitudinea lui Vasile Goldiș demonstrează curajul și onestitatea în înaltul simț cetățenesc și patriotic, apropiindu-l pe autorul ei de militantismul revoluționar caracteristic proletariatului, clasei noastre muncitoare¹³³.

În paralel discursul aducea în discuție, după cum știm și alte probleme de ordin cultural. De pildă, construirea din banii statului, de biblioteci satești. De asemenea înființarea, în mediul rural, de cămine și societăți culturale, care să aibă la bază tradițiile și preocupările locale mai vechi ale locuitorilor de aici. Cu alte cuvinte, Goldiș cerea ca fiecare sat să dispună de toate mijloacele necesare ridicării spirituale a locuitorilor săi, aici incluzîndu-se creșterea gradului de cultură și civilizație, precum și nivelului lor politic tot mai combativ.

Preocupările de ordin cultural din afara celor legate în mod direct de învățămînt sînt prezente la Goldiș și în alte ocazii. El sesizează de pildă, necesitatea unui program național de culturalizare a maselor¹³⁴, care să aibă drept țeluri educația în spirit patriotic și scoaterea poporului din incultură. De asemenea într-un articol publicat în 1925, în „Societatea de mîine” revine asupra necesității înființării de biblioteci în mediul rural — acțiune gîndită de către Goldiș la pro-

¹³³ Încă din perioada studenției, Goldiș a îmbrățișat cauza celor asupriți și exploatați. Acest interes a fost la el constant pînă la sfîrșitul vieții („M-a durut inima, văzîndu-i pe săracii hamali care din zori pînă-n seară cară la saci și nu primesc nici măcar atîta ca să se sature. Doamne, ce egoistă e lumea și ce imperfectă este”). Vasile Goldiș, *Jegyzetek*, 1880 (VII osztály), însemnarea din 1886, p. 99).

¹³⁴ Vezi pentru comparație *Programul Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1975, p. 45—90.

porțiile unei largi campanii; și în general asupra importanței care trebuie acordată în plan cultural satului românesc¹³⁵.

Sînt obiective pentru realizarea cărora, mai ales în calitatea sa de președinte al „Astrei”, Vasile Goldiș a activat în mod foarte susținut — în ciuda greutăților și adversităților întîmpinate — și nu fără rezultate demne de a fi consemnate. Dar despre aceasta am vorbit destul de pe larg într-un articol precedent și nu credem că e necesar să repetăm cele spuse acolo. Ceea ce vrem totuși să mai subliniem încă o dată aici e că Vasile Goldiș concepea activitatea asociației pe care a condus-o ani la rînd nu numai pe planul emancipării culturale a poporului, dar și pe cel al emancipării sociale, deci — cum el însuși spunea — a eliberării „în aceeași măsură a omului de sub exploatarea prin semenii săi”¹³⁶. De fapt, o permanentă orientare spre obiective și țeluri social-politice a caracterizat și fertilizat în întregime ideile și acțiunile în plan cultural ale lui Vasile Goldiș¹³⁷.

AUS DEM WIRKEN VON VASILE GOLDIȘ UM DIE FESTIGUNG UND DIE ENTWICKLUNG RUMÄNIENS (1918—1934)

Zusammenfassung

Vasile Goldiș (1862—1934) ist einer der hervorragenden Führer der Generation von 1918, welche für die am 1. Dezember 1918 geschehene Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien eingetreten ist.

Der Verfasser hebt die Bemühungen Goldiș' nach 1918 um die Festigung und Entwicklung Rumäniens hervor. Goldiș war für die Verteidigung der Staatsunabhängigkeit und der Integrität des Landes, für die soziale und nationale Emanzipation des rumänischen Volkes, für Frieden und Zusammenarbeit mit den Nachbarländern und mit allen Staaten der Welt — aufgrund der Respektierung der nationalen Unabhängigkeit und Souveranität und des gegenseitigen Vorteils — bestrebt.

¹³⁵ Vasile Goldiș, *Asociațiunea*, în *Societatea de mîine*, II, 1925, nr. 34—35 (23 și 30 august), p. 592.

¹³⁶ *Transilvania*, 59, 1928, nr. 7—8, p. 690.

¹³⁷ În acest sens a se vedea lucrarea Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare* (Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Mircea Popa și Gheorghe Șora. Cuvînt înainte de acad. prof. Ștefan Pascu), Editura „Facla”, Timișoara, 1976.

DEZVOLTAREA JUDEȚULUI BIHOR ÎNTRE CONGRESELE AL IX-LEA ȘI AL XI-LEA ALE P.C.R.

**de
OCTAVIAN NAZADT**

Istoria milenară a poporului român reprezintă un impresionant tablou al unui popor în permanentă luptă pentru independență și suveranitate, pentru dezvoltare și progres social. În acest tablou istoria contemporană ocupă un loc restrîns — în timp — dar de o concentrare nemaîntîlnită, cuprinzînd zorile socialismului iar după nici treizeci de ani înfățișîndu-ne o nouă istorie, istoria socialismului. Victorioasa insurecție națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944, proclamarea Republicii au deschis noi perspective maseilor de oameni ai muncii, le-a descătusat energiile și le-a orientat spre înfăptuirea unor idealuri pentru care au luptat și s-au jertfit cei mai buni fii ai neamului.

După cucerirea întregii puteri de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare, Partidul Comunist Român, călăuzîndu-se după învățătura marxist-leninistă, pornind de la realitățile țării noastre și sprijinindu-se pe forțele poporului român, a pus în centrul politicii sale industrializarea țării ca bază a progresului economiei și culturii, ridicării nivelului de viață al poporului, dezvoltării multilaterale a societății, asigurării independenței și suveranității naționale¹.

Succesele obținute au însemnat pentru toți locuitorii județului Bihor saltul la dezvoltarea planificată, organizarea și conducerea științifică a producției și a muncii, înaltă calitate și eficiență, a însemnat alăturarea județului Bihor în rîndul județelor dezvoltate ale țării, cu un profil și contribuție importantă în economia națională, cu minunate perspective ce-i deschide noul cincinal 1976—1980.

Formarea și perfecționarea relațiilor de producție de tip nou în agricultură, socialiste, a zdruncinat din temelie vechile relații de inechitate și exploatare. Eliberată prin luptă de sub jugul moșierimii

¹ *Programul Partidului Comunist Român de tăurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, E. P., București, 1975, p. 57.

și a grofilor, țărănimea, sprijinită îndeaproape de clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist Român, a putut să obțină recolte tot mai bogate, în condițiile unei agrotehnici moderne.

Politica partidului în domeniul științei, artei și culturii a determinat o profundă revoluție în conștiința maselor. Toate aceste domenii au devenit în zilele noastre un bun al întregului popor, în folosul întregului popor. Pe această bază a apărut și s-a dezvoltat o nouă conștiință socialistă a maselor.

Dezvoltarea economică, socială, culturală a însemnat în mod implicii, ridicarea continuă a nivelului de trai material și spiritual al maselor.

În această uriașă activitate constructivă, desfășurată de toți oamenii muncii din județul Bihor, într-o frățească unitate, clasa muncitoare și-a afirmat cu putere rolul ei conducător în societate, iar aliata sa de nădejde, țărănimea, devenită o clasă nouă, omogenă, a pus în evidență marele său potențial revoluționar. În deplin consens cu clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă, intelectualitatea a adus și își aduce o contribuție valoroasă la făurirea noii societăți.

Este meritul incontestabil al Partidului Comunist Român că a reușit să declanșeze asemenea forțe, să le canalizeze într-un torent unic, către un viitor de mult visat, că a reușit să devină forța de coeziune a unității poporului român cu naționalitățile conlocuitoare, formînd marea familie a constructorilor socialismului, că a asigurat continua dezvoltare și perfecționare a democrației stimulînd afirmarea plenară a energiilor creatoare ale oamenilor muncii, intensificarea participării tuturor categoriilor de cetățeni la elaborarea și înfăptuirea întregii sale politici.

I. Dezvoltarea economiei între 1966—1975

Ca urmare a aplicării consecvente a politicii economice și sociale a partidului și statului nostru de repartizare echilibrată a forțelor de producție pe teritoriul țării, dezvoltarea armonioasă în ritm susținut a industriei în toate zonele, spre o deplină valorificare a resurselor naturale și de forță de muncă, spre înscrierea localităților și județelor în noul puls constructiv, economia județului Bihor a cunoscut în perioada ultimelor două cincinale o dezvoltare nemaîntilnită în istoria sa. De la o economie slab dezvoltată din anii de înainte de război, reprezentată doar de câteva mici ateliere, fabrici, cu tehnici rudimentare cu producții scăzute cum erau firmele „Turnătoria Ivan”, „Uzina Phoebus”, Întreprinderea metalurgică „Halász”, „Carmen”, Întreprinderile chimice „Zankl”, „Esta-Sun”, sau „Vesta” și „Bihortext”, câteva guri de exploatare a cărbunelui — configurația economică a

județului Bihor înseamnă azi peste 80 de întreprinderi republicane, locale și ale cooperației meșteșugărești, înseamnă un detașament muncitoresc înaintat, orașe noi. De la produse rudimentare, fără înglobarea tehnicii, sobe de gătit, și potcoave, la mașini universale, strunguri de comandă automată, de la cămăși și șepci de țirg la tricotate și confecții așteptate și purtate în zeci de țări din Europa, Asia, Africa, de la aspirină la substanțe organo-fosforice și medicamente, de la cărămidă și scindura gaterului la ciment, beton autoclavizat și mobilă de stil, de la broaște de uși și ciocane la subansamble pentru autoturisme și pentru locomotive etc. Mai pe scurt, de la foarte puțin la producerea și desfacerea unei game foarte variate de produse industriale expediate în zeci și zeci de țări de pe toate continentele.

A. — Politica de investiții

La baza acestei dezvoltări a stat politica Partidului Comunist Român de industrializare a țării în ritm susținut, folosind tehnica modernă și dezvoltând cu precădere industria grea, în special industria constructoare de mașini. În acest scop județul Bihor a beneficiat de o creștere considerabilă a fondurilor de investiții.

În cifre absolute și în procente, volumul investițiilor pe ramuri ale economiei realizate în județul Bihor se prezintă astfel:²

— mii lei —

Nr. crt.	R a m u r i	1966—1970		1971—1974	
		Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
1. Industrie		4 349 075	43,52	4 365 000	55,00
2. Construcții		90 278	0,92	223 000	2,80
3. Agricultură		1 810 275	23,54	1 453 000	18,30
4. Silvicultură		59 741	0,77	60 000	0,75
5. Transporturi		361 967	4,70	554 000	6,98
6. Telecomunicații		46 635	0,60	65 000	0,81
7. Circulația de mărfuri		197 249	2,56	289 000	3,64
8. Gospodărirea comunală, de locuințe și alte prestări de serv. neproductive		558 907	7,26	699 000	8,80

² Datele sînt extrase din *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*, 1971, p. 494—495 (referitor la anii 1966, 1967, 1968, 1969, 1970) și *Pașaport economic al Județului Bihor* [Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Investiții”].

Nr. crt.	R a m u r i	1966—1970		1971—1974	
		Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
9. Învățămînt, cultură, artă		110 084	1,43	117 000	1,47
10. Știință și deservire științifică		4 238	0,05	4 000	0,05
11. Ocrotirea sănătății și asistență socială		172 526	2,24	98 000	1,23
12. Administrație		24 218	0,31	6 000	0,07
13. Alte ramuri ale economiei		3 139	0,04	3 000	0,03
TOTAL JUDEȚ		7 689 432	100	7 936 000	100

După preliminarile din 1 octombrie 1975, volumul total al investițiilor pe cincinalul 1971—1975 vor depăși suma de 8 484,3 milioane lei³.

Considerăm demn de reținut faptul că numai în ultimii cinci ani investițiile realizate în județul Bihor, de peste 8 484,3 milioane lei, au depășit cu peste 750 milioane lei totalul investițiilor realizate în cincinalul 1966—1970, în timp ce în anii 1948—1965 județul Bihor a beneficiat de o investiție de 10 miliarde lei, din care 5 miliarde lei pentru industrie și 3,8 miliarde pentru agricultură, arătînd preocuparea permanentă a partidului și statului nostru pentru dezvoltarea armonioasă a tuturor județelor țării, pentru o eficientă folosire a forței de muncă existente, a rezervelor materiale de care dispunem.

De asemenea, considerăm rațional și vizînd asigurarea unei dezvoltări continue într-un ritm rapid, cu efecte direct pozitive asupra nivelului de trai, modul de repartizare a fondului general de investiții. Astfel, industria — ca ramură conducătoare — a utilizat partea principală (circa 50%) din fondul de investiții. În cadrul celorlalte ramuri ale economiei s-a acordat înțietate agriculturii, care a beneficiat de importante investiții. Luată în ansamblu, producția materială a primit pentru dezvoltare 75% din fondurile centralizate ale statului, restul fiind folosite în ramurile sferei neproductive.

Investițiile realizate în acești zece ani s-au concretizat în modernizarea capacităților existente și construirea de noi capacități la peste 80 obiective economice. De fapt, nu există unitate economică a județului care să nu fi beneficiat, corespunzător nevoilor și posibilităților

³ Informare privind realizarea planului cincinal 1971—1975 (Direcția Județeană de Statistică Bihor).

de realizare, de fonduri de investiții. Ca urmare a acestor preocupări ale statului au apărut noi obiective industriale, agrozootehnice, noi construcții de locuințe, școli, spitale, policlinici, așezăminte culturale, noi construcții și modernizări de șosele, străzi, trotuare, alimentări cu apă și canalizare, noi obiective turistice, noi orașe și centre muncitorești. În locul lui „Carmen” — Fabrica de Încălțăminte „Solidaritatea” reprezintă o marcă de prestigiu în domeniul încălțăminte; în locul halelor „Phoebus” — Uzinele metalurgice „Înfrățirea” de azi se află la dimensiuni de prim rang în construcțiile de mașini unelte.

Pe harta județului au apărut noi zone și centre industriale: Aleșd și împrejurările sale constituie azi o citadelă a cimentului, orașul dr. Petru Groza a devenit un puternic centru industrial de prelucrare a metalului și a lemnului, zona Suplacului cu Schela de extracție și Rafinăria „Crișana” a devenit un pilon al extracției și prelucrării țițeiului. Toate aceste obiective și multe altele din Municipiul Oradea — ca „Uzina de Alumină”, „C.P.L.-ALFA”, I.A.M.T., Fabrica de Confecții Oradea și Marghita, de textile Salonta, platforma industrială ce se conturează la Vașcău, obiectivele realizate în sectorul social-cultural — au schimbat radical înfățișarea de ieri a județului, într-un județ în care pulsează industria, pulsează o viață muncitorească.

B. — Factori sociali ai dezvoltării

Județul Bihor, unul dintre județele țării cu o industrie dezvoltată, a cunoscut în acești ani profunde mutații din punct de vedere al populației. În primul rând s-a înregistrat o creștere numerică, de peste 17,5% față de populația județului dinainte de război. În al doilea rând, ca o consecință firească a fenomenului de migrare a populației din mediul rural spre centrele urbane, tot mai industrializate, și a apariției unor noi centre urbane polarizatoare, populația urbană a județului a crescut față de anul 1930 cu peste 118%, ceea ce înseamnă practic mai mult decât dublarea populației urbane, cu consecințe pozitive din punct de vedere al optimizării folosirii resurselor umane existente⁴. În prezent din totalul de 625 970 cetățeni 36,06% locuiesc în mediu urban și 63,94% în mediu rural.

În condițiile județului nostru, populația urbană în împrejurările ce au avut loc, a crescut în 1973 cu peste 121 mii persoane, față de 1930 și cu peste 120 mii persoane față de 1948.

Din totalul populației 59,5% (369 343 locuitori) îl formează populația ocupată, din care salariații dețin o pondere de peste 55% (147 800 locuitori).

⁴ Nicolae David, *Efectele relațiilor dintre migrațiile interne urbanizare și creșterea forței de muncă în județul Bihor, în Trei decenii de afirmare a județului Bihor pe coordonatele socialismului*, Culegere editată de Secția de Propagandă a Comitetului județean Bihor al P.C.R., Oradea, 1974, p. 172.

Populația județului pe sexe și medii⁵

		Medii întrunite	Mediul urban	Mediul rural
1966	TOTAL	586 460	251 443	335 017
15 martie	%	100	42,87	57,13
	Masculin	288 808	124 614	164 194
	Feminin	298 652	126 829	170 823
1970	TOTAL	604 605	191 640	408 185
1 iulie	%	100	31,69	68,31
	Masculin	298 232	96 097	202 097
	Feminin	308 836	99 128	207 246
1974	TOTAL	625 970	219 505	406 465
1 iulie	%	100	36,06	63,94
	Masculin	309 147	107 850	201 297
	Feminin	316 823	111 655	205 168

Modificările cantitative au fost însoțite și de modificări calitative în structura populației județului. Ca urmare a industrializării asistăm la o tot mai accentuată profesionalizare, calificare, creșterea nivelului general de cultură a noi contingente din forța de muncă care a migrat. Numărul lucrătorilor a crescut numai în ultimii cinci ani cu aproape 20%, în timp ce numărul cadrelor calificate cu 18,6% ceea ce înseamnă că aproape integral creșterea numărului lucrătorilor a însemnat tot atâtea cadre calificate pentru industria județului Bihor. Trebuie menționat că în același timp cu creșterea numărului cadrelor pe bază de absolvire a unor școli profesionale, tehnice, a unor institute de învățământ superior, a căpătat o largă răspândire ucenicia la locul de muncă, însușirea din mers a tehnicii și a noilor profesii. Fabrica, uzina, șantierul au devenit școli de pregătire profesională sau de reciclare.

⁵ *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*, 1968, p. 68, (pentru anul 1966 și 1970) și *Pașaport economic al județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Populație” (pentru anul 1974).

— Dorim să menționăm faptul că totalul populației din mediul urban din județul Bihor, în anul 1966, cuprinde, conform recensământului din 15 martie 1966, un număr mare de muncitori care lucrau la Întreprinderi Miniere, precum și populația unui număr de comune mari care erau asimilate ca urbane iar populația comunelor înainte asimilate ca orașe era recenzată ca populație din mediul rural; ca suburbane fiind recenzate comunele Sinmartin, Sîntandrei și Aștileu. Acest lucru explică scăderea populației urbane din 1970 față de 1966 cu aproape 10%.

Un rol important în această activitate, desfășurată în fiecare întreprindere, l-au avut sindicatele, organizațiile de tineret, cabinetele tehnice, cadrele tehnice de bază ale întreprinderilor care au desfășurat o largă și susținută muncă pentru ridicarea calificării masei de muncitori, pentru pregătirea de noi cadre, răspîndirea cuceririlor tehnice înaintate, a experienței și inițiativelor în producție. Acest lucru a avut consecințe asupra schimbării în structura socio-profesională a populației. În perioada 1966—1973 ponderea muncitorilor în totalul populației active a crescut cu 16,6% în timp ce a țăranilor cooperatori a scăzut cu 7,1%. Evoluția structurii socio-profesionale a populației pe teritoriul județului Bihor se prezintă în perioada urmărită astfel⁶:

	1966		1973		1975
	Total	%	Total	%	
Populația: — din care:	586 460	100,0	620 606	100,0	—
— ocupată	328 007	56,0	369 343	59,5	—
— neocupată	258 453	44,0	251 263	40,5	—
Din populația ocupată:					
— muncitori	101 760	31,0	123 014	48,4	—
— intelectuali	34 533	10,5	40 161	16,0	—
— țărani cooperat.	139 435	42,5	99 750	35,4	—
— țărani individ.	40 557	12,4	30 123	8,3	—
— mici meșteșug.	11 574	3,5	2 500	0,6	—
Populația de vîrstă de muncă	335 806		—		357 926

Primul fenomen, acela al migrației populației sătești spre oraș, este contracara într-o oarecare măsură de faptul că, într-un număr tot mai mare de comune există unități industriale, care contribuie la atragerea forței de muncă disponibile din agricultură și constituie un factor de stabilitate a populației din localitățile rurale ale zonei respective. De asemenea, mulți din locuitorii satelor din apropierea ora-

⁶ Nicolae David, *op. cit.*, p. 173.

șelor sau a comunelor cu activitate industrială fac zilnic naveta în aceste centre unde își au locul de muncă.

Continua întărire a unității social-politice a poporului român în anii construcției socialiste și mai ales după Congresul al IX-lea și X-lea al P.C.R. a stimulat manifestarea opiniei publice, ca factor important al progresului social, ridicarea conștiinței civice și a responsabilității cetățenilor pentru bunul mers al treburilor obștești. Perfectionând continuu relațiile socialiste de producție, noile raporturi sociale, promovind ferm normele eticii socialiste, societatea noastră a cimentat și mai puternic alianța dintre muncitori, țărani și intelectuali, prietenia frățească dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Campaniile electorale pentru alegerea, la 2 martie 1969 și 7 martie 1975, a deputaților în M.A.N. și consiliile populare, a însemnat tot atâtea prilejuri de manifestare hotărâtă a atașamentului față de politica partidului și statului nostru, de activitate efervescentă pentru obținerea de noi succese în toate sferele de activitate.

Adunările populare care au avut loc în orașele, comunele și satele județului pentru desemnarea candidaților de deputați, întâlnirile alegătorilor cu propușii lor, s-au desfășurat sub semnul profundului democratism, au dat prilejul tuturor oamenilor muncii să-și afirme capacitatea creatoare în elaborarea programului dezvoltării activității economice și social-culturale a județului și a țării.

Din acest dialog fructuos au reieșit mii de propuneri privind dezvoltarea orașelor, comunelor și satelor, mii de angajamente de a muncii cu hărnicie sporită pentru a da greutate de fapt împlinit multipleror sarcini economice, sociale și culturale.

C. — Industria

Partidul Comunist Român situează în centrul programului construcției economice din România, industrializarea socialistă a țării, crearea unei puternice industrii, capabilă să asigure valorificarea superioară a bogățiilor naturale, înflorirea economico-socială a patriei noastre, a tuturor zonelor și județelor țării.

În conformitate cu acest principiu anii construcției socialiste au determinat și pentru județul nostru profunde schimbări în viața economică, ridicarea gradului de industrializare la nivele incomparabile cu trecutul. Investirea unor însemnate fonduri materiale și financiare, îndreptarea lor, îndeosebi spre ramurile producției materiale, au făcut ca pe harta județului să apară o puzderie de obiective industriale noi iar altele să se transforme, primind contururi tot mai clare.

Dacă industria județului Bihor în anul 1938 însemna un număr de 2 486 de unități mici, amplasate mai ales în orașul Oradea, care produceau în special bunuri de larg consum, folosind mîna de lucru a 3 110 persoane, astăzi, de la est la vest — și de la nord la sud, în întregul Bihor, pulsează industria, pulsează viața muncitorească. La sfîrșitul perioadei studiate (1975) dezvoltarea puternică a forțelor de producție a făcut ca județul nostru să aducă o contribuție esențială la realizarea producției totale a țării. Astfel, aici se realizează în prezent aproximativ 2,5% din producția industrială a țării, circa 95% din producția de alumină calcinată, 13,1% din mașinile unelte de prelucrarea metalelor, 42,2% de ciment, 11,0% la încălțăminte cu fețe de piele, 13,8% de tricotaje, 8% din producția de cărbune a țării, 22,4% din producția națională de lacuri și vopsele⁷. Dezvoltarea producției ramurilor industriei este elocvent ilustrată de tabelul de mai jos.⁸

Nr. crt.	R a m u r a	U.M.	1966	1970	1974
1	Energie electrică				
	— Putere instalată	kW	68 768	122 720	165 916
	— Prod. de energie	Mii kWh	190 437	691 282	1 084 231
2	Ind. extractivă	Mii lei preț 1963	256 783	450 724	405 188
3	Industria chimică	„	289 379	533 160	999 662
4	Ind. constr. mașini și prelucr. metale- lor	„	581 264	1 028 074	2 011 029
5	Ind. de expl. și prelucr. lemnului	„	336 378	502 488	708 395
6	Ind. mat. de con- strucții	„	198 566	275 687	916 168
7	Industria ușoară	„	1 070 182	1 552 002	3 173 099
8	Industria alimentară	„	1 457 022	1 815 532	2 455 352

⁷ Dumitru Vicaș, *Dezvoltarea și profunde schimbări structurale ale industriei județului Bihor în anii construcției socialiste, în Trei decenii de afirmare...*, p. 130.

⁸ *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitol „Producția industrială — pe ramuri“).

Dezvoltarea economiei naționale în ritm susținut a cerut în mod obiectiv creșterea continuă a bazei energetice, a *producției de energie electrică*. Contribuția județului Bihor la satisfacerea acestor nevoi sporite în cincinalul 1966—1970 și 1971—1975 a fost din ce în ce mai considerabilă. Astfel, dacă în anul 1938 se producea în județ 17,8 milioane kWh energie electrică, adică 32,3 kWh pe cap de locuitor, astăzi producția de energie pe cap de locuitor trece de 1 200 kWh, producția marcând un spectaculos salt de peste 57 ori. Concludent este din acest punct de vedere și faptul că, dacă în 1945 județul Bihor avea doar 7 sate electrificate, în prezent la peste 410 din cele 435 existente în județ sînt consumatoare de energie electrică.

O considerabilă dezvoltare cunoaște în acești ani *industria extractivă*⁹. Resursele de materii prime de care dispune județul nostru, bazate pe situația centralizată a rezervelor geologice de substanțe minerale utile, au dus la dezvoltarea valorificării acestora pe plan superior în domeniile industriei miniere, petroliere, materialelor de construcții, metalurgice, dezvoltarea și modernizarea unităților existente și construirea de noi obiective industriale, în domeniul extracției cărbunelui de la 250 000 tone cărbune cît produceau minele de la Derna-Tătăruș la o producție de 8% din totalul producției naționale¹⁰. În această perioadă au apărut pe harta județului gurile de exploatare a bauxitei de la Dobrești, Lunca Sprie, Chistag, puternica platformă industrială de la Suplacu de Barcău, Combinatul de lianți și azbociment de la Chistag-Aleșd.

Alături de industria extractivă și *industria chimică* a înregistrat salturi calitative și cantitative. Dacă înainte de 1944 această ramură era reprezentată de cîteva mici firme ca „Vesta”, „Zankl” sau „Estar-Sun”, în acești ani a apărut și s-a dezvoltat pe harta economică a județului puternica întreprindere „Sinteza” înglobînd în cadrul platformei un număr de fabrici de vopsele, medicamente, antidăunători și pigmenți. Ca premiere industriale consemnăm intrarea în funcțiune a fabricii de prelucrare a bauxitei „Alumina” din Oradea și platforma de la Suplacu de Barcău cu „Schela” și Rafinăria „Crișana”. În cei zece ani valoarea producției globale a industriei chimice din județ a înregistrat o creștere substanțială de la 289 379 000 lei în 1966 — la suma de 405 188 000 lei în 1974, ceea ce înseamnă un procent de aproape 10% din producția globală industrială a județului¹¹. Bihorului

⁹ Cu toate că nu tratează problemele dezvoltării industriei extractive din județul Bihor în perioada tratată de noi, semnalăm un articol interesant și foarte bogat în documentație în legătură cu această problematică, semnat de Ioan Golban și intitulat *Unele aspecte privind industria extractivă în reg. Crișana în Revista Arhivelor*, 1962, nr. 2.

¹⁰ *Bihorul pe coordonatele socialismului*, Oradea, 1974, p. 8, 11.

¹¹ *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitol „Producția industrială — pe ramuri”).

revenindu-i, din acest punct de vedere, un loc de seamă în această ramură a economiei naționale.

În strînsă legătură cu nevoile diferitelor ramuri ale economiei județului și țării și ca urmare a unei politici consecvente, științifice, de industrializare socialistă, s-a dezvoltat și modernizat continuu, înaintea celorlalte ramuri, *industria construcțiilor de mașini și prelucrării metalelor*. În anul 1975 această ramură deținea aproape 20% din producția globală industrială a județului. Comparativ cu 1950, în anul 1966 producția acestei ramuri a fost de 11,9 ori mai mare, de 32,2 ori în 1970 și de aproape 60 de ori în 1975. Aceste producții se realizează în întreprinderi mari, moderne, bine echipate din punct de vedere tehnic, capabile să realizeze un volum sporit de producție de înaltă tehnicitate, ca Întreprinderea „Înfrățirea” Oradea, Întreprinderea Mecanică din Petru Groza, I.A.M.T., Întreprinderea Mecanică și Întreprinderea Metalică din Oradea. Așa s-a ajuns ca Întreprinderea „Înfrățirea” să producă peste 17% din mașinile unelte de prelucrarea metalelor realizate pe țară, I.M. din orașul Petru Groza să producă o serie de mașini de transport uzinal, utilaje pentru ridicat în agricultură etc., iar I.A.M.T. din Oradea, o gamă variată de subansamble și piese pentru U.A.P. Pitești etc.

Priceperea și hărnicia constructorilor de mașini din județul nostru este răsplătită de performanțele produselor lor, recunoscută și apreciată de numeroasele colective din întreprinderile beneficiare din industria prelucrătoare a metalului, industria minieră, agricultura, sau de șantierele de construcții, se oglindește în succesele de care se bucură la târgurile și expozițiile internaționale, cît și în cererile tot mai mari la export.

Industria de exploatare și prelucrare a lemnului ocupă un loc important în cadrul industriei județului Bihor. Lemnul și priceperea maiștrilor care prelucreează „aurul verde” constituind o bogăție de mare preț. Pădurile ocupă la sfîrșitul perioadei urmărite o suprafață de 190 400 ha, din care, fond de producție de 182 000 ha, reprezentînd peste 26% din suprafața județului și peste 30% din fondul funciar¹². Alături de exploatarea pădurilor a cunoscut o însemnată dezvoltare subramura industriei de prelucrare a lemnului. Astfel, producția industrială și exploatarea lemnului a ajuns la un volum de la peste 336 milioane lei în 1966, la peste 708 milioane lei (prețuri comparabile — anul 1963), ceea ce înseamnă o creștere de peste 100% și o creștere de peste 3,1 ori față de anul 1960. În domeniul prelucrării constatăm pe lîngă prezența atelierelor de tîmplărie și de mobilă de interes local și ale cooperativelor meșteșugărești, apariția și dezvoltarea fabricii de mobilă „Alfa” din Oradea, a fabricilor de mobilă din orașul Beiuș, și comuna Tileagd și a secției de binale din orașul Petru Groza, cu o

¹² Ibidem; capitol „Industria și exploatarea lemnului”.

producție care răspunde pe deplin exigențelor celor mai pretențioase ale pieții interne și externe.

O altă ramură industrială importantă, legată de intensă activitate a sectorului de construcții industriale și social-culturale, este *industria materialelor de construcții*. În județul Bihor se produc azi cărămizi de diferite tipuri din argilă și argilă refractară, elemente prefabricate din beton, teracotă, materiale speciale — tuburi de beton de diferite dimensiuni. Ca premiere industriale în domeniul materialelor de construcții din județul nostru consemnăm darea în folosință și continua dezvoltare a platformei industriale de lianți și azbociment de la Aleșd-Chistag, respectiv Întreprinderea de prefabricate din beton din Oradea, care a realizat în ultimul cincinal prima producție de blocuri de beton celular autoclavizat etc. În perioada 1966—1974 producția acestei ramuri a industriei a înregistrat o creștere de peste 5 ori, de la 198 556 milioane lei producție globală, la peste 916 milioane lei. Aceste obiective și realizări au facilitat creșterea neconținută a construcțiilor industriale și de folosință îndelungată în beneficiul cetățenilor, schimbarea aspectului edilitar gospodăresc a județului.

Tradițională pentru meleagurile bihorene, *industria ușoară* a cunoscut în această perioadă o dezvoltare impetuoasă, prin asigurarea unui volum tot mai sporit și diversificat de produse de consum și folosință. Fondurile de investiții în această ramură a economiei județului Bihor a cunoscut o creștere substanțială, atât ca volum total, cât și producție față de celelalte ramuri din această grupă.

În virtutea acestei politici producția industriei ușoare a cunoscut o creștere considerabilă, ajungând la sfârșitul anului 1974 la o producție anuală de peste trei miliarde lei, ceea ce înseamnă o creștere de 3 ori față de 1966. Față de 1950, industria textilă și confecții a crescut de peste 16 ori, respectiv 20 ori, pielărie, blănuri și încălțăminte de peste 15 ori etc.¹³. Au fost reutilate majoritatea întreprinderilor, au fost construite hale și secții de fabricație noi. Unele întreprinderi de industrie ușoară, ca cea de confecții din Oradea, de încălțăminte „Crișul” și „Solidaritatea” Oradea, și Fabrica de blănuri „1 Mai” și-au dublat și triplat capacitatea, au apărut noi obiective ca Întreprinderea de Confecții Marghita, Încălțăminte „Record” Marghita, Întreprinderea Textilă Salonta etc. Articolele de confecții și tricotaje, de încălțăminte și blănuri, de marochinărie și de sticlărie produse în județul Bihor duc faima meșterilor pricepuți în acest domeniu în întreaga țară și în zeci de țări din întreaga lume.

Ceea ce caracterizează în prezent industria ușoară bihoreană, pe lângă gradul înalt de tehnicitate și aspectul modern al unităților sale, este diversitatea ramurilor pe care le cuprinde și varietatea produselor.

¹³ Dumitru Vicaș, *op. cit.*, p. 131.

Multe din ele deţin o pondere importantă în producţia respectivă la nivelul economiei naţionale.

Ca activitate tradiţională, *industria alimentară* a cunoscut în aceşti ani o vertiginoasă dezvoltare. În prezent industria alimentară deţine o pondere de peste 20% în industria judeţului, cu o structură diversificată, cuprinzând subramurile: industria piinii, a cărnii, a laptelui, industria produselor zaharoase, a berii şi alcoolului, concentrate în mari unităţi modernizate.

În perioada 1966—1974 această ramură a industriei s-a dezvoltat din punct de vedere a valorii producţiei globale de la 1 454 milioane lei în 1966, la peste 2 455 milioane lei, creşteri mari înregistrându-se la producţia de carne şi preparate de carne, brînzeturi, unt şi bere.

Aceste producţii în continuă creştere asigură aprovizionarea ritmică şi de bună calitate a populaţiei cu produse alimentare, aducînd

Producţia globală a industriei alimentare¹⁴

	U.M.	A n i i		
		1966	1970	1974
— Carne	<u>Tone</u> Mii HI	19 747	28 536	37 183
— Preparate de carne	"	2 260	3 485	4 024
— Conserve de carne	"	—	—	1 445
— Lapte de consum	"	166,1	150,5	187
— Brînzeturi	"	364	306	767
— Zahăr, produse zaharoase	"	—	14 402	39 266
— Bere	"	215	235	362
— Uleiuri și grăsimi vegetale	"	21,192	22 294	24 383
— Unt	"	572	976	1 073

şi un aport însemnat la satisfacerea nevoilor tot mai crescînde a populaţiei ţării.

Analizînd structura producţiei globale a industriei socialiste în această perioadă, după greutatea formelor specifice de proprietate din judeţ este necesar să subliniem ideea că pe lîngă industria republicană, la făurirea bunurilor materiale, un aport însemnat îşi aduce şi

¹⁴ Paşaport economic al Judeţului Bihor (Direcţia Judeţeană de Statistică, capitol „Producţia industriei alimentare”).

industria locală și cooperatistă. Situația după formele de proprietate pe județ, se prezintă astfel:¹⁵

TOTAL INDUSTRIE		Industria socialistă			Ateliere meșteșugărești necooperativi- zate
		de stat		Cooperatistă	
		republicană	locală		
100	99,8	81,5	10,1	8,2	0,2

Puternicele unități ale industriei locale ca G.I.L. Oradea, industria locală Salonta, Beiuș, Marghita etc., își aduc o contribuție de seamă la satisfacerea nevoilor populației județului, avînd o participare substanțială la întregirea tabloului vieții economice bihorene.

În cadrul cooperativelor meșteșugărești în acești ani a cunoscut o dezvoltare fără precedent producția obiectelor de artă populară și artizanat, făurite de mîinile pricepute ale cooperatorilor de la „Arta Crișana”, „Munca Invalizi” Oradea, „Deservirea” Salonta și „Record” Marghita.

În ramura metal sînt însumate realizările cooperativelor „Munca Invalizi”, „Prestarea”, „Electro-Metal” și cooperativelor din județ cu prestări de servicii în activitatea metalurgică. Cooperativa „Electro-Metal”, al cărui volum de realizări reprezintă cca. 65% din ramura metal, produce în anii 1966—1974 piese de schimb auto ca: releu reguator, semnalizator, lămpi auto, filtre aer, pompă benzină etc.

Populația județului beneficiază într-o măsură tot mai largă de serviciile unităților cooperatiste în domeniul construcțiilor, reparațiilor la aparatele electro-casnice, televizoare, aparate de radio, auto-moto.

Industria județului Bihor participă din ce în ce mai mult la diviziunea internă și internațională a muncii, contribuind la adîncirea specializării la intensificarea relațiilor de cooperare și colaborare cu unitățile economice din țară, întreținînd relații economice externe cu peste 50 de țări. Dinamismul acestor relații este elocvent demonstrat de faptul că numai în perioada 1966—1974 volumul valoric al mărfurilor exportate de către unitățile industriale din județul nostru a crescut de peste 55 de ori, aceste produse fiind tot mai mult apreciate și căutate atît pe piața internă, cît și peste hotare. De mare căutare se bucură în special mașinile unelte, produsele chimico-farmaceutice, mobile, încălțăminte, și marochinărie, produsele de sticlărie, articole de blănărie, covoarele orientale și multe altele, produse de cele peste 50 de întreprinderi bihorene.

Înscriindu-se în efortul general al întregului popor, oamenii muncii din județul Bihor — români, maghiari și de alte naționalități — și-au

¹⁵ Gheorghe Luca, *Dezvoltarea cooperației meșteșugărești în Județul Bihor*, în *Trei decenii de afirmare...*, p. 145.

adus o contribuție însemnată la înfăptuirea politicii de industrializare a țării noastre. În perioada 1966—1975 industria județului s-a dezvoltat armonios, prin crearea de noi obiective, sporirea și modernizarea capacităților de producție existente, ceea ce a dus la diversificarea producției și adaptarea ei la cerințele progresului tehnic contemporan.

Îndeplinirea la data de 5 octombrie 1975 — cu 85 de zile înainte — a prevederilor cincinalului 1971—1975 la producția globală industrială va avea posibilitatea ca industria județului să realizeze pînă la sfîrșitul cincinalului o producție suplimentară de 3 350 milioane lei, concretizată printre altele în 30 060 tone alumină calcinată, mașini unelte pentru aşchiera metalelor în valoare de 28,7 milioane lei, mobilă în valoare de 532,1 milioane lei, 1 991 mii bucăți tricotaje, 100,3 mii hl bere, 8 195 tone ulei combustibil și confecții textile în valoare de 1 562,3 milioane lei¹⁶.

D. — Agricultura

În ansamblul economiei județului Bihor, agricultura — ca una din principalele ramuri ale producției materiale — ocupă un loc însemnat, constituind baza de aprovizionare a populației cu produsele vegetale și animale, a industriei ușoare și alimentare cu cele mai multe materii prime.

Revoluția săvîrșită în anii socialismului în sistemul relațiilor agrare sub conducerea Partidului Comunist Român se înscrie în istoria edificării societății socialiste din România ca una din cele mai impunătoare opere, care a produs profunde mutații economice, sociale și politice în viața țărănimii și a întregului popor.

În perioada de transformare socialistă a satului, care a durat aproape 14 ani, și în special după încheierea în 1962 a cooperativizării agriculturii României, implicit a județului Bihor, agricultura acestuia a cunoscut mari transformări, atît în dinamica dezvoltării, cît și în structură.

Particularitățile generale ale reliefului împart județul Bihor în 4 zone specifice:

- Zona Văii Erului;
- Zona Văii Crișului Repede și zona Salonta, cu specific de zonă cerealieră;
- Zona Crișului Negru;
- Zona Munților Apuseni, cu o agricultură mai slabă, cu întinderi de munte acoperite cu păduri, pășuni, fînațe naturale și goluri de munte.

¹⁶ Telegrama organizației județene Bihor a P.C.R., adresată tov. Nicolae Ceaușescu, Secretar general al Partidului Comunist Român.

Proporțiile ocupate și modul de dispunere a unităților de relief au determinat structura fondului funciar și a suprafețelor agricole astfel:¹⁷

— suprafața totală a județului 753 500 ha —

	Din care: Suprafața agricolă în ha	Arabil	Finațe	Pășuni	Vii și pepe- niere viti- cole	Livezi și pepe- niere pomi- cole
Unități agricole						
de stat:	156 163	41 571	1 992	108 405	738	3 457
din care:						
— I.A.S.	44 589	33 882	1 368	5 982	524	2 833
C.A.P.	271 910	231 769	20 645	7 232	5 524	6 740
din care:						
— loturi în folosință	34 001	30 687	43	11	3 070	190
— gospodării individuale	51 176	34 462	14 424	1 407	338	545
T O T A L	482 948	307 802	37 061	117 044	6 600	10 742

După cum se poate vedea terenul arabil deține peste 60% din suprafața agricolă, constituind un cadru propriu pentru dezvoltarea producției vegetale, și 30% finețe și pășuni, favorizând dezvoltarea ramurii creșterii animalelor. În concluzie, agricultura județului dispune de variate și complexe condiții naturale pentru a se dezvolta în ritmul și la nivelul celorlalte sectoare ale economiei.

Dezvoltarea și întărirea economico-organizatorică a sectorului socialist în perioada 1966—1975, conducerea și sprijinirea permanentă de către stat a întregii agriculturi au dus la ridicarea potențialului economic al agriculturii județului. Prin alocarea unor importante mijloace materiale, financiare și de muncă, s-au extins suprafețele arabile prin punerea în valoare a terenurilor necultivate, destelenirea pășunilor și finețelor slab productive, recuperarea terenurilor degradate, prevenirea și combaterea eroziunii solului, introducerea în culturi a unor soiuri productive, înființarea și extinderea plantațiilor pomicole și viticole pe terenurile în pantă, care nu pot fi valorificate economic

¹⁷ Pașaport economic al Județului Bihor (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Agricultură”).

prin alte culturi. Volumul investițiilor alocate pentru dezvoltarea și modernizarea agriculturii în perioada 1966—1974 se ridică la peste 3 263 milioane lei din fondurile statului, la care se adaugă investiții din fondurile proprii ale unităților agricole. Eforturile principale au fost îndreptate spre dezvoltarea intensivă și multilaterală a producției, pe calea întăririi economico-organizatorice a întreprinderilor agricole de stat și cooperativelor agricole de producție și asigurarea unei puternice baze tehnico-materiale. În prezent agricultura județului dispune de un grad sporit de mecanizare exprimată în:¹⁸

	1966	1970	1975
Tractoare în unități fizice	2 677	3 368	3 165
Pluguri pentru tractor	2 664	3 067	2 702
Semănători mecanice	2 142	1 854	1 258
Combine	2 290	1 880	1 350
Mașini împrăștiat îngrășăminte	232	337	313
Cultivatoare mecanice	792	848	948
Sape rotative	558	480	225
Suprafață ce revine pe un tractor	113	92	93

În același timp, accentuarea procesului de chimizare se exprimă în creșterea suprafețelor tratate cu îngrășăminte chimice de la 139 019 ha în 1966, la 233 688 ha în anul 1975.

Este semnificativ, de asemenea, faptul că în medie, în fiecare unitate agricolă există câte doi specialiști cu pregătire superioară. Pe cuprinsul județului Bihor în prezent lucrează aproape 3 000 cadre de specialiști din care peste 900 ingineri și specialiști cu studii superioare¹⁹.

Gradul înalt de dotare a întreprinderilor agricole de stat și cooperativelor agricole de producție, ridicarea continuă a nivelului de pregătire a specialiștilor și cooperativelor cu cunoștințe agrotehnice, îmbunătățirea organizării muncii și sporirea cointeresării materiale au adus în mod nemijlocit la ridicarea nivelului producției și a productivității muncii în agricultură. După cum rezultă și din tabelul de mai jos producțiile medii anuale realizate după 1965, și în special în ultimul cincinal, sînt net superioare anilor anteriori²⁰.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ *Bihorul pe coordonatele socialismului*, Oradea, 1974. p. 28.

²⁰ *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Agricultura”).

UM.		1966 ²¹		1970		1974	
		Supra- fața	Cantit. obținută	Supra- fața	Cantit. obținută	Supra- fața	Cantit. obținută
Cereale	T } ha }						
boabe		226 946	365 121	137 818	267 854	197 222	420 375
Cartofi	"	12 695	49 631	11 973	55 932	21 729	150 327
Sfeclă de zahăr	"	4 750	100 984	7 291	10 024	8 276	203 083
Porumb	"	115 462	199 768	5 046	117 090	93 251	178 325
Struguri	"	5 619	10 168	—	144 219	5 268	6 863
Fructe	"	—	42 223	90 727	53 116	—	54 557

Ultimii cinci ani în cadrul perioadei studiate, cu toate condițiile climatice nefavorabile, în special din ultimii doi ani, au însemnat în istoria agriculturii județului Bihor perioada cea mai rodnică. Astfel, în perioada 1971—1974 producția globală medie a fost cu 35,8% mai mare decât în cincinalul 1966—1970. Producțiile medii obținute la hectar depășesc pe cele din cincinalul anterior cu 45,4 la sută la grâu și secară; 28,3 la sută la porumb; 27,8 la sută la floarea soarelui și 37,6 la sută la cartofi. Aceste rezultate au situat județul Bihor printre primele trei județe în întrecerea socialistă, iar în 1972 organizației județene de partid i s-a conferit „*Ordinul Muncii*” cl. I-a, pentru producțiile obținute și contribuția adusă la fondul centralizat al statului²². De asemeni, înalte ordine și medalii au fost conferite în această perioadă pentru rezultate deosebite C.A.P. Salonta, Mădăras, Tarcea, Valea lui Mihai, Diosig, Întreprinderii „Sere” Oradea și altor unități agricole.

Este cunoscut faptul că *pomicultura* dispune de condiții pedoclimatice foarte bune în județ, chiar și viticultura în unele zone ca cele din părțile Diosigului, Oradea, sau cele de pe nisipurile din zona Valea lui Mihai. Până în anii 1962—1965 plantațiile de pomi în județul nostru au existat mai mult în mod răzleț. În perioada anilor 1966—1975 această ramură a activității agricole a cunoscut o creștere substanțială, suprafața ocupată de livezi și pepeniere pomicele ajungând să fie de peste 10 700 ha, de pe care se realizează o producție de aproape 55 mii tone. Totodată, se constată o mare diversificare în favoarea plantațiilor valoroase ca cele de măr, păr, cireș, vișini, piersici etc.

²¹ Suprafețele și cantitatea obținute în anul 1966 se referă la situația existentă în cadrul fostei regiuni Crișana.

²² Bihorul pe coordonatele socialismului, Oradea, 1974, p. 30.

De asemenea, a crescut și preocuparea pentru dezvoltarea *viticulturii*, ajungându-se în prezent la o suprafață ocupată de vii și pepeniere viticole de peste 6 600 ha, cu o producție realizată în anul 1974 de 6 836 tone. Rezultatele obținute în aceste sectoare îndreptățesc eforturile făcute pînă acum și altele viitoare, ele scot în evidență hărnicia și priceperea pomicultorilor și viticultorilor bihoreni, potențialul încă mult superior al agriculturii socialiste bihorene.

Condițiile naturale, tradițiile locale, priceperea și hărnicia oamenilor, convingerea statornicită în practica de sute de ani de *creșterea animalelor* că aceasta este o ocupație cu mare eficiență economică, constituie un cadru favorabil pentru dezvoltarea creșterii animalelor ca ramură importantă a agriculturii județului Bihor.

În anii 1966—1975, conform directivelor Congresului al IX-lea și al X-lea al P.C.R., direcția principală a programului de dezvoltare a zootehniei în cadrul agriculturii județului l-a constituit intensificarea ritmului de creștere a efectivelor, îmbunătățirea fondului biologic al șeptelului și creșterea cantitativă și calitativă a producției animale, prin îmbunătățirea bazei materiale, concentrarea și specializarea producției în unitățile cu cele mai favorabile condiții. Dezvoltarea efectivului de animale și repartizarea sa pe unități producătoare în perioada urmărită se prezintă astfel:²³

	SPECIA				
	U.M.	Bovine		Porcine	Ovine
		Total	din care:		
			vaci și juninci		
0	1	2	3	4	5
1965					
-- Unitate agricolă de stat	Mii capete	—	—	—	
din care: I.A.S.	"	—	—	—	—
-- C.A.P.	"	—	—	—	—
-- Gospodării personale	"	—	—	—	—
-- Gospodării individuale:	"	—	—	—	—
TOTAL:	"	272,0	104,9	379,1	670,0

²³ *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*, 1966, p. 365 (pe anul 1966) și *Pașaportul economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Agricultura”).

	0	1	2	3	4	5
1970						
— Unitate agricolă de stat	Mii	17,0	6,1	181,4	50,5	
din care: I.A.S.	capete	15,8	5,7	174,1	50,4	
— C.A.P.	"	75,1	28,4	56,8	193,8	
— Gospodării personale	"	60,3	30,1	108,4	89,6	
— Gospodării individuale	"	35,5	16,6	23,6	47,5	
TOTAL	"	187,9	81,2	370,2	381,4	

1974						
— Unitate agricolă de stat	Mii	22,4	8,4	223,5	56,0	
din care: I.A.S.	capete	20,1	8,0	218,0	54,6	
— C.A.P.	"	93,6	44,6	87,2	224,8	
— Gospodării personale	"	73,2	38,2	199,2	76,9	
— Gospodării individuale	"	46,8	22,6	53,0	49,8	
TOTAL	"	236,0	113,8	562,0	407,3	

Comparînd situația efectivelor de animale la sfîrșitul perioadei urmărite cu cea din 1938, ajungem la concluzia că întreprinderile de stat și cooperativele de producție în anul 1974 au deținut un efectiv aproape ca cel al anului de comparație, efectiv, la care, dacă adăugăm pe cel deținut de sectorul individual și membrii C.A.P., totalul obținut este net superior anului 1938.²⁴

Ca rezultat al creșterii și ameliorării efectivului de animale semnalăm creșterea aportului acestei ramuri la aprovizionarea cu produse agro-alimentare în special cu carne, preparate din carne, lapte, unt, brînzeturi, etc. care în perioada anilor 1966—1975 la majoritatea sortimentelor aproape că s-a dublat.

II. Transporturi și telecomunicații

Dezvoltarea impetuoasă a economiei țării noastre a impus și o dezvoltare corespunzătoare a căilor de comunicație și a transporturilor.

În prezent județul Bihor dispune de o largă rețea de căi și mijloace de comunicație care se ramifică pe întregul cuprins al județului, căile ferate și drumurile naționale împletindu-se, completindu-se cu drumuri județene și comunale, facilitînd intensă circulație a mărfurilor și

²⁴ Eftimie Ștefănescu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii județului Bihor în cele trei decenii de la eliberare, în Trei decenii de afirmare ...*, p. 136.

oamenilor, determinată de dezvoltarea economică și social-culturală a județului.

În zece ani care au trecut de la Congresul al IX-lea la P.C.R., în județul Bihor distribuția teritorială a căilor și mijloacelor de comunicație a fost mult îmbunătățită, prin construirea de noi drumuri, modernizarea altora și prin întreținerea corespunzătoare a celor existente. Astăzi, practic nu există localitate din județ în care să nu poată pătrunde mijloacele de transport moderne, care să nu fie legată de drumurile naționale și județene, de municipiu de reședință și de orașele din zonă, peste 90% din centrele comunale fiind legate de reședința județului prin șosea asfaltată.

La sfârșitul anului 1969²⁵ lungimea rețelei feroviare a județului (în întregime ecartament normal) era de 481 km cu o densitate la mia de kilometri mai mare decât cea pe țară — 63,8 km față de 46,3 — iar cea de drumuri de aproape 2 900 km, cu o densitate de 38,4 km la 1 000 km².

Este în plină desfășurare acțiunea de modernizare a transporturilor feroviare prin dotarea cu locomotive Diesel-electrice, mecanizarea și automatizarea proceselor de exploatare.

Pe șoselele județului circulă peste 7 100 autovehicule din parcul propriu socialist, pentru transportul mărfurilor și persoanelor. Ultimii zece ani au însemnat pentru întreprinderea de transport și celelalte întreprinderi economice o creștere vertiginoasă a dotării parcului de autovehicule.²⁶

Parcul de autovehicule — sector socialist —	1966	1970	1974
Autovehicule pentru transport mărfuri	3 040	4 833	5 012
Tractoare rutiere	153	443	577
Autobuze, microbuze	225	437	519
Autoturisme	803	455	406
Autovehicule cu destinație specială	323	471	605
Motociclete	36	28	—
TOTAL	4 580	6 667	7 119

Bihorul este legat de capitala țării, ca și de mai multe capitale din Europa, printr-o linie aeriană. În ultimii zece ani s-a construit aici o pistă modernă de decolare și aterizare a avioanelor de mare capacitate, o aerogară modernă, care așteaptă călătorii cu tot confortul.

²⁵ I. O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, E.A.R.S.R., Buc., 1972, p. 148—149.

²⁶ *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Transporturi”).

În perioada 1966—1975 o puternică dezvoltare au înregistrat instituțiile de poștă, telefon telegraf, radio și T.V. În acești ani s-au făcut investiții în valoare de peste 130 milioane lei, pentru dezvoltarea și ridicarea unor noi construcții, pentru construirea noii centrale telefonice din Oradea, extinderea telefonizării în cartierele noi de locuințe, etc. Evoluția activităților de poștă și telecomunicații în perioada 1966—1974 se prezintă astfel:²⁷

	1966 ²⁸	1970	1974
Numărul unităților P.T.T.R.	201	192	137
Ziare și publicații periodice (mii ex.)	17 283	18 953	19 417
Nr. abonamentelor la radio	90 062	89 984	97 314
Nr. abonamentelor la T.V.	10 276	46 264	77 065
Nr. abonaților rețea telefonică	8 050	11 137	15 336

Dezvoltarea bazei tehnice a poștei și telecomunicațiilor a impus creșterea calitativă și diversificarea serviciilor prestate cu efecte favorabile asupra vieții social-economice și a nivelului de viață al oamenilor.

III. Nivelul de trai material și spiritual al maselor

Dezvoltarea armonioasă, echilibrată a economiei județului Bihor, creșterea productivității sociale și sporirea numărului populației ocupate în sfera materială, au dus în perioada urmărită la creșterea potențialului economic al județului și a părții sale de contribuție la produsul social total al țării, la creșterea venitului național.

Întreaga perioadă demonstrează elocvent că obiectivul principal al întregii politici a partidului și statului nostru este creșterea bunăstării materiale și spirituale a tuturor cetățenilor din noua Românie socialistă. Realizarea acestui obiectiv demonstrează dinamica creșterii venitului național pe un locuitor, atins în acești ani după cum urmează: 1965=100 %, 1970=136 %, 1975=aproape de 200 %. Creșterea venitului național a permis mărirea părții destinate fondului național de dezvoltare.

²⁷ Ibidem; capitolul „Poștă și telecomunicații”.

²⁸ Situația din anul 1966, reprezintă activitatea de poștă și telecomunicații realizată pe cuprinsul regiunii Crișana.

tare, implicit a creșterii fondului de consum de la 6,2 în perioada 1966—1970,²⁹ la aproape 8 la sută în perioada 1971—1975. Realizarea acestor indicatori au permis ca în ultimii 25 de ani veniturile bănești ale populației active angajate în producție să cunoască o creștere de peste 5 ori, iar ale țărânimii realizate din munca în agricultură, de 3 ori, ajungându-se de la o retribuție tarifară medie pe județ de 1 115 lei în 1965 la peste 1 900 lei la sfârșitul actualului cincinal.³⁰

Paralel cu creșterea veniturilor populației realizate în procesul muncii, statul nostru a cheltuit din buget însemnate sume pentru satisfacerea nevoilor de ordin social, care numai în 1974 se ridică la peste 56 miliarde lei; de asemeni sporesc continuu fondurile alocate de cooperativele agricole de producție pentru pensii, ajutoare de boală, alocații pentru copii, pentru ocrotirea sănătății și trimiterea la odihnă.

O atenție deosebită s-a acordat în această perioadă creșterii salariilor mici. Salariul minim a sporit în întreaga economie, ajungând în 1975 la peste 1 200 lei, față de 800 lei cât era în 1970 și 570 lei, nivelul atins în anul 1965.

La acestea se adaugă creșterea continuă a veniturilor indirecte ale oamenilor muncii, ca urmare a creșterii alocațiilor de stat pentru copii, a burselor și asigurărilor sociale, a fondurilor alocate de stat pentru acțiunile social-culturale. Hotărîrea Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. și Consiliului de Stat, din anul 1974, privind majorarea retribuției tarifare a personalului din unele ramuri și sectoare de activitate a însemnat sporirea cu 23 miliarde lei anual a veniturilor unor largi categorii ale populației, stabilindu-se o proporție judicioasă între minimum și maximum de retribuție, în concordanță cu principiile echității socialiste, promovate de P.C.R.

Ca urmare a sporirii veniturilor oamenilor muncii de la orașe și sate, a crescut implicit și puterea de cumpărare a acestora. Corespunzător creșterii veniturilor tuturor oamenilor muncii, s-a dezvoltat continuu rețeaua de deservire a populației din județ, fondul de marfă desfăcut prin comerțul socialist.

Realizări importante s-au obținut în această perioadă în dezvoltarea, diversificarea și modernizarea rețelei comerciale, prin construirea de noi complexe de desfacere a mărfurilor, renovarea a numeroase alte unități existente, prin introducerea unor utilaje perfecționate, a unor forme avansate de desfacere a mărfurilor.

Analiza structurii mărfurilor desfăcute prin rețeaua comerțului socialist, pune în evidență, în general, tendința de creștere a consumului și în special, a consumului bunurilor de folosință îndelungată.³¹

²⁹ *Bihorul pe coordonatele socialismului*, Oradea, 1974, p. 68.

³⁰ *Ibidem*, p. 69.

³¹ *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Comerț”).

Vînzările de mărfuri cu amănuntul
prin sectorul socialist

	U.M.	1966—1970	1970—1974
Total unități		1 730 (1966)	2 275 (1974)
Mărfuri alimentare	milioane		
	lei	4 539	4 852
Alimentație publică	„	1 453	2 001
Mărfuri nealimentare	„	6 828	7 832
Total vînzări cu amănunt.	„	12 819	16 973

Realizările tehnicii și științei pătrund tot mai mult în viața de toate zilele a oamenilor muncii, contribuind direct la ridicarea nivelului de civilizație și bunăstare. În apartamentele și casele locuitorilor Bihorului au pătruns elementele confortului modern, mobile elegante și frumoase, aparate electro-casnice, obiecte de artă, biblioteci personale etc. În prezent numărul de circulație al autoturismelor a depășit deja 8 500. Bihoreni dispun de peste 80 000 televizoare și 100 000 aparate radio.

Numai în ultimii cinci ani, prin sporirea numărului persoanelor retribuite, precum și ca urmare a măsurilor luate de conducerea partidului și statului, veniturile bănești ale populației au crescut cu aproape 50 %, iar volumul desfacerilor cu amănuntul prin comerțul socialist sînt cu 36 la sută mai mari decît în 1970.

Îmbunătățirea condițiilor de viață și de locuit ale populației se încadrează, de asemenea, în politica de ridicare continuă a nivelului de trai al oamenilor muncii. Acest lucru a determinat în perioada 1966—1974 un proces accelerat de urbanizare a centrelor economice și a localităților rurale, a activităților de gospodărire comunală și de construcții de locuințe. În această perioadă, alături de Municipiul Oradea, centrul economic, politic, cultural și administrativ al județului și a orașelor Beiuș, Petru Groza, Nucet, Vașcău și Salonta, au apărut pe harta județului două orașe noi: Aleșd și Marghita. În prezent — după reorganizarea administrativ teritorială — județul nostru dispune de 1 municipiu, 7 orașe și 84 de comune, majoritatea cu peste 5 000 de locuitori; unele ca Valea lui Mihai, Săcuieni, Tinca, cu perspective de a deveni orașe în cincinalul 1976—1980.

În perioada 1966—1974 din fondurile centralizate, statul a investit pentru activitățile de gospodărire comunală și construcții de locuințe peste 1 500 milioane de lei. Problema îmbunătățirii condițiilor de locuit ale populației județului și-a găsit largi posibilități de rezolvare în cadrul creat prin noua organizare administrativ teritorială a țării, prin utilizarea eficientă a terenurilor din perimetrele construibile, gospodă-

rirea judicioasă a fondului locativ. În toate orașele și satele județului în această perioadă s-au ridicat construcții noi de locuințe și obiective social-culturale, într-o concepție modernă, care ține seamă de perspectiva de dezvoltare edilitară a fiecărei localități.

Volumul și evoluția construcțiilor de locuințe între anii
1966—1974 ³²

	UM.	1966 1975	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Din fondurile statului											
apartamente		16443	1670	1134	1503	1370	898	934	899	1057	1127
suprafața construită	(mii mp.	—	105	80	114	78	45	52	53	63	69
suprafața locuită	mii mp.	—	46	36	47	37	23	25	26	29	32
Din credite acordate de stat											
apartamente		—	—	—	—	—	—	1141	946	1305	982
suprafața construită	mii mp.	—	—	—	—	—	—	76	68	94	69
supr. locuibilă		—	—	—	—	—	—	35	29	42	32
Din fond. popu- lației. apartam.											
Supraf. constr.		—	3261	2078	1633	1785	1534	1619	1546	1332	1458
Supraf. locuib.			265	164	123	138	127	140	138	121	139
			116	72	55	67	63	62	62	55	62

Dezvoltarea vertiginoasă a construcțiilor de locuințe ilustrează cel mai elocvent faptul că în ultimii cinci ani 1971—1975 au fost construite și date în folosință peste 10 000 apartamente din fondurile statului și a populației cu sprijinul statului în credite și execuție, peste 7 300 locuințe individuale, aproape 4 500 locuri în cămine pentru nefamiliști.

³² *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Construcții de locuințe”).

În construcțiile de locuințe s-a urmărit realizarea unor unități locative de diferite grade de confort și la diferite prețuri, pentru a asigura într-un termen mai scurt un volum sporit de spații locative. În general, s-a avut în vedere realizarea unui grad crescut de confort, satisfacerea cerințelor de locuințe ale familiilor numeroase, prin construirea unor apartamente cu mai multe camere, cu anexele necesare și cu instalații tehnice sanitare moderne.

IV. Ocrotirea sănătății

Umanismul — trăsătură definitorie a societății noastre — se manifestă și în amploarea pe care a luat-o în ultimii zece ani ocrotirea sănătății, în orientarea acesteia spre asigurarea sănătății dezvoltării normale și armonioase, ridicării capacității de muncă a oamenilor.

În această perioadă (1966—1975) s-au alocat din bugetul statului pentru dezvoltarea rețelei sanitare a județului și pentru îmbunătățirea asistenței medicale peste 300 milioane lei. Astfel, față de anul 1950 nivelul cheltuielilor pentru ocrotirea sănătății populației sînt în anul 1975 de peste 13 ori mai mari, cheltuindu-se în medie pentru sănătatea fiecărui locuitor peste 500 lei față de numai 40 lei în 1950. Astăzi, întreaga populație beneficiază de asistență medicală gratuită — în caz de urgență — și aproape întreaga populație, salariați și țărani cooperatori, precum și membrii familiei acestora.

Din sumele alocate de stat ocrotirii sănătății în acești ani au fost construite sau modernizate un număr mare de spitale, circumscripții medicale în mediul urban și rural, policlinici, etc. La sfîrșitul perioadei urmărite, județul nostru dispune de o rețea diversificată a unităților medico-sanitare, moderne, compusă din: 14 spitale, 111 circumscripții sanitare, 9 policlinici teritoriale și 2 de întreprindere, 51 de case de nașteri cu 6252 paturi în unitățile de asistență medicală, 64 de farmacii. Corespunzător spațiului de asistență medicală, nevoile populației în prezent sînt asigurate de 823 medici, 133 farmaciști, 3612 cadre medii sanitare și 2079 cadre elementare, față de 126 medici și 377 cadre medii și elementare în anul 1938. Transportul în asistență de urgență se face cu peste 100 de autosanitare și 5 avioane sanitare, care în timpul cel mai scurt rezolvă necesitățile de urgență din cel mai îndepărtat colț al județului la spitalele bine utilizate.³³

O puternică dezvoltare a cunoscut activitatea unităților care deservesc mama și copilul. Față de 60 paturi existente în 1944, județul Bihor dispune astăzi de peste 2 000 paturi pentru copii în cele 6 secții

³³ Ibidem; capitolul „Ocrotirea sănătății”.

ale spitalelor teritoriale, de un spital și o policlinică ultramodernă, construită în acești ani, în Oradea, de sanatorii cu profil pentru copii. Pentru asistența medicală a femeii, față de cele 110 paturi existente în 1944, astăzi numărul paturilor se apropie de 1 000, unde se asigură femeilor gravide o asistență medicală calificată.³⁴

Toate aceste măsuri s-au răsfrânt în mod pozitiv asupra stării de sănătate a populației din județ, indiferent că locuiește în oraș sau în cel mai îndepărtat colț al județului. Astfel, a crescut durata medie a vieții de la 42,9 ani în 1938 la 69,3 ani în 1975, a scăzut substanțial mortalitatea generală (43‰) a mortalității infantile în special (peste 160‰), poliomielita, tifosul exantematic, rabia, malarია, au fost complet eradicate, iar, febra tifoidă, difteria, tetanosul, tuberculoza, mult diminuate.³⁵

V. Dezvoltarea învățămîntului, artei și culturii

Perioada parcursă de țara noastră de la Congresul al IX-lea al P.C.R. și pînă în prezent a consemnat înfăptuiri, dezvoltări nu numai în domeniul făuririi bunurilor materiale și a existenței sociale, ci și în viața spirituală a societății și în primul rînd în dezvoltarea învățămîntului, științei, artei și culturii.

Complexitatea și multilateralitatea dezvoltării economice, a celorlalte sfere ale activității sociale au solicitat o *dezvoltare corespunzătoare a învățămîntului* — principal factor de cultură și civilizație. Astfel, în această perioadă și-au deschis porțile primele licee de specialitate, s-a încheiat generalizarea școlarizării copiilor de la vîrsta de 6 ani, a debutat și s-a generalizat învățămîntul obligatoriu de 10 ani.

Grija permanentă a partidului și statului pentru dezvoltarea învățămîntului, culturii și artei s-a concretizat în creșterea an de an a sumelor alocate pentru aceste activități, ridicîndu-se în ultimii zece ani la peste 250 milioane lei.

În prezent numărul total al unităților școlare se ridică la 585, din care 532 școli generale cu peste 2 700 săli de clasă, în care învață un număr de peste 122 800 elevi³⁶ și un Institut pedagogic, cu 622 studenți.

³⁴ Ibidem.

³⁵ *Bihorul pe coordonatele socialismului*, Oradea, 1974, p. 77.

³⁶ *Situație statistică privind școlarizarea pe anul 1975—1976*. (Inspectoratul Școlar al Județului Bihor).

Dinamica dezvoltării învățămîntului în județul Bihor³⁷

	ANUL ȘCOLAR		
	1938—1939	1965—1966	1974—1975
— Școli generale			
unități	609	562	532
elevi	41 009	86 226	76 524
— Licee de cultură generală			
unități	7	17	14
elevi	460	11 132	10 127
— Licee de specialitate			
unități	—	1	18
elevi	—	339	9 189
— Școli profesionale			
unități	—	16	16
elevi	—	4 833	5 288
— Școli tehnice postliceale și de maiștri			
unități	—	11	6
elevi	—	2 768	750
— Învățămînt superior			
unități	—	1	1
studenți	—	795	714

Dinamica creșterii numărului școlilor se prezintă astfel: numai în anii 1971—1975 s-au construit peste 200 săli de clasă, 3 internate cu peste 600 locuri, 4 săli de gimnastică, s-au creat peste 1 700 locuri în grădinițe.

La toate acestea se adaugă o puternică dezvoltare a învățămîntului seral și fără frecvență. Numai în anul școlar 1975—1976 au fost înscriși la aceste forme de învățămînt peste 7 800 de tineri, dornici să-și completeze studiile liceale, cărora li se asigură prin lege participarea la cursurile serale sau la examenele de la fără frecvență.³⁸

³⁷ Pașaport economic al Județului Bihor (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Învățămînt”).

³⁸ Situație statistică privind școlarizarea pe anul 1975—1976, (Inspectoratul Școlar al Județului Bihor.)

Principala direcție a dezvoltării învățământului în acești ani a fost legarea lui mai strânsă de practică, de nevoile construirii socialismului, introducerea în munca instructivă a unor tehnici moderne, sporind randamentul și gradul de eficiență a acesteia. În acest scop au fost înființate un număr mare de licee industriale, agricole, economice, iar în școlile generale a fost pus un accent sporit pe însușirea de către elevi a bazelor unei meserii, prin pregătirea în atelierul școală sau în producție. S-a lărgit considerabil accesul elevilor din toate categoriile de școli la problemele producției. Această complexă activitate se desfășoară în peste 250 laboratoare de diverse specialități corespunzător dotate, peste 450 de ateliere școlare care oferă elevilor multiple posibilități de fructificare a aptitudinilor și inclinațiilor.

Corespunzător creșterii numărului de elevi, a dezvoltării învățământului în județul Bihor, a crescut numărul cadrelor didactice de la 1 157 cîți erau în 1938, la peste 6 710 în 1975.³⁹ Trebuie subliniat faptul că pe lângă activitatea didactică, slujitorii școlii desfășoară și o bogată activitate culturală pentru instruirea și educarea elevilor și adulților, participînd în mare măsură la răspîndirea științei și culturii, a cunoștințelor politice, în rîndul maselor largi ale populației.

Asigurarea accesibilității școlii de toate gradele pentru toți copiii de vîrstă școlară, indiferent de naționalitate, a constituit una din preocupările centrale ale învățământului nostru. În localitățile județului cu populație aparținînd naționalităților conlocuitoare au luat ființă școli cu limba de predare maternă a naționalităților respective. Avem în județ 145 de unități și secții cu limba de predare maghiară și slovacă, frecventate de peste 19 000 elevi. La aceasta se mai adaugă 29 de grupe cu circa 490 elevi înființate în localitățile și în cadrul școlilor unde nu a fost posibilă crearea de unitate școlară în limba maternă, și 162 grupe de învățămînt preșcolar cu peste 4 700 de copii.

În această perioadă s-a dezvoltat și multiplicat preocuparea statului față de copii de 3—5 ani, trecîndu-se la generalizarea învățămîntului preșcolar, în anul școlar 1975—1976 fiind cuprinși în acest ciclu de pregătire peste 26 000 copii, ceea ce reprezintă peste 91 % din totalul copiilor de vîrstă preșcolară, iar peste 95 % dintre copii de cinci ani (11 105), deci aproape toți beneficiind de o pregătire înainte de școlarizare.⁴⁰

— *Viața spirituală* — a județului Bihor în acești ani s-a dezvoltat pe suportul unor vechi și apreciate tradiții progresiste, dînd acestora o înfățișare nouă, consistentă, rezultat al eforturilor materiale și spirituale îndrumate de partid. Scriitorii, artiștii plastici și compozitorii români, maghiari și de alte naționalități, din generațiile mai vîrstnice sau tinere sînt veniți din cenacluri literare ale Uniunii Scriitorilor, Filiala Uniunii artiștilor plastici, etc.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

În perioadele anterioare și în anii 1966—1975, ca urmare a condițiilor create de partid și de stat apar și se maturizează un număr mare de artiști ai scrisului și ai pensulei, ca: romancierul Titus Popovici, tînărul dramaturg Mircea Bradu, Nicolae Damaschin, poezii Alexandru Andrițoiu, Horváth Imre, Gheorghe Grigurcu, Robotos Imre, Ion Davidescu, Teodor Crișan, Critici, esești și reporteri Radu Enescu, Nicolae Balotă, Mircea Zăciu, Ovidiu Cotruș, Nagy Béla, și alții, sculptori și pictori Rodica și François Pamfil, Iosif Fekete, Goga I., Jakabovits I., graficienii Mottl Roman, Eliza Zisiade și mulți alții.

Viața artistică a județului Bihor este fericit întregită de activitatea muzicală și cea teatrală desfășurată de colectivele de muzicieni și actori de la Filarmonica de stat, cu orchestra simfonică și cea de muzică populară „Crișana”, Teatrul de stat cu secția română și maghiară și Teatrul de păpuși, de asemeni cu secția română și maghiară.

În condițiile interesului crescînd al maselor pentru creația muzicală și arta dramatică, Filarmonica și Teatrul de stat și-au sporit efortul și multiplicat activitatea răspunzînd unor noi exigențe. În această perioadă au fost prezentate în fața a peste 130 000 de spectatori anual, în medie 470 de spectacole din cele mai valoroase creații ale dramaturgiei românești, clasice și contemporane. Activitatea meritorie a colectivelor de teatre este onorată prin acordarea de ordine și medalii unui număr de peste 20 de actori.⁴¹

De asemenea, este meritorie activitatea celor două secții ale Teatrului de păpuși care a prezentat anual în fața a peste 100 000 de mici spectatori un număr de peste 4 000 de spectacole, evidențiindu-se în mod deosebit spectacolele inspirate din opera lui Ion Creangă și cele de inspirație folclorică. Cu spectacolele elogiata de marele public, teatrul participă în acești ani la turnee în străinătate: R. S. Cehoslovacă, R. F. Germană, R. P. Ungară și R. D. Germană.

Filarmonica de stat, de asemenea, cunoaște o bine meritată apreciere din partea publicului auditoriu. Considerăm meritorie activitatea acestei instituții în privința promovării creației compozitorilor clasici și contemporani români și universali, concomitent cu o preocupare continuă de ridicare a calității artistice de interpretare a pieselor din repertoriu. Concertele filarmonicii orădene s-au bucurat de succes nu numai în județ și în turneele din țară, dar și în turneele întreprinse în 1970 în R. D. Germană, în 1973 în R.S.C. și în acest an în Italia. Pentru activitatea desfășurată și meritele obținute, filarmonica a fost distinsă în 1973 cu prilejul aniversării unei jumătăți de veac de existență cu „*Ordinul Meritul Cultural*” cl. I.⁴²

O creștere în amploare, în conținut și în nivelul interpretativ, a marcat mișcarea artistică de amatori din cadrul așezămintelor cultu-

⁴¹ Ioan Chira, *Dezvoltarea și înflorirea culturală a Bihorului în anii socializmului — expresie a politicii P.C.R.*, în *Trei decenii de afirmare...*, p. 272.

⁴² Ibidem, p. 273.

rale, sindicatelor, Uniunii Tineretului Comunist și cooperăției meșteșugărești. Această activitate artistică se desfășoară în cadrul a 8 case de cultură, 87 cămine culturale cu 348 filiale, cluburi sindicale și ale tineretului, asigurând cadrul optim pentru cei peste 12 000 artiști amatori, cuprinși în peste 950 de formații din care 110 formații de limbă maghiară și 8 slovacă. Reunind cele mai talentate elemente din rîndurile muncitorimii, tărânimii și intelectualității, această activitate artistică de masă se desfășoară pe o arie largă, aducându-și o contribuție de primă importanță la valorificarea creației muzical-coreografice locale. Prezente în toate concursurile și festivalurile județene, ca și în multe din cele organizate pe țară, formațiile de amatori au transmis sutelor de mii de auditori, mesajul însuflețitor al vieții noastre de astăzi, stimulînd interesul de cunoaștere, pasiunea de a munci, educînd gustul estetic și atrăgînd noi talente.

Opera de difuzare a cunoștințelor științifice a căpătat în acești ani care au trecut valențe noi. Comisia județeană pentru răspîndirea științei, care concentrează în colectivele sale de conferențieri și lectori mare parte din intelectualitatea bihoreană a organizat în această perioadă, împreună cu casele de cultură și căminele culturale peste 8 000 de manifestări, conferințe, expuneri, simpozioane, expoziții, răspunsuri, la întrebări, pe cele mai variate teme social-politice, științifice și tehnice la care au participat sute de mii de cetățeni.

Un aport de cea mai mare însemnătate în activitatea de răspîndire a cunoștințelor științifice și în general în întreaga activitate de culturizare ce se desfășoară în județ, aduc muzeele.

Județul Bihor dispune de unități muzeale puternice, cu bogate colecții reorganizate după principiile materialismului dialectic și istoric. Astfel, în Bihor în prezent sînt 8 muzee: Muzeele memoriale Iosif Vulcan și Ady Endre la Oradea, Arany János la Salonta, Muzeul de istorie la Săcuieni, de etnografie la Beiuș, și de științele naturii la Tinca. Prin grija deosebită a organului județean de partid și de stat, și prin alocarea unor importante fonduri financiare de peste 15 milioane lei, la 17 ianuarie 1971, Muzeul orădean și-a deschis porțile în frumosul palat în stil baroc, cu secții de istorie, de științele naturii, de artă, etnografie și artă populară. Afirmîndu-se ca o instituție cu valențe științifice încadrat cu cadre de înaltă pregătire și de specializare, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, a publicat numai în ultimii 6—7 ani peste 40 de tipărituri, dintre care multe și în limbi de circulație internațională.

O dezvoltare considerabilă a cunoscut în ultimii ani în județul nostru rețeaua cinematografică. În anul 1968 a fost creată la Oradea Întreprinderea Cinematografică județeană, care coordonează activitatea celor 18 unități pe 35 mm și 201 unități pe 16 mm, din care cea mai mare parte sînt amplasate în mediu rural. Arta cinematografică, cea mai populară și accesibilă artă, a devenit și ea un bun al maselor largi,

lucru reieșit și din creșterea numărului de spectatori de la 1 230 000 în 1950 la peste 4 320 000 în prezent.⁴³

Cartea, care de-a lungul anilor construcției socialiste a fost prezentă permanent în acțiunile politico-organizatorice și educative ale partidului, a pătruns adinc în viața oamenilor muncii de la orașe și sate, devenindu-le prieten credincios, de nedespărțit. Larga circulație a cărții, numărul tot mai mare de oameni ai muncii, tineri copii, care apelează la carte pentru a se instrui, pentru a se perfecționa profesional, pentru a înțelege rosturile vieții, sensul progresului, conținutul și semnificația politicii partidului nostru, constituie o dovadă elocventă a profundelor transformări calitative petrecute în universul spiritual al maselor. Pătrunderea cărții în masa largă a populației este asigurată printr-o întinsă rețea de biblioteci, dispunând de un fond impresionant de carte.

Iată cum arăta tabloul atragerii la lectură a populației pe categorii de biblioteci la sfârșitul anului 1974:⁴⁴

Categoriile bibliotecilor	1966	1970	1974
0	1	2	3
<i>Documentare</i>			
— unități	184	118	97
— fond publicații	205 103	222 807	256 924
— cititori	14 231	18 996	13 521
<i>Școlare</i>			
— unități	309	360	397
— fond publicații	738 017	1 011 822	1 195 623
— cititori	75 678	78 249	73 047
<i>Publice</i>			
— unități	313	261	205
— fond publicații	1 477 165	1 735 272	1 969 201
— cititori	171 972	145 531	111 875
<i>Sindicale</i>			
— unități	143	161	104
— fond publicații	292 449	360 598	291 389
— cititori	175 947	138 016	201 845

⁴³ *Pașaport economic al Județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Cultură”).

⁴⁴ *Ibidem*.

	0	1	2	3
<i>Coop. meșteșugărești</i>				
— unități		5	6	6
— fond publicații		36 733	34 594	33 591
— cititori		3 365	4 183	4 895

Drumul cărții spre cele mai diverse structuri ale populației nu trece numai prin biblioteci. În casele muncitorilor și țăranilor se întâlnește astăzi frecvent biblioteca personală. O rețea dezvoltată de librării și secții de librării ale cooperativelor de consum de la sate, standuri și chioscuri de cărți cu vânzare fac legătura între bogata activitate editorială care se desfășoară în țara noastră, rețea prin care s-a vândut în perioada 1966—1974 peste 12 milioane de cărți.

Dezvoltarea grandioasă a culturii de masă pe plan național și județean în perioada urmărită, circumscrie un tablou de spiritualitate contemporană, socialistă specific idealului socialist și comunist.

Împletindu-se strâns cu activitatea de producție și cu cea spirituală, cultura fizică, sportul și turismul au cunoscut în județul Bihor în perioada 1966—1975 o dezvoltare continuă, cuprinzând mase tot mai largi de participanți ai exercițiului fizic și contribuind, în cadrul procesului educațional complex, la dezvoltarea multilaterală a personalității omului.

Județul Bihor, ca de altfel toate județele patriei, a beneficiat în acești ani de investiții tot mai mari pentru dezvoltarea bazei materiale a educației fizice și a sportului. Numai în anii actualului cincinal au fost construite sau reamenajate și lărgite numeroase baze sportive: Stadionul Tineretului a devenit în acești ani dintr-o bază sportivă simplă un adevărat complex sportiv, stadionul F.C. Bihor a fost modernizat și dezvoltat, mărindu-și capacitatea aproape la dublu, a fost dată în folosință baza sportivă a Asociației „Străja”. Au fost construite și date în folosință complexe sportive, terenuri de fotbal, volei, handbal, tenis, pistă de atletism, bazine de înot, în orașele Marghita, Salonta, Petru Groza, Beiuș, Aleșd, în comunele Săcuieni, Sunciuș, Suplacul de Barcău, Tinca etc.

Bilanțul activității sportive desfășurată în ultimii ani în orașele și satele județului evidențiază, pe de o parte, caracterul ei cuprinzător de masă, pe de altă parte, participarea ei simțită în mișcarea sportivă națională. În competițiile de masă organizate de asociațiile sportive au luat parte anual peste 30 de mii de tineri și adulți. Pe lângă tradiționalele competiții de masă „Cupa tineretului”, „Cupa minerului”, „Cupa petrolistului”, „Crosul tineretului”, „Cupa Asociației Sportive” etc., se organizează tot mai frecvent excursii, drumeții, gimnastica în

producție, sportul devenind un mijloc eficient de apărare a sănătății, de întărire a capacității de muncă a omului.

În ultimii ani, județul Bihor se mândrește cu rezultate din ce în ce mai bune și în domeniul sportului de performanțe. Dintre cei peste 5 500 sportivi clasificați (față de 3 309 în 1965), mulți dețin înaltul titlu de „maestru al sportului”⁴⁵, au cucerit titluri de campioni naționali și au doborât recorduri naționale. Cele mai bune rezultate au fost obținute la atletism, înot și sărituri în apă, lupte greco-romane, aeromodellism, gimnastică, schi, popice etc. Elocvent este și faptul că în prezent 14 sportivi din județ sînt cuprinși în lotul olimpic al țării, care se pregătește pentru jocurile olimpice de la Montreal din acest an. Condițiile de pregătire — sub raport tehnic și organizatoric — pe care le oferă cluburile și asociațiile fruntașe precum Crișul, Școala Sportivă, Institutul Pedagogic, Bihoreana Marghita, Olimpia, Rapid sau Bihorul Beiuș, existența în județ a peste 300 profesori de educație fizică și a peste 1 100 instructori-antrenori constituie cheazășia de și mai mare răsunset.⁴⁶

Alături de activitățile sportive, un rol tot mai crescînd cunoaște în bagajul de timp liber al cetățenilor județului nostru practicarea turismului. Dezvoltarea acesteia este favorizată de așezarea geografică a județului de multitudinea punctelor de mare atracție pentru drumeție și turism ca zona defileului Crișului Repede, zona Tinca, zona Munților Apuseni cu vestitele puncte de atracție de la Padiș, Meziad, la care se adaugă zona și stațiunea Băilor Felix de lîngă Oradea.

Rețeaua unităților turistice din județ cuprinde în prezent 15 hoteluri și 4 cabane cu un total de peste 5 000 de locuri de cazare⁴⁷. O amploare deosebită a primit dezvoltarea stațiunilor balneo-climaterice Băile Felix și Tinca, a căror capacitate s-a triplat, respectiv s-a dublat, în perspectivă Băile Felix ajungînd la aproape 10 000 de locuri de cazare și de tratament balnear. În această perioadă a fost construit în municipiul Oradea un mare hotel „Dacia”, au fost reamenajate prin mărirea confortului hotelurile „Transilvania” și „Cradea”, a fost reamenajat și dat în folosință hotelul turistic de la Poiana Florilor de lîngă Pădurea Neagră, s-au construit 3 moteluri la Piatra Craiului, respectiv barajul Leșul în comuna Bulz etc.

Importante lucrări s-au făcut pentru construirea, modernizarea și întreținerea drumurilor de acces spre cabane și stațiuni, asigurarea mijloacelor de transport, refacerea și întreținerea marcajelor de creastă, cît și pentru întreținerea monumentelor istorice și arhitectonice.

*

⁴⁵ *Bihorul pe coordonatele socialismului*, Oradea, 1974, p. 91.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Pașaport economic al județului Bihor* (Direcția Județeană de Statistică, capitolul „Turismul”).

Realizarea obiectivelor și sarcinilor prevăzute în cincinalul 1976—1980 va duce la o creștere substanțială a potențialului economic, științific și cultural al județului Bihor, va asigura tuturor oamenilor muncii condiții superioare de muncă și viață, va contribui la continua înflorire a civilizației socialiste a întregii noastre societăți.

Bilanțul marilor succese obținute în perioada de la Congresul al IX-lea al P.C.R., ne oferă satisfacția unor ani de activitate rodnică, aducându-ne o contribuție importantă la sporirea avuției naționale.

Tot ce am realizat și realizăm, tot ce am construit și vom construi se face în numele omului societății noastre, pentru nevoile sale, așa cum de altfel se subliniază în Programul partidului: „în centrul politicii generale a partidului și statului de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea spre comunism, se va afla permanent omul — factorul esențial al întregii dezvoltări economico-sociale, satisfacerea plenară a cerințelor sale de viață în continuă creștere și diversificare, afirmarea neîngrădită a personalității umane”⁴⁸.

⁴⁸ *Programul Partidului Comunist Român de lăurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism.*, E. P., București, 1975, p. 88.

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE CĂDEREA ORADIEI ÎN MÎNA TURCILOR (SCRISOAREA DIN 31 AUGUST 1660)

de
LIVIU BORCEA

Asediul și căderea Oradiei în mîna turcilor, în august 1660, a reprezentat nu numai o pierdere grea pentru Transilvania ci și un semnal de alarmă privind perspectivele pe care Principatul le avea prin supunerea treptată a comitatelor învecinate din *Partium*.¹ Ea va determina în cele din urmă triumful orientării filohabsburgice în Transilvania astfel că răsunătoarea victorie polono-austriacă de sub zidurile Vienei (1683) nu va face decît ultimul pas spre căderea totală a Principatului sub dominație imperială.

Transilvania a ieșit slăbită din războiul nordic polono-suedez (1655—1659), la care a participat prin campania întreprinsă de Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia (1657), pentru obținerea tronului acestei țări. Încheierea războiului prin pacea de la Oliva (ianuarie 1660) nu a ușurat situația Principatului care era pustiit de campania turco-tătără din anii 1658, 1659 și care a continuat și în anul următor datorită încăpăținării mazilitului Rákóczi de a nu renunța la scaunul princiar al Transilvaniei. Înfrîngerea și apoi moartea lui Rákóczi (mai-iunie 1660), n-au mai putut stăvili hotărîrea Porții de a cuceri cetatea Oradea, una din cele mai importante puncte de apărare a Transilva-

¹ Privitor la asediul Oradiei și urmările ei există o relativ bogată literatură istorică: *Istoria României*, vol. IV., p. 35—37; Karaczay, F., *Nagyvárad ostromlása 1660-dik éven* (Asedierea Oradiei în anul 1660), în „*Tudományos Gyűjtemény*”, XII, 1821, p. 48 și urm.; Deák F., *Nagyvárad elvesztése 1660-ban* (Pierderea Oradiei în 1660), Bdp., 1877, 42 p.; Bunyitay V., *Nagyvárad a török foglалás korában (1660—1692)* (Oradea în timpul ocupației turcești), Bdp., 1882, 91 p.; Koncz, J., *Nagyvárad kapitulációja 1660-ban* (Capitularea Oradiei în 1660), în „*Hadt. Közl.*”, 1892, p. 390—394; Gyalóka, J., *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, în „*Hadt. Közl.*”, 1911, p. 31—48 și, mai nou, I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana (1658—1660)*, în „*Studii*”, 1960, XIII, 1, p. 3—35 (pentru vacuți-uri, mai ales) și L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpînirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI—XVII*, în „*Crisia*”, IV, p. 191—211 (pentru unele aspecte politice și economice ale problemei).

niei și un reazem important în expansiunea spre est. În acest context inițiativa cuceririi Oradiei nu poate fi atribuită numai ambiției proaspătului serdar Köse Ali pașa sau dorinței de răzbunare a turcilor pentru credința orădenilor alături de Rákóczi ci trebuie considerată ca făcînd parte dintr-un plan mai larg, privit în perspectivă și stabilit la Istanbul.

Acțiunea otomană a contat și pe prudența curții imperiale care n-a voit să se complice trimițînd ajutor asediaților deși din ianuarie 1660 avea trupe suficiente, dislocate din Jutlanda și Pomerania, după încheierea războiului polono-suedez. Astfel imperialii au stat pasiv în fortificațiile de la Rakamaz, pe malul Tisei și n-au schițat nici un gest pentru a ajuta pe orădeni. În cele din urmă, cînd sub presiunea opiniei publice, s-a dispus generalului de Souches să intervină, dacă poate „fără ciocniri”, fu prea tîrziu, căci la 27 august garnizoana orădeană se predă.²

Cucerirea Oradiei și apoi a Cameniței (1672), reprezintă ultimele zvîcniri expansioniste ale Imperiului otoman înainte de înfrîngerea de la Viena (1683).

Căderea Oradiei a avut un ecou puternic în epocă. Numeroase documente vorbesc despre această pierdere; aproape că nu există nici un izvor narativ contemporan din Transilvania care să nu acorde spații ample evenimentului. Între acestea un rol important îl ocupă cronica lui Ioan Szalárdi, al cărei autor a fost martor ocular și unul din participanții activi la apărarea cetății³ și cronica lui Georg Kraus care ne oferă o imagine foarte apropiată de cea pe care o cunoaștem.⁴ Informația lui Kraus trebuie să fi fost luată de la un participant la asediu, cu atît mai mult cu cît notarul sighişorean în decembrie 1660 era lîngă Oradea, la Ali pașa.⁵ El ne oferă și o importantă informație în legătură cu soarta arhivei capitlului orădean despre care se credea că ar fi fost distrusă de turci, după ocuparea cetății.⁶

Un alt document important îl reprezintă o scrisoare din 31 august 1660 redactat de către orădenii rămași în viață după asediu și refugiați la Debrețin. Scrisoarea se adresează în egală măsură palatinului Ungariei, la Tokaj, cît și „întregii creștinătăți”, reprezentînd nu numai o cerere pentru primirea în imperiu a celor refugiați ci și o încercare de a

² *Istoria României*, vol. III, p. 193.

³ I. Szalárdi, *Síralmas magyar krónikája...*, Bdp., 1853, p. 534—574.

⁴ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, Ed. Acad., 1965, p. 365—377. O interesantă și documentată relatare o oferă și lucrarea lui Maurizio Nitri, *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria tra l'imperatore Leopoldo Primo, il Gran Signore de Turchi Echmet Quarto, Giorgio Rakozzi et altri successivi Principi di Transilvania...* in Venezia, per Francesco Valuasense, 1666, p. 31—37.

⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 376—377.

⁶ *Ibidem*, p. 377.

sublinia meritele apărătorilor Oradei care au făcut totul pentru a păstra cetatea în mâna creștinătății.

Manuscrisul scrisorii era cunoscut încă în 1909 când istoricul Ioan Karácsonyi l-a găsit în arhiva capitolului orădean și l-a dat lui Eugen Gyalókey care în anul următor l-a prezentat într-una din ședințele Asociației de istorie și arheologie a județului Bihor, sub forma unei comunicări intitulată „*Noi date privind înfățișarea orașului Oradea în 1660*”⁷. În anul 1911 același autor bazându-se aproape exclusiv pe cele două relatări (cronica lui Szalárdi, dar mai ales, scrisoarea din 31 august 1660), scrie un nou studiu, intitulat „*Asediul Oradei în 1660*”⁸. Într-o comunicare ținută de I. Karácsonyi în ședința din 5 iunie 1911 a aceleiași asociații, aflăm nu numai cota manuscrisului astăzi dispărut (*Fond Capitlu, fasc. XLVI, doc. I.*), ci și faptul că autor ar fi cronicarul Szalárdi.⁹

Se pare că manuscrisul din fondul capitolului era totuși diferit de cel ce ne-a stat la dispoziție. Gyalókey notează despre el că „*memorialul scris dens, pe șapte pagini, a fost copiat de un anume Martin Jagosics la 20 august 1662 și această copie a ajuns în arhiva capitolului*”¹⁰.

Documentul, în forma în care ne-a parvenit, cuprinde 56 pagini, este în —4°, și se află într-un coligat din 1703, păstrându-se în fondul de manuscrise al Bibliotecii centrale universitare din Cluj. Coligatul provine din vechiul fond al arhivei de manuscrise al Asociației pentru Muzeul Transilvaniei („*Erdélyi Múzeum Egyeslet kéziratára*”) și cuprinde:

— *A prima parte vexilli serenissimi Principis Stephani Bochkay, scripta erant ista carmina aureis literis* (f. 1)

— *Ab altera autem rursus ista erant Memoriae et Honori* (f. 1 și 1 v.)

— *Várad várának az pogány török által megh szállásáról...* (f. 2—f 29 v.)

— *Propositiones suae Maj[es]tatis Sacra[tissi]ma in Anno D[omi]ni 1662 die 31 Mensis May Universis Statibus et ordinibus Regni Hungariae extra datae sub Dieta Posony celebrata* (f. 30—31)

— *In comitali morbo laborantes tempore Posonien[is] Diaetae Anno 1662* (Cuprinde o poezie cu 18 strofe numerotate și o epigramă la adresa lui Leopold I, regele Ungariei. Datat: 28 iunie 1662) — f. 31 v—33.

⁷ Gyalókey, J., *Új adatok a régi Várad helyrajzához* (Date noi cu privire la înfățișarea vechii Oradei), în „*Biharvárad*”, Oradea, 1913, 1. 14—31.

⁸ Idem, *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, în „*Hadt. Közl.*”, 1911, p. 31—48.

⁹ Karácsonyi, J., *Szt. László lovas szobrának alakja és elpusztulása* (Forma și distrugerea statuiei ecvestre a lui Ladislau cel Sfânt), în *Biharvárad*, Oradea, 1913, p. 42.

¹⁰ Gyalókey, *Nagyvárad ostroma 1660-ban*, p. 32.

— Două pagini albe: f. 33 v și f. 34.

— Manuscris miscelaneu (lipsește începutul), cu referire la dieta de la Pojon. Datat: 28 iunie 1662 (f. 34 v—35 v).

— *Memoria belli Hungarica — Turcici inter caesares Leopoldum primum et Mahometem quartum. Authore Ioanne'Ilenrico Andler Argentiniensi Massiliae. Impressum formis Joannis Baptistae de Vaulx, in vico Sanctae Marthae* — f. 36—62 v (Tratează perioada anilor 1657—1664, se încheie cu relatarea morții lui Nicolă Zrinyi și o epigramă la adresa acestuia. Tot aici informații privind asediul și căderea Oradei în 1660 (f. 41—41 v.).

— *Paria litterarum summi Pontificis ad Ill[ustrissim]um Dominum Comitem Nicolaum a Zrinio exaratarum*. 19 aprilie 1664 (f. 63—63 v.)

— *Paria literarum ejusdem Ill[ustrissi]mi Domini Comitis Nicolai a Zrinio, ad Sacr[atissi]man Caesarea et Regiam Ma[jes]tatem exaratarum ratione conflictus*. 28 noiembrie 1663.

— Șase file albe: f. 66—f. 72.

Coligatul conține un total de 72 file numerotate, din care opt sînt albe.

Scrisoarea din 31 august 1660 nu este semnată de nici unul dintre cei în exil ci se încheie cu formula: „*Puțina nobilime ce a mai rămas după asediul Oradei, însoțită din cetate, de la vizirul serdar Ali pașa, pînă în orașul Debreșin de către Seidi Ahmed pașa.*” În afară de textul scrisorii s-a adăugat și jurămîntul de credință depus de asediați la 13 august în fața notabilităților cetății, precum și repartizarea comandanților pe bastioane. Textul prezintă foarte multe asemănări cu partea respectivă din *Cronica de jale* a lui Ioan Szalárdi, asemănarea mergînd uneori pînă la identitate astfel că îl putem considera pe autorul cronicii ca fiind unul din cei ce au colaborat la redactarea scrisorii, dacă nu chiar pe singurul autor. În sprijinul afirmației noastre vine și marea asemănare din punctul de vedere al stilului și limbii folosite. Putem fi astfel de acord cu concluziile lui Gyalókay că textul manuscrisului „*pe care Szalárdi l-a conceput, mai tîrziu, în unele locuri îmbogățit în altele prescurtat, l-a introdus în Cronica sa de jale.*”¹¹

În timp, documentul cuprinde relatarea celor întîmplate în cetatea Oradea între 14 iulie și 27 august 1660, cu o scurtă referire la ziua de 13 iulie, cînd vicecomitele Martin Boldvai a fost trimis de asediați la Tokaj, să ceară ajutorul palatinului Ungariei.

Textul este redactat pe două coloane din care cea din dreapta reprezintă textul de bază iar cele adăugate, în partea stîngă, sînt menite să completeze conținutul. Ambele coloane sînt scrise de aceeași mînă astfel încît se pare că completările au fost făcute înainte, poate chiar pe manuscrisul original. Asemănările cu cronica lui Szalárdi se referă la ambele coloane astfel că putem aprecia că la dispoziția cro-

¹¹ Ibidem

nicarului pentru scrierea operei sale a stat textul original deja completat al manuscrisului.

Conținutul scoate în evidență eforturile făcute de asediați pentru a păstra cetatea în mâna creștinătății și din acest motiv sînt voit subliniate meritele fiecărui apărător, lucru pe care nu-l contestăm. Sînt omise însă, sau sînt doar schițate, acele fapte sau evenimente care ar putea arunca o lumină defavorabilă asupra orădenilor (nu se vorbește despre scrisoarea captivului Barcsai către asediați prin care indirect îi îndeamnă la rezistență¹², despre trădarea unei femei care a denunțat turcilor sistemul de evacuare a apei din șanțul cetății¹³, nu se insistă asupra gravei neatenții soldate cu explozia pulberăriei etc.).

Manuscrisul vine să completeze imaginea noastră despre orașul Oradea în secolul al XVII-lea, despre felul cum a fost construită cetatea, despre sistemul de a purta război în acea vreme și, nu în ultimul rînd, despre eroismul cu care oamenii simpli și-au apărât libertatea și neatîrnarea în fața unui dușman mult mai numeros, în acel an, 1660.

2. *Scurtă aducere aminte despre asedierea cetății Oradea de către turcul păgîn, despre situația sa nenorocită și, în sfîrșit ne avînd de nicăieri speranță în ajutor, predarea ei sub anumite condiții bune.*
5. *Care se aduce la cunoștința întregii creștinătăți cu inima foarte întristată de către cei rămași după acel periculos asediu și de către nobilimea puțină la număr, escortată din acea cetate a Oradei în orașul Debrețin de către Seidi Ahmed pașa.¹⁴*

1 6 6 2

10. Cu adîncă plecăciune ne închinăm Măriilor și Domniilor voastre
2v dorind trai fericit, norocos și îndelungat precum și bună pace Măriilor și Domniilor voastre de la prea sfîntul dumnezeu.

Lămurirea sau explicarea acestor lucruri

- 15 Care în ziua de 15 a aceleiași luni a fost arătată Măriei sale domnului palatin; înainte de aceasta, încă la 9 iulie l-am fost trimis pe Gheorghe Pankotay [și] Mihai Szeölösy la Măria sa să ofere cetatea înălțimii sale
- 20

Despre strădania nației turcești împotriva cetății Oradea la începutul lui iulie [1660], am scris Măriilor și Domniilor voastre în scrisoarea noastră comună, crezînd că trimițînd-o la 13 iulie prin cinstitul nostru prea nobil respectabilul domnul nostru Martin Boldvay, unul din vice-

¹² Szalárdi, *Op. cit.*, p. 547; Kraus, *op. cit.*, p. 366.

¹³ Kraus, *Op. cit.*, p. 367; *Cronici turcești privind țările române*, volum întocmit de Mihail Guboglu), vol. II, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1974, p. 187.

¹⁴ Publicăm numai traducerea în limba română, din motive de economie de spațiu (*Nota red.*)

cu hotărîtă și deplină închinare cerînd ajutor înălțimii sale.

5

3.

10

4

15

5

20

3v.

25

30.

35

40

4.

45

În acea zi, după asfințit, toată tabăra, după strigăte groaznice de Allah! Allah!, toți ienicerii cu strigăte și urlete îngrozitoare, veniră sub cetate din spre bastionul lui Bethlen și mai mult de o oră împărștiară asupra noastră împușcături groaznice; la fel și noi din interior asupra lor atît din tunurile noastre cit și din [armele de] mînă; ce pagube vor fi avut numai ei știu.

comiții comitatului nostru, la sosirea lui Seidi Ahmed pașa cu avangarda oștilor turcești, tătărești și românești, că veți înțelege Măriile și Domniile voastre fie de la el fie din scrisorile sale despre apropierea periculoasă a lor pentru distrugerea aceluia loc, // înainte de care cu aproape trei zile noi înșine am dat foc orașului nostru în întregime.

Sosind Ali pașa cu toate forțele sale asiatice și ale Porții, la 14 iulie, ne-am silit cu salve de tun destul de dese să împiedicăm oștile cînd ale unui cînd ale altui vizir să-și stabilească sălașul și fură nevoiți [astfel] să-și așeze tabăra destul de departe, unde nu-i puteam ajunge cu împușcăturile.

Dar îndată, în cursul nopții, în partea din spre cetate a orașului nostru, de la strada Velența pînă la Criș, s-au stabilit în grădini și // livezi și mai sus de acestea, în spre răsărit pădurile întinzîndu-se foarte departe, s-au străduit să-și așeze tabăra astfel încît să nu le putem face vre-un rău cu împușcăturile din cetate.

Însuși Ali pașa își stabili sălașul nu departe de șanțul orașului nostru, lîngă apa Crișului iar corturile sale și le ridică afară, spre Seleş, la magaziiile de cărămidă.

O altă tabără s-a așezat în spre apus, în josul marelui nostru oraș, pe cele două maluri ale Crișului pînă la poarta *Péntekhely* cuprinzînd și marile străzi *Szombathely* și Sapos care cu trei ani în urmă au fost arse de turc și tătar și din spre miază-noapte a ocupat numeroase // străzi cu case arse, cu livezi și vii; și mai jos de ei lîngă Crișul Mic pe o mare suprafață de pămînt se întin-

5

10

4v.

15

20

25

5.

30

35

B. Seidi Ali paşa a trimis scrisoare de credinţă în două rînduri una a trimis-o din Debreţin în ziua de 7 mai [cînd] la scrisoarea vizirului am fost siliţi să trimitem [solie] pe domnul Martin Boldvay cu persoane de vază şi nobile din partea oraşului, în deplină înţelegere cu magistraţii din Oradea, în tabăra vizirului, pe atunci încă garnizoana principelui Rákóczi¹⁶ locuind în cetate, căci altfel ne-ar fi ameninţat cu pustiirea, căpitanul Francisc Gyulay¹⁷ cu oştile orădene retrăgîndu-se din faţa ostirii truceşti şi haiducimea fiind şi ea nimicită în întregime; a doua [scrisoare de credinţă] pe care a trimis-o după moartea principelui // în bătălia de la Gilău şi ducerea corpului său neinsufletit la Ecsed la 17 iulie împreună cu garnizoana ungurească şi germană din cetate, venit [în ţară] să pedepsească pe sârmanul principe [şi] în care [scrisoare] a jurat pe credinţa în marele Dumnezeu Mohamed, pe norocul sultanului, că dacă vom rămîne credincioşi Porţii [şi] principelui, nu vom avea nici un necaz din partea oştilor mîritului împărat, numai să arăm şi să semănăm, să ne

deau taberele lor avînd în frunte pe vizirul Seidi paşa.

A treia lor tabără se întindea din spre miazănoapte pe versantele dealurilor şi văilor cu vii, Aranyas şi Ablakos, avînd în faţa lor dealul Ablakos, între acelea şi-au stabilit sălaşul.¹⁵

Ali paşa şi aga ienicerilor, a doua zi, la 15 iulie, îndată ne scriseră, punîndu-l şi pe principe să ne scrie, să predăm cetatea // [căci] mîritul împărat [al turcilor] ne va lăsa toate bunurile, avuţiile, după obiceiurile principelui Transilvaniei, dar dacă nu o vom preda jură pe Dumnezeu că o vor cuceri ei, dar ne vor ucide, ne vor jupui. Noi, în răspunsul nostru le-am arătat cu anumite dovezi că noi n-am dat pricină la nimic, ba chiar că din cauza credinţei faţă de Poartă mulţi dintre noi au suferit întemniţare, ferecare şi unii orădeni chiar şi moarte, să nu ne persecute; l-am rugat prin scrisoare de două ori [să nu ne] tulbure vizirul nevinovaţi; chiar şi pentru ce a fost înainte, după moartea principelui totul liniştindu-se, am apelat la

scrisoarea de credinţă a lui Seidi paşa şi i-am scris că dacă nu pleacă de la noi, vom ţintui, afară, în turn, [scrisorile], lucru pe care atunci l-am şi făcut. Dar scrisorile

¹⁵ Cetatea a fost înconjurată de către oştile turceşti comandate de: serdarul Köse Ali paşa, ceaşzade Mehmed paşa, valiul de Anatolia, Hüseini Mehmed paşa, beilerbeii de Rumelia — în partea de răsărit; Catalbaş, beilerbeii Karamanei, Gan Arslan paşa, muhafizul Siliştrei, Sinan paşa, principele de Adana — în partea de apus. (*Cronici turceşti privind ţările române*, II, p. 187). Dată fiind această dispunere a trupelor, rolul principal în asalt îl vor avea forţele otomane din partea de răsărit.

¹⁶ Gheorghe Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei (octombrie — 1 noiembrie 1657; ianuarie 1658 — octombrie 1658; septembrie 1659 22 mai 1660).

¹⁷ Francisc Gyulai, mare căpitan al cetăţii Oradea, adept al partidei nobiliare a familiei Rákóczi la Oradea (1651 — martie 1658; octombrie 1659 — 7 iunie 1660).

săpăm viile; ținuirea scrisorii în turn i-a indignat foarte [mult], sulia pe care am ținut [scrisoarea] în cuie odată au și doborât-o cu tunul dar
 5 iarăși am pus-o pe altă sulia în virful turnului. După care din Oradea nici n-au mai avut nici un necaz, cetatea fiind închinată credinței țării și principelui Barcsay¹⁸ // și, cu toate
 10 că principele l-a silit să facă drumul pînă în Hortobágy, [Barcsay], și-a luat rămas bun de la vizir și tabăra sa; dar [vizirul] în cursul nopții fiind sfătuit, îl anunță [pe Barcsay] și dimineața își întoarse drumul spre Oradea [zicind] că vrea să meargă
 15 alături de principe. Și astfel și principele își ridică tabăra afară, marele număr al păgînilor stătu trei zile sub orașul nostru [lucru] care altfel ar fi fost pentru noi cu mare pagubă, cheltuială; cu toate acestea n-am pierdut nici un suflet, avînd strajă în oraș.
 25 C. Dușmanul a avut într-adevăr tunari pricepuți, de pe deal așa de bine au ochit punctul de observație de pe bastionul Ciunt, încît au omorît acolo cîțiva oameni, din fortificația mai apropiată era un fleac pentru ei
 30 să nimerească găurile cazematei și ușile bastioanelor; au doborât sulia cu scrisorile de credință, suficiente scule de pușcat le-au făcut inofensive; loveau cu atîta măiestrie de pe deal că îndată ce ghiuleaua trecea de zidul interior cădea jos și astfel făcea multă pagubă între oameni.
 35 D. Cel mai des au fost luate cu asalt și ținute cele două bastioane, Aurit și Roșu, avînd de jur împrejur mai multe rînduri de fortificații, pînă la căptușeala șanțului [cetății] întărite

noastre au rămas fără nici un răspuns. Săpînd în mare grabă o fortificație în partea de răsărit a cetății, în dreptul bastioanelor Aurit și Roșu, în strada *Sf. Francisc*, de acolo începură a trage asupra noastră, la început numai cu ghiulele de zece funții. O altă fortificație săpară pe dealul viilor spre miazănoapte pe lîngă [dealul] *Ablakos* spre [dealul] *Sf. Petru*, unde punînd unsprezece lunuri, improșcară cetatea cu împușcături dese, dar fiind îndreptate pușcăturile prea în sus, cîteva zile ghiulelele au trecut pe deasupra cetății. La fel din fortificația străzii *Sf. Francisc* mai mult au stricat țiglele turnurilor roșii, ghiulelele trecînd pe deasupra cetății după cite ne-am putut da seama, mai de grabă [căzînd] în tabăra lor.

Dar apoi, după creșterea două săptămîni, dîndu-și seama

că răul pe care ni-l fac cu pușcăturile este mic, credem că au început să împuște cu mai puțină pulbere din fortificația de pe deal și [astfel] să ne facă mai multă pagubă căci începură a cădea ghiulelele cînd pe un bastion cînd pe altul, cînd în curtea cetății interioare și ades a nimeri bărbați, femei, a smulge mîini, picioare la mari și mici, pe unii a-i rupe chiar în două.

D. În acest timp, ienicerii săpîndu-și fortificații spre răsărit, în fața bastionului Aurit, ziua trăgeau tot timpul asupra

¹⁸ Acațiu Barcsai, principe al Transilvaniei (octombrie 1658 — septembrie 1659; 22 mai 1660 — 1 ian. 1661).

6v. cu mult pământ, din ele trăgeau ienicerii // punind între șapte saci câte un sac umplut cu pământ.

5 E. Această mare fortificație din virful dealului era mult mai jos decât cealaltă; în aceasta de folos le-a fost seceta mare, căci dacă ar fi fost vreme ploioasă, revărsându-se Crișul,

5 prin acel șanț adînc [mai degrabă]

10 ar fi intrat apa în șanțul cetății decât s-ar fi scurs. O dată i-a udat o ploaie torențială bună și așa pagubă le-a făcut că toată ziua, pînă spre seară

15 n-au putut trage. Din care [fortificație] trăgînd des atît asupra bastionului Ciunt cît și asupra bastionului Porții și turnului cu clopot, au stricat marele și frumosul clopot din vremea vechilor regi sfinți întrucît

20 din pricina împușcăturilor // dese

7. nu l-am putut da jos, dar după cîte am înțeles au evitat distrugerea clopotului de dragul ceasului, deși

20 odoarele din biserică ni le-au promis [la fel] statuile bătrînilor regi sfinți, crucile cu bumbi, mari, aurite, de pe turnuri. Marea statuie, toată aurită, a regelui Ladislau cel Sfînt au făcut-o bucățele, făcînd din ea alice

30 pentru sculele de pușcat, ocărînd-o, zicînd că este a dumnezeului ungurilor; ba chiar ne temem că unele morminte ale vechilor regi sfinți, care au fost păstrate cu mare grijă din

35 timpul multelor construcții, săpături de fundații ale principelui Bethlen, pe toate le-au răscolit, la fel ca și locurile noastre de veci, grozav ce le scurmă și le scotocesc.

40

7v.

45

fortificațiilor noastre de pe cele două bastioane; făcîndu-și și pe dealul *Sf. Ștefan* o fortificație începură a ne tulbura și ni meri bastionul Roșu, la fel și în mijloc făcînd multe pagube.

E. Începură a ne face mare pagubă și a trage asupra noastră și de pe la mijlocul dealului Sfîntu Petru unde într-o fortificație au pus două scule de pușcat.

Observînd poziția șanțului [cetății], din spre Criș au început să sape un tunel spre colțul bastionului Aurit, pe care în vreo trei săptămîni l-au terminat, astfel că prin acela s-a scurs apă ca vreo doi coți;

dar văzînd că apa nu scade, începură să sape un alt tunel, din partea de miazăzi, din direcția colțului bastionului Bethlen, sub șanțul roșu, mai jos de moara de pe Peța, pe care în cîteva zile terminîndu-l și pe acolo ni s-a scurs un cot de apă, astfel că în adîncul șanțului vechi a mai rămas puțină apă, [doar] pe fundul șanțului adînc a mai rămas ceva apă; pe lingă căptușeala de piatră a șanțului, de jur împrejur șanțul a rămas uscat de apă.

În acest timp și din spre apus, din partea de sus a bisericii publice a orașului, în fața bastionului Ciunt

și al Porții săpînd o fortificație foarte puternică, cu două falconeturi începură să ne facă foarte mari griji și să [ne] împrăștie luptătorii din pricina șanțurilor săpate în fața bastionului Aurit.

F. Într-adevăr [turcii], cu pulberea și ghiulelele n-au făcut economie căci cite ghiulele am strins în grămezi pe bastioane, de ici, de colo, am umplut de vreo patru sau cinci ori un colț al casei căpitanului pînă sus, [astfel] că a trebuit să le cărăm jos în pulberărie: e drept că nu le-am putut număra dar vor fi fost laolaltă zece mii, fără a mai socoti cite au rămas prin spărturi, cite au rămas ici-colo în pereții de piatră // sau au trecut peste cetate în toate direcțiile.

G. Cele două cazemate ale celor două bastioane care se află față în față [Aurit și Roșu], le-au stricat în asemenea măsură cu împușcăturile încît aproape se puteau urca pe ele și cu căruța, astfel că am fost siliți ca noaptea, cu lopeți de fier, să îndepărtăm dărîmăturile zidului de piatră din fața găurilor [pentru tragere], și să deschidem cale locurilor de tras. Cazemata bastionului Roșu am ridicat-o din nou întărind găurile sale [pentru tragere] cu grinzi mari și puternice [pe care] le-am prins în copci de fier iar între ele băgînd umplutură, a fost de mare folos în timpul asaltului.

La fel săpînd fortificații puternice la miazăzi și răsărit de bastionul Roșu, pe marginea șanțului [cetății], începură a tulbura cazematele bastionului Aurit destinate apărării bastionului Roșu, cu două tunuri mari cu un calibru de 45 de funți; la săparea șanțurilor [de cei] de pe bastionul Crăișorul; [fortificațiile turcești] din spre sud fiind de citeva ori

distruse și rupte cu falconeturi mari, nu una ci două, trei nopți le-am dat de lucru. Aripa de răsărit a acestuia [a bastionului Crăișorul] a fost foarte mult deranjată din fortificația [turcească] din față, astfel F. încît un tun mare, pe nume *Bukosi*, care le făcea mare pagubă, a trebuit să înceteze [tirul] cite o dată, dar noaptea [aripa bastionului] am întărit-o cu copci puternice din fier și am umplut-o cu pămînt.

G. Asemănătoare a fost și soarta sculelor de pușcat de pe aripa de răsărit a bastioanelor Aurit și Roșu, a căror tragere le-au oprit de vreo citeva ori, au rupt găurile [pentru tragere], parapetele [bastioanelor]; noi le-am umplut cu grinzi, le-am cuprins cu copci puternice de fier și le-am acoperit cu umplutură ca să nu le facă stricăciuni de nici un lel.

Dar, așa cum am arătat, apa șanțului [cetății] fiind îndepărtată, întru-cît la colțul bastionului Aurit, șanțul [cetății] nu era căptușit cu pereți de piatră așa cum era de jur

5 H. După stricarea acesteia, am repa-
 9 rat-o și am dublat-o, din ea cu oca-
 zia asaltului cu siguranță nu mici pa-
 gube s-au făcut între ieniceri, tră-
 gîndu-se des asupra lor din două
 10 scule de pușcat cu bucăți de scoarță
 de copac, cu schije de fier.

15

20

9v. J. S-au străduit să oprească tirul
 din cazemate considerînd că strica-
 rea curtinei ar fi foarte prielnică
 25 pentru a pătrunde pe aici la atac;
 [de aceea] am săpat de-a lungul zi-
 dului de piatră un șanț adînc pe
 lingă cele două bastione, grajdurile
 de acolo umplîndu-le cu pămînt și pe
 30 acelea punînd scule de pușcat, am
 început a ascunde pulbere în șanț,
 de la capătul grajdurilor a face un
 gard din trunchiuri de lemn, dar
 [toate acestea] nu le-am putut ter-
 35 mina, așa cum mai clar se va vedea
 mai jos.

40

10

45

împrejur, acolo în șanț au ridicat o
 foarte puternică întăritură; din ea și
 de sus, din întăritura de pe malul
 șanțului [cetății] începură cu mare
 H. forță să strice cazematele bastionu-
 lui Roșu pentru apărarea părții de
 răsărit a bastionului Aurit, întreru-
 pînd și tragerea de aici. Împotriva
 fortificației [turcești] de pe marginea
 șanțului [cetății] am pus, într-o for-
 tificație foarte întărită cu grinzi pu-
 ternice, un tun mare, pe nume Balau-
 rul, cu care stricînd fortificația lor
 de sus, poate că le-am stricat și scu-
 lele de pușcat; dar le-au reparat din
 nou și au pus [altele] la fel și ar-
 mele din margini le-au îndreptat cu
 toată tăria în acea direcție ca să
 strice fortificația noastră dărîmîndu-i
 și peretele de piatră astfel că furăm
 siliți să // coborîm de acolo Balau-
 rul. Tot între zidurile despărțitoare
 ale acestor două bastioane am insta-
 lat o armă puternică, din care le-am
 distrus fortificațiile din [strada]
Stîntu-Francisc și din marginea șan-
 țului [cetății] și cu care le-am dat
 de furcă multă vreme, dar îndreptî-
 du-și forțele și împotriva acesteia
 din cîteva părți, nu numai că i-au
 oprit tragerea dar și zidul de piatră
 J. pe o mare suprafață l-au stricat mai
 jos de jumătate.

La fel din spre miazăzi, împo-
 triva fortificației [turcești] din care
 stricau cazematele bastionului Aurit
 am pus o sculă puternică de pușcat,
 în direcția acelei cazemate, într-o
 fortificație foarte puternică, în vîrf
 bastionului, cu care din acea parte
 și de pe bastionul Crăișorul i-am dat
 o vreme destul de lucru dușmanului
 // din acea întăritură, de cîteva ori
 prăbușindu-le în cap fortificația,
 astfel că de acolo n-au putut trage
 deloc.

5

10

10v. K. [Fortificația] aceasta acoperind-o
 15 cu scîndură de brad, deasupra acoperind-o cu pămînt, dedesubt începura a săpa tunelul; noi încercăm a-i împiedica prin udarea lor cu apă fierbinte și cu apă, prin aruncarea unor scule de foc, a pulberii și prin aprinderea unor materiale uscate, întrucît din cazemate nu le mai puteam face nici un rău.

25

30

35

11. L. Aici repararea cazematei a fost foarte folositoare, căci dacă n-ar fi fost [reparată] prin spărtura cazematei [turcii] ar fi năvălit cu mai mult avînt și în atîtea părți niciodată nu i-am fi putut opri; dar de pe cazemată, în curînd, începu a se face pierzanie între ei; de pe spărtura
 40 curtinei fură siliți a se întoarce cu multe pagube și a fost de mare aju-

Dar îndreptîndu-și forțe puternice și în acea direcție, deși de vreo cîteva ori ne-am reparat cu multă trudă fortificațiile, în cele din urmă furăm siliți să scoatem tunurile și de acolo; despicînd în bucățele grin-zile puternice ale fortificației noastre, stricînd foarte tare zidul de piatră și în acel loc cu împușcături cumplite, au început a-și deschide drum asupra noastră din trei părți [socotind și spărturile de pe] cele două cazemate.

În acest timp, la colțul // bastionului Aurit, în direcția împușcăturilor cazematei *legîndu-se o fortificație* peste [șanțul cetății] pînă la zidul de piatră, începură a săpa un tunel sub bastion, lucru pe care noi luîndu-l aminte, din interior, începurăm a săpa o altă gaură în acea direcție, numai că aceea tot umplîndu-se cu pămînt și tot prăbușindu-se ne-am tot chinuit și la urmă tot n-am putut-o termina, mai ales și pentru faptul că temelia zidului de piatră era mai groasă de trei stînjeni; chiar dacă [turcul nu l-a săpat nici pînă la jumătate a putut [totuși] pune suficientă pulbere sub [bastion] pentru a-l arunca în aer.

La fel și sub bastionul Roșu începură să sape un tunel dintr-o fortificație asemănătoare și luînd aminte și aceasta, prinserăm a săpa și asupra lui un tunel pe care l-am și terminat; // la 24 august, dis de dimineață, înainte de răsăritul soarelui, pregătindu-se [turcii] de atac, au dat foc *pulberii sub ambele bastioane*, [Aurit și Roșu], și cu o groaznică zguduire și explozie, cutremurîndu-se pămîntul și toată cetatea, fiind aruncate în aer bastioanele, în peretele de piatră al bastionului Roșu pe o lungime de aproximativ zece

tor și pentru apărarea bastionului Aurit de asaltul lor.

5

11v. M. Prin această spărtură chiar dacă au năvălit peste peretele fortificației, nu li s-a putut face nici un rău de pe cazemată iar de sus era greu să-i înfrângi din pricina împușcăturilor dese ale ienicerilor.

10

15

20 N. Atunci deja fiind foarte împușcați la număr, adunarăm o oștire de asediu de pe celelalte bastioane; n-am lăsat decât puțin popor în cazemate și pe bastioane, pentru strajă, 25 ca acelea să nu rămână fără oameni și cu ei am păzit spărturile în fiecare noapte, cu ajutorul lui Dumnezeu și în acel moment furăm prezenți // și pregătiți căci altfel ar fi 12. urmat pieirea. 30

35

40

45

12v.

O. De mare folos [ne-] a fost că n-au nutut măsura grosimea zidului de piatră deși este lesne de crezut că cu acest scop au făcut să evadeze la noi un tânăr italian, îndată după sosirea lor, a treia sau a patra zi (acesta a trecut înot apa mare de atunci a șanțului pînă sub zidul de piatră și l-au adus cu barca înăuntru) ca pe noi să ne poată cerceta acolo înăuntru și pentru a măsura și zidul de piatră dar noi îndată l-am ferecat în lanțuri și l-am pus să tragă asupra lor căci era un bun tunar, [pentru care] a și plins și s-a întristat mult // și a căutat pretexte ca să-l lăsăm

stinjeni, pînă jos, pămîntul din șanț l-au svirlit asupra propriilor fortificații, în interior și pămîntul fiind rupt aproape pînă la cazemată, risipindu-l în sus peste clădiri în toată cetatea ca pe o ploaie.

Despicîndu-se aproape pînă la jumătate // și zidul de piatră al bastionului Aurit pe o lățime de cîțiva M. stinjeni, din pricina *puterii foarte mari a pulberii*, deși puterea [armelor] aceluia [bastion] am îndreptat-o împotriva lor, prin crăpătură intrară la asalt și prin acel bastion.

N.

Și îndată ce aceasta se întimplă, se repeziră la asalt pe cele două bastioane și pe spărtura cortinei cu țipete groaznice, cu strigăte de „Allah, Allah”; dar întru cît atît [cei de] pe bastioane cît și *mica noastră* oștire de asediu și în acea noapte a fost la post, și noi i-am atacat acolo, în toate trei locurile, astfel că deși au adus și steaguri, sus, pe bastioane, capturînd din ele, ucigîndu-i, nici n-a trebuit să ne batem în săbii cu ei ci numai cu împușcături, cu turnarea în față și în cap a seului și a apei fierbinți,

cu o ploaie deasă de pietre; după atacuri și lupte din zorii zilei pînă pe la ora nouă, cu ajutorul lui Dumnezeu au fost siliți să întoarcă spatele și să se retragă cu mare pagubă și rușine din toate trei locurile [de atac].

În timpul acestui asalt, oști numeroase au început să atace și în direcția porții cetății [ca] și bastionul Ciunt, aducînd scări multe în șanț, dar nici pînă la jumătatea zidului. *O. dului. de piatră n-au ajuns* cu ele.

Dar domnul căpitan Matei Balogh galopînd

liber căci el creștin fiind nu de
aceea a venit la noi, dar nu l-am
putut crede, din multe lucruri ne-am
dat seama că vizirul l-a trimis.

5

10

15

20

25

30

35

40

13v.

45

P. Ori de cite ori păgîניה se
într-ajutora în timpul asediului [și]
întotdeauna cu strigăte mari de
„Allah, Allah” veneau asupra noa-
stră, tot de atîtea ori, din interior se
repetă strigarea numelui prea sfînt
al lui Isus, chemîndu-l în ajutor,
atît de cei mari cît și de cei mici,
de către bărbați ca și de către
femei.

Cei mai mulți din oamenii de
vază, fie împreună fie separat fiind
în mijlocul poporului, încurajînd și
întăritînd norodul, chiar dacă nici
o dată împreună ci mai mult sepa-
rat, noaptea erau în mijlocul oștirii
deoarece pe zidurile de piatră înce-
pură a fi atîtea stricăciuni încît era
de temut [că vor începe] un asalt.
La fel au lucrat și temătorii de
dumnezeu, predicatorii noștri, care
apăreau și făceau pe rînd slujbe de
trei ori pe zi pe fiecare bastion și la
casa domnului căpitan // și în ceta-
tea interioară, în strădania lor s-au
rugat fierbinte pentru popor; în fie-
care loc, potrivit vremurilor grele,
le-au înfățișat frumoase învățătură
din sfintele scripturi, spre rîvna
către dumnezeu și [atașament față

de la bastion la bastion
încurajînd și însuflețînd peste tot
poporul [promițîndu-le] ajutor prin
noi cete, [deși singuri] noi am fost
cei care i-am silit să ne întoarcă
spatele împușcîndu-i puternic de pe
bastionul Ciunt și Bethlen și din spre
poartă pe cei de pe spărturi [și] că-
rînd apoi în cetate și scările lor.

La care asediu, cu voia lui
dumnezeu văzurăm purtarea într-ade-
văr plină de curaj a femeilor, astfel
că deși împotriva unui dușman mult
mai numeros nu numai că au scos
pietre de aruncat de sub dărîmătu-
rile clădirilor interioare cu foarte
mare sîrguință, îndemnîndu-se cu de-
se *p. strigăte de „Isus”* ducîndu-le în
toate cele trei direcții, ci le și arun-
cau asupra dușmanului furios cu //
tot tirul puternic îndreptat deseori și
împotriva lor, nu se îngrozeau deloc
să treacă mereu peste cadavre de
parcă ar fi dus mereu viață de oș-
teni.

Domnul Ioan Racz de la o vre-
me fiind cam bolnav, totuși înfipt
în zale, cu coif, încurajîndu-i mult
pe cei de pe bastionul Roșu și de
pe cortine, la cazematele bastionu-
lui Roșu fu rănit cu săgeți prin zale
și murind în noaptea aceea, fu în-
gropat în zilele acestea aici, la De-
brețin; //

Domnul Stefan Török primind o
împușcătură, [sînt] puține speranțe
cu privire la viața lui; Sigismund
din Sîntandrei, un tînăr care a slu-
jit cu cinste, servind și străduindu-se
demn de laudă pe bastionul Roșu,
căzu din pricina unei împușcături
încă înainte de asalt. La fel Toma

de] suferința scumpei patrii. Pe lângă aceasta au fost date tuturor stărilor chemări spre o viață evlavioasă și cumpătată.

5

14.

15

20

25

14v.

30

35

40

15.

45

Q. Un foarte mare neajuns am avut și din pricina faptului că cei mai pricepuți bărbieri au plecat din oraș cu mult înainte de a fi prins noi de veste iar cei care au rămas instrumente [...] nu au avut; acestui lucru și otrăvirii ghiulelor a trebuit să-i atribuim [faptul că] dintre răniți numai foarte puțini au rămas în viață chiar dacă au avut răni mici și ușor de îndurat.

Horvath unul din hodnogii de pe acel bastion. La fel prea nobilul domn Nicolae Zabolay, lincezind încă de cînd ne-am închis [în cetate], a și murit de boala aceea. Fură uciși împreună cu mulți alții: Gabriel Boldog, Andrei și Gheorghe Ravazdi de răni mortale, Ladislau Tyukodi, căpitanul de pe bastionul Aurit, fu sfîrtecat de o ghiulea de tun, unul din vice pîrcălabi, Ioan Körti, în arsenal, // Ștefan Takács, judele orașului, Petru Szilagyi care înainte a fost hodnog de infanterie în cetate iar mai nou hodnog al străzilor *Sfîntu-Nicolae* și *Buday*; podul arsenalului întărit cu grinzi puternice și cu umplutură groasă turnată cu var, deasupra cu o puternică boltă de grosimea a două cărămizi împreună cu zidurile de piatră înșesate cu geamuri dese, au fost dărimate aproape pînă la temelii de grenade, pulbere, scule de foc; foarte mulți bărbați, femei, copii au fost scoși de ici, de colo, // de sub dărîmături, pe jumătate arși, care apoi au murit, dar mulți au rămas îngropați încît nimeni nu i-a mai văzut. Au căzut, viteazul căpitan de cazaci, Petru Lișinski, curajosul *bîrbat*, cu *răni mortale* din pricina împușcăturilor, un tînăr italian foarte priceput care, după cite spunea, cu aceasta deja era în a șaptea cetate asediată, pe același bastion [Roșu], a fost împușcat în frunte, și foarte mulți alții, ziua și noaptea au tot căzut, între care Francisc Kovacs, hodnog al pedestrașilor de pe acel bastion Roșu și hodnogul tinerilor studenți de la școală, veniți de bună voie, David Almási, tînăr cu inima foarte vitează, // din pricina împușcăturilor dese.

Cu mila lui Dumnezeu astfel fiind dușmanii respinși, după un scurt

5

răgaz [în care ai noștri] s-au întâlnit cu mâncare și băutură, se apucară de fortificarea și clădirea marii spărturi de pe bastionul Roșu pînă seara și noaptea, pînă în zori avură destul de lucru cu ea.

10

15v.

În timpul acestui asalt și înainte de el, zi și noapte, în zidiri, străjuiri și rînduiri, a dat dovadă de mult sîrg // și îndeminare între alții, răposatul prea nobilul domn Abrany de Vaija, care fiind prezent și la aruncarea în aer a bastionului și în oastea de asediu s-a aruncat [asupra dușmanului] cu strigăt aprig, împreună cu cei de pe bastion, avînd [în mînă] un paloș; tot atunci fiind capturat și un steag al dușmanului, acesta fu împins înapoi, [Abrany] în acel moment fu atins de împușcatură, din care pricină în acea zi a și murit.

20

25

16.

30

După cum ne-au mărturisit oameni de vază de-ai lor, victoria n-a fost nici pentru ei fără vărsare de sînge, au pierit mai mult de trei mii sub cetate, // [chiar] și mari nobili ca marele agă al ienicerilor, Hasan, cancelarul vizir, rupt de [ghiulea de] tun lîngă Ali pașa.

35

40

După asalt rămînînd multe trupuri turcești în haine noi sub pereții de piatră, pe care nu le-au putut lua cu ei, unele [trupuri] pe jumătate în viață, a căror mîini, picioare, capete, se ridicau și se mișcau în sus și-n jos în apa noroioasă, dintre care voind [turcii] a lua cu ei, au atacat de mai multe ori din fortificațiile turcești dar din pricina împușcăturilor fură siliți să se retragă înainte de vreme, unii // și-au dat duhul acolo.

16v. R. Această movilă dacă s-ar fi ridicat totuși aproape de zidul de piatră ca din cazematele stricate ale

îndată după asalt, dușmanul a trimis numeroase căruțe în pădure [de unde] a transportat multe legă-

5 bastionului Aurit să se pună o stavilă sculelor [de pușcat] ale dușmanului care erau în partea de sud a șanțului [și care] erau [îndreptate] împotriva cazematei, movila întrepunându-se între ele, un astfel de dig mare, întărit fiind cu legături de nuiele și butuci, cu multă muncă, după cum am judecat, nici o posibilitate de a-i împiedica n-a fost.

5
17. S. Împotriva acestui lucru a trebuit
15 să ne păzim în permanență de pe bastionul Roșu și să anunțăm printr-un semnal anume pe cei de pe bastionul [Aurit] despre năvala dușmanului pentru că dacă [turcii] intrau prin spărtura bastionului, de
20 pe cazemată nu-i puteau ajunge; la fel din fortificațiile exterioare dușmanul apărându-i mult [pe năvăli-tori] cu tirul lor, de sus era foarte
25 greu să-i alungi.

30
17v.

35

40

45
18.

turi de nuiele și trunchiuri mari de copaci, începu să ridice o foarte *ma-re movilă* în fața spărturii bastionului Roșu, începînd de pe malul șanțului [cetății] să facă un dig foarte larg, pe care puteau trece și două-trei căruțe [astfel încît] vîrfurile movilei să fie egal cu vîrfurile bastionului, pe care tot ridicîndu-l ziua și noaptea, șanțul mare fu aproape umplut; nici de pe bastionul [Roșu] și nici din cazematele bastionului Aurit, nici din interior, de nicăieri // ne putîndu-ne îndrepta tunurile spre ei din pricina groaznicului tir, nu am putut împiedica dușmanul, [astfel că] îl văzurăm tot înaintînd în lucrul său.

S. Prin spărtura bastionului Aurit năvăleau de cîte două-trei ori pe zi, puțini, cîte zece-doisprezece trăgeau cu arcurile, puștile, aruncau pietre, încît pe mulți dintre noi ne răneau, uneori luau cîte ceva de pe bastion.

Deși noi am încercat, potrivit posibilităților noastre, să rezistăm încercărilor dușmanului, deși ne-am străduit să răspundem prin contralovituri tirului păgubitor atît al // ienicerilor din fortificații cît și a tunurilor, am săpat în interiorul curtinei, pînă la capăt, între cele două bastioane supuse atacului și cele două grajduri de piatră un șanț mare și la marginea sa interioară făcînd palisade sub formă de fortificație puternică, umplînd grajdurile cu pămînt, am vrut să punem scule de pușcat deasupra, cu scopul că dacă vor veni la asalt, în acel șanț să punem pulbere și să-i aruncăm în aer; dar această strădanie n-o puturăm duce pînă la capăt căci de-zertînd noaptea de pe cazemată un cazac, raportă totul lui Ali // pașa,

5

10

18 v. T. Cind toți cei din oraș am văzut
că, după scoaterea corpului [neîn-
suflețit] al principelui [Rákóczi]¹⁹ de
15 către marele căpitan cu [o suită]
din toate națiile, nici celălalt prin-
cipe n-a putut trimite decît puțin
popor [în cetate], fiind de temut că
20 din pricina lipsei unei garnizoane
puternice să nu cadă [cetatea] în
mina turcului fără nici un fel de
strădanie și vărsare de sînge spre
rușinea nației ungurești și a întregii
25 creștinătăți și a patriei noastre,
desul ne-am străduit atît prin exem-
plul nostru, prin depunerea jurămîn-
tului

30 prin adunări și bărbăție să
19. reținem populația orașului în stare
să minuiască arma, am întîlnit ast-
fel de trădători de patrie care noap-
tea stricînd în cîteva locuri
35 fortificațiile orașului au fugit pe căi
interzise, dintre cei pe care i-am
determinat să depună jurămîntul îm-
preună cu mulți alții, pentru că por-
țile erau străjuite ziua și noaptea.
40

nici nu mai veni asaltul, [iar] con-
strucția fu abandonată; fiind poarta
noastră puternic blocată, fură tri-
miși [oameni] prin cazemată care
prinseră un ienicer turc, viu, de la
care aflarăm situația de afară; în-
tr-un cuvînt, nimic nu am lăsat la o
parte din tot ce am putut face pen-
tru întărirea și apărarea cetății noas-
tre, corespunzător numărului mic,
dar desigur am resimțit în toate
acestea marile noastre lipsuri.

I. Oradea avînd cinci bastioane
regale mari, pe fiecare din ele im-
potriva unui dușman numeros ar fi
trebuit cel puțin o mie de oameni
și în afară de aceasta ar mai fi pu-
tut fi puși încă și în cazemate și
lîngă sculele de pușcat, [precum] și
oaste de asediu ajutătoare cel pu-
țin o mie sau cîteva sute.

Dar noi cînd am intrat în ce-
tate abia am fost nouă sute de băr-
bați în stare de a pune mina pe
armă, atît pedestrași plătiți, nemți,
unguri, cazaci, [cît] și orășeni strînși
de pe *fiecare stradă*, deși dușmanul
era convins (lucru care ne-a folosit
foarte mult) că sîntem patru mii.

II. Deși pînă nu ni s-a stricat
arsenalul am avut suficientă pulbe-
re, ghiulelele, tot felul de scule de
foc, n-am avut artificier²⁰ și tunari
care să arunce măcar o minge de
foc cu folos, spre paguba dușmanu-
lui; căci [ghiulelele] fie că treceau
numai peste șanț fără să facă nici
o pagubă, fie cădeau în apa șanțu-
lui de cîteva ori am fost siliți să
punem [servanți] la tunuri

¹⁹ În bătălia de la Florești — Gilău (22 mai 1660), principele Gheorghe Rákóczi al II-lea este rănit grav. Adus în cetatea Oradea, moare la 7 iunie. Corpul neînsuflețit este transportat la Ecsed însoțit fiind de întreaga garnizoană a cetății Oradea în frunte cu marele căpitan, Francisc Gyulai (Kraus, *op. cit.*, p.)

²⁰ Sensul de *artificier* are aici totuși o accepțiune mai largă în care se include și aceea de șef al arsenalului (*praefectus armamentarii*). Sensul din *Erdélyi Magyar Szótörténeti tár*, vol. I., Buc., 1975 p. 1130 este greșit (=martor!)

Și arsenalul din pricina deselor schimbări a fost golit de arme de către slujbași, astfel că n-au putut primi muschete sau altfel de puști foarte mulți din puținul popor, deși pe vremea sârmanului principe erau destule în arsenal.

19 v.

10

15

20

20.

25

30

35

40

20 v.

Aceasta s-a manifestat și în faptul că deși am cărat din oraș multe lemne, grinzi și altele din belșug, [am dus] și podul cetății cu toate grinzile și lemnăria sa, toate le-am cioplit pentru arsenalul cel mare din exterior, în care se țineau și sculele de pușcat, avind și pod deasupra; casa cea mare cu alimente fiind cu grinzi și acoperișul fiind distrus, alimentele au fost cărate în toate părțile; sculele de pușcat fiind și ele scoase, mai puțin ghiulelele în arsenalul de sub bolta interioară, pircălabii au pus să se facă curățenie, dar din pricina împușcăturilor groaznice din toate părțile, găsind poporul aici loc pentru sine mai mult decît în altă parte, s-au stabilit // în pivniță și în casele dintre zidurile de piatră, în despărțiturile de

[oameni] care

înainte nici o dată n-au făcut așa ceva, ba de multe ori noi eram siliți a pregăti tunurile și a ochi, lucru în care mai priceput ca orice tunar a fost însuși sârmanul domn Ibrani; am avut și foarte multe grenade gata făcute, dar nici un tunar n-a știut cum trebuie aruncate. Înainte s-a ținut în cetate un artificier dar domnul Francisc Gyulai cu puțin înainte de a pleca [din cetate] făcîndu-i greutăți la plată, l-a lăsat să plece, lucru care acum fu cu destulă pagubă pentru noi.

III. Din lipsa de grijă a unuia dintre vice // pircălabi, a lui Ioan Körti, făcîndu-se praf arsenalul, rămînînd acolo fără de veste mulți oameni cu cei ai casei lor, pe cînd lucrau la spargerea pulberii, la sculele de pușcat, la ghiulele; la 14 august acel arsenal se aprinse, așa cum am scris [mai sus], și acolo s-au făcut praf tot felul de scule de pușcat rămase de pe vremea asediului din 1598,

și altele făcute apoi din belșug de principii noștri Bethlen și Gheorghe Rákóczi cel bătrîn,²² în

²¹ Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei, 1613—1629

²² Gheorghe Rákóczi, principe al Transilvaniei, 1630—1648

20 v. piatră, în arsenalul pustiu, cu voia
pîrcălabului, el însuși venind cu toți
ai casei sale de la lăcașul său de
mai înainte din pricina împușcătu-
5 lor fiind silit să se mute acolo, tu-
narii lucrînd în arsenalul interior;
poporul de pe bastioane fu silit [să
se adăpostească] în găuri, fortificații,
peste tot dar mai ales acolo.

10
21.

15

20

21v.
25

30

20 v.

35

22. Dar ce era mai grav, că din
pricina marelui număr al păgînilor
de afară, nu se puteau ușor efectua
40 lucrările ziua și noaptea pentru că
[turcii] se ajutau unii pe alții schim-
bîndu-se, așa cum au făcut de cî-
teva ori și în timpul asediului, dar
noi nu ne puteam schimba și odihni
45 deloc din pricină că eram puțini.

afară de aceea multe grenade, sal-
petru, sulf, cu mare valoare băneas-
că, cîteva sute de măzi de fitile, o
mulțime de tot felul de funii pentru
tun, sfori, mucava, pînzeturi și tot
felul de muniții au fost făcute praf
împreună cu o mulțime de oameni,
astfel că scule de foc nu ne-au mai
rămas în afară de cele care au fost
duse și împărțite pe bastioane.

IV. Pe cît de puțini // am ră-
mas după asalt și din aceia unii erau
răniți, iar alții sufereau de diferite
boli astfel că în caz de nevoie nu
puteam conta pe sprijinul lor.

V. Dar aproape că cea mai ma-
re [nenorocire era] că deși focul cel
mare ardea de șapte săptămîni spre
mistuirea scumpei noastre nații, am
așteptat ajutor ca pentru stingerea
focului casei vecine, dar nici o dată
n-am simțit nici măcar puțin sem-
nul acestuia.

Și văzînd situația slăbită, neno-
rocită, neputicioasă a sărmaneii noas-
tre patrii, Transilvania, și aceea că
nu puteam spera nici în ajutorul
principelui nostru care nu avea la
îndemînă altceva decît ajutorul
unuia dumnezeu din ceruri; dîndu-ne
seama că chiar dacă vizirul nu ne-ar
mai asalta lăsînd numai puțin popor
sub cetate, nici așa ne avînd spe-
ranță în ajutor, în scurtă vreme
ne-ar putea avea la mînă și ar pu-
tea face cu noi ce vrea.

VI. Dar ceea ce a grăbit // lu-
crurile [a fost] că vedeam ridicarea
mobilei [și] intenția lor de a arunca
în aer bastioanele cu [ajutorul] pul-
berii lucrările mari făcute împotriva
noastră ziua și noaptea. În schimb
[am văzut] oamenii noștri căzînd în
timpul asaltului, și înainte, în servi-
ciul de noapte și zi, grelele răni și
alte îmbolnăviri astfel că de abia

22 v.

5

10

21 v.

15

20

23.

25

30

23 v.

35

40

U. Aceste [conștiințe] le-au încălcat îndată după ieșirea noastră [din cetate], scoțându-ne din toate bunurile și apoi ne mai lăsându-ne nimic, ne-au ocupat toate castelele, cetățile, îndată ce au putut pune mâna pe ele, [bine că] ne-au slobozit în pace și nu ne-au tăiat undeva, la grămadă.²³

[X.] Și la asaltul pe care l-au făcut, dacă ne-ar fi atacat din toate părțile, cu greu am fi putut face față în atâtea părți, ba chiar fu de folos și faptul că scările aduse în timpul asaltului sub bastionul Ciunt se dovediră a fi scurte.

La fel chiar în ziua când se ducău tratativele cu vizirul despre predarea cetății, încă mai credeau despre

mai erau vreo trei sute de bărbați în stare de a ține arma în mână în tot orașul, pe cari la muncile // necesare, oricât i-am fi silit, din pricina așteptării îndelungate, nu puteam să-i folosim la nimic, deși domnul căpitan n-a făcut economie de bani.

Din toate acestea ne-am dat seama că având numai o singură cetate, nu există nimic mai grav pentru dezastrul obștii noastre decât căderea acesteia în mâna turcilor; altfel, dacă am fi putut-o apăra pentru creștinătate, pentru patria noastră [chiar] prin pieirea noastră noi am fi apărat-o cu bucurie.

Luând în considerare toate acestea, vinerea trecută, adică la 27 august, am consimțit să intrăm în tratative cu vizirul și am fost siliți // să conchidem că privind binele cel de obște este nimerită predarea cetății potrivit unor condiții pe care domniile voastre le vor afla de aici în colo.

Noi, după cum am scris și în scrisoarea trimisă înainte de asediu, dacă am fi putut cumva, cu prețul vieții, și cu ea am fi fost gata să fim de folos nației și patriei noastre, dar aceasta am văzut a fi imposibil, căci din nou // au început să sape tuneluri sub amândouă bastioanele, cu siguranță că vizirul însuși i-a îndemnat iar ziua de 29 [august] era fixată pentru aruncarea în aer cu pulbere, a bastioanelor și pentru ca toți oamenii să și-i împingă la asediu.

Când am intrat în cetate, după cum am arătat mai sus, am fost circa nouă sute de bărbați în stare

²³ Această parte, referitoare la nerespectarea clauzelor înțelegerii de la Oradea este adăugată, evident, după 31 august 1660, data scrierii scrisorii

stare de a ține arma în mână;
cînd ne-au văzut ieșind ne priviră
noi că am fi patru mii de bărbați în
uimiți și disprețuitor iar cei mai
5 mulți ne scuipară cînd văzură cît
de puțini sîntem.

24.

10

15

20

24 v.

25

30

35

40

25.

45

de a purta arma, dar acum, la ie-
șire, abia mai eram vreo 300, dacă
ne-ar fi așteptat un nou asediu, ori-
cine [judecă] cu evlavie, poate să-și
dea seama, prin pieirea noastră cîte
suflete nevinovate am fi dat pe mi-
na păgînului și dintre cei din inter-
riorul [cetății] cîți n-ar fi fost tre-
cuți prin sabie; // cum ne-am fi
putut împotrivi noi, cîțiva, unui nu-
măr atît de mare de păgîni, care
luau cu asalt o cetate atît de mare,
ca s-o apărăm de jur împrejur, cînd
nu eram destui nici în cazemate?

Rugăm cu plecăciune și dra-
goste Măriile și Domniile voastre să
nu considere o greșeală a noastră
că am fost siliți să pierim spre pa-
guba întregii creștinătăți, a sârma-
nei [și] ciuntitei noastre patrii, a
însăși scumpei noastre nații; ba //
chiar [vă rugăm] că intrucît ni s-a
luat aproape tot și am devenit
[aproape] cerșetori, am fost siliți să
ne împrăștiem care încotro; Măriile
și Domniile voastre să primească și
să țină cu milostivire pe frații noștri
care sosesc în împărăția voastră și
amintindu-și Domniile voastre des-
pre soarta schimbătoare a omului,
despre nestatornicia norocului, să
facă totul pentru a-i înconjura cu
dragoste frățească. Să nu dea prea
sfîntul domnul Dumnezeu să se in-
tîndă flăcările focului, pieirii noastre
și asupra Mărilor și Domniilor voa-
stre. Am pus să se scrie [această
scrisoare] în orașul Debrețin, în ziua
de 31 august 1660.

Prea plecatele și voitoarele de
bine, slugile Măriilor și Dom-
niilor voastre.

Puțina nobilime ce a mai ră-
mas după asediul Oradiei, în-
soțită din cetate de la vizirul

serdar Ali paşa, pînă în oraşul
Debreţin de către Seidi Ahmed
paşa.

5 La începutul asediului s-a luat jurămîntul tuturor stărilor după
cum urmează:

10 Eu, N. N., jur pe Dumnezeu, ta-
25 v. tăl, fiul, şi sfîntul duh, pe unul dum-
nezeu veşnic, întruchipat în sfînta
treime că eu, în această situaţie
strîmtoasă a cetăţii Oradea, // îm-
preună cu toţi slujbaşii, căpitani,
pîrcălabii, hodnogii, cu toţi cei din
stările de frunte, mijlocii şi de rînd;
15 voi fi în deplină înţelegere în tot
ce se va face spre păstrarea şi apă-
rarea cetăţii de margine, vreau să
fiu frumoasă şi creştinească tovară-
şie cu toţi; împotriva slujbaşilor nu
voi complota, unelti, nici [cu cei din]
20 stările de frunte, nici mijlocii, cu ni-
meni; mă voi strădui să apăr viaţa,
cîntea acelora ca pe a mea; cearta,
dezordinea, dezbinarea, răscoala o
voi îndepărta şi nu mă voi alătura
nimănui care caută aşa ceva; ba
25 chiar dacă voi afla, // mă voi stră-
26. dui să le preîntîmpin, dînd de ştire
domnilor căpitani. În apărarea ace-
stei cetăţi de margine a Oradiei, în
30 menţinerea, păstrarea ei în mîna
creştinătăţii, să-mi dau şi viaţa îm-
preună cu Domniile voastre (dacă
aşa va voi Măria sa domnul dum-
nezeu); să fiu supus. În afară de
35 aceasta mă voi strădui potrivit pute-
rilor mele ca toate hotărîrile şi ordi-
nele date de Domniile voastre în
26 v. această necesitate să le respect. //
Dumnezeu aşa să-mi ajute. În ceta-
tea Oradiei, în ziua de 13 august,
40 anul 1660.

Urmează schiţarea cetăţii Oradea, descrierea adevărată a tirului tunurilor sale şi
asalturilor şi evacuării apelor, asedierii sale, săparea fortificaţiilor şi ridicarea

mobilei [lucruri] cari se pot vedea clar cu inimă amară, din imaginile zugrăvite mai sus.

Miazănoapte

- În această zonă se întind frumoasele dealuri cu vii care încep din munții înalți ai Transilvaniei și din pădurile mari [ale munților] Rezului.
27. Aici, între o parte a orașului și a cetății, // la o aruncătură bună [de cetate], curge la vale apa Crișului Repede care-și are izvorul în Transilvania și apoi își sporește [cursul cu alte ape] din Munții Călatei și din mai mulți munți și care [apă] înconjoară cetatea de jur împrejur avînd un oraș foarte întins cu
- 10 un pod mare.
- Urmează, pe de altă parte, cui i-a fost încredințată comanda fiecărui bastion. Comanda bastionului Bethlen, sau cel Nou, a fost încredințată lui Gheorghe Vêr de Tarcea, astfel că dacă s-ar întîmpla să cadă, să-i urmeze în loc, Petru Veres.
- 15 Comanda bastionului Crăișorul, lui Grigore Boldvay, fiul preanobilului vice comite, Martin Boldvay, care după ce a scăpat din Crimeea din mină tătarească în schimbul unei răscumpărări foarte mari²⁴, a fost de față alături de sârmanul principe în ciocnirea cu Seidi Ahmed pașa din anul 1659²⁵, la Poarta de Fier,
- 27 v. în Transilvania, în comitatul Hunedoara // și pierindu-i și pedestrași, s-a înapoiat cu răni grele; și acum, în cetate, a fost atins de un glonte de ienicer la
- 20 o vină, care dacă ar fi căzut ar fi trebuit să-l urmeze Toma Gyulai iar după el Gabriel Boldog.
- Comanda bastionului Roșu lui Francisc Nagy de Szent-Falva iar după el a urmat Ștefan Török iar după el Ștefan Crainic; și acest Francisc Nagy nu demult a scăpat din țara tătarească prin răscumpărare mare, sus amintitul Ștefan Török fiind împușcat la gît, doar sub piele, a murit la Debrețin.
- 25 Comanda bastionului Aurit a fost încredințată lui Ștefan Tisza de Ineu, Ladislau Tyukodi, apoi lui Gaspar Macskasi iar după el lui Nicolae Fodor căruia ghiuleaua de tun i-a rupt calota pălăriei de pe cap și rămînîndu-i borurile, capul nu i-a pățit nimic.
- 30 Comanda bastionului Ciunt, lui Francisc Stephan de Oradea care a scăpat demult din robie tătarească în schimbul unei sume mari de bani, succesor [fiindu-i] Paul Torma, iar apoi Andrei Ravazdi.
- 28 v. [Partea de] deasupra porții și Turnul, lui Francisc Komaromi de Beiuș care //
- 35 scăpînd și el cu mult înainte din mina tătarilor prin grija actualului nostru

²⁴ După repetate înfringeri, expediția lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia s-a încheiat prin armistițiul de la Czerny-Ostrov (august 1658). La întoarcere armata transilvăneană a fost atacată de tătari. Cu acest prilej a căzut în mina hanului din Crimeea cea mai mare parte a fruntașilor nobilimii ardeleni între care și Ioan Kemény, viitorul principe al Transilvaniei (ianuarie — noiembrie 1661)

²⁵ Bătălia de la Poarta de Fier a Transilvaniei (21 noiembrie 1659), reprezintă prima ciocnire mai puternică între oștile principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea și cele ale turcilor ce intrau în Transilvania pentru a-l alunga. Fiind înfrînt aici corpul de oaste comandat de bihoreanul Sigismund Ver de Tarcea, principele pierde întreaga bătălie (Szalárdi, *op. cit.*, 472—473)

5 domn principe, din pricina distrugerii Oradei pierzându-și, împreună cu mai mulți tovarăși de-ai săi, toate bunurile de la Ineu și acum de la Pomezou și Beiuș împreună cu averile de la Oradea [și] Beiuș, era ținut și aici în robie din pricină că nu și-a putut plăti răscumpărarea.

Persoanele numite alături de domnul vicecomite Matei Balogh de Alpestes, în timpul asediului, pentru sfat și conducere:

10 Domnul Mihai Ibrâni de Vaya²⁶ a căzut pe bastionul Roșu purtându-se cu laudă în toată prin iscusita hărnicie ziua și noaptea și exemplu bun.

29. Domnul Ioan Răcz de Galošpetru, înainte hodnog de cavalerie, a fost rănit de săgeată pe acel bastion Roșu, din pricina căreia a murit la Debrecin.

15 Unul din vicecomiți, domnul Francisc Belényessi.

Capelanul Ioan Szalárdi, intrucit înainte de intrarea vicecomitelui a îndeplinit funcția de administrator principal.

Domnul Petru Kovásznay

Domnul Coloman Igaz

}

predicatori ai cetății

20 Domnul Andrei Kállay

tot predicatori al cetății

care atît în profesiunea lor de adevărați pastori cît și în situația strîmtorită a stărilor orașului, în toate s-au purtat bine și demn de laudă.

29 v. * Să respingem dușmanul prin hăr-
țuiei, fără să desfacem podul nu
25 a fost posibil căci chiar și acea
parte a orașului nostru care s-ar fi
putut fortifica și aceea a fost ne-
îngrijită în vremurile de pace, eram
și puțini, și oștenii și-au părăsit ca-
30 sele, ne mai fiind decît cîtiva acolo,
în ele.

Domnul nostru // vice-comite
Martin Boldvay a fost trimis la Mă-
ria sa domnul palatin și la mai mulți
înalți demnitari în timp cît dușma-
nul era deja aproape, pentru a cere
ajutor, în ziua de 13 a lunii iulie.*
Podul cetății fiind deja desfăcut din
toate părțile, el a fost scos [din ce-
tate] cu barca iar caii pe poarta unui
bastion fură trecuți înot peste apa
șanțului pînă la colțul bastionului
Aurit unde pe o porțiune șanțul nu
era căptușit cu piatră.

40 La fel Gheorghe Pankotay

și

}

45 Mihai Szölösi

încă înainte, la 9 iulie, au fost tri-
miși pentru același lucru la Măria
sa (așa cum s-a văzut mai sus)

²⁶ Tatăl său a fost vicecăpitan al cetății Oradea (martie 1633 — august 1640; 1648—1650)

O PUȘCULIȚĂ ROMANĂ DE BANI GĂSITĂ LA TIBISCUM

de
LIVIU GROZA

Nu departe de Caransebeș în lumea romană, se înălța castrul și municipiul Tibiscum, așezare ce avea importanță atât din punct de vedere militar, cât și din punct de vedere social, economic și comercial.

Importanța militară a castrului de la Tibiscum este dată în primul rînd de poziția lui strategică, la confluența a trei drumuri de mare importanță militară, iar în al doilea rînd de prezența aici a unui număr mare de unități militare care au staționat mai mult timp sau au poposit numai fiind în trecere prin acest loc¹.

Dar căile de comunicație, pe lîngă importanța lor militară, jucau și un mare rol comercial, ele fiind vadul de pătrundere a mărfurilor de la centru în provincie și invers.

Faptul că așezarea civilă de lîngă castrul Tibiscum este ridicată la rangul de municipium confirmă rolul mare ce-l juca din punctul de vedere social, politic și economic².

Amprenta schimburilor comerciale este pusă în mai toate domeniile de activitate, în ceramică însă aceasta devine mai pregnantă. În urma cercetărilor arheologice efectuate de muzeul Banatului din Timișoara, a rezultat ceramică de import, ceramică locală și ceramică locală ce avea drept model ceramica de import.

Nu ne-am propus, în cele ce urmează, să facem o analiză a ceramicii romane de la Tibiscum, ci vom descrie un vas mai puțin obișnuit ce era folosit drept pușculiță pentru depozitarea monedelor. Este vorba de așa numita categorie de ceramică ce în literatura de specialitate este cunoscută sub numele de „loculi”. Această denumire a fost dată recipientelor destinate pentru păstrarea monedelor.

Avîndu-se în vedere faptul că acest gen de ceramică se găsește destul de rar în săpăturile arheologice, vom face o descriere a acestor

¹ M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, în *Acta Musei Napocensis*, vol. 7, p. 135

² Septimiu Severus a ridicat așezarea civilă de la Tibiscum la rangul de municipium (*Istoria României*, Vol. 1, Ed. Academiei, București, 1960, p. 366).

pușculițe folosindu-ne de articolul cercetătoarei clujene Iudita Winkler publicat în revista *Apulum*³.

După forma lor s-a ajuns la părerea că există două tipuri de pușculițe, în Dacia romană fiind mai răspândite cele de așa numitul tip „Trier” de forma unei pere turtite în partea superioară.

După volumul lor, pușculițele se împart în trei grupe în funcție de numărul de denari ce-l poate conține (până la 600 de denari; până la 1000 de denari și peste 1000 de denari).

Sigur, multe discuții s-au purtat asupra posesorilor. Făcându-se analogie cu pușculițele copiilor din vremea noastră, s-a crezut că ar putea aparține și aceste *loculi* tot copiilor, dar luând în considerare numărul mare de denari ce putea conține și mai mult valoarea denarului s-a ajuns la părerea că ele aparțineau unor persoane particulare.

Cu toată amploarea săpăturilor arheologice efectuate în așezările romane existente în țara noastră, numărul pușculițelor este destul de redus⁴. Acest lucru trebuie pus în legătură și cu spargerea acestor recipiente în momentul scoaterii monedelor ce le conțineau.

Pușculița de bani de a cărei descriere ne ocupăm a fost găsită în anul 1962 în așezarea civilă de la Tibiscum, pe malul râului Timiș, care la acea dată era singurul arheolog nepoftit al acestor meleaguri, deoarece valurile apei loveau în malul abrupt formînd acel proces de eroziune ce ducea în final la prăbușirea lui.

Pușculița a fost găsită de noi în pămîntul surpat împreună cu un ulcior spart în partea superioară și o oală identică cu cea găsită în săpăturile din așezarea romană de la Buciumi⁵. Toate au fost aruncate într-o groapă de gunoi ce se găsea în acel loc.

Menționăm că tot aici, cu prilejul altei periegheze, au fost găsite și fragmentele amforei reconstituite din muzeul din Caransebeș și tot de aici au fost recoltate mai multe resturi ceramice.

Mulțimea fragmentelor ceramice găsite aici, în așezarea civilă, în absența prin apropiere a unui zid sau construcție, ne-a îndreptățit, încă de atunci, să afirmăm că este vorba de o groapă unde se aruncau resturile menajere. Această afirmație este întărită mai tîrziu cu ocazia efectuării unor sondaje în acest loc. Astfel, studiul nostru pe peretele vertical al malului a confirmat părerea emisă anterior.

Trecînd la descrierea pușculiței ajungem la următoarele date. Este confectionată din lut cu nisip fin folosit ca degresant și prin ardere a primit culoarea cenușiu închis. Este lucrată la roată simetric dimensionată, dar ușor lăsată într-o parte. Această lăsare trebuie pusă în legă-

³ Iudita Winkler, *Pușculițele de bani „loculi” din Dacia romană*, în *Apulum*, Vol. V, p. 203—215

⁴ Lista descoperirilor de pușculițe se află la I. Winkler în *op. cit.*, la care adăugăm cele semnalate de D. Protase, în *Acta Musei Napocensis*, Vol. IV. Cluj, 1967, p. 465

⁵ Colectiv, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, pl. 26/6

tură cu perioada de uscare și nicidecum cu timpul când a fost confecționată.

Are o înălțime de 10 cm cu diametrul fundului de 6,5 cm, iar a părții concave de 14,5 cm.

Volumul total al pușculiței este de circa 900 cm³, volum în care puteau intra aproximativ 1600 monede.

Tăietura pentru introducerea monedelor era de 2 cm, situată într-o concavitate în partea superioară cu o adâncime de 1,8 cm.

Pușculița a fost goală în momentul găsirii avînd o spărlură de 5,30×4 cm în partea concavă, lîngă tăietura pentru introducerea monedelor.

Analizată după criteriile de categorisire a pușculițelor romane putem afirma că privind forma face parte din tipul pușculițelor *Trier* — romano-germanice — iar din punctul de vedere al volumului intră în categoria a treia, deci a pușculițelor ce puteau conține peste 1000 de denari.

Ținînd cont de faptul că ea a fost aruncată după scoaterea monedelor într-o groapă și alături de ea au fost găsite și resturi ceramice ce pot fi încadrate cronologic în secolul II și începutul secolului III. e.n. putem concluziona că și pușculița de a cărei descriere ne-am ocupat să fie încadrată în aceeași perioadă în care se constată, de altfel, o maximă înflorire a vieții economice și social-politice a municipiului Tibiscum.

PRECIZĂRI PRIVIND RAPORTURILE CRIȘANEI CU MIHAI VITEAZUL

de
LIVIU BORCEA

Personalitatea marelui voievod, primul unificator, și-a lăsat amprenta asupra conștiinței întregului nostru popor. Putem spune astăzi, din perspectiva ce ne-o oferă timpul care a trecut, că Mihai a realizat mult mai mult decât efemerul act — supus atunci tuturor loviturilor posibile din partea forțelor ostile interne și externe — prin precedentul pe care l-a creat, a generat crezul într-o posibilitate finală de înfăptuire definitivă, irevocabilă a Unirii.

În rîndurile ce urmează vom încerca să stabilim, în lumina documentelor ce ne-au stat la dispoziție, care au fost raporturile temerarului voievod cu acest colț de țară, care a fost atitudinea mai marilor acestor părți față de el în două momente-cheie ale existenței sale: după bătălia de la Mirăslău care a dus la pierderea Transilvaniei apoi a Moldovei și Țării Românești, nevoit să părăsească spre Viena (decembrie 1600) și pe drumul plin de speranțe al întoarcerii, înainte de bătălia victorioasă de la Gorăslău (martie-iunie 1601). Sînt două etape diferite care puteau genera atitudini diferite față de marele nostru voievod din partea localnicilor: dacă în decembrie 1600 Mihai era înfrînt și urmărit de nobilimea transilvăneană, în primăvara anului următor el trecea prin părțile nordice ale Crișanei plin de încredere, cu forțe proaspete. Nu trebuie să uităm însă că, din septembrie 1598, Crișana era sub suzeranitate austriacă iar Mihai Viteazul a trecut prin această zonă în calitate de aliat al împăratului.¹ Fără îndoială că și acest lucru și-a lăsat amprenta asupra felului în care Mihai a fost primit la Oradea.

*

Majoritatea marilor noștri istorici nu au acordat o atenție deosebită trecerii lui Mihai prin Crișana, felului în care a fost el primit la

¹ L. Borcea, *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul (1598—1606)*, în *Crisia*, Oradea, 1975, p. 103—121.

Oradea. Singur A. D. Xenopol cunoaște scrisoarea lui Mihai Viteazul către Paul Nyári, scrisă la Hălmașiu (6 decembrie 1600) și o discută fixînd în linii mari și traseul pe care marele domn l-a străbătut: Deva — Hălmașiu — Oradea, nu înainte de a fi atins și Lugojul, în Banat, unde și-ar fi sporit în mod considerabil suita. Singur Xenopol știe că Mihai ar fi cumpărat de la Gașpar Kornis „care reședea în Alba-Iulia, cu un dar de 2 000 de galbeni voia de a trece peste granița Transilvaniei”,² ceea ce este foarte puțin probabil. P. P. Panaitescu, în schimb, în paginile cunoscutei sale monografii consacrate lui Mihai, susține tocmai contrariul afirmînd că „marele domn fără să mai ceară voie străbătu prin Ardeal, țara unde fusese odinioară stăpîn”,³ ceea ce pare a fi mult mai plauzibil.

Primit peste tot în Ardeal cu simpatie de masele populare, nobilimea a organizat atacuri ale unor garnizoane militare din unele cetăți (Deva, Lipova și Ineu). Din cetatea Devei, nobilimea răsculată a pus să se tragă asupra sa, la fel cea din Lipova și Ineu s-a luat o bucată de drum după el.⁴ Acest incident este amintit și de către Mihai în *Memoriul* pe care l-a scris către împăratul Rudolf, în ianuarie 1601, și care povestește odiseea pribegiei sale spre Viena, amintind și pierderea unor oameni ai săi cu ocazia traversării Mureșului („*Ex castro Deva in Transylvania tormenta in me direxerunt, in fluvium Maros quosdam ex meis praecipites egerunt, et quae calamitas non in uno loco solum, sed per totam Transylvaniam grassata est*”⁵).

Probabil inițial Mihai a încercat să treacă Mureșul în zona Lipovei dar, atacat fiind de garnizoanele nobilimii din Lipova și Ineu, s-a întors și a luat drumul Munților Apuseni, pe vechea cale de legătură între Crișana și Principatul Transilvaniei — *drumul Căinelului*. Această cale îi oferea posibilitatea unui drum direct care, în plus, nu atingea nici cetăți sau castele decît Beiușul și Fenișul care erau deja sub suzeranitate austriacă.

Ajuns la 5 decembrie în Crișana, a doua zi se afla deja la Hălmașiu de unde îi scrie lui Paul Nyári, marele căpitan al cetății Oradea, încercînd să-l liniștească în privința intențiilor sale și rugîndu-l să liniștească la rîndul său oamenii din Bihor căci el vrea numai binele țării.⁶

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. V., Ed. Cartea Românească, Buc., f.a. (ed. III-a), p. 297.

³ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936, p. 238.

⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 297.

⁵ Kemény J., *Mihály Vajda jelleme s tetteire vonatkozó okmányok* (Acte privind caracterul și faptele lui Mihai vodă), în „*Magyar Történelmi Társ.*”, vol. III, Pesta, 1857, p. 186; vezi memoriul și la E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, partea I-a, Buc., 1882, p. 236 — unde el poartă data: 17 ianuarie 1601.

⁶ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/I, p. 200—201; *Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae*, vol. IV, p. 576—577; vezi și L. Borcea, *op. cit.*, p. 111—112.

Paul Nyári era căpitanul cetății Oradea din toamna anului 1598 și, în această calitate, comandant suprem al oștilor din comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Solnocul din Lăuntru, Maramureș și Crasna. El venise la cererea orădenilor care închinaseră cetatea austrieșilor de teama amenințării lui Satîrgi Mehmet Pașa, trimis de imperiali împreună cu generalul austriac Melchior von Rödern, comandantul garnizoanei germane și arhitectul militar Giovan Marco-Isolano precum și cu Gheorghe Király, comandantul garnizoanei transilvane, fost căpitan al cetății. Paul Nyári fusese înainte căpitan al cetății Eger, pe care în 1596, se pare după o apărare eroică, o pierduse în favoarea turcilor.⁷

După o scurtă perioadă de detențiune, la 15 septembrie 1598, imperialii îl trimit să preia căpitănia Oradei împreună cu Rödern care va rămîne în cetate pînă la 5 noiembrie 1599.⁸

Asediul a durat de pe la 1 octombrie pînă la 5 noiembrie 1598. Pe lângă cei 2 500 de apărători ai cetății, Mihai a trimis un corp de oaste de circa 1 500 oameni sub comanda generalului său de origine albaneză, Aga Leca. Despre acest ajutor vorbește Mihai în amintitul memoriu către Rudolf al II-lea: „... *Praeterea obsessio per Zathersi Mehmed Varadino, adhortans Transylvanos, ad ferendum auxilium bonam partem meorum militum, ut poteram in subsidium expedivi.*”⁹

Nu cunoaștem pînă în momentul de față ce anume a făcut efectiv corpul de oaste în timpul asediului dar contribuția sa și a comandantului său, Aga Leca, este subliniată într-un document din 21 aprilie 1601 cînd arhiducele Mattia scrie prefectului camerei scepusiene voind să-l recompenseze cu un domeniu al familiei Bánfi pentru: „... *recensitis fidelibus suis servitiis in obsidione praesertim Varadiensi*...”¹⁰. Sigismund Báthori nu numai că nu a dat nici un ajutor orădenilor dar, după părerea cronicarului Paul Enyedi, „... *cînd au văzut Sigismund Báthori că Mehmed pașa se apropie de Transilvania, trimite la el pe Pancrațiu Sennyei, Gheorghe Palatics și Wolfgang Kornis care se duc pînă la Lipova și de acolo îi tot transmit lui Satîrgi: atîta îi vorbesc, promit, făgăduiesc, se jură că vor rămîne credincioși împăratului [turcesc] și îl întorc pe Satîrgi asupra Oradei*...”¹¹

⁷ Toldy F., *Sárospataki magyar krónika 1523—1615* (Cronica maghiară de la Sárospatak), în „*Magyar Tört. Tár.*”, IV, 1857, p. 57—58.

⁸ L. Borcea, *op. cit.*, p. 108—109.

⁹ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/I, p. 235; Kemény J., *op. cit.*, p. 176.

¹⁰ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV., p. 356—357.

¹¹ „... *mikor látta volna Báthori Sigmond, hogy Erdélre közelget Mehmed bassa, küldi hozzá Sennyei Pongráczot, Palatics Györgyöt és Kornis Farkast kik Lippaig mentenek, és onnat izengettek Zátárchinak: addig szólnak, igitnek, fogadnak, esküszenek, hogy a császár hivségiben megmaradnak, és Zátárchit Várad alá fordítják.*” (Mikó J., *Enyedi Pál énekéből az erdélyi veszedelmekről* (Din ciintecul lui Paul Enyedi despre pustiirile din Transilvania), în „*Erdélyi Tört. Adatok*”, vol. I., Cluj, 1855, p. 197.

Trimiterea lui Aga Leca nu a fost însă singurul ajutor dat de Mihai căci aproape simultan cu oștirea trimisă, el trece în sudul Dunării întreprinzând un atac fulger: „În vremea când Satîrgi pașa bătea Oradea și Sigismund fugise acasă din Opulia, Mihai Vodă a trimis ajutor lui Sigismund ca la o mie și cincisute de români, sirbi și alții sub conducerea lui Aga Leca. În vremea aceasta a trecut și Mihai Vodă Dunărea pe la Nicopole, după ce a gătit de mai înainte ca la o mie cincisute de bărci lovind acolo în Cîmpia Nicopolei pe Hafiz Ahmed pașa și pe Caraiman pașa și dîndu-le război a fost ucis acolo Caraiman pașa, iar celălalt cu greu a putut să fugă pe un cal fără șea. După această luptă a împresurat Nicopolul, l-a bătut trei zile și l-a stricat... În vremea cînd a săvîrșit Mihai vodă toate acestea repezit-a de olac craiul Sigismund la Mihai vodă pe Luca Bakonyai făcîndu-i știre că Mohamed Satîrgi pașa a luat Oradea; Mihai vodă aflînd această veste, s-a întors în Țara Românească.”¹²

Putem observa că însuși cronicarul Szamosközi prin simpla narare a evenimentelor indică faptul că este vorba de două acțiuni sincronizate cea principală fiind asediul de la Oradea iar acțiunea lui Mihai avînd un caracter de diversiune cu accent tactic. Reiese destul de clar că voievodul român făcea totul pentru a ajuta cetatea Oradea și numai vestea falsă a cuceririi cetății l-a întors pe Mihai din sudul Dunării. S-a realizat astfel între Mihai și orădeni o legătură care a cimentat relații ce vor fi continuate și după unirea Transilvaniei cu Țara Românească.

În cursul anului 1600 Mihai Viteazul i-a cerut lui Paul Nyári să revină cu întregul teritoriu ce îi era subordonat din punct de vedere militar între frontierele Transilvaniei. Aflăm acest lucru din scrisoarea lui Paul Nyári către arhiducele Mattia (8 ianuarie 1600). Căpitanul cetății din Oradea deși a manifestat prudență față de propunere, nu a respins total această posibilitate ci l-a trimis la Mihai pe vicecăpitanul cetății, Ștefan Stepan „...ca voievodul să aștepte în pace hotărîrea maiestății sale.” Opinia personală a lui Nyári, exprimată în această scrisoare, este ca „Transilvania să fie readusă la vechile ei hotare și astfel să fie pusă sub guvernarea lui Mihai Vodă”¹³ Fără îndoială, o asemenea propunere nu putea veni din partea unui dușman al lui Mihai.

Nu cunoaștem despre ce anume vor fi discutat Mihai cu Ștefan Stepan, sigur este că după bătălia de la Gorăslău, în august 1601, Basta va pune pe mercenarii săi să-l ucidă pe vicecăpitanul cetății Oradea ce a fost în această luptă, se pare, alături de marele voievod. Cronicarul Eustațiu Gyulafi fixează în două fraze moartea demnă a lui Ște-

¹² I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui despre români*, Cluj, 1922, p. 111—112.

¹³ „...Erdély a maga régi határai közé szorítassék és igazgatá úgy bizassék Mihály vajdára...” — Szádeczki, L. *Regesták Mihály vajda történetéhez* (Regeste cu privire la istoria lui Mihai vodă), în „Tört. Tár”, 1883, p. 740.

fan Stepan: „1601. După bătălia de la Gorăslău, Basta l-a spinzurat de picioare pe Stefan Stepan, mai marele cetății Oradea. La urmă l-au omorît în bătăi, n-a dat dovadă de nici un pic de meschinărie ci atîrînd cu capul în jos, pe nemții care treceau în sus și-n jos îi înjura, scuipa, pînă l-au omorît nemții în bătăi.”¹⁴ Cronicarul Szamosközi în cronica sa arată și el că: „O dată cu Mihai vodă au mai pierit vreo șaisprezece inși, cari, în fața cortului, au voit să-și apere stăpinul”¹⁵. Să fi fost oare printre aceștia și Ștefan Stepan? În a sa istorie a Transilvaniei L. Kövári afirmă că vicecăpitanul cetății Oradea ar fi luptat alături de Sigismund la Gorăslău și căzînd prizonier în mîinile lui Basta, acesta l-a ucis.¹⁶ Nici un izvor nu confirmă cele presupuse de Kövári. Basta și-a continuat persecuțiile împotriva familiei Stepan și în timpul scurtei dar sîngeroasei sale guvernări în Transilvania, expropriind-o de bunurile ce le avea tocmai pentru motivul de a-l fi sprijinit pe Mihai.¹⁷

Considerăm că trecerea lui Mihai Viteazul prin Bihor, în decembrie 1600, s-a făcut fără dificultăți deosebite. Era însoțit, așa cum menționează în memoriul său către Rudolf, de puțini oșteni („... in Transylvaniam non multa manu penetravi.”)¹⁸. Nobilimea transilvană a încercat să ridice împotriva sa pe cei din Baia de Criș dar fără succes.¹⁹

Avînd în vedere drumul obișnuit pe aici, precum și punctele atinse atestate în documente, traseul lui Mihai Viteazul prin Munții Apuseni poate fi acesta: de la Deva prin pasul Vălișoara la Brad, apoi la Baia de Criș și Țebea iar de la Vața de Jos, prin depresiunea Hălmaგიului la Hălmaგიu și vîrfurile. De aici la Vașcău și prin Ștei (azi orașul Dr. P. Groza) Mihai ajunge la Beiuș apoi atingînd probabil Ceica poposește la Oradea.²⁰

Popasul la Beiuș a fost ceva mai lung. Aici se desparte de oștenii săi sîrbi lăsîndu-i sub comanda postelnicului Buzinca. Știm aceasta dintr-o scrisoare a lui Bartolomeu Somogyi căpitanul districtului Beiuș și a castelului de aici, scrisă la 23 martie 1601 trimisă lui Mihai Viteazul prin care acesta răspunde unui mesaj comunicîndu-i că: „În ce privește scrisoarea Măriei tale cu referire la sîrbi, cum că Măria ta ai fi trimis deja solda lor, pînă acum nu ni s-a adus de nicăieri nici un ban

¹⁴ „1601. Az goroszlai harcz után lábbal akasztatta föl Básta Stepán Istvánt, az váradi főlegényt. Végre az németek verték agyon, semmi pussilanimitást nem mutatott, hanem alácsüngvén fűel, az németeket, kik azon alá s följártak, szidta, pögdözte, végre agyon verték az németek.” — Szilágyi S., Gyulafi Lestár történelmi maradványai (Insemnările istorice ale lui Eustațiu Gyulafi), în „Magyar történelmi évkönyvek és naplók”, vol. II, Budapesta, 1894, p. 27.

¹⁵ I. Crăciun, op. cit., 159.

¹⁶ Kövári, L., Erdély története (Istoria Transilvaniei), vol. IV., Pesta, 1863, p. 119.

¹⁷ L. Borcea, op. cit., p. 114.

¹⁸ Kemény J., op. cit., p. 186.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Localitățile subliniate sînt atestate în documente ca puncte atinse de Mihai.

ci, de cînd s-au despărțit de Măria ta i-am reținut pentru Măria ta cu multe promisiuni și făgăduieli și cu multă cheltuială, lucru pe care Măria ta poți să-l afli de la umila domniei tale slugă. Și de acum în colo voiesc a servi cu dragă inimă Măriei tale cu ce pot.”²¹ Acești oșteni sînt prezenți, deci, în orașul Beiuș în martie 1601, ba chiar Mihai promite trimiterea în mijlocul lor a lui Aga Leca, față de care Somogyi mărturisește că: „... I-am vedea, zău, cu ochi buni, dar mult mai mult ne-ar place să vedem, oștenii și cu mine, persoana Măriei tale”.²²

Apare aici controversata personalitate a lui Aga Leca, considerat după 15 martie 1600 chiar trădător al lui Mihai Viteazul deoarece pus căpitan al cetății Chioar și Gherla²³, în cele din urmă s-ar fi apropiat de imperiali.²⁴ Nu este exclus ca Aga Leca să-și fi oferit din nou serviciile lui Mihai în timpul șederii acestuia la Praga și Viena iar apoi să se fi atașat taberei lui Mihai după plecarea acestuia spre Košice. Cronica lui Szamosközi îl enumeră printre cei ce erau alături de Mihai după bătălia de la Gorăslău și din porunca lui Basta: „După multe cazne și schingiuri au mărturisit pe rînd toate faptele și sfaturile lui Mihai vodă chiar și ceilalți căpitani, Aga Leca și Leca Comisul, cari au fost albanezi... au mărturisit tot ce știau despre Mihai vodă.”²⁵

După ce la Beiuș și-a lăsat o parte din oșteni, la 11 decembrie, Mihai ajunge la Oradea unde nu stă mult deoarece a doua zi, după ce scrie două scrisori, una împăratului Rudolf și alta arhiducelui Mattia, pleacă mai departe spre Debrețin unde ajunge în 13 sau 14 decembrie. La Oradea marele voievod a fost bine primit. O mărturisește chiar el în cele două scrisori aproape identice: „*Deo auspice heri, undecima die praesentis mensis Decembris, persecutus ab insidiatoribus ac hostibus, qui nec Sacratissimae Maiestati, nec Christianae Reipublicae et regno quicquam boni unquam optarunt, Varadinum appuli, ubi languens animo ac pene desperatus, hic quasi renovatus sum ac animatus audaciorque redditus.*”²⁶

În aceeași zi, după plecarea voievodului, Paul Nyári scrie episcopului de Oradea, prefectul camerei scepusiense,²⁷ despre intrarea lui Mihai în Transilvania și sosirea sa la Oradea. Căpitanul cetății de pe malul Crișului încearcă să-l liniștească pe episcop cu privire la intențiile lui Mihai, invocînd faptul că el este aliatul împăratului. A încer-

²¹ Szádeczky L., *Levelek Erdély történetéhez 1599—1601. években* (Scrisori cu privire la istoria Transilvaniei în anii 1599—1601), în „Tört. Tár.”, 1883, p. 126.

²² *Ibidem*

²³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162.

²⁴ *Ibidem*, p. 224; Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în „Studii și mat. de istorie medie”, vol. V, 1962, p. 182, 185.

²⁵ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 159.

²⁶ E. Hurmuzaki, *Documente...*, IV/I, p. 203; Veress, *op. cit.*, VI, p. 278—280.

²⁷ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, IV/I, p. 206. Din scrisoare nu știm cine era, nominal, acest episcop. Este posibil să fie Nicolae Micatius care la 30 decembrie 1599 era „*electo episcopo Varadiensis*”, aici în Scepusium (Szepes) — Veress, *op. cit.*, V, p. 354.

cat să-l rețină câteva zile²⁸ pînă va primi dispoziții dar astăzi (12 decembrie), Mihai și-a continuat drumul. În discuțiile dintre cei doi, Mihai a subliniat faptul că orice întîrziere pe drum din partea sa, poate aduce prejudicii grave creștinătății și chiar împăratului. Se pare că în realitate Nyári nici n-a intenționat să-l oprească pe Mihai căci îl informează în mod eronat pe episcop că suita voievodului român era compusă din trei mii de oșteni, în cea mai mare parte turci și tătari iar forțele sale reduse nu i-au permis să-l rețină, ceea ce este adevărat numai în parte. Garnizoana germană din cetate era, într-adevăr, foarte redusă și prost plătită deja de un an.²⁹ O parte din garnizoană a fost dislocată la Șimleu-Silvaniei, Hust și Beiuș, pentru apărare.³⁰ Mai ales la Beiuș erau necesare forțe sporite deoarece aici era prima fortificație de apărare a acestor părți de loviturile posibile venite din spre Transilvania pe drumul Căinelului. La fel procedaseră și ardelenii punînd forțe de întărire la Baia de Criș.³¹

Nu era însă adevărat că Mihai ar fi avut o armată de 3 000 de oșteni și nici că majoritatea suitei sale ar fi fost compusă din turci și tătari. Nu ar fi fost prudent pentru voievodul român să pătrundă în imperiul austriac cu o armată atît de numeroasă și mai ales alcătuită din turci și tătari. Căpitanul cetății din Oradea voia să se disculpe astfel pentru faptul că n-a făcut nimic împotriva lui Mihai și-l îndeamnă pe episcop să iasă el înaintea lui Mihai, dacă dorește să-l oprească.³²

Voievodul n-a fost însă oprit de nimeni și după ce, la 14 decembrie, ajunge la Debrețin, la 23 decembrie era deja la Košice.³³

Pe drumul de întoarcere, Mihai Viteazul deși nu a trecut prin Bihor, a luat din nou legătura cu oamenii săi din aceste părți: cu Nicolae Zólyomi de Albiș, ce-și avea reședința în cetatea de la Săcuieni și cu Bartolomeu Somogyi de la Beiuș. El urmărea prin legăturile sale cu cei doi nobili din Crișana să afle mersul evenimentelor din Transilvania, noutăți privind situația familiei sale închisă în cetatea Făgărașului și să recruteze oșteni mercenari.

După o scurtă dar singeroasă guvernare a lui Basta, nobilimea din Transilvania s-a adresat lui Sigismund Báthori invitîndu-l să ocupe din nou tronul Transilvaniei. Mihai Viteazul a părăsit și el Austria îndreptîndu-se cu oști spre cei ce-l alungaseră.

La 23 martie 1601, Bartolomeu Somogyi răspundea unui mesaj trimis de voievod prin Gheorghe Bărbat, înștiințîndu-l că despre intrarea lui Sigismund nu are nici o știre. Nobilimea se teme însă de apropierea

²⁸ probabil de aici concluzia lui N. Iorga că Nyári a intenționat să-l aresteze pe Mihai (N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V., p. 355)

²⁹ Szádeczky L., *Regesták Mihály vajda történetéhez*, p. 740.

³⁰ *Ibidem*

³¹ Szádeczky L., *Levelek Erdély történetéhez...*, p. 127.

³² E. Hurmuzaki, IV/I, p. 206.

³³ Veress, *op. cit.*, VI, p. 284.

lui Mihai. Basta e la Satu-Mare, nu are oștire numeroasă. Ardelenii au întărit cu forțe proaspete trecerea spre Transilvania, la Baia de Criș temîndu-se de un eventual atac dar „...eu nu am avut încă nici un fel de poruncă de la înălțimea sa [împăratul] să fac vre-un rău Ardealului, nici nu fac pînă nu mi se poruncește”³⁴.

În post-scriptumul aceleiași scrisori Mihai este anunțat de sosirea în Transilvania a lui Sigismund care este însoțit și de Ieremia Movilă. În sfîrșit, pentru a ilustra parcă iuțeala cu care se desfășurau evenimentele, pe un petec de hîrtie, Somogyi adaugă: „Mai pot scrie Măriei tale că acum a sosit de la împăratul turcesc solie, în timpul ședinței [dietei] și au cerut împăratul pe Pătrașcu vodă, Ineul și Lipova, dar în nici un chip nu vor să le dea căci dacă Măria Ta te întorci și vor putea afla (?) cu domnul meu Pătrașcu vor să obțină pentru ei pace de la Măria ta.”³⁵

Pe Somogyi îl preocupă în mod vădit familia lui Mihai și mai ales soarta lui Pătrașcu despre care scrie că e bine, sănătos. Sînt însă multe lucruri la care autorul scrisorii face numai referire. Ele nu pot fi scrise direct dar domnitorul trebuie să afle răspuns și la acestea. Interesant ni se pare următorul pasaj din amintita scrisoare: „În ce privește familia Măriei tale, voi trimite mîine dis de dimineață acolo bilețelul, dar atît Măria sa Pătrașcu Vodă cît și ceilalți sînt bine, sănătoși. În ceea ce privește cealaltă treabă, voi avea grijă astfel ca [îndată] ce diavoli (?) nu mai sînt în jurul său, să-l scot”³⁶ Să fi intenționat oare Bartolomeu Somogyi să scoată din cetatea Făgăraș familia lui Mihai Viteazul și să o aducă la Beiuș?

La 27 martie Sigismund Báthori a ajuns la Cluj unde a fost înscăunat ca principe. Primirea care i s-a făcut a fost fastuoasă și în ședința dietei din 10 aprilie i s-au făcut numeroase daruri din partea nobilimii.³⁷ În martie Mihai scrie lui Nicolae Zolyomi de Albiș, mai marele cetății Săcuieni, să-i recruteze lefegii. Scrisoarea acestuia, din 29 martie,³⁸ îl înștiințează pe Mihai despre pătrunderea lui Sigismund cu o armată numeroasă în Transilvania. Despre familia sa închisă la Făgăraș

³⁴ „...énnekem még semmi parancsolatom nem volt ő felségétől, hogy Erdélynek ártsak, — nem is cselekszem, valameddig nem parancsoljják” (Sz á d e c z k y L., *Levelek Erdély történetéhez...*, p. 127)

³⁵ „Ngdnak azt is írhatom, hogy mostan jutott az portáról az török császárnak követe az gyölés alatt, és Petrasko vajdát, Jenöt, Lippát kérte az császár, de semmiképpen nem adták nem is akarják adni, mert ha Ngd erre jö és meghallhatják: Petraskó urammal akarnak Ngddal magoknak békeséget szerezni” (Ibidem, p. 128).

³⁶ „Az mi az Ngd házanépe dolgát illeti, oda is holnap jó-reggel elküldök az czéduálával, de mint Petrasko vajda ugyan ő nga és mind az többi is egészségben vannak. Az mi az más dolgát illeti, arra is oly gondom leszön, hogyha az ördögök környülötte nincsennek, kihozatom.” (Ibidem, p. 127)

³⁷ Szilágy S., *Erdély története*, (Istoria Transilvaniei), vol. II, Pesta, 1866, p. 21.

³⁸ E. Hurmuzaki, op. cit., IV/I, p. 248—249; Szádeczky, L., *Levelek Erdély történetéhez*, p. 130

a aflat că vor să o scoată și să o mute în cetatea de la Gurghiu (Görgin). Nobilul bihorean îi cere lui Mihai să-i trimită bani pentru plata lefegiilor. Nu este lipsit de importanță, felul cum este adresată scrisoarea de către Zólyomi: „...*Michaëli Vajvodae principi Transylvanie, (sic!) Moldaviae, Valachiae et Transalpinæ...*”,³⁹ acordându-i întreaga titulatură într-un moment când armele nu decisese încă sortile și când marea nobilime din Transilvania nu dorea acest lucru. De fapt nu era singura persoană din anturajul lui Mihai cu care Zólyomi întreținea legături. La 26 martie el scrisese comisului Leca asigurându-l că va avea grijă de caii și servitorii săi „...*să-mi poruncească domnia ta și altele, slujesc domniei tale din inimă.*”⁴⁰

Oștenii lui Mihai lăsați la Beiuș, pe la începutul lui aprilie au părăsit orașul mergând înaintea voievodului. Bartolomeu Somogyi se plînge în scrisoarea din 14 aprilie că a rămas cu efectivele descompletate și îi cere lui Mihai ajutor: „...*cît se poate de repede să trimită Măria ta cîțiva oameni aici, cu care să pot apăra acest loc; apoi, ori-cînd ar vrea Măria ta, ei s-ar putea duce unde Măria ta vei porunci.*”⁴¹

Acest ajutor era cu atît mai necesar cu cît la începutul lui aprilie, Sigismund Báthori și Ștefan Csáki au încercat să atragă de partea lor oștenii lui Mihai din Beiuș. „*Ce fel de scrisori a scris principele Sigismund și Ștefan Csáki sîrbilor de aici, ce fel de promisiuni le fac, copiile acestor scrisori le-am trimis Măriei tale și cu ce vicleșug au vrut să pună mîna pe acest castel cu ținut cu tot Ioan Garázda și Mihai Vér iar pe mine cu vreo cîțiva nobili să ne omoare, dar miraculoasa grijă a lui d-zeu mi i-a dat la mînă cu iscoadele lor.*”⁴²

Scrisoarea conține și informații privind starea de spirit din Transilvania: „*Această iscoadă, Ioan Kenesnitt, ce au fost slugă și Măriei tale, cu siguranță ți-a spus că înainte de aceasta, ardelenii erau foarte bucuroși și veseli dar îndată ce au auzit de vestea și simt apropierea Măriei tale, foarte s-au înspăimîntat; au fost zis domnii ca Măria ta numai să nu le faci nici un rău, ți-ar da drumul Măriei tale în Țara Românească cu condiția să fii Măria ta milostiv cu Transilvania și Moldova.*”⁴³

³⁹ Ibidem

⁴⁰ Veress, op. cit., VI, p. 340—341; cu precizarea că nu este vorba de Aga Leca ci de comisul Leca, cum reiese de altfel și din scrisoare.

⁴¹ „...mennél hamarabb lehetne, küldene Ngd valami kevés népet ide, kivel oltalmazhatnám ezt a helyt; ismét valamikor Ngd kívánná, azok oda mehetnének az hova Ngd parancsolná.” (Szádeczky, L., *Levelek Erdély történetéhez*, p. 494).

⁴² „Az minemő leveleket Sigmond fej és Csáky István ide az ráczságnak írt, miképpen hitegetik őket, mely leveleknek az páriáját im Ngdnak küldtem és minemő mesterséggel akarták Garázda János és Vér Mihály ezt az kastélt kezök-höz vidékestől venni, én magamat pedig egyenlőn nemesekkel együtt megölni, de az istennek csudálatos gondviselése által, azt énnekem kezemben akasztá mind kém-jekkel egyetemben.” (Ibidem)

⁴³ Ibidem.

Desigur planurile lui Mihai erau cu totul altele și acest lucru Sigismund îl știa. Ne mai putîndu-se baza pe ajutor polonez, el s-a adresat turcilor trimițînd la Poartă pe Ștefan Toldi, Nicolae Gávai și Cristofor Torma, lucru pe care ține să-l anunțe și Bartolomeu Somogyi lui Mihai.⁴⁴ Nobilimea necredincioasă lui Sigismund a fost depozată de bunuri: Făgărașul a fost dat lui Ștefan Csáki, cel ce inițiase răscoala împotriva lui Mihai, Deva — lui Gheorghe Borbély.

În aceeași zi, Bartolomeu Somogyi trimite încă o scrisoare scrisă pe un ton patetic implorînd ajutor din partea lui Mihai pentru apărarea Beiușului: „*Să-și amintească milostivenia ta că înainte Măria ta pe mine nu m-ai cunoscut, nu mi-ai făcut nici o dată nici un bine, cu toate acestea am slujit Măriei tale cu atîta inimă încît nu mi-am precupețit nici viața, nici oboseala, cheltuiala, pentru Măria ta, fie-mi de aceea ca răsplată din partea Măriei tale aceea ca să-mi pot păstra viața și puținele bunuri care le-am dobîndit pentru umila mea slujbă, nu mă arunca cu cap cu tot ci, cît se poate de repede, trimite-mi ajutor pentru apărarea acestui loc...*”⁴⁵

Nu știm dacă această scrisoare a ajuns sau nu la Mihai Viteazul dar, la puține zile mai tîrziu, oștile lui Sigismund Báthori au atacat Beiușul și au reușit să-l cucerească. Evenimentul a avut ecou, Antonio Constantino relatează de la Košice, ducelui de Mantova, la 27 aprilie subliniind importanța poziției strategice a Beiușului pentru Oradea.⁴⁶

Vestea a ajuns și la Mihai care își va fi exprimat îngrijorarea și nemulțumirea. La Viena, la 29 aprilie, se știa că domnul român a plecat direct spre Oradea și că așteaptă ajutoare și din Țara Românească.⁴⁷ Întîntarea s-a produs însă destul de încet. Abia la 30 iunie aflăm că Mihai este la Debrețin așteptîndu-l pe banul Mihalcea să-i vină în ajutor cu forțe noi, care să i se alăture. Acum Mihai trimite o parte a armatei sale să lovească asupra Beiușului stăpînit de Sigismund.⁴⁸

Nu știm ce s-a întîmplat cu Bartolomeu Somogyi dar se pare că din Beiuș oștile lui Sigismund au fost alungate. Se pregătea marea confruntare de la Gorăslău unde alături de Mihai Viteazul vor participa și haiducii din Crișana contribuind în bună măsură la răsunătoarea victorie.

⁴⁴ Ibidem; vezi și la Szilágy S., *op. cit.*, II, p. 21.

⁴⁵ Szádeczky L., *Levelek Erdély történetéhez*, p. 494—495

⁴⁶ Veress, *op. cit.*, VI, p. 359.

⁴⁷ Ibidem, p. 360

⁴⁸ Ibidem, p. 389; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 150.

TEZAUROUL MONETAR DE LA BORȘA, SEC. XVII.

de
E. CHIRILĂ, I. CHIFOR

Din tezaurul descoperit în 1972 în hotarul satului Borșa, jud. Cluj, au fost recuperate șase piese, care se păstrează în Muzeul Gherla. Iată lista lor¹:

I. POLONIA

Sigismund III (1587—1632)

1. Piesă de 1,5 groși, 1621. H-C, I, 1422.

II. BRIEG

Georg III (1653—1664)

2. Piesă de 15 creițari, 1664.

Leopold I (1657—1705)

3. Piesă de 15 creițari, 1693.

IV. TIROL

Leopold I (1657—1705)

4. Piesă de 15 creițari, 1661.

III. SILEZIA

Leopold I (1657—1705)

5. Piesă de 15 creițari, 1694.

¹ În articolul de față folosim următoarele abreviațiuni:

H—G = *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises au comté E. Hulten-Czapski*, vol. I, St. Petersburg — Paris, 1971

Cejnek — J. Cejnek, *Österreichische, Ungarische, Böhmische und Schlesische Münzprägungen v. 1519—1705*, Wien, 1936

V. NIEDERÖSTERREICH

Leopold I (1657—1705)

6. Piesă de 15 creițari, 1696.

Citeva cuvinte în legătură cu piesele tezaurului.

Piesa nr. 1 este un așa numit **dreipölker** din care se emit între 1614—1627 cantități enorme în Polonia².

Celelalte monete sînt piese de 15 creițari a căror emitere începe la 1659 în imperiul austriac³ și al căror uz se generalizează apoi în principatele germane.

Piesa nr. 2 este emisă în ducatul Brieg din Silezia. Semnul în formă de inimă cu cruce de pe reversul piesei indică pe maestrul monetar Christian Pfahler⁴. După stingerea dinastiei ducilor de Lignitz-Brieg în 1674 ducatul trece în posesiunea Austriei. Monetăria din Brieg nu lucrează între 1675—1692. Piesa din tezaur face parte din seriile de 15 creițari emise aici între 1693—1696. În 1714 monetăria va fi definitiv închisă⁵.

Piesa nr. 4 este emisă în monetăria de la Breslau. Inițialele G. H. se referă la controlorul monetăriei (Wardein) Georg Hübner⁶.

Piesele nr. 5—6 sînt emise respectiv la Hall și Viena.

Judecînd după piesele recuperate, tezaurul de la Borșa prezintă compoziția caracteristică tezaurelor transilvane acumulate la sfîrșitul secolului XVII, după ocuparea Transilvaniei de către austrieci⁷.

DER MÜNZHORT VON BORȘA, 17. JH.*Zusammenfassung*

Der Artikel behandelt einen, in Borșa, Bez. Cluj, eridockten Münzhort aus dem 17. Jh. Es wurden daraus sechs Münzen sichergestellt (ein Dreipölker und fünf Fünfehnkreuzer), die im Museum von Gherla aufbewahrt werden. Die Verfasser erörtern kurz die Münzen des Hortes. Dieser weist sämtliche Merkmale der zu Ende des 17. Jhs. gesammelten und vergrabenen siebenbürgischen Horte auf (siehe Anm. 7).

² M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 45

³ Fr. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin—Leipzig, 1930, s.v. Fünfehnkreuzer

⁴ F. Friedensburg, *Schlesiens Neuere Münzgeschichte*, Breslau, 1899, p. 131

⁵ Ibidem, p. 103, 135

⁶ Ibidem, p. 99; Cejnek, p. X

⁷ E. Chirilă, *Contribuții la studiul circulației monetei de argint în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVII*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 717—720

TEHNOLOGIE ȘI ARTĂ MONETARĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN SEC. XVII

**de
ALEXANDRU SAȘIANU**

Prezenta lucrare nu urmărește o redare exhaustivă, o epuizare a problemei enunțate în titlu. Lipsa unei terminologii de specialitate, a unor lucrări teoretice de bază, de referință, îngreunează chiar și o tentativă mai puțin pretențioasă ca cea de față. Ne vom opri în particular asupra unor date prin care vom încerca, pe de o parte, o reconstituire, fie ea și relativă, a tehnologiei monetare a secolului al XVII-lea, iar pe de altă parte, firește în strânsă legătură cu aceasta, vom încerca să scoatem în evidență dimensiunile semnificațiilor artistice ale monedei transilvănene.

Moneda — măsură a valorii economice, mijloc de circulație a mărfurilor, instrument de conservare de valori, reprezentând în același timp un adevărat tezaur de informații pentru istoria civilizațiilor umane — aruncă o lumină importantă și asupra istoriei culturii, asupra procedeele tehnice care ilustrează dezvoltarea artei monetare, pentru că moneda nu a fost de-a lungul secolelor doar instrument economico-financiar, ci a format și obiectul unei arte autentice, artă a monetăriei.

Metode de lucru foarte greoaie domină timp îndelungat îndeletnicirea baterii de monede. Această situație explică, de altfel, în mare măsură deosebirile calitative sau cantitative în planul unei emiteri „pro forma”, emiteri în care efortul artistic se cerea urmărit cu consecvență, câtă vreme acesta era sensul emiterii respective.

Astfel, sistemul de batere monetară „al marco” nu stabilea în mod riguros greutatea monedelor, ci doar numărul lor, care urmau să fie bătute dintr-o unitate ponderală de bază, admitând abaterile maxime și minime. Baterea unor monede nu era verificată și de aceea din monetării intrau în circulație piese cu greutate diferite.

Relativ la procesele tehnologice legate de obținerea monedei dintre izvoarele medievale ne vom folosi de două lucrări¹. După părerile autorului *Cosmografiei*, una dintre aceste lucrări, tehnologia monetară cunoaște mai multe faze. Pentru a se obține monede din aliaj specific, monede de o anumită mărime și greutate, metalul inițial (aurul sau argintul) trebuie combinat cu alte metale pentru a-i mări rezistența, avându-se în vedere uzarea prin circulație. Apoi, sînt consemnate operațiile prin care trecea aliajul amintit:

1. metalul topit ajuns în stare fluidă este turnat cu ajutorul unei cuve în forme speciale de fier, obținîndu-se, la răcirea aliajului, lingourile;

2. lingourile astfel obținute sînt laminate în foi subțiri și tăiate în bucăți de mărimi diferite;

3. ultima operație este aplicarea ștampilei prin care bucata de metal devine monedă.

Etapele stabilite sînt deci obținerea aliajului, turnarea în lingouri, laminarea, divizarea în părți stabilite oficial, impuse de tranzațiile comerciale, aplicarea ștampilei (matrițare).

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea apare cartea intitulată *Commentarius super auri proxim, qua deducitur ad consuetam puritatem ut ex eo monetae sine ulla reprehensione cudi possint aureae*², care informează asupra modului în care principii epocii sale își acopereau necesitățile de metal nobil, necesar pentru baterea monedelor, existînd precizări referitoare și la cementarea (purificarea) aurului pînă la gradul în care putea servi scopurilor monetare și în legătură cu felul în care au operat oficialii tezaurului preschimbarea aurului³. Toate tehnicile descrise sînt valabile și pentru secolul al XVII-lea.

Faptul că autorul cărții nu a înțeles prea multe din justificarea chimică a procesului pe care-l practica este explicabil, atribuindu-l unor calități mistice existente în metal, deoarece era sub o influență firească a unei mentalități de alchimie în care, avînd în față faptul

¹ Sebastian Münster, *Cosmografia*, apud Constantin I. Kradgea, *Despre tehnica vechilor ateliere monetare*, în *Cronica numismatică și arheologică*, 1924, nr. 51—52, p. 27—28; Debreczeni Ladislau, *Commentarius super auri proxim, qua deducitur ad consuetam puritatem ut ex eo monetae sine ulla reprehensione cudi possint aureae*, apud Finály Henrik, *Debreczeni László aranylinomító könyve (Cartea cementatorului Debreczeni Ladislau)*, în *Az Erdélyi Múzeum Egyet Evkönyve*, vol. IV, Cluj, 1868, p. 111—130.

² Cartea de divide în șapte părți. În prima parte, cementatorul transilvănean vorbește despre construirea clădirii unde se cementa aurul (*domus coementaria*) și construirea vetrei de topire (*foculus liquefactorius*). Abia în partea a treia relatează despre tehnica purificării aurului ale cărei elemente de bază sînt: praf de cărămidă, sare, plumb și aramă.

³ În documente *perceptio auri*. Se efectuau la Alba Iulia. Conform rațiunilor din 1671 întocmite de exactorul fiscal Petrus Rethy pentru o măsură (*quentchen, pondus*) egală cu 1,62 gr. de aur praf se dădeau la preschimbare 2 florini 50 de denari, iar pentru aurul pur 3 florini (Arhiva istorică a Filialei Academiei R.S.R., Cluj, *Iond. Socoteli princiare (1666—1676)*).

experimental concret, cauzele sînt doar intuite. Comentariul despre calitatea substanțelor folosite este frapant de amănunțit. Ne vom mulțumi cu o scurtă trecere în revistă a unor probleme de strictă importanță.

1. Cărămida folosită pentru praful de cimentare să fie arsă moderat, praful măcinat foarte fin.

2. Sarea trebuie să fie într-o stare cît mai compactă, și nu ușor fărîmițabilă, ci în plăci curate, subțiri și transparente. Numai dacă întrunește aceste condiții va fi sfărîmată și transformată în praf, care va fi ținut într-un loc special, unde să nu aibă nici un contact cu alte substanțe. La sfărîmarea acestor două substanțe nu se va folosi pîua din aramă sau din cositor pentru că, dacă din acestea s-ar desprinde o așchie cît de mărunță, care ulterior va ajunge în praful de cimentare și apoi, pe parcursul topirii, în aur, îl va face pe acesta atît de fragil încît nu s-ar putea bate din el sub nici o formă monede; la laminarea făcută cu ciocanul ar crăpa în mii de bucăți. Acest fenomen se datorește cositorului. Ni se oferă și un exemplu din practica de monetar a autorului: „Cînd am fost, înainte cu cîtiva ani, meșter monetar, 24 de mărci de argint, provenit din aurării, l-am turnat conform obiceiului în formă de bare și le-am predat monetarilor, dar cînd aceștia au vrut să le bată în formă de plăci, sub loviturile ciocanului s-au sfărîmat ca piatra”. Procedul cementării este analizat în amănunțime. Aurul care urma să fie purificat, era topit într-un creuzet, în care se introducea cel mult 66 de mărci⁴ (aproximativ 16,208 kg). Cînd aurul începea să se topească, zgura, care se ridica la suprafață era recoltată cu o lingură de fier și pusă separat într-un alt vas pentru ca aurul care rămînea prins de zgură să poată fi ulterior recuperat. După această operație, cuptorului i se dădea căldura maximă, pînă cînd aurul devenea fluid ca apa și căpăta o culoare verzuie. Apoi, se efectua o mică probă a finetii aurului, pentru că în conformitate cu aceasta se adăugau părțile de metal nenobile. După fuzionarea completă a aurului cu metalele amestecate, creuzetul era luat de pe foc, iar conținutul de aur topit se turna încet într-un vas cu apă, care era încontinuu amestecată în timpul turnării aurului lichid. În contact cu apa rece aurul se solidifica și se transforma în bucățele mici, care erau uscate și puse într-un alt vas, în care se ordonau între straturile prafului de afinare ușor umezit. Vasul se umplea în acest fel cu straturi succesive de aur și praf umezit lăsîndu-se în partea superioară a vasului un mic spațiu de două degete. Cu acest conținut vasul se introducea în cuptorul bine încălzit păstrîndu-se acolo 24 de ore. După aceea era scos, pus într-o albie mare și spart. Bucățile de aur se spălau de praful de cimentare, iar amestecul de nămol era reținut deoa-

⁴ O marcă era egală cu 245,580 gr. Din această marcă de 23½ carate se băteau 69 de piese de aur (ducați). Principele Apafi a scăzut etalonul monetar al ducăților bătînd din aceeași marcă 72 de piese.

rece conținea argint. Se selectau câteva bucățele de aur și se retopeau în scopul examinării gradului de cementare după aceasă primă operație. În funcție de rezultatele obținute se repeta operațiunea o dată, de două ori, de trei ori, pînă cînd aurul întrunea toate condițiile pentru a putea servi scopurilor monetare. Urmează etapele cu care ne-am întîlnit și în prima lucrare semnalată. Aurul cementat este topit din nou într-un creuzet uscat, de fabricație nemțească, apoi este turnat în formă de bare. Barele de aur sînt predate monetărilor, unde sînt laminate, tăiate în forme pătrate și ștanțate. La predare meșterul monetar și cementatorul își notau cu multă precauție cît aur au predat, sau au primit. Aceeași cantitate de aur predată de cementator trebuia înapoiată acestuia de către monetar, dar în monede de aur împreună cu restul de așchii provenite din „tunsul monedelor”⁵. Mai sînt interesante capitolele ce dezvăluie modul în care cementatorul și monetarul dau socoteală prefectului cămării⁶ asupra monedelor de aur bătute și asupra cîștigului cămării după fiecare marcă. Atît monetarul cît și cementatorul se prezintă în fața prefectului cămării princiare cu monedele bătute. Mai întîi meșterul monetar dovedește faptul că galbenii pe care i-a bătut au o greutate justă. Uplete unul din talerele cîntarului cu galbeni, iar pe celălalt pune o greutate de trei mărci. Dacă sînt exact 207 galbeni, au o greutate justă, dacă sînt mai puțini atunci baterea este deficitară pentru cămară, dacă sînt mai mulți atunci galbenii sînt mai ușori (adică dintr-o marcă se băteau mai multe monede decît era fixat prin lege) și nu vor fi primiți în comerț de către negustori. Sarcina cementatorului era aceea de a socoti suma totală a galbenilor pe care o separa de beneficiul realizat. Acesta era reținut de către prefectul cămării. În cîștig se includeau resturile de aur rămase în urma operațiunilor de cementare și de batere a monedelor. Cementatorul dădea socoteală nu numai asupra acestui cîștig, dar și asupra calității aurului galbenilor pentru a se evita emiterea pieselor a căror titlu nu era cel corespunzător.

Dacă documentarea pentru procesul cementării aurului este foarte bogată, nu același lucru îl putem spune și despre celelalte procese. La ora actuală nu este posibilă refacerea lor integrală⁷. Ne limităm să conchidem încă o dată faptul că tehnologia monetară se realiza prin șase procese: 1. obținerea aliajului specific; 2. cementarea aurului; 3. turnarea în lingouri; 4. laminarea; 5. divizarea; 6. ștanțarea.

În concluzie, analizînd cele două variante de explicitare a proceselor de fabricare a monedelor transilvănene, putem constata că unul

⁵ *Tunsul monedelor*, operațiune prin care se definitiva forma monedei, adică se tăiau cu ajutorul foarfecelor colțurile bucății de metal șampilate.

⁶ Titulatura acestei funcții o găsim în documente sub forma latinească *Auri Camerae Praefectus*.

⁷ Nu există un studiu sistematic al tehnicii monetare. Informații cu caracter general, cu valabilitate și pentru tehnologia monetară medievală se găsesc în *Encyclopaedia Britannica (Technique and Art)*, vol. 16, p. 634—636.

vine în completarea celuilalt în privința operațiunii cementării aurului. Debreczeni tratează mai amănunțit problema cementării aurului, de la el rămânându-ne dovezi foarte importante asupra modului transilvănean, specific, de lucru în monetăriile timpului. Valoarea istorică și documentară a contribuției acestuia este incontestabilă pentru activitatea monetăriilor transilvănene și aduce o lumină nouă asupra contribuției meșterilor de pe meleagurile românești la dezvoltarea meseriei monetarilor.

Evoluția cadrului monetar al Europei centrale, în componența căruia intra principatul autonom al Transilvaniei, coincide în secolul al XVII-lea cu o adevărată explozie monetară, cu o acută seclă de numerar. Puternica devalorizare monetară din timpul războiului de 30 de ani, care a afectat și Transilvania, participantă la conflagrație, a fost determinată de mutațiile apărute în structura vieții politice, care solicitau pînă la maximum economia monetară a imperiului habsburgic și deci, implicit, economia monetară a principatului transilvănean, încorporat acestuia la sfîrșitul veacului respectiv. În această situație dezvoltarea tehnologiei monetare a fost determinată și de necesitățile politico-militare. Acoperirea cheltuielilor mari, impuse de campaniile militare, reclama necesitatea asigurării unei bateri monetare cît mai exacte, dar mai cu seamă, ridicarea randamentului monetar, care la rîndul său a pretins diversificarea instrumentelor monetare, a căror grad de exactitate a tîns întotdeauna să se perfecționeze. Avînd în vedere aceste afirmații ne propunem să discutăm cîteva din instrumentele esențiale utilizate într-o monetărie, întregind în acest fel ultimul proces al tehnologiei monetare: ștanțarea.

Instrumentele monetare⁸ se împart în două categorii: *principale* și *auxiliare*. În prima categorie se includ matrițele monetare și dălțile cu care acestea erau confecționate. În a doua intră utilajele cu ajutorul cărora matrița era bătută sau presată pe bucata de metal care devenea astfel monedă și cele cu care se efectuau diferite operațiuni secundare. Amintim cîteva dintre ele: unelte de tăiat, foarfeci și clește pentru tunsul monedelor, substanțe pentru „albitul” sau curățatul monedelor, oțeluri speciale (folosite pentru confecționarea dălților), ciocane, cîntare, căldări de aramă⁹.

Formele matriței dădeau metodele de batere a monedei. Acestea erau de două feluri: 1. batere cu ciocanul (cea mai frecventă); 2. presare (manuală și hidraulică).

Matrițele se realizau cu mîna liberă prin scobirea imaginii și a scrisului, sau cu dălți, confecționate dintr-un metal dur, pe care ima-

⁸ Albert Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalter und der Neueren Zeit*, München—Berlin, 1926, p. 77—106.

⁹ D. Prodan și S. Goldenberg, *Inventarele din 1553 și 1556 ale minei și monetăriei din Baia Mare, în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, Tom. VII, 1964, p. 9

ginile ieșeau în relief și care, prin aplicarea lor, dădeau formele dorite. Utilizarea dălților era mai practică, facilita obținerea matrițelor, prin faptul că erau extrem de diversificate. Cu ajutorul lor se putea evidenția o mare varietate de detalii ale imaginilor monetare, varietate pretinsă de gusturile artistice la modă. Pretențiile decorative ale stilului baroc revendicau acumularea de detalii.

Existau mai multe dălți, care, combinate, dădeau matrița. Complexitatea lor pornea de la simpla daltă cu linie, punct sau cerc și ajungea pînă la daltă cu multiple cîmpuri heraldice. Imprimarea literelor și imaginilor în matriță se efectua prin repetarea succesivă a operațiunilor, sau cu mai multe dălți deodată.

La început, o largă întrebuintare o avea matrița-ciocan. Pe parcurs ea a fost înlocuită cu o matriță fixă cu rol de nicovală, combinată în partea superioară cu o matriță mobilă. Această matriță dădea imprimări duble (avers-revers), dar prezenta un neajuns: moneda putea aluneca și în acest caz rezulta o ștanțare greșită necesitînd repetarea operațiunii, deoarece greșelile nu puteau fi rectificate.

La ambele variante de matrițe (*matrița-ciocan* și *matrița nicovală*) lovirea se făcea cu ciocanul, deci metoda este cea a baterii cu ciocanul. La a doua metodă, care se efectua prin presare, se utilizau două coteștii de instrumente: cleștele de presare (cu matrițe inferioare și superioare) și presa cu valțuri acționată de forța hidraulică. Presa cu valțuri era compusă din două valțuri orizontale, acționate de forța apei, care se mișcau în sens contrar. În cazul acestor prese matrițele aveau o formă ovală pentru ca moneda să primească prin presare o formă rotundă. Presa cu valțuri și-a găsit o întrebuintare largă la Baia-Mare, unde a fost introdusă de familia Herberstein, în 1580 care a arendat monetăria pe o perioadă lungă. În anul 1620 principele G. Bethlen a arendat-o orașului în schimbul sumei de 2 000 de taleri¹⁰.

Cel mai răspîndit procedeu de batere monetară rămîne totuși acela cu ciocanul. Dacă în una din cele mai celebre monetării din Europa centrală, cea din Kremnitz¹¹, sistemul baterii cu ciocanul persistă pînă în anul 1661 ne vine greu să admitem că în Transilvania s-ar fi utilizat alt sistem, mai ales că monetăriile de pe teritoriul principatului lucrau după modelul celei din Kremnitz. În această monetărie, cu activitate îndelungată, în 1661 a fost instalată presa de bătut cilindrică, care a funcționat pînă în anul 1710 cînd a fost înlocuită cu presa modernă în formă de spirală, generalizată în Europa¹². Este prea puțin probabil că anul 1661 a adus înnoiri și în tehnologia monetară tran-

¹⁰ Costin C. Kirilescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1967, p. 104

¹¹ În urma expediției din 1619 a lui Gabriel Bethlen împotriva împăratului Ferdinand al II-lea, orașele Cașovia, Kremnitz și Bratislava au intrat în stăpînirea principelui transilvănean, primele două emițînd monede în numele lui.

¹² Rudnay Gyula, *Warou Daniel körmöbányai lövészök (1674—1729) (Daniel Warou gravor la Kremnitz)*, Budapesta, 1937, p. 17.

silvăneană, căci se mai adaugă circumstanțele politice din timpul domniei principelui Apafi, care se schimbă prin slăbirea turcilor și încercările habsburgilor de a obține Transilvania. Politica monetară transilvăneană este lipsită de potențialitate și nu se poate sustrage influențelor tentaculare habsburgice. Se fac presiuni și ca urmare a acestora dieta din februarie 1682 de la Făgăraș este constrinsă să acorde monedelor împăratului o liberă circulație în Transilvania¹³. Deja dieta din 1686 recunoaște deschis că, deși împreună cu monedele împăratului circulau multe piese apocrife, „interzicerea acestora nu este posibilă așa încît toată lumea, fără excepție, este obligată să le primească”¹⁴.

În anul 1688 s-a mai făcut o încercare în direcția împropățării circulației monetare cu monede autohtone prin încredințarea baterii talerilor monetărilor din Brașov și Sighișoara. Dar probabil că moartea principelui Apafi, survenită în 1690, a zădărnicit și această din urmă încercare.

ARTA MONETARĂ TRANSILVĂNEANĂ

Au fost arătate pînă acum mai multe aspecte ale tehnologiei monetare. Ne-a mai rămas să adăugăm la ele o particularitate a monedei, care din păcate este destul de puțin studiată, cea artistică.

Moneda este în primul rînd un instrument vital al producției, consumului și schimbului, esențial funcționării vieții economice, dar în același timp este un element al istoriei culturale cu semnificații estetice care se cer relevate¹⁵. În structura fenomenului monetar raportul dintre caracterul util al monedei și cel estetic este un raport în care elementul estetic se substituie celui util. Considerațiile estetice sînt subordonate necesităților practice ale comerțului. Elementul estetic servește ca înveliș valorii intrinseci a monedei, valoare care nu este absolută a utilului. Ea trebuie să fie confirmată și de aspectul extrinsec al monedei. Forma estetică a banului a fost o necesitate obiectivă în cursul istoriei. Banul a fost un simbol de putere politică și socială. Precum se știe moneda nu a avut întotdeauna valoare economică, dar a fost în toate epocile bazată pe economie monetară, un instrument de manifestare a unui prestigiu. Dacă așa stau lucrurile, atunci este firesc faptul că orice suveran, sau feudal, care dispunea de

¹³ *Monumenta Comitalia Regni Transsylvaniae*, vol. XVII, Budapesta, 1883, p. 254.

¹⁴ Huszár Lajos, *Az erdélyi pénzverés története (Istoria monetăriei transilvănene)*, în *A Történeli Erdély*, Budapesta, 1936, p. 520

¹⁵ Pentru estetica monetară și dimensiunile culturale ale monedei se pot consulta: F. Friedensburg, *Die Münze in der Kulturgeschichte*, Berlin, 1909; idem, *Die Symbolik der Mittelaltermünzen*; C. H. V. Sutherland, *Art in Coinage*, Londra, 1955

dreptul de a bate monedă, aveau tot interesul să emită piese cât mai artistic executate. În acest caz faptul economic și politic interferează cu dezvoltarea artistică.

De la bun început în aprecierea estetică asupra monedelor există riscul de a le stabili valoarea prin prisma unei producții în serie. Or, rolul artei este acela de a elabora nu seria, ci tipul. Dar dacă ne gândim că monedele sînt produsul unei sensibilități colective și nu individuale, că dincolo de implicațiile economice, care vizează comerțul, ele posedă și o destinație estetică, care vizează frumosul, că deși arta monetară este considerată de specialiști drept una minoră ea a avut un rol însemnat în răspîndirea largă în rîndurile maselor a gusturilor artistice și prin aceasta la ridicarea nivelului estetic al oamenilor simpli, care nu aveau posibilitatea curentă a unui contact direct cu marile opere artistice, sîntem datori să acordăm artei monetare locul și rolul cuvenit în ansamblul manifestărilor artistice generale a unei societăți umane.

În evoluția numismaticii ca știință se poate surprinde o fază primară (secolele XVI—XVIII), de colecționare, în care „determinantul absolut” era de natură estetică. Moneda veche (grecească, romană, medievală), colecționată, era privită ca un produs artistic, cu o esență estetică. Existau acum interese pentru monede vechi, a căror colecționare era în vogă. Întocmirea unor colecții de proporții mari, a căror faimă a avut răsunet (este suficient de convingător exemplul colecției lui Samuil Brukenthal) era apanajul aristocrației feudale, sau a păturilor cărturărești. Gusturile estetice, hrănite de respectul pentru antichitatea greco-romană sau pentru evul mediu (reabilitat de romantismul istoric), i-au determinat pe acești colecționari, aparținînd straturilor de sus ale societății, sau intelectualității, să privească într-o contemplare melancolică piesele unei civilizații dispărute. Deci moneda comportă și o valoare de permanentizare a sensibilităților estetice, fiind în acest sens o punte de legătură între diferite epoci istorice.

În abordarea problemelor de artă monetară trebuie să ținem seama de periodizarea istoriei monetare, care cuprinde patru mari momente:

1. epoca medie timpurie a denarului
2. epoca grosului și a florinului de aur
3. epoca talerului
4. epoca sistemului monetar decimal.

Din punct de vedere artistic și cronologic ne interesează epoca talerului, care începe în secolul XVI și atinge cel mai înalt grad de evoluție în secolul XVII. În limitele secolului XVII se integrează dezvoltarea stilului baroc, care a dat în arta monetară transilvăneană cea mai dinamică și autentică epocă.

Arta barocă se răspindește în secolul XVII în Europa cu o repeziciune uimitoare. Din Italia trece Alpii cuprinzînd Germania, Austria, Franța. Stilul ei a produs în arta monetară cea mai înfloritoare epocă înainte de secolul XVIII, după care dezvoltarea acestui stil încetează să mai fie viguroasă.

În esență barocul este un stil izbitor care se opune simplității și măreției austere a stilului clasic. El presupune decor organic, ostentație, mișcare complicată, acumulare de detalii, o îngrămădire de elemente. Raportul decor-funcție este inversat, funcțiile se topesc în decor și sînt un pretext pentru a-l pune în evidență¹⁶.

În cazul artei transilvănene tehnica elaborării artistice a portretului este precară. Ea nu poate face față portretisticii complicate a stilului baroc, care pătrunde în arta monetară fără să aibă o bază de inspirație în arta generală în care barocul se anunță cu întîrziere. Așa se explică, în parte, stîngăcia execuției portretului.

Arta monetară transilvăneană se găsește la drumul de intersecție a artei răsăritene cu arta monetară a Europei centrale. Dar pentru că din punct de vedere monetar Transilvania aparține cadrului central-european, este explicabil de ce în arta monetară influențele artistice venite din apus sînt dominante. Astfel stilul baroc a avut un teren liber de evoluție, pătrunzînd însă în mod treptat, atîngînd deja la sfîrșitul secolului XVII formele care caracterizează barocul dezvoltat, modern. În stabilirea cuantumului de influențe nu pot fi neglijate nici cele orientale, care dau artei monetare transilvănene acel plus de specificitate față de piesele emise în diferite monetării ale imperiului habsburgic.

Istoria monedei autohtone a principatului Transilvaniei relevă două aspecte, pe de o parte baterea monedelor, iar pe de altă parte, circulația lor. Cele două aspecte nu sînt egale pentru că circulația monedelor autohtone este complementată de coexistența unui număr extrem de mare de monede străine, în special de cele poloneze. Dacă Transilvania se menține refractară la invazia monedelor turcești, anumite circumstanțe impuse de Poartă, duc la o reconsiderare în planul emiterii monedelor, cu reale avantaje de ordin artistic. Faptul că turcii pretindeau tributul în monede de aur și mai puțin argint, eventual în taleri, impunea cu necesitate acordarea unei atenții sporite emiterii pieselor de aur. Baterea monedelor în aur aduce după sine o importantă restructurare a gustului artistic și ca urmare, în secolele XVI—XVII, dar mai ales în ultimul, s-au emis cele mai frumoase piese din istoria monedei transilvănene.

„Stilul special al monedelor transilvănene era consecința caracterului autohton al monetărilor Transilvaniei. ...; pe teritoriul prin-

¹⁶ Passim Jean Rousset, *La littérature de l'âge baroque en France*, Librairie José Corti, Paris, 1963

cipatului Transilvaniei baterea monedelor era efectuată în mai multe locuri, uneori în monetării echipate pentru ocazii speciale. La aceste monetării temporare munca de gravare era de obicei încredințată meșteșugarilor locali. Acești excelenți meșteșugari din Cluj, Sibiu, Brașov, aveau, natural, nevoie de o experiență adecvată și de îndeminare în gravarea monedelor. În consecință, imaginile de pe monede reprezentau adesea anomalii¹⁷.

Din punct de vedere artistic monedele bătute de principii transilvăneni includ piese remarcabile, efectul artistic fiind puternic subliniat de particularitățile neîntîlnite altundeva în baterea monedelor. Emiterea pieselor în forme diferite, octogonale, hexagonale, oferea gravurilor spațiu mai mare pentru decorările heraldice și pentru dispunerea figurilor și a tuturor genurilor de detalii.

Monedele transilvănene sînt tipuri ornamentale de o remarcabilă finețe la care rafinamentul, eleganța artistică a gravurilor și-a pus amprenta în special asupra reprezentărilor decorative ale cimpului heraldic. Forma și conceperea elementelor heraldice nu cunosc nici o normă rigidă care să le fi încorsetat reprezentarea. Cîți principii, cîte emisiuni, atîtea sînt formele și cadrele ornamentale compuse cu un înalt simț artistic. Aici s-a validat capacitatea estetică a meșterilor monetari¹⁸. Compoziția heraldică a monedelor îmbină blazonul principelui cu cel al principatului. De regulă, pe monedele de aur cu valoare mai mare apare blazonul principatului purtînd în centru pe cel al familiei princiare, iar în cazuri mai rare numai blazonul principelui. Există trei variante de combinare a blazoanelor pe monede: sau apare uneori numai blazonul principelui, sau alteleori al Transilvaniei, a treia posibilitate îmbinînd ambele blazoane.

Este evidentă strădania de împodobire cu detalii a cimpului heraldic pînă la refuz. În compoziții se pot recunoaște foarte ușor elemente care provin din ornarea vaselor. Dar originalitatea rămîne totuși în natura lea portretelor. Seria specifică de portrete a fost deschisă de cele ale lui Sigismund Bathori (bustul cu buzdugan)¹⁹.

Tot în seria specifică a portretisticii monetare transilvănene poate fi încadrată medalia Mihai Viteazul. Îi vom acorda spațiu aparte. Anul 1600 este pentru istoria patriei noastre un an de profunde și semnificative prefaceri. Epopeea lui Mihai Viteazul, strădania sa, conjugată cu cea a poporului român, năzuința de eliberare de sub jugul otoman și-a îndeplinit menirea prin marele act al unirii celor trei țări române, act care realizează unitatea poporului român. În aceste împrejurări este bătută medalia Mihai Viteazul cu valoare și greutate

¹⁷ Huszár Lajos, *The Art of Coinage in Hungary*, Budapesta, 1963, p. 26

¹⁸ Szentgáli Károly, *Erdély pénzei (Monedele Transilvaniei)*, în *Az érem* Budapesta, 1934, p. 3

¹⁹ *Ibidem*, p. 4

identică cu a pieselor de 10 galbeni. Cele mai recente investigații au stabilit că dintre toate medaliile Mihai Viteazul cunoscute în prezent numai cea de la Viena este autentică, celelalte fiind contrafaceri. Se consideră că a fost gravată de același artist, care a executat gravarea talerului lui Rudolf al II-lea, în același an, în monetăria de la Baia Mare. Pentru că piesa are caracter comemorativ nu o vom considera după criteriile aplicate în cazul producției monetare curente, nepunându-i stabili valoarea în funcție de legile circulației monetare. Dar rămâne faptul determinant că, această medalie este mai presus de orice o mărturie de inestimabilă valoare pentru istoria noastră națională. Din punct de vedere estetic piesa prezintă cîteva caracteristici aparte. Aversul scoate în evidență figura impozantă a domnitorului român, privirea fiind frontală, un caz mai rar în portretistica monetară a secolului XVII. Voievodul român poartă mustați și barbă. Ceea ce atrage atenția privitorului este expresivitatea feței, aceeași expresivitate pe care o întâlnim în portretele executate de artiștii Dominicus Custos și Aegidius Sadeler. Linia sprincenelor, care se continuă cu cea a nasului, nasul prelung, drept, ferm, expresia ochilor sînt elemente care trădează caracterul celui portretizat, un caracter hotărît, dirz, al unui om de acțiune precum a fost Mihai Viteazul. Costumația de inspirație levantină este alcătuită din căciula de blană cu surgiuc și pafta și aceeași pelerină cu guler de blană pe care o distingem pe gravura lui Custos executată în același an în care a fost bătută medalia Mihai Viteazul²⁰. Asemănarea elementelor portretistice și cele ale costumației cu cele de pe gravura lui Custos ar putea fi argument de bază pentru ipoteza că medalia își are sorginea în această gravură.

Este relevantă minuțiozitatea, preciziunea redării bustului principelui Gabriel Bethlen, a armurii acestuia, sau o costumației de inspirație occidentală (guler stelat Stuart) a principesei Ecaterina de Brandenburg. Detaliile sînt atît de evidente, încît pot servi întocmirii unui studiu foarte amănunțit, prin care se poate urmări cu cea mai mare precizie, în totalitate, elementele componente ale armurii sau costumației de epocă.

Efectul exotic al portretisticii este puternic accentuat de pieptănătura cu moț după moda turcească, sau portul unei căciuli de blană de către principe. Marele contrast între primitivismul portretelor și lucrarea minuțioasă a armurii principilor este un fel de antinomie estetică a monedelor transilvănene, care însă nu le scade valoarea artistică, pentru că tocmai prin ea arta monedelor ardelenene asimilează acea particularitate care o caracterizează: *originalitatea*. Contrastul poate fi explicat prin faptul că meșteșugarii din monetării erau meșteri locali, neîntrecuți în complicata artă a redării unei armuri, dar

²⁰ Ștefan D. Tănăsescu, *Despre medalia lui Mihai Viteazul*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, nr. 121—123, p. 242—243

inocenți și cu prea puține cunoștințe în redarea feței umane. Reprezentarea portretului ajunge la o mai mare perfecțiune numai în timpul principelui Ioan Kemény²¹. Este vorba de seria de monede bătute de acest principe în anul 1661, din care ne reține atenția monedele de zece ducați. Dar cazul acestui principe este destul de izolat (eventual am mai putea adăuga cu multă bunăvoință emisiunea din 1660 a principelui Acațiu Barcsai) și nu prezintă continuitate. Caracteristicile portretisticii monetare din timpul principelui Mihail Apafi nu se abat de la linia generală a artei monetare transilvănene. Trăsăturile feței principelui prezintă aceleași deficiențe anatomice: fruntea teșită, ochi exoftalmici, nas proeminent, bărbie exagerat de alungită.

În general concepția despre poziția busturilor este destul de unitară. De regulă, bustul înzăuat al principelui este orientat spre dreapta. Există totuși câteva excepții. Ele se limitează la două emisiuni monetare, una de zece galbeni din 1657, cealaltă tot de zece galbeni din 1661. Pe ambele, bustul este într-o poziție frontală, iar direcția privirii este orientată spre dreapta. De asemenea, pentru poziția feței figurilor sînt câteva cazuri rare: la piesa de zece galbeni emisă în 1616 de Gabriel Bethlen privirea principelui este orientată spre stînga, iar la aceea din același an și cu valoare identică, însă formă ovală, poziția feței este frontală.

Un fapt este cert: busturile reprezentate pe monede se originau în diferite gravuri, portrete, dar care prezentau și ele aceleași deficiențe anatomice, expunînd fețe monotone, inexpressive, schematice, care le dau o notă de primitivism. Și tocmai prin acest primitivism, prin savoarea orientală și efortul care tinde spre o reprezentare fidelă, fără nici o idealizare, primesc aceste portrete calități naturale²².

Portretele sînt într-o strînsă legătură spirituală și artistică cu portretele contemporane cunoscute sub numele de „galeria strămoșilor”. Trăsăturile feței de pe aceste vechi portrete familiale sînt la fel de stranii ca și cele de pe monede, dar costumația somptuoasă și toate amănuntele decorative sînt executate cu o mare precizie și îndeminare. Relația dintre portretele familiale princiare și reprezentările de pe monede, poate fi dovedită printr-un exemplu concret. Este cunoscut un caz în care Gabriel Bethlen a dat ordin pentru remunerarea unui artist din Tîrnava, care îi pictase portretul în mod special pentru monedărie²³.

Dintre medalii merită o atenție deosebită o piesă cu o greutate identică cu cea a monedelor de zece galbeni (aproximativ 34 grame)

²¹ B. Sey Katalin și Gedai István, *Eremkincsek (Tezaure monetare)*, Budapesta, 1972, p. 22

²² Huszár Lajos, *op. cit.*, p. 27

²³ Ibidem, p. 27—28

executată de gravorul Wilhelm Hörl (originar din Kremnitz), la Baia Mare, în anul 1643²⁴.

O ultimă particularitate a monedelor transilvănene, care se cuvine a fi amintită este mărimea, dimensiunea unor monede, mai bine zis monede onorifice, care amplifică și mai mult aspectul de originalitate în arta monetară transilvăneană. Dimensiunea are rol de atribut de măsură a valorii estetice monedelor. În emiterea pieselor de mărime neobișnuită, destinate a servi permanentizării în memoria generațiilor a unui eveniment și nu unui scop practic, executarea artistică este chemată să-și spună cuvîntul. Documentele vremii fac referiri la monede de aur de valori neobișnuite, de 25, 50 sau 100 de galbeni. Astăzi se dispune de ducați de o astfel de valoare ieșită din comun numai din timpul principelui Apafi. Este interesant faptul că deși suprafața de decorare în cazul acestor exemplare este mult mai mare, gravorii o foloseau mai mult pentru scoaterea în evidență a detaliilor decorative. În mod special, cîmpul heraldic este primul vizat în acest sens. Unul din cele mai rare exemplare, de o mărime impresionantă, este moneda-medalie de 100 de galbeni bătută de principele Apafi în anul 1674²⁵. Valoarea ei era atît de mare, încît nu putea fi monedă de circulație. În comerț se folosea în general numai moneda de un galben (3,5 gr) numită ducat; deja galbenii de 10, bătuti cu timbrul talerului, erau extrem de rari²⁶. În centrul acestei monede-medalie (din care pînă acum se cunosc doar trei exemplare, unul la Budapesta și celelalte două probabil în Austria) este bătut un ducat de 10, iar în jurul lui se ordonează 10 piese de cîte un ducat²⁷.

Cu toate că în planul valorii intrinseci (hotărîtă de cantitatea și calitatea metalului nobil din monedă) moneda-medalie cu valoare de 50 de ducați emisă de Mihail Apafi în anul 1677 este, firește, mai mică decît cea cu valoare de 100 de ducați, în planul estetic valorile se inversează. Medalia a cărei contravaloare materială reprezenta în timpul lui Apafi doar 50 de ducați se bucură de o mult mai judicioasă așezare a desenului, din spațiul circular al monedei fiind folosit — fără exagerare — fiecare milimetru în scopul înfățișării pompoase, exuberante, a tuturor amănuntelor ce trebuiesc cuprinse într-o piesă bătută de un principe, pătruns doar de ambiția de a-și dovedi măcar în acest fel prestigiul. Așa se face deci că pe întreaga circumferință a monedei-medalie două cîmpuri de flori îmbrățișează inscripția latinească după care fondul de aur al piesei scoate în relief legenda — scrisă cu

²⁴ B. Sey — Gedai, *op. cit.*, p. 16

²⁵ Ea are o greutate de 350 gr. și diametrul de 117 mm. Poate fi comparată cu piesa de 100 de țechini bătută de ultimul doge venețian, Manin, sau cu cea de 100 de ducați emisă de Ferdinand al III-lea în 1629 în cinstea victoriei asupra cehilor, sau cu piesa de aceeași greutate și valoare, bătută în anul 1621 de regele polonez Sigismund al III-lea.

²⁶ B. Sey — Gedai, *op. cit.*, p. 3

²⁷ Ibidem, p. 9

caractere neobișnuit de mari — urmîndu-i, pe avers, bustul principelui la care distingem capul disproporționat și o poziție nenaturală a corpului.

Impecabil din punctul de vedere al artei monetare baroce, reversul, pe lîngă briul floral ce îmbrățișează o altă inscripție latinească și continuă legenda (care conține titulatura principelui) cu aceleași caractere, își cîștigă printr-un desen heraldic și reprezentarea coroanei princiare primatul estetic asupra piesei de 100 de ducați.

Vulturul cu două capete, care cuprinde întregul cîmp heraldic, amintește în mod evident de „fratele său mai mare”, pe care îl întîlnim pe toate monedele imperiului habsburgic. Această asemănare reliefează, o dată în plus, influența crescînd a habsburgilor asupra principatului, din ce în ce mai puțin autohton al Transilvaniei. Sub aceste „auspicii” mai rămîne loc și pentru tradiționalul blazon al principatului (soarele, luna, cele șapte turnuri și acvila) care înglobează blazonul principelui în structura căruia elementele bachice au parcă o menire ambiguă, de a liniști armele sau poate de a le încununa folosința.

Studiul dezvoltării artei monetare aduce un aport important la întregirea schemei evoluției strădaniilor artistice ale societății transilvănene. Calitățile estetice ale pieselor transilvănene, trăsăturile artistice care le caracterizează și care au fost supuse examinării în lucrarea de față, ne indică nivelul la care s-a fixat arta monedelor în secolul XVII, ne permite să stabilim, în final, gradul de pătrundere a stilului baroc în arta monetară.

Barocul a fost perceput în arta monetară în mod gradual, treptat, pe parcursul secolului XVII. Acest lucru este oglindit, în speță, de cadrul ornamental al devizei heraldice, care raportat la formele heraldice rigide și mult prea simetrice ale secolului XVI, dezvăluie o manieră aparte, mult mai vie, mai animată.

Transformarea Transilvaniei în provincie austriacă, a însemnat sfîrșitul unei autonomii monetare, care a fost parte integrantă din cvasiindependența de care se bucura principatul. Noile circumstanțe politice au pus stavilă dezvoltării libere și originale a artei monetare transilvănene, artă care, pînă atunci, se putuse manifesta într-o adevărată strălucire de baroc.

În consecință, printr-o maximă generalizare, arta monetară transilvăneană poate fi caracterizată prin trei termeni calitativi: *varietate*, *originalitate*, *dinamism*. Primul termen este, firește, definitoriu pentru arhitectura formei, a detaliilor care o alcătuiesc. Varietatea, diversitatea elementelor nu presupune și o varietate de stil. Stilul, ansamblul de concepere artistică a monedelor transilvănene este unitar și prezintă o puternică continuitate în cursul secolului XVII. Originalitatea vizează în primul rînd portretul tipului de pe monede, care cu excepția medaliei Mihai Viteazul, este inexpressiv, dar natural, formele diferite ale pieselor și mărimea, dimensiunea acestora. Dinamismul îl găsim în aglomerația de elemente ale reprezentărilor heraldice.

TEHNOLOGIE ET ART MONÉTAIRE EN TRANSILVANIE

Résumé

L'étude est fondée sur quelques sources de Moyen-Âge auxquelles on ajoute une bibliographie plus ou moins de référence.

Dans la première partie on essaie une reconstruction des étapes du procès technologique monétaire dans le XVII-ème siècle. On accorde une place plus importante au procès de purification de l'or et puis on examine quelques instruments monétaires.

Dans la deuxième partie on discute les dimensions des significations esthétiques de la monnaie et la relation qui existe dans le cadre du phénomène monétaire entre l'élément esthétique et l'élément utile. On accorde une place plus importante au développement de l'art monétaire en Transilvanie, à ses particularités et au degré d'assimilation du style baroque.

ÎNFIINȚAREA ȘI ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÎNTULUI DIN CEICA AL „ASTREI” ÎNTRE ANII 1910—1914

de
VIOREL FAUR

Activitatea „Astrei” în Bihor pînă la Unirea din 1918 constituie unul dintre cele mai importante capitole de istoria culturii locale în epoca modernă. Istoriografia premarxistă bihoreană¹ are meritul de a fi semnalat-o, fără să manifeste preocuparea de a o cunoaște în profunzime. Începuturile reconsiderării mai temeinice a acesteia aparține ultimului deceniu², existînd posibilitatea unei valorificări integrale a documentației păstrate³ și, deci, a prezentării științifice a eforturilor culturalizatoare ale despărțămîntelor „Astrei” din această parte a țării. Cu acest prilej ne vom ocupa de preocupările despărțămîntului din Ceica, punînd la contribuție o informație istorică inedită⁴.

¹ Petru E. Papp, *Sărbătoarea „Astrei”*, în *Calendarul Bihorului pe anul 1921*, Beiuș, 1921, p. 82; Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, Oradea, 1936, p. 97—98; Paul Papp, *Documente privitoare la înființarea despărțămîntului „Astra” Beiuș*, în *Beiușul*, 12, 1943, nr. 41, p. 2; Petru E. Papp, *Serbările „Astrei” în 1898 la Beiuș*, în *Beiușul*, 13, 1944, nr. 31, p. 2.

² Viorel Faur, *Despărțămîntul din Beiuș al „Astrei”*, în *Crișana*, 1967, nr. 238, p. 3; Titus Roșu, *Din activitatea „Astrei” orădene*, în *Familia*, 1971, nr. 9, p. 17; Viorel Faur, *75 de ani de la începuturile „Astrei” în Bihor*, în *Crișana*, 1973, nr. 46, p. 2; Idem, *„Astra” în Bihor*, în *Familia*, 1973, nr. 3, p. 23; Idem, *75 de ani de la adunarea generală a „Astrei” desfășurată la Beiuș*, în *Crișia*, Oradea, 1973, p. 305—316; Ion Bradu, *Începuturile și activitatea „Astrei” în Bihor*, în *Contribuții culturale bihorene*, Oradea, 1974, p. 107—159; Viorel Faur, *Despărțămîntul orădean al „Astrei” (1900—1918)*, în *Crișia*, 1975, p. 279—285.

³ Autorul acestui articol cercetează de multă vreme activitatea despărțămîntelor bihorene ale „Astrei”, adunînd un valoros material documentar din arhivele centrale ale „Astrei” (Sibiu) și din cele locale (Oradea și Beiuș), precum și din presa timpului (*Transilvania, Familia și Țara noastră*). Inițial, a fost preconizată publicarea rezultatelor investigației respective într-o monografie, ceea ce n-a devenit realitate din motive exterioare voinței autorului. Prin urmare, s-a recurs la publicarea unor articole separate despre fiecare despărțămînt, evident pe perioada menționată.

⁴ În articolul citat (la nota 2) al lui Ion Bradu nu este consemnată nici o referință despre acest despărțămînt, răminînd să-i fie reconstituit în întregime istoricul.

Primele despărțăminte bihorene s-au înființat la Beiuș (1898) și Oradea (1900). Despărțămîntul beiușean cuprindea în sfera sa de activitate populația din cercurile administrative Vașcău, Beiuș și Ceica, deci de pe un teritoriu extins, fapt resimțit de intelectualii care au aderat la scopurile culturale ale „Astrei”. Iuliu Pataki din Drăgești, spre pildă, expedia — la 2 septembrie 1909 — directorului despărțămîntului, Nicolae Fabian, o interesantă scrisoare, din care vom reține cîteva aspecte edificatoare. „De cîțiva ani — precizează el — ... propag (în cercul Ceica — n.n.) ideea înființării unui despărțămînt nou al Asociațiunii cu sediul în centrul pretorial”⁵ (subl. nr. — V.F.). După părerea sa, „lipsa organizării acestui despărțămînt o reclamă atît interesele Asociațiunii, cît și cele ale noastre din cerc”⁶, deoarece „inteligența” a subscris la ideea respectivă, numărul membrilor putînd crește de la 5—6, cîți erau pînă atunci, la 30—40. Aceasta ar însemna practic o concentrare de energii pentru propagarea și realizarea programului cultural al „Astrei” în cercul Ceica, întărindu-se totodată „legăturile de solidaritate” dintre susținătorii societății. Intențiile de separare de despărțămîntul beiușean au fost deja comunicate conducerii centrale de la Sibiu, care le-a aprobat „cu multă bucurie”. Prin urmare, considera Iuliu Pataki, terenul este pregătit⁷, ajungîndu-se în stadiul de a se „convoca o conferință pentru a dezbate cele de lipsă”, desigur în prezența unui delegat al Comitetului central al „Astrei”, conform unor norme organizatorice încetățenite.

Din revista *Transilvania*, organul oficios al „Astrei”, aflăm că Vasile Papp (din Topa de Sus) a fost împuternicit de către conducerea centrală să procedeze la înființarea despărțămîntului din Ceica⁸, cu sediul în aceeași localitate, eveniment ce s-a petrecut la 28 martie 1910⁹. Constituirea a fost ratificată de Comitetul central și, astfel, s-a putut trece la alegerea comitetului cercual (în ședința din 6 iulie 1910), format¹⁰ din: Vasile Papp (președinte), Eugen Venter (vicepreședinte), Vasile Lăpuștean (casier), dr. Ioan Iacob (avocat), Iuliu Pataki (secretar). S-a decis, totodată, ca despărțămîntul ceican să-și desfășoare

⁵ Arhiva Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, fond „Astra”, dos. 4/1907, fila 308

⁶ *Ibidem*

⁷ N. Fabian este rugat să-și dea „bunăvoințea părere în chestie și a ne presta prea „prețiosul” său „concurs la îndeplinirea intențiunilor noastre”, adică a se exprima în legătură cu persoana ce va fi aleasă ca director al proiectatului despărțămînt ceican, cu numărul comunelor ce vor intra în alcătuirea sa și, desigur, asupra datei cînd să aibă loc ședința de constituire (*Ibidem*)

⁸ *Transilvania*, 1910, p. 56

⁹ *Ibidem*, p. 141; Arhivele Statului Sibiu, fond „Astra” (În continuare: Arh. St. S., f. „Astra”), dos. 424/1911, act 200: *Raport general despre activitatea despărțămîntului Ceica în cursul anului 1910*.

¹⁰ Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 424/1911, act 200. Au fost, tot atunci, aleși și membrii supleanți ai comitetului cercual: Alexandru Golea, Ioan Moga, Vasile Cartiș, Ioan Pop și Sever Sălăjan.

activitatea în cele 49 de sate ale cercului pretorial¹¹. S-au înscris 19 membri ai despărțământului¹². Cele 100 de exemplare din *Biblioteca poporală* a „Astrei”, primite de la Sibiu, au fost „distribuit(e) la mai mulți indivizi și membri ai despărțământului, despre ce este evidență”¹³. Până la finele lui 1910 nu s-a înregistrat vreo altă inițiativă demnă de interes a despărțământului ceican¹⁴. În primul său an de existență, despărțământul din Ceica n-a obținut notabile rezultate concrete, limitându-se la probleme strict organizatorice¹⁵.

La 12 iulie 1911 s-a ținut cea dintâi adunare generală a despărțământului, în satul Tășad, fiind prezente 300 persoane. Cu această ocazie s-a înființat în localitate o agentură a despărțământului¹⁶ și au fost susținute două prelegeri „poporale”: „*Astra jubiliară*”¹⁷ (de către candidatul de avocat, dr. Victor Andru) și *Fragmente din igiena poporală*¹⁸ (de dr. I. Comșa). S-a hotărât înființarea unui fond cultural¹⁹.

La începutul anului 1912 se produce, într-adevăr, un salt calitativ în activitatea despărțământului. Comitetul cercual a luat, în ședința sa din 24 ianuarie, decizii deosebit de importante. A fost conceput planul prelegerilor pe întreg anul, cerindu-se 100 de coroane de la Sibiu pentru a dispune de mijloacele necesare în acest sens. Toți

¹¹ Așezările respective au fost: Topa de Jos, Buciumi, Bucuroaia, Ceisoara, Decănești, Dobrești, Drăgești, Dușești, Lupoiaia, Topa de Sus, Forosig, Ogești, Holod, Gruiung, Incești, Dumbrăvița Mică, Cîrpești Mici, Copăcel, Corbești, Cotiglet, Copăceni, Crîncești, Luncasprie, Ceica, Calea Mare, Miheleu, Lazuri, Cîrpești Mari, Valea Mare, Hidișel, Hodiș, Pomezău, Cîmpani, Vălani, Bicăcel, Cărănzul, Cărănd, Rotărești, Săldăbaj, Sinteleg, Cîmpani, Vălani, Bicăcel, Cărănzul, Cărănd, Rotărești, Săldăbaj, Sinteleg, Sitani, Simbășag (Simbăta), Spinuș, Stracoș, Tășad, Topești, Vărășeni, Vintere și Rogoz (*Ibidem*).

¹² Mai exact: 1 membru fondator; 2 pe viață, 12 ordinari și 4 ajutători (*Ibidem*).

¹³ Arh. St. S., I. „Astra”, dos. 424/1911, act 200; *Transilvania*, 1910, p. 466.

¹⁴ Notăm că în ședința comitetului cercual din 28 septembrie 1910 s-a stabilit ca adunarea generală (pe anul în curs) a despărțământului să se desfășoare în Ceica la 8 noiembrie. Datorită neprezentării tuturor membrilor (au fost de față doar 6 membri) a fost amînată pentru ziua de 21 noiembrie, cînd s-a constatat aceeași absență (*Ibidem*). Comitetul central a intervenit la Consistoarele din Oradea (gr. or. și gr. cat.) pentru ca acestea să convoace o adunare în cercul Ceica, prin intermediul căreia să-i îndemne pe învățători și preoți ca să sprijine Asociațiunea (*Transilvania*, 1910, p. 468).

¹⁵ Probabil nu s-a înfăptuit sperata coeziune a membrilor și nici nu s-a creat atmosfera de emulație ce ar fi asigurat o convergență de eforturi și, în final, o activitate mai fructuoasă.

¹⁶ Sintem de părere că tot atunci s-a constituit și biblioteca agenturii din Tășad, dar „datele necesare” despre aceasta n-au parvenit conducerii despărțământului și nu sînt menționate în raportul acestuia pe anul 1911, întocmit de Iuliu Pataki în 3 februarie 1912 (Arh. St. S., I. „Astra”, dos. 424/1912, act. 207).

¹⁷ În anul 1911 se împlinea o jumătate de veac de la înființarea *Asociațiunii*, organizate fiind mari serbări jubiliare la Blaj. În despărțăminte evenimentul a fost, de asemenea, aniversat.

¹⁸ Arh. St. S., I. „Astra”, dos. 424/1912, act. 207: *Raport general despre activitatea despărțământului Ceica pe anul 1911*.

¹⁹ *Transilvania*, 1911, p. 314, 645 și 782.

membrii comitetului au fost obligați să se străduiască „a cîștiga cit de mulți membrii”²⁰ ai despărțămîntului¹². Fondul cultural amintit, a cărui destinație n-a fost încă stabilită, urma să se constituie din contribuții voluntare²². De reținut și propunerea lui V. Lăpuștean ca, în comunele unde vor fi susținute prelegeri, să se inițieze o pregătire prealabilă a locuitorilor, pentru ca aceștia să vină „în număr cit de mare”²³. Printr-o stăruință lăudabilă, au fost înființate în 1912 alte patru agenturi ale despărțămîntului, fiecare fiind dotată cu o bibliotecă proprie, după cum urmează: Vintere (cu 29 cărți), Lazuri (cu 29 cărți), Drăgești (cu 30 cărți) și Sîmbăta (cu 35 cărți²⁴). Accentul s-a pus însă pe prelegerile „poporale”, al căror număr a fost de 22, după cum rezultă din raportul anual. Ca atare, au fost susținute asemenea prelegeri în Vintere (*Despre consum și legea rurală*, de dr. I. Iacob; *Economie rațională*, de S. Sălăgean; *Puterea de viață a românului*, de Iuliu Papp), Lazuri (*Despre scris și citit*, de I. Pataki; *Societățile de consum*, de dr. I. Iacob), Dușești (*Stupăritul*, de Gh. Vereș; *Despre alcoolism*, de V. Papp), Dobrești²⁵ (*Economia de cîmp*, de V. Cartiș; *Despre tovărășii* de Alex. Golea; *Despre alcoolism*, de V. Lăpuștean), Bucuroaie²⁶ (*Societățile de consum*, de Tr. Roman; *Despre legea urbanială*, de Pintilie Bugariu), Sîmbăta²⁷ (*Despre scris și citit*, de

²⁰ Consemnăm numele membrilor despărțămîntului din Ceica pe anul 1911, care și-au achitat — pînă la 7 februarie 1912 — taxele: V. Cartiș (proprietar din Rogoz; membru fondator), dr. I. Iacob (avocat și proprietar în Dușești; membru pe viață), I. Papp (preot militar din Budapesta; la fel), Sever Sălăgean (director domenal în Holod; la fel), I. Papp (protopop gr. cat. în Holod; membru ordinar; precizăm că toți cei care urmează sînt membri ordinari, deci nu mai trecem acest lucru la fiecare în parte), Iuliu Pataki (preot gr. cat. în Drăgești), V. Papp (preot gr. or. în Topa de Sus), Paul Tămăian (preot gr. cat. în Sîmbășag), dr. I. Comșa (medic cercual în Sîmbășag), Pantilie Bugariu (învățător în Tășad), V. Lăpuștean (preot gr. or. în Ceica), I. Moga (învățător în Dobrești), Al. Galea (preot gr. or. în Hidișel Nan), I. Sabău (preot gr. or. în Săldăbaj), Dimitrie Vușcan (preot gr. or. în Sereghiș), Iustin Popovici (preot gr. or. în Rotărești) și Mihai Popa (notar cercual în Tășad). Informațiile sînt scoase din Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 198/1912, act 258.

²¹ Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 198/1912, act 258

²² Fondul cultural s-a realizat din contribuțiile lui I. Iacob (5 coroane), S. Sălăgean (5 cor.), V. Cartiș (5 cor.), V. Papp (5 cor.), V. Lăpuștean (2 cor.), I. Pataki (2 cor.), Tr. Roman (2 cor.), și Iustin Popovici (2 cor.). Suma strînsă: 28 coroane (Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 198/1912, act 141).

²³ Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 198/1912, act 258

²⁴ *Ibidem*, dos. 425/1913, act. 215: *Raport general despre activitatea despărțămîntului Ceica în cursul anului 1912*; *Transilvania*, 1912, p. 161, 480 și 562 (aici se precizează că au fost înființate agenturi și biblioteci în 7 comune, fapt neconfirmat de documente). Mai exista o bibliotecă în Tășad, care avea 100 de „cărți” (termenul include îndeosebi broșurile editate de Asociațiune). Agentura din Vintere (întemeiată la 25 febr.) a avut 21 membri ajutători, iar cea din Lazuri (înființată la 24 martie) 18 membri (*Ibidem*, dos. 200/1912, act. 671).

²⁵ Cu prilejul respectiv au fost împărțite țăranilor din Dobrești 22 broșuri din *Biblioteca populară a Asociațiunii* (*Ibidem*).

²⁶ S-au distribuit sătenilor 22 broșuri (*Ibidem*)

²⁷ Au fost date gratuit locuitorilor 15 broșuri (*Ibidem*).

I. Papp; *Despre consum*, de I. Iacob), Rogoz²⁸ (*Părțile din igiena poporală*, de dr. I. Comșa; *Despre datinile naționale române*, de V. Lăpuștean), Drăgești²⁹ (*Părți din igiena poporală*, de dr. I. Comșa; *Despre meserie și negustorie*; *Bibliotecile populare*), Ceîsoara (*Despre alcoolism*, de V. Papp; *Pământul și grădinarul*, de Gh. Boțoc) și Ceica³⁰ (*Despre datinile poporului român*, de V. Papp). Este evidentă preferința conferențiarilor, justificată de altfel, pentru o tematică de interes practic imediat. Nu sînt ignorate nici obiceiurile folclorice românești, ca realități spirituale proprii. Totul era orientat, așadar, spre ridicarea economică și culturală a populației românești din cercul Ceica. În această fațetă a preocupărilor membrilor despărțământului rezidă eficiența operei lor de culturalizare. Consemnăm înființarea de „societăți de consum” în localitățile Tășad și Simbăta. Fondul cultural a sporit la 200 coroane, depus fiind la banca românească „*Drăganul*” din Beiuș³¹. Cu ocazia adunării generale anuale a despărțământului — ce a avut loc în Rogoz, la 28 august 1912 — a fost aranjat „un concert cu declamări și cîntări naționale”³². Programul acestuia a inclus următoarele puncte: un „marș executat de orchestră”, „*doine populare*” interpretate de Aurora Lăpuștean și Maria Cosma, poezia *Poporul* (de Panait Cerna), „*doine*” din Bihor cîntate de „tinerii țărani” din Holod, poezia *Nunta Zamfirei* (de G. Coșbuc), monologul *Barbu Lăutarul* (de V. Alecsandri), și „*doine*” (probabil tot bihorene) cîntate de Maria Dragoș și Ana Drăguș³³. S-a propus să se ofere și „producțiuni” cu schiopliconul, experiență deja introdusă în despărțămintele din Beiuș și Oradea. Cu pregătirea corespunzătoare a programului au fost însărcinați Eugeniu Venter, Iuliu Pataki și Sever Sălăgean³⁴. A fost acceptată ideea de a se lua legătura cu conducerea despărțămintelor bihorene pentru „a putea promova în mod unitar interesele noastre culturale-sociale”³⁵. De reținut faptul că tot atunci au fost donate gratuit cărți locuitorilor din Bucuroaia (un număr de 24), Dobrești (22)

²⁸ 80 de broșuri au fost împărțite auditorilor (*Ibidem*). Există și o interesantă motivație a prelegerii lui V. Lăpuștean, pe care o consemnăm: „Deoarece în părțile aceste încep a se denatura datinile și moravurile bune românești și a primi influențe străine, prelegerea a fost foarte potrivită și primită cu mare mulțămîtă” (*Ibidem*, dos. 202/1912, act 1498).

²⁹ S-au împărțit 20 broșuri țăranilor (*Ibidem*)

³⁰ *Ibidem*. Textele a patru prelegeri au și fost trimise spre publicare redacției revistei *Transilvania* (*Ibidem*, dos. 200/1912, act. 1224).

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, dos. 425/1913, act. 215. Și-au dat concursul „tineri și tinere inteligente din jur”, precum și un grup de „inteligenti din Beiuș”. Au luat parte peste 200 intelectuali și țărani, obținîndu-se un venit de 61 coroane.

³³ *Ibidem*, dos. 202/1912, act. 1250.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Arhivele Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, f. „Astra”, dos 4/1907, filele 380—381

și Simbăta* (12). De asemenea, a fost ales noul comitet (pe 3 ani) al despărțământului³⁶.

În anul 1913 despărțământul ceican s-a dovedit la fel de activ, ponderea deținând-o prelegerile „poporale” — expresie concretă a contactului cu populația, formă eficientă de transmitere a învățămintelor și convingerilor —, fiind vizale de data aceasta, conform unui plan, celelalte așezări din cercul Ceica. Prin urmare, în Holod s-au ținut 5 prelegeri (*Creșterea copiilor*, de dr. I. Comșa; *Despre tovarășii*, de Paul Tămâian; *Agenturile și bibliotecile populare*, de I. Papp; *Viața și activitatea lui Iosif Vulcan*, de I. Papp și *Istoricul Asociațiunii*, de Iuliu Papp³⁷), în Lupoia — 3 (*Despre Asociațiune*, de V. Cartiș; *Societățile de însoțire*, de Paul Tămâian; *Despre sărbători*, de Eugeniu Venter), în Corbești — 2 (*Pomăritul și grădinăritul*, de V. Cartiș; *Urmările alcoolismului*, de I. Papp), Calea Mare — 3 (*Despre Asociațiune*, de I. Pataki; *Poeziile populare*, de I. Papp; *Despre grădinărit*, de Pantilie Bugariu), în Hidișel Nan — 3 (*Pomăritul și grădinăritul*, de G. Boțoc; *Părți din igiena poporală*, de dr. I. Comșa; *Despre comasări*, de dr. I. Iacob) și în Pomezău — 3 (*Despre sărbători*, de Eugen Venter; *Urmările alcoolismului*, de dr. I. Comșa; *Grădinăritul și pomăritul*, de V. Cartiș³⁸). Fondul cultural s-a ridicat la suma de 266,60 cor. Adunarea generală cercuală s-a desfășurat la 13 iulie 1913 în Holod, fiind completată de un concert³⁹ și o reprezentație cu piesa „Două surde”, obținându-se un „succes deplin”, în sală fiind peste 200 locuitori⁴⁰. A luat ființă o agentură a despărțământului și în Holod, despre care nu ni s-au păstrat date informative.

Comitetul central a acordat și în anul 1914 un ajutor de 50 coroane despărțământului din Ceica pentru a-i utiliza la „aranjarea prelegerilor populare”⁴¹, încercînd să-l stimuleze în această direcție. Totodată, a fost înmînat din partea conducerii „Astrei” un premiu de 50 coroane învățătorului Teodor Fizeșan din Vintere, care a „instruit 27 de analfabeți”, aceștia dînd examen de verificare a cunoștințelor în fața membrilor comitetului cercual⁴². Pînă în momentul redactării prezentului material n-am descoperit alte documente referitoare la preocupările despărțământului. De presupus că după izbucnirea primu-

* În loc de Simbășag am trecut Simbăta.

³⁶ Membrii acestuia au fost: Vasile Papp (director), Sever Sălăgean (vicedirector), Paul Tămâian (casier), Iustin Popovici (controlor) și Iuliu Pataki (secretar). Notăm și membrii supleanți ai comitetului: dr. I. Comșa, V. Lăpuștean, Al. Golea și Georgiu Boțoc (Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 202/1912, act 1498).

³⁷ Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 425/1914, act. 178: *Raportul general despre activitatea despărțământului Ceica în cursul anului 1913*. Despărțământul a avut 35 de membri.

³⁸ *Ibidem*

³⁹ Programa acestuia n-am reușit s-o depistăm.

⁴⁰ Arh. St. S., f. „Astra”, dos. 425/1914, act 178

⁴¹ *Transilvania*, 1914, p. 120

⁴² *Ibidem*, p. 240

lui război mondial, așa cum s-a întâmplat și în cazul altor despărțăminte, activitatea acestuia se restrânge în mod considerabil, desigur datorită unor condiții istorice obiective.

Deși am analizat numai o jumătate de deceniu din existența despărțământului ceican al „Astrei” (1910—1914), putem conchide că acesta a avut o bună organizare internă — relevându-se îndeosebi Vasile Papp, Iuliu Palaki și dr. I. Comșa —, împrejurare ce i-a permis să se afirme ca un veritabil factor cultural în cercul Ceica, unde inițiativele sale au derivat din necesitatea de a introduce noul, tocmai pentru a se ajunge la popor și a-i fi de folos, atât sub raportul cerințelor practice, cât și al dezideratelor naționale. De aceea, cultivarea prelegerilor — ca formă de comunicare umană deosebit de accesibilă — a fost bine cumpănită, realizându-se finalitatea propusă. Am observat că alături de noile agenturi și biblioteci înființate s-a constituit și un fond cultural, cade urma să fie pus la dispoziția altor manifestări ale despărțământului. Programele concertelor date au conținut în primul rînd melodii populare din satele cercului, ceea ce atestă dorința participanților de a-și asculta propriile creații folclorice. N-au lipsit din programele amintite nici piesele de teatru și recitalurile de poezii patriotice.

Înfăptuirile despărțământului ceican în primii săi ani de activitate se cuvin a fi incluse tradițiilor culturale progresiste ale județului nostru.

LA FONDATION DE LA FILIALE DE CEICA D'„ASTRA” ET SON ACTIVITÉ ENTRE 1910—1914

Résumé

Prenant pour point de départ un matériau documentaire inédit (qu'il a trouvé dans les archives de Sibiu, d'Oradea et de Beiuș), l'auteur retrace les circonstances qui ont déterminé la fondation de la Filiale de Ceica d'„Astra” (société culturelle de grande importance des Roumains de Transylvanie, fondée en 1861 à Sibiu), de même que les formes d'activité de celle-ci entre 1910—1914, donc jusqu'à la veille du déclenchement de la première guerre mondiale. Celles-ci font partie des hautes traditions culturelles du Bihor.

Mult Dr. Domnule Profesor !

De câteva ani în cercul administrativ Ceica maghiară propagăm ideea înființării unui despărțământ al asociației cu sediul în cadrul președintelui Ceica maghiară. Această idee s-a declarat dintr-o înțelegere a cerului adeseori multă, din lipsa organizării acestei despărțăminte și reclama de către reșetele asociației cât și cele ale noastre din cer.

Până când fiind cercul nostru adunat la despărțământul Băiș, membrii ai asociației abia se rememorează de aici 5-6; în cadrul înși, dacă ar fi despărțământul săr constituie separat de sigur pentru separarea asociației și acțiuni din cercul nostru cu timpul la 35-40 membri. Dacă și înțelegerea din cer ar avea ocaziune de a se concentra pentru scopul cultural-național al asociației subind de o parte legăturile de solidaritate între sine, ce pe la noi sînt elictă; în de altă parte câștigând în putere morală ar putea influența mai mult asupra poporului nostru dezvoltat în chestii culturale-naționale.

Începând din aceste considerațiuni ne-am și hotărât de a ne desmembra de despărțământul Băișului, care e și preocupat și preocupat, și a ne organiza în despărțământul separat cu sediul în Ceica maghiară. Fînd că această idee această și la consiliul Dr. Comitet Central, acesta a aderat la ideea cu multă bucurie. Terenul pentru ideea această e pregătit și a ajuns în stadiul de a convoca o conferință pentru a desbati cele de lipsă și a ruga Dr. Comitet Central de a delega pe cîmă pentru organizarea nouului despărțământ.

Pe dl. Dr. Trașcu, cași directorul despărțământului Băiș, la care pînă acum aparținem și noi, să-și dea banurile pentru în chestii și a ne presta preaprețios. Noastre concurs la îndeplinirea intențiilor noastre.

Deoarece Dr. Comitet Central dorește de a se numi și organiza, care să fi aplicată a organiza acest despărțământul precum a fîșora și comunitate, care să numără la noul despărțământ înșurări a să expună și aici. Atunci înșurări a să da pîră, că oare când ar fi mai bine a fîșora conferința în chestii, înainte sau după adunarea din Holod.

În așteptarea preaprețiosului răspuns al dl. Dr. Trașcu

Trăgărești la 2 Septembrie 1909

Cu deplină stimă
Iuliu Pataki
președinte

Fig. 1. Scrisoarea lui Iuliu Pataki (2 septembrie 1909) către profesorul N. Fabian, directorul despărțământului beiușean, în care se afirmă faptul că sînt efectuate pregătirile pentru înființarea unui nou despărțământ, cu sediul la Ceica (Originalul se află în Arhiva Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, fond „Astra”, dos. 4/1907, fila 308)

...are a transpune aici alăturat protocolul sedinței
comitetului despărțământului Ceica ținută în Ceica
la 24 Ianuar. a.c. Pe baza deciziunilor din acest proty-
col se permitea a ruga On. Comitet Central în următo-
arele:

1) În sensul p. 2. deoarece comitetul nostru va arăunga
prelegeri populare: a) în Vințuri la 25 febr. n.a.c. b) în Lărinț
la 24 martie n.a.c.; mai încolo fiindcă s'a decis conform
p. 4 a se înființa agenții și bibliotecii populare în aceste
comune, din cauza timpului scurt de acum ne rugăm
ca în timp cât de scurt să ne pus la dispoziție câteva
brosuri din Biblioteca populară a Asociațiunii sau alte pu-
blicațiuni ale Asociațiunii pentru înființarea bibliotecilor
din aceste comune.

2) În sensul p. 3 din protocol ne rugăm, că mem-
brii indicați aici, deoare ei și-au achitat taxa de mem-
brii încă în anul trecut și banii numai din gresăle
să expediat în anul acesta, să se considere de membrii
cu începerea dela 1 Ianuar 1911, și ca urmare să li-se
expediere foaia "Transilvania" de atunci. Lista ofi-
civă a acestor membri se aduce aici sub //.

3) Luând în considerație, că desp. nostru a preceat
a fiina în 10 comune prelegeri populare în decursul a.
mănu 1912, ne rugăm, ca On. Comitet Central să spere
să binevoască a ne vota 100 Cr. din suma destinată
spre acest scop, ca așa să ni-se poată îndeplini arău-
giora acelor prelegeri.

Cu profundă stima

Ceica la 24 Ianuar 1912.

Vințuri ap
dir. desp.

Juliu Pataky
secretar

Țăpăreanu 6 August 1912.

Sps. Domnule Director al desp. Beius!

În încredințarea comitetului desp. Ceica al țării noastre
ne împlinim o dorință plăcută, când vă adu-
cem la cunoștință, că desp. Ceica își va fiina
adunarea anuală de sedințe în Rogoz (veșter
vârș) la 28 August n. - și când vă rugăm cu
trată învare, ca pentru întărirea legăturilor
de vecinătate și reciprocitate precum și pentru
a putea promova în mod mai unitar interesele
noastre culturale-sociale și speciale finitului
nostru bihorean, - să binevoiți a călători, ca
și desp. Beius să fie reprezentat la aduna-
rea noastră. Fii fermă speranță, că ne veți
aprecia bunele noastre intențiuni, reunite
cu deplină stăruire.

Vasilino app
dir. desp. Ceica

Gheorghe Pataky
secretar

Fig. 4. Invitația adresată directorului despărțământului beiușean pentru a participa la adunarea generală de la Rogoz din 28 august 1912 (Originalul în loc. cit. la fig. 1, fila 380)

ASPECTE ALE EMIGRĂRII ȘOMERILOR CĂRĂȘENI ÎN PRIMII ANI AI CRIZEI ECONOMICE (1929—1931)

de
IOAN POPA

Criza economică din anii 1929—1933, grefată pe fondul crizei generale a capitalismului, a avut efecte dintre cele mai distrugătoare în viața economică și politică a statelor burgheze. În România criza s-a manifestat cu o deosebită violență „... din pricina economiei capitaliste înapoiate, a existenței chestiunilor agrare nerezolvate, a sarcinilor colosale de datorii externe și a dependenței ei de capitalul financiar internațional”¹.

În contextul factorilor care au contribuit direct la înrăutățirea situației materiale a oamenilor muncii, șomajul a deținut un rol primordial. Ca urmare a restrîngerii producției și a numeroaselor falimente, concedierile au devenit o practică curentă, pe întreaga durată a crizei, subliniind neputința sistemului capitalist de a utiliza forțele productive de care dispunea. Imediat după izbucnirea crizei, șomajul a luat în țara noastră proporții de masă, făcînd adevărate ravagii în industrie, transporturi, comerț, agricultură etc. Miile de muncitori, funcționari și intelectuali loviți de flagelul șomajului reprezentau o armă de rezervă pentru capital, care a exercitat în permanență presiuni asupra pieței muncii și a creat burgheziei posibilitatea de a intensifica oprirea muncii lucrătorilor rămași în sfera productivă. „În fiecare zi — scria ziarul „Socialismul” — zeci și sute de muncitori primesc preavize. Jalea și nesiguranța s-au transformat în panică. Nimeni nu mai e sigur de ziua de mîine”². Această relatare a organului de presă al Partidului Social Democrat nu este deloc exagerată dacă avem în vedere faptul că în cursul anului 1932, numărul șomerilor din România a depășit cifra de 300 000³. Chiar și datele statistice incomplete furnizate de bi-

¹ Documente din istoria P.C.R., Ed. II, București, 1953, p. 168—169.

² Socialismul, an XXIII, din 16 iunie 1929.

³ Documente din istoria P.C.R. 1929—1933, E.S.P.L.P., 1956, p. 190.

rourile de plasare relevau creșterea indicelui șomajului de la 100 în 1929, la 523 în 1932⁴.

O amploare fără precedent a cunoscut șomajul în zona industrială din sudul Banatului și mai ales în centrele miniere și metalurgice din fostul județ Caraș, unde atotputernică era Societatea U.D.R. La Reșița, Anina, Ocna de Fier, Bocșa, Doman, Dognecea, Moldova Nouă și Secul gradul de folosire al capacităților de producție, în perioada crizei, a înregistrat scăderi catastrofale. În condițiile în care majoritatea întreprinderilor industriale din județul Caraș și-au redus activitatea, ori și-au închis porțile, șomajul ia proporțiile unei avalanșe strivitoare în fața căreia mii de muncitori rămăseseră fără nici un mijloc de apărare⁵. În cursul anului 1932, anul de vîrf al crizei, la Reșița erau cca. 3 000 de șomeri totali, iar pe domeniile Societății U.D.R. șomau alți 4 034 muncitori, ceea ce reprezintă aproape 50 % din numărul lucrătorilor angajați în 1928⁶.

Alungați cu brutalitate în stradă, lipsiți de orice sursă de existență, ca și de perspectiva angajării, numeroși șomeri din județul Caraș și nu numai de aici, părăsesc țara, sperînd să găsească un loc de muncă peste hotare.

Fenomenul emigrărilor și-a făcut simțită prezența în țara noastră cu mult înainte de izbucnirea crizei. Subprefectura județului Caraș-Severin, într-un raport cu privire la situația județului pe anul 1924, atinge chestiunea emigrărilor în perioada de după primul război mondial, menționînd printre alte cauze ale acestora „micșorarea și reducerea puterii de muncă, în urma împrejurărilor economice și financiare — în general cunoscute — ca nefavorabile și răsplata necorespunzătoare și nesuficientă a muncii”⁷. Raportul reliefează, de asemenea, „propaganda periculoasă” a agenților pentru emigrare în Brazilia și Argentina, care „a prins rădăcini” și în județul Caraș-Severin, mai ales în rîndul naționalităților conlocuitoare⁸.

Cauzele emigrărilor sînt, așadar, mai ales de natură economică, constînd în lipsa de lucru și salarizarea necorespunzătoare a diverselor categorii de lucrători. În ceea ce privește activitatea unor agenți pentru emigrarea în străinătate, aceasta era, firește, favorizată tocmai de terenul fertil pe care îl oferea România acelor ani. După cum reiese dintr-un raport al direcției administrative înaintat la 6 octombrie 1925, direcției generale a U.D.R., mai mulți șomeri reșițeni intenționau să emigreze, hotărîrea lor fiind determinată, fără îndoială, de condițiile inumane de viață care decurgeau din însăși esența societății bazate pe

⁴ *Anuarul statistic al României. 1939—1940*, p. 335.

⁵ Amănunte în legătură cu șomajul pe teritoriul județului Caraș, în I. Popa, *Aspecte ale șomajului în zona industrială din sudul Banatului (1929—1933)*, manuscris în curs de apariție în „*Banatica*” III.

⁶ E. Cîmponeriu, *Reșița luptătoare*, Ed. științifică, București, 1965, p. 138.

⁷ *Raport asupra situațiunei județului Caraș-Severin pe anul 1924*, Lugoj, p. 140.

⁸ *Ibidem*, p. 150.

exploatarea omului de către om. Este explicabilă totodată și intervenția aceleiași direcții administrative pe lângă organele de siguranță în scopul împiedicării emigrărilor: păstrind un număr mare de șomeri pe piața brațelor de muncă, patronii de la U.D.R. aveau posibilitatea să intensifice exploatarea muncitorilor angajați, prin influențarea cuantumului salariilor și să obțină comenzi suplimentare din partea statului⁹.

Spre sfârșitul perioadei de stabilizare relativă a capitalismului, când apar și primele semne ale crizei, șomajul ia proporții considerabile în rindul femeilor, reliefînd, odată în plus, politica descriminatorie tradițională promovată de statul burghezo-moșieresc față de acestea. Numeroase sînt, mai ales, fetele tinere care nu au nici o posibilitate de a se angaja, de a-și cîștiga existența în mod cinstit. Așa cum rezultă dintr-un ordin al Ministerului de Interne, adresat la jumătatea lunii decembrie 1928, prefectului județului Caraș, tot mai multe sînt femeile și fetele minore sau majore care solicită pașapoarte pentru Egipt și America de Sud, lăsîndu-se ademenite de indivizi al căror scop era a le vinde caselor de prostituție¹⁰.

În primăvara anului 1929, ca o consecință directă a creșterii numărului de șomeri, care optează pentru plecarea în străinătate, între Ministerul Muncii și Prefectura județului Caraș are loc un schimb de adrese în privința modului de eliberare a pașapoartelor¹¹. La raportul Prefecturii județului Caraș către mai sus menționatul minister este anexată și cererea unui locuitor al comunei Ilidia de a emigra în Franța, cerere din care aflăm că deși în județul Caraș nu se eliberează pașapoarte decît pentru Iugoslavia nu puțini sînt aceia care călătoresc cu ele în Franța¹².

Clasele dominante manifestă în acești ani dezinteres și lipsă de preocupare pentru soarta miilor de lucrători alungați pe drumuri. Motivînd că sînt sărace, fără nici un fel de resurse, autoritățile județului Caraș nu sînt deloc dispuse să depună eforturi serioase pentru ajutoarea șomerilor¹³. În aceste condiții solicitările de pașapoarte pentru străinătate se înmulțesc. Totodată, sub presiunea maselor flămînde de șomeri, cercurile oficiale se postează pe o poziție concesivă în problema emigrărilor. Astfel, la începutul anului 1930, unii dintre minierii care șomau în plasa Moldova Nouă obțin aprobarea pentru a pleca în Iugoslavia¹⁴. Mai mult decît atît, în raportul unui funcționar din Inspectoratul Regional al Muncii Timișoara, expediat în luna iunie 1930 Direcției Generale a Muncii București, este menționată chiar recrutarea

⁹ E. Cîmponeriu, *op. cit.*, p. 84—85.

¹⁰ Filiala Arhivelor Statului Caransebeș, *Iond Prefectura județului Caraș*, dosar 57/1928, f. 2.

¹¹ *Ibidem*, f. 13.

¹² *Ibidem*, f. 14.

¹³ *Ibidem*, dosar 149/1930, f. 6.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 57/1928, f. 22.

unor muncitori șomeri din Anina, Sasca Montană, Moldova Nouă și Secul în vederea expatrierii lor, precum și refuzul câtorva dintre aceștia de a părăsi țara¹⁵. În vara anului 1930, prefectul județului Caraș cere ordonanțarea sumei de 13 367 lei, necesară transportării pînă la Timișoara a unor șomeri din Moldova Nouă, Cuptoare-Secul și Steierdorf-Anina, care urmau să emigreze în Franța¹⁶. Delegația permanentă a consiliului județean Caraș-Oravița aprobă suma solicitată, precizînd, de altfel, că șomerii se află într-o „*stare disperată*”¹⁷.

Incapabile de a soluționa problema șomajului, clasele stăpînitoare facilitau, după cum se vede, emigrarea lucrătorilor concediați, încercînd să scape de orice răspundere. În acest sens este semnificativ faptul că muncitorii specialiști concediați de Societatea U.D.R. obțin avizul de a emigra, deși prin plecarea lor, în industria românească s-a resimțit o acută criză de muncitori cu înaltă calificare¹⁸.

Speranțele șomerilor autohtoni de a cîștiga în străinătate bucata de pîine care li se refuza în țară s-au dovedit a fi nerealiste, cu atît mai mult cu cît întreaga lume capitalistă era profund zguduită de criză. Mulți dintre șomerii emigranți au ajuns într-o situație materială precară, neavînd posibilitatea de a se angaja¹⁹. În același timp, după cum reiese dintr-un ordin al Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale către Prefectura județului Caraș, datat din 10 septembrie 1930, emigrările erau încurajate de către unii agenți care acționau mai ales în rîndurile țăranilor loviți de criză, excrocîndu-i cu sume considerabile de bani²⁰.

Prin expatrierea unui număr cît mai mare de șomeri, stăpînii vremii au urmărit, fără rezultat însă, diminuarea capacității de luptă a proletariatului, care devenea de la o zi la alta tot mai activ. Apărător fidel al intereselor clasei muncitoare, al tuturor oamenilor muncii din România burghezo-moșierească, Partidul Comunist Român a mobilizat la luptă uriașe forțe revoluționare, revendicînd cu fermitate încetarea concedierilor, reprimirea la lucru a celor concediați, acordarea ajutoarelor de somaj, condiții umane de muncă și viață. Sub influența crescîndă a ideilor comuniste, așa cum deducem dintr-un raport al notariatului cercual al comunei Moldova Nouă, înaintat în luna ianuarie 1931 Prefecturii județului Caraș, unii dintre muncitorii emigranți, care abia se reîntorseseră din străinătate, agitau deja împotriva autorităților locale²¹. Și se vor alătura zecilor de mii de șomeri din întreaga țară,

¹⁵ Ibidem, dosar 2/1930, f. 1—6.

¹⁶ Ibidem, dosar 89/1930, f. 1.

¹⁷ Ibidem, dosar 27/1930, f. 4.

¹⁸ Ibidem, dosar 4/1930, f. 1—2.

¹⁹ Ibidem, dosar 57/1928, f. 40.

²⁰ Ibidem, f. 39.

²¹ Ibidem, dosar 2/1930, f. 43.

care în anii crizei s-au afirmat ca un puternic detașament revoluționar, luptînd fără rezerve pe baricadele marilor bătălii de clasă desfășurate sub conducerea partidului comunist.

**ASPECTS DE L'ÉMIGRATION DES CHOMEURS DE CARAȘ DANS
LES PREMIÈRES ANNÉES DE LA CRISE ÉCONOMIQUE
(1929—1931)**

Résumé

Dans la période de la crise économique (1929—1933) le chômage a pris de proportions de masse. Privés d'aucune possibilité d'existence, les chômeurs de centres industrielles du département Caraș supportaient une grande misère. Beaucoup d'entre eux ont été obligés d'émigrer en espérant qu'ils trouveront du travail outre des frontières. L'émigration ateste l'impotence du système capitaliste d'utiliser les forces productives dequelles il dispose, l'indifférence des classes dominantes envers la situation désespérée des travailleurs congédiés.

FOLOSIREA EXPONATULUI ETNOGRAFIC ȘI DE ARTĂ ÎN EXPOZIȚIILE DE ISTORIE

de
SEVER DUMITRAȘCU

Într-un recent articol intitulat *În legătură cu folosirea exponatului etnografic în expozițiile de istorie*, publicat în *Revista Muzeelor și Monumentelor* (Nr. 1, 1975), Anghel Pavel, susține cu argumente temeinice, dar în același timp și cu suplețe, ideea folosirii pieselor etnografice în muzeele de istorie. Face și precizările de rigoare în sensul că „Prezența exponatului etnografic în cadrul muzeelor de istorie o vedem numai în funcție de valoarea lui de mărturie istorică, de posibilitatea de a ilustra un fenomen sau un aspect esențial din trecutul maselor populare de la sate, al poporului nostru”¹. Acest fapt reiese, de altfel și dintr-o serie de studii istorice dintre care amintim lucrarea publicată încă în 1963 de Șt. Pascu „Etnografia și istoria” în care se face sublinierea că „Etnografia ca ramură a științei istorice este strâns legată de aceasta, după cum istoria în rezolvarea unor probleme e nevoită să facă apel la etnografie, ca la una din științele auxiliare”², care am adăuga noi, la fel ca arheologia, arhivistica, numismatica sau epigrafia constituie veritabile laboratoare pentru studiul unor aspecte importante din istoria patriei noastre. O strălucită demonstrație face, în acest sens, istoricul D. C. Giurescu în două capitole (II *Bunuri necesare traiului și II Meșesuguri și tehnici*) din volumul *Țara Românească în secolele XIV—XV*³, publicat recent de Editura Științifică.

Punctul de vedere susținut de Anghel Pavel ni se pare demn de luat în considerare, cu atât mai mult cu cât pentru redarea vieții țărânului în adevărata sa înfățișare, pentru secolul al XIX și din secolul nostru, muzeograful care organizează expoziția de istorie va trebui să

¹ A. Pavel, *În legătură cu folosirea exponatului de etnografie în expozițiile de istorie*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, 1, 1975, p. 30

² Șt. Pascu, *Etnografia și istoria*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1959—1961, Cluj, 1963, p. 13

³ D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, Buc., 1973, pp. 47—138

Tapiserie contemporană folosită în expoziției Mihai Viteazul și epoca sa.

recurgă la piese etnografice, piese ce pot întregi cu sugestii deosebite⁴, de o semnificație adâncă, materialul documentar și iconografic.

Ni se pare deosebit de sugestiv și punctul de vedere al lui A. Pavel⁵ ca muzeele să organizeze reconstituirea sălii, „unui club muncitoresc, a unei biblioteci” și să adune materiale culturale legate de activitatea clasei muncitoare. La Oradea în cadrul Muzeului Țării Crișurilor, muzeograful I. Marinescu pe baza unui plan de detaliu întocmit în acest

⁴ Acest punct de vedere l-am susținut și cu ocazia dezbaterilor prilejuite de participarea la simpozionul „Muzeul contemporan, factor activ în păstrarea patrimoniului științific și realizarea educației socialiste”, ținut la Oradea între 9—11 noiembrie 1974, în cadrul lunii culturale *Crisia*, la care a participat și A. Pavel și care prin articolul susamintit dezbate la obiect cele discutate la Oradea, dându-ne prilejul de a vedea că părerea folosirii etnografiei în cadrul expozițiilor de istorie nu este un punct de vedere insolit.

sens strînge materiale legate de istoria, de viața muncitorimii din Oradea și Bihor, în a doua jumătate a secolului al XX-lea și din secolul nostru.

O experiență care nu ni se pare de neluat în seamă privește folosirea exponatelor de artă⁵ în cadrul expozițiilor de istorie. Astfel cu ocazia expoziției organizate de muzeograful L. Borcea, N. Chidioșan și I. Marinescu „Mihai Viteazul și epoca sa” în decembrie 1975, la Muzeul Țării Crișurilor, au folosit tablouri și tapiserii realizate de artiști plastici contemporani, care datorită calității lor artistice, deci unui mod specific de a sugera publicului sentimente și idei, au înobilat expoziția de istorie, ridicîndu-i nivelul de emotivitate și de înțelegere a unor fapte istorice bine conturate de documentele istorice și de iconografia epocii. Tot cu ocazia aceleiași expoziții s-a folosit ediția princeps a lucrării lui N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Voievod Viteazul*, ca exponat-monument al părții de expoziție ce trata tema *Mihai Viteazul în conștiința poporului român*.

Folosite cu măsură, fără exagerări, exponatele etnografice, de artă, edițiile princeps sau cărțile rare și bibliofile, subliniază cu mijloace specifice expozițiile de istorie, le întăresc puterea de convingere deoarece se alătură ca și în viață, documentelor scrise, iconografiei, pieselor tridimensionale, devenite piese muzeale, completîndu-se reciproc și dînd naștere expoziției de istorie care redă contemporaneității și viitorimii, trecutul. Adăugăm că aceste piese trebuiesc, de asemenea, puse în valoare cu meșteșug muzeografic pentru a nu șoca sau, pe de altă parte, de a nu rămîne în umbră, ci de a deveni veritabile piese muzeale, monumente istorice într-o istorie cu trei reale dimensiuni: *trecut, prezent și viitor*, pentru ca muzeul de istorie în genere să devină, cu adevărat, un muzeu al istoriei civilizației și culturii din patria noastră.

⁵ Un exemplu sugestiv îl oferă în acest sens folosirea tablourilor marilor bărbați politici ai secolului al XIX-lea, în cadrul expoziției de bază a Muzeului de istorie al R. S. România.

RAD VOJVOTANSKIH MUZEJA,

20, Novi-Sad, 1971, 431 p.

Continuînd tradiția celorlalte nouăsprezece numere, Muzeul Voivodinei din Novi-Sad, pune la îndemîna specialiștilor din Jugoslavia și din străinătate, un volum masiv cu un sumar bine compartimentat cuprinzînd articole și comunicări, rapoarte de săpături arheologice, materiale arheologice și istorice, activitatea și viața științifică a Muzeului Voivodinei, bibliografie, cărțile și publicațiile primite în schimb de peste hotare, necroloage ale unor cercetători, lista lucrărilor bibliografice a numerelor 11—20 și o listă a colaboratorilor muzeului.

După o prezentare a activității muzeului din Novi-Sad între 1952—1972 și o bio-bibliografie a lui *Raica Nicolici* la 60 de ani, urmează studii de preistorie (N. Majnarić — Pandžić, *Zur Typologie und Verbreitung der Flügelnadeln*; R. Rašajski, *Hortfunde der Vršacer Berggebiets I*) istorie și etnografie locală (semnate de C. Milutinovici, M. Milošev, I. Póth) urmează rapoarte privind săpăturile arheologice de la Gomolova și din alte puncte arheologice din nord-estul Serbiei.

Pentru cititorul român în genere, dar mai ales pentru specialistul în istorie veche, săpăturile de la Gomolova, stațiune arheologică situată pe malul stîng al Savei, la est de Sirmium, sînt deosebit de importante, atît pentru valoarea și întinderea cercetărilor, cît și pentru legăturile existente între materialele descoperite în această stațiune și cele din țara noastră.

Fără a avea pretenția unei analize, care ar necesita singură un spațiu întins, ne permitem să zăbovim asupra acestor rapoarte de săpături arheologice.

Primul dintre ele semnat de Borislav Iovanovici este dedicat stratigrafiei din stațiune (v. *Stratigraphy of Gomolava in excavation 1967—1971*, pp. 95—103) care se prezintă rezumativ astfel (p. 102):

Gomolava I

- a) orizontul grupului Vinča
- b) orizontul grupului Vinča

Gomolava II

- a) orizont cu ceramică Lengyel
- b) orizont cu ceramică proto-Tiszapolgâr și Tiszapolgâr

Gomolava III

- a) orizont cu elemente ale grupului Baden
- b) orizont corespunzător grupului Kostolac
- c) orizont cu ceramică Vucădol

Gomolava IV

- a) orizontul grupului Omoljica — Vatina
- b) orizontul corespunzător grupului Belegiš I
- c) orizontul grupului Belegiš II

Gomolava V

- a) orizontul grupului Bosut (din complexul Basarabi)

Gomolava VI

- a) primul orizont al aşezării La Tène
- b) al doilea orizont al aşezării La Tène
- c) orizontul La Tène şi orizontul epocii romane timpurii

Gomolava VII

Orizontul roman provincial

Gomolava VIII

Orizontul feudal şi al necropolei

Următorul raport al lui O. Brukner este dedicat nivelului roman (*The roman horizon at Gomolava*) în care observă melamorfozarea ceramicii locale din aşezare sub influenţa noilor produse standardizate ale Imperiului roman („All classical forms in *terra sigillata* and in imitation *terra sigillata* and *terra nigra* are present. The Thinwalled bowls and beakers with applied and barboatine decoration are north Italian imports from the early Empire period. The painted vessels produced under late La Tène influence show romanized forms and are richly decorated” p. 120).

Precizări, credem noi mai detaliate asupra acestui proces etno-cultural, face B. Iovanović în al treilea raport Gomolava, intitulat *The settlement of Scordisci on Gomolava — excavation from 1967—*

1971: „It is normal to expect in this phase that is in 1 st. C. AD, the continious production of pottery types from the horizon VI b, and remarkable changes in this sense occured towards the end of this first stage in Romanisation of settlement of Scordisci on Gomolava" (p. 145). Nu ni se pare satisfăcătoare explicația prezenței ceramicii, a ceștii dacice în așezare (v. pl. I/8; pl. II/4; pl. III/2; pl. V/1, 2, 3, 7); „Hand — made Dacian poltery is merkedly represented on the territory of Scordisci" (p. 145). S-ar putea ca de fapt ceramica dacică (și nu numai cea lucartă cu mîna!) să aparțină dacilor din așezare și astfel așezarea, chiar dacă va deveni scordiscă, ea a fost locuită și de populație dacică și astfel în procesul de metamorfozare etno-culturală din provincie va intra această populație existentă în întregime, chiar dacă există nuanțe ale intensității acestui proces, atît cît s-a desfășurat istoric, real.

Spre o asemenea înțelegere ar putea conduce și observațiile făcute de Peter Popović în raportul privind descoperirile monetare de la Gomolava (*Discoveries of Money in the La Tène settlement of Gomolava in 1970*), unde sînt puse în valoare tocmai legăturile, poate chiar apartenența comercială a acestei regiuni, la piața Daciei: „Here we specifically have in mind the moulds used for coining Republican denarii; these moulds, found in Tilisca, made it possible ta coin money identical to the originals. From this we can easily conclude that a great number of Republican coins from Rumania are in fact pure Dacian production" (p. 160).

Urmează două rapoarte ale lui Nagy Sándor privind descoperirile de la *Novog Racovța* și necropole de la Vărbas, unde se dă și o hartă cu descoperirile din Bačka în sec. VII—VIII e.n. oferind astfel prin materialul arheologic (în special podoabe importate sau de factură bizantină) analogii în datarea descoperirilor arheologice din Banat, Crișana, Transilvania din sec. VII—IX (v. *Das Frühmittelalterliche Gräberfeld auf dem Gelände der Ziegelei „Polet“ bei Vrbas* pp. 187—268).

Prezentări de materiale arheologice diverse sau de istorie locală semnează P. Medović. C. Baračiki, S. Pečinačiki, M. Raikov, M. Milosavljeviči, D. Drlača, M. Leseck, J. Popov, R. Nikolić, L. Bujaklija.

Volumul științific al Muzeului Voivodinei din Novi-Sad R. S. F. Jugoslavia, avînd un bogat conținut și o prezentare adecvată a materialelor arheologice și de istorie locală, interesează cu precădere și pe specialiștii și cititorii din țara noastră. În cele de mai sus am încercat doar să atragem atenția asupra unora din aceste probleme arheologico-istorice de interes comun.

SEVER DUMITRAȘCU

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA,

XXII, 2. Bratislava, 1974, 485 p.

După un articol de preistorie (V. Nemejcova-Pavuková, *Beitrag zum kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener kultur*), volumul al 2-lea pe 1974, al Buletinului în limbi străine al Institutului de Arheologie din Nitra, al Academiei Slovace de Științe, publică un valoros studiu de sinteză dedicat tracilor din bazinul carpatodunărean, capitol important din preistoria acestei regiuni și a Europei în general. Autorul, M. Dušek, este specialist în studierea epocii fierului și a civilizației tracice din bazinul carpatodunărean, cu studii publicate atît în țara sa cît și în străinătate, printre care și țara noastră (V. M. Dušek, *Regiunile carpatodunărene și sudul Slovaciei în etapa hallstattiană timpurie*, în *Arheologia Moldovei*, 2—3 București-Iași, 1964, 274—298).

Studiul (*Die Thraker im Karpatenbecken*) este compartimentat astfel:

I. Slovacia în hallstattul timpuriu (sec. VI—IV. î.e.n.)

II. Descoperirile hallstattiene timpurii din Bulgaria, România, Ungaria, Ucraina și R. S. S. Moldovenească.

III. Considerații istorice.

IV. Conținutul descoperirilor arheologice.

V. Răspîndirea tracilor și dezvoltarea social-economică a hallstattului timpuriu în regiunile carpatice, și

VI. Concluzii.

Pentru bogata și ampla documentație studiul lui M. Dušek se înscrie, în bibliografia studierii istoriei tracilor, în rîndul sintezelor de referință. Nu va scăpa cititorului atent nici maniera justă sub unghiul căreia este studiată istoria tracilor, în mod real, pe vatra lor istorică, deci în bazinul carpatodunărean, unde se înscriu principalele descoperiri arheologice găsite pînă în prezent și rămase de la neamul numeros al tracilor. Redăm, succint, mai jos principalele grupuri tracice, reliefate de M. Dušek pe baza descoperirilor arheologice: grupul Szentcsanak (în Ungaria); grupele Ravna-Dobrina-Braničevo (în Bulgaria); grupele Gogoșu-Ferigile-Bîrsești-Cernavodă-Zîmnicea-Ciumești-Blaj-Cluj-Ciumbrud (din România); grupele Kuștanovice-Chotin (în Slovacia); grupele Magala-Wysocka (în Ucraina și R.S.S. Moldovenească).

Sumarul mai cuprinde articole privind istoria sec. X—XII (V. M. Rejholcová, *Gräberfeld aus dem 10—12. Jahrhundert in Nové Zámky*) și o notă privind ceramica liniară semnat de I. Pavlu.

Mai multe recenzii dedicate literaturii de specialitate din țară și din străinătate (printre care este recenzată și valoroasa lucrare a nu-

mismatului român C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București 1973), încheie substanțialul al II-lea volum al publicației slovace de arheologie.

SEVER DUMITRAȘCU

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE*

Cel de-al optulea volum din colecția *Studii și materiale de istorie medie* cuprinde un material bogat, axat pe două personalități proeminente ale istoriei noastre: Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Este analizată politica externă a Moldovei într-unul din importante momente ale sale: războiul moldo-polon din anul 1479, în lumina izvoarelor moldovene și străine, precum și a documentelor de cancelarie, mai ales a acelor pe care prof. Garbacik le-a găsit la Zagreb (Gheorghe Duzinchievici, *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor*). Sînt precizate elementele relațiilor artei epocii lui Ștefan cel Mare cu lumea occidentală, în special cu cea italiană (mai ales venețiană), obiectele de artă din epoca respectivă dînd impresia unei atmosfere „italienizante” la curtea Moldovei din secolele XVI—XV (Corina Nicolescu, *Artă epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*). Imaginea este completată cu cîteva precizări privind înfloritoarea cultură a epocii sale (Constantin Rezachevici, *Un tetraevangel necunoscut aparținînd familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*; Ilie Corfus, *Ștefan cel Mare pe o frescă polonă*). Pentru a completa imaginea de ansamblu a epocii valoros ni se pare materialul lui Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*.

Politica externă românească din secolul al XVII-lea, importantă pentru implicațiile sale de perspectivă, este prezentată într-un amplu material de către Florin Constantiniu (*De la Mihai Viteazul la fanarioți: observații asupra politicii externe românești*). Raporturile statelor feudale românești cu puterile învecinate în condițiile continuării ofensivei otomane spre vest, problema pericolului pašalicului turcesc, atitudinea boierimii față de pericolul otoman, relațiile cu Polonia, Imperiul habsburgic și Rusia sînt amplu prezentate în cadrul studiului.

Bazat pe un bogat material arhivistic provenind de la Brașov și Sibiu, din arhivele Bisericii Negre din Brașov, studiul lui Iancu Bidian, *Organizarea și rolul meșteșugarilor în viața economică și socială a orașului Brașov în secolul al XV-lea*, relevă rolul pe care Brașovul l-a avut în relațiile comerciale transilvano-muntene, felul în care piața

* vol. VIII, Editura Academiei R.S.R., București, 1975, 257 p.

munleană a promovat orientarea meșteșugurilor din orașul de la poalele Tîmpei spre un anumit profil economic.

Rubrica de izvoare și instrumente de lucru inserează articolul profesorului universitar și cercetătorului științific Francisc Pall de la Cluj și aduce materiale noi cu privire la domnia lui Matei Basarab (*O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Baksic)*).

Volumul se încheie cu o bogată rubrică de observații critice, note, recenzii care fac și din acest număr al publicației o apariție completă, deosebit de valoroasă.

LIVIU BORCEA

AUREL RĂDUȚIU, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Editura Dacia, Cluj, 1973, 201 p.

În ultimul timp mai mulți istorici și filosofi se arată a fi preocupați de problemele teoretice ale științelor istorice printre care nu pe ultimul loc se înscrie istoria istoriografiei, frecventată mai ales de cercetătorii clujeni. După cele două contribuții majore ale lui Pompiliu Teodor despre evoluția gândirii istorice românești, a apărut această carte, care constituie o merituoasă încercare de dezbateră a problematicei istoriei istoriografiei sociale românești.

Analizînd conținutul istoriei sociale, autorul reliefează consecințele descoperirii materialismului istoric asupra filosofiei istoriei și a metodologiei practice, a perfecționării mijloacelor tehnice ale istoriei, transformările survenite în știința istoriei sub raportul specializării ei ca domeniu al realității istorice. „*Descoperind legile dezvoltării sociale ca legi obiective, marxismul — apreciază, cu justificare, autorul — a deschis în istoria socială calea de la descriptivismul fenomenului social și de la interpretarea lui idealistă la analiza strict științifică a istoriei omenirii*”. Fără a avea pretenția de a epuiza sarcinile unei introduceri în istoria socială, autorul își propune să deschidă „*drumul lung care ne așteaptă în prezentarea cercetărilor românești de istorie socială cu preocupările de actualitate care frământă în această direcție știința istoriei astăzi, pentru a avea de la început termenul final de comparație*” (p. 20). Bilanțul studiilor este prezentat ca un capitol din istoria istoriografiei românești.

Autorul examinează apoi momentul constituirii istoriei sociale ca preocupare istoriografică de sine stătătoare, urmărind interesul pentru istoria socială în istoriografia medievală și în istoriografia iluministă. Organic legată de acest prim moment este etapa imediat următoare,

istoriografia din cea de a doua jumătate a secolului la XIX-lea, promițându-se o lucrare viitoare dedicată istoriografiei marxiste românești.

Bazându-se pe o lectură integrală a textelor, Aurel Răduțiu își îndreaptă atenția asupra *problemelor dominante* ale istoriei sociale în istoria poporului român pînă la 1946: originea proprietății pămîntului și evoluția raporturilor de proprietate agrară, urmate fiind de renta feudală, structuri sociale și mișcări sociale. Autorul sesizează corelația dintre redeschiderea problemei agrare în ultima perioadă a secolului al XIX-lea, perioada marilor mișcări țărănești și densitatea nemaicunoscută a literaturii istorice românești de interes social din aceeași perioadă. În acest context apare evident un fapt, subliniat cu insistență și justificată convingere în cultura românească, acela că aportul istoriografiei se înscrie ca o realizare de mare originalitate și valoare în constituirea și dezvoltarea acesteia, că istoriografia românească a susținut cu lăudabilă consecvență cauza dezvoltării națiunii noastre, a unității și independenței naționale, pe de o parte, și a progresului social, pe de altă parte.

Binevenită din punctul de vedere al teoriei istoriei, cartea cercetătorului Aurel Răduțiu va rămîne în istoria istoriografiei noastre ca *un punct de referință* și, desigur, o bază de pornire pentru viitoare cercetări de teoria istoriei, a căror necesitate sînt adesea subliniate în documentele partidului nostru.

GHEORGHE GORUN

V. POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară în părțile Aradului (1721—1821)*, Arad, 1974, 289 p.

Cercetător cunoscut al istoriei școlii, V. Popeangă a publicat — în Editura Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Arad — o carte meritorie intitulată *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721—1821)*, aceasta acoperind realmente un gol în literatura de specialitate. De altfel, credem că este necesar să spunem că istoricul învățămîntului românesc din vestul țării în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea nu a fost reconstituit cu obiectivitatea și competența ce o reclama acest compartiment al vieții spirituale autohtone. De aceea, credem necesară relevarea străduinței și efortului autorului în discuție, dar totodată aprecierea atitudinii favorabile a editorului, care a făcut desigur un gest util, în deplin consens cu cerința valorificării tradițiilor culturale locale, cărora li se înscrie și lupta locuitorilor pentru un învățămînt propriu.

Rezultat al unor cercelări de lungă durată în arhivele interne (Arad, Oradea și Timișoara) și externe (R.S.F. Jugoslavia), cartea lui V. Popeangă constituie o contribuție temeinică la elucidarea problemei învățământului din părțile Aradului, în perioada sa de organizare. Elaborarea ei a presupus reale dificultăți, în primul rând datorită surselor informative (o bună parte din ele fiind scrise în limbi străine, autorul beneficiind de ajutorul unor colegi arădeni în ce privește transpunerea lor în limba română), care nu întotdeauna sînt la îndemînă. Remarcăm analiza materialului documentar, precum și prezentarea adecvată a contextului epocii. Sînt exprimate opinii exacte despre rosturile învățământului în perioada de referință, care se suprapune iluminismului, ca și despre politica școlară a curții din Viena, dezvăluindu-se motivațiile sale, ca și disputa dintre monarhii luminați și nobilime, aceasta din urmă fiind refractară la ideea de dezvoltare a unui învățămînt național. Sînt discutate legile școlare și evidențiate tendințele, preocupările noi care apar. Capitolul al doilea tratează chestiunea rețelei școlare și evoluția ei. Mai mult, sînt efectuate succinte prezentări ale istoricului tuturor școlilor din părțile Aradului.

De observat că V. Popeangă nu ignoră un aspect deosebit de important, acela al conținutului învățământului și al formării învățătorilor. El prezintă și aportul unor reprezentanți ai învățământului din această zonă geografică la gîndirea pedagogică românească. În final stabilește rolul școlilor arădene în viața comunității românești.

Din cele constatate pînă acum s-ar părea că autorul se limitează strict la județul Arad. Este obligatorie însă mențiunea că sînt numeroase referirile — unele extrase din documente inedite — la învățămîntul din Oradea și Bihor, ceea ce ne determină să o recomandăm, cu deosebire, învățătorilor și profesorilor din județul nostru, care sînt interesați în a descifra tradițiile școlare locale.

VIOREL FAUR

AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMANT, *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Șcheii Brașovului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975

Cartea celor doi cercetători clujeni, apărută în cursul anului 1975 la Editura Dacia, conține, alături de un avizat și pătrunzător comentariu istoriografic, două variante ale *Supplexului*, descoperite la Șcheii Brașovului, care ilustrează faza ulterioară înaintării și respingerii memoriului, fază în care „memoriul coboară de la nivelul frunțașilor miș-

cării pentru a deveni accesibil acelor categorii în numele cărora ei acționaseră”.

Importanța acestei editări pentru cercetarea momentului luptei naționale de la 1791 este indiscutabilă. Dezideratul pronunțat de acad. David Prodan, de identificare a originalului *Supplexului* și de a se face o ediție critică de texte, este — așa după cum spun și autorii — greu de realizat în întregime, dar posibilă prin concentrarea eforturilor cercetătorilor asupra arhivelor, atât străine cit și din țară, printre care cele din Oradea au, desigur, un rol de o presantă utilitate științifică.

Dar nu numai editarea celor două variante impune, cit mai ales proveniența lor. Faptul că ele provin din cercurile negustorimii române a Șcheilor, confirmă justetea opiniei istoriografiei noastre marxiste asupra bazei sociale a mișcării *Supplexului*. Analizînd cele două documente publicate în această lucrare, apare firească opinia că burghezia comercială și meșteșugărească românească n-a fost străină de mișcare, chiar dacă ea nu poate fi surprinsă încă din faza pregătitoare a mișcării, evident din perspectiva acestor două variante. Această momentană lipsă documentară este însă suplinită cu succes de cei doi autori prin convingătoarea interpretare a datelor referitoare la luptele de pe plan local și care duc „spre exact aceleași obiective generale postulate în actul fundamental al mișcării”.

După o competentă discuție asupra antecedentelor mișcării *Supplexului* la Șchei autorii supun cele două variante unei serioase comparări a textelor, pentru stabilirea individualității specifice fiecărei variante cu textul remis dietei, considerat ca fiind cel mai corespunzător funcției de original la ora actuală. Prin compararea textelor, autorii ajung la următoarele concluzii. Varianta Gheorghe Albu este o variantă rezumată a lui *Supplex Libellus Valachorum* existînd fragmente originale din documentul politic la care ne referim, dar și părți în rezumat ale acestuia. Varianta Albu constituie aproximativ o zecime din textul inițial al *Supplexului*. Ea cuprinde însă ideile fundamentale, nu lipsește nimic din ceea ce constituie armătura textului de bază. Autorii stabilesc că atât varianta de la Lunca Bradului (publicată de acad. David Prodan în ediția din 1948 a *Supplexului*), cît și varianta Gheorghe Albu, pleacă de la același text, ambele fiind însoțite de textul tradus al rezoluției imperiale, care este identic.

Varianta Lazăr Chiru diferă de varianta Lunca Bradului atât în sintaxă, cît și în lexic, în plus, de adaosuri, omisiuni, ortografii diferite ale numelor proprii, care îndepărtează o variantă de cealaltă. Ea poate fi apreciată ca un text mai liber față de prototipul latin, mai adaptat spiritului limbii române. Pe baza analogiei dintre edițiile *Supplexului*, autorii ajung la concluzia că în timp ce varianta Lunca Bradului reflectă particularitățile ediției Eder, varianta Chiru reflectă particularitățile ediției Molnar-Piuariu. În consecință, autorii consideră că varianta Chiru nu s-a făcut după varianta Lunca Bradului și nici după același text de bază, stabilind ca posibil traducător pe Aron Budai.

Existența a două variante ale *Supplexului* în aceeași perioadă și în același loc este pentru autori semnificativă, ca dovadă a integrării în mișcarea politică de la 1790—1792 a meșteșugarilor și negustorilor brașoveni, în contextul pregătirilor celui de al doilea *Supplex*, a necesităților locale ale comunității șcheiene care se angajează în lupta pentru apărarea drepturilor cîștigate în perioada iosefinistă.

GHEORGHE GORUN

ION RANCA, VALERIU NIȚU, Avram Iancu. Documente și bibliografie. București, Editura Științifică, 1974, 350 p.

Închinată sărbătoririi evenimentului național, cu prilejul împlinirii unui veac și jumătate de la naștere și 125 de ani de la dezlănțuirea revoluției de la 1848—1849 în Transilvania, cartea cercetătorilor Ion Ranca și Valeriu Nițu, apărută la Editura științifică, se alătură, pe merit, celor mai reprezentative titluri și contribuții bibliografice privind lupta revoluționară a românilor la 1848—1849 în Transilvania, o putere populară, democratică, revoluționară. Cartea este închinată, cu deosebire, memoriei lui Avram Iancu, autorii adunînd cu înțelegere și dragoste în cuprinsul ei tot ce se cunoaște din scrisul lui Avram Iancu, în perioada de pregătire, în timpul și după revoluție, dezvăluindu-ne trăsăturile sale definitorii, capacitatea sa de conducător și luptător, democratismul, atașamentul și sacrificiul pe care le-a afirmat și dovedit pentru fericirea poporului român.

Structural, volumul a fost conceput în trei părți sau capitole. Primul dintre ele, intitulat *Documente despre Avram Iancu*, conține acte oficiale ale diferitelor autorități, din Transilvania sau Imperiu, cu referire directă la activitatea revoluționară între anii 1848 și 1852. Evident, sînt mărturii documentare disparate; primele două (doc. 1, 2) datează din primăvara anului 1848; vizează inițiativele tinărului avocat întors acasă, în Munți, implicit încercările autorităților de-al neutraliza, de-al îndepărta și asigura liniștea în Munții Apuseni unde primele manifestări ale crizei revoluționare au determinat numirea unei comisii pentru investigarea „instigărilor învrăjbitoare în sinul poporului român” însărcinată, de fapt, cu supravegherea mișcării moșilor și imobilizarea „agitatorilor” români — fapt veridic dezvăluit prin intermediul a patru rapoarte (doc. 3—6) în urma cercetării cărora autorii desprind, pe bună dreptate, concluzia că „ideea izolării lui Avram Iancu de masele de moți, în mijlocul cărora își ducea activitatea, s-a impus în fața autorităților după adunarea de la Cîmpeni, unde, cu toate că nu a luat cuvîntul, a fost apreciată ca periculoasă fie și numai simpla-i participare” (p. 23).

Restul documentelor aparțin postludiului revoluției; ele ne dezvăluie date inedite sau mai puțin cunoscute privind împrejurările arestării lui Avram Iancu, în decembrie 1849 la Hălmagiu, (doc. 7, 8, 9, 10), dar mai cu seamă amănunte noi despre inițiativa organizării, în primăvara anului 1850, a unei adunări populare în podgoria Aradului, la Cuvin, cu prilejul trecerii pe aici a lui Avram Iancu (doc. 11—12); despre supravegherea neconținută și sechestrarea arhivei sale personale (doc. 17). Documentul ultim (18) inclus în volum, ce repune în actualitate relațiile lui Avram Iancu în părțile Aradului, prin dezvăluirile ce le produce, manifestă, credem, o importanță deosebită — fapt pentru care ne permitem a-l recenza mai pe larg. Documentul este, de fapt, o constatare sau mai bine spus un răspuns al comisarului gubernial din Arad, Aczé Iános solicitată de prefectul cercului c.c. al Oradiei, Döry Gabor, în legătură cu petiția avocatului Ioan Popoviciu din Arad, înaintată Curtii, prin care solicită aprobarea constituirii unei Asociații pentru culturalizarea poporului. Rezumatul documentului, dat de autori la p. 48, vorbește despre „scopurile ascunse pe care le-ar urmări o asociație înglobînd 3 milioane de români, care s-au pus în legătură cu Avram Iancu și cu cei din Moldova și din Țara Românească pentru înființarea din nou a unei țări daco-române...” Părerea noastră este că la 1852, la trei ani după înăbușirea revoluției, intelectualii români din Arad *solicita* *aprobarea statutelor pentru o societate culturală românească arădană iar nu transilvană sau a tuturor românilor din monarhia habsburgică*, așa cum a interpretat pentru prima dată Tr. Magoș, în *Mitropolia Banatului*, XIX, 4—6, 1969, p. 307—309, după el Dan Demșa, în *Studii și comunicări*. Biblioteca județeană Arad, Arad, 1974, p. 71, iar acum autorii acestui volum. Ne dezvăluie, prin urmare, acest document încercarea fruntașilor români intelectuali din părțile Aradului, în frunte cu avocatul Ioan Popovici, de-a înființa o asociație pentru culturalizarea poporului, a maselor românești din ținutul Aradului, asemeni *Societății de leptură* înființată în urmă doar cu 6 luni, la Oradea, prin strădania profesorilor Alexandru Roman și Dimitrie Ionescu (v. *Gazeta Transilvaniei*, 1851, p. 242—47; *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 10, 1852).

Raportul șefului c.c. al cercului Arad vizează, prin urmare, consecințele finale, ale înființării unor asemenea societăți în întreaga Transilvanie, care pot avea „o influență așa de mare asupra unei populații de trei milioane” și-ar putea să favorizeze formarea unei atitudini care avea să fie a neamului întreg. Că documentul în cauză trebuie interpretat doar astfel și nu altfel, ne-o confirmă faptul că românii arădeni au continuat strădaniile în această direcție, reușind să constituie în 1859 o *Societate literară* a gimnaziului, la 1861 mult dorita *Societate de leptură*, iar la 1867 *Asociațiunea Națională Arădană pentru cultura și conservarea poporului român*.

Așa cum a fost intitulată, a doua parte a volumului cuprinde *Mărturii contemporane despre Avram Iancu*, înmănunchind într-o manieră

unitară memorialistica românească mai importantă închinată lui Avram Iancu. Titlul amintește, evident, valoroasa lucrare a istoricului Pom-piliu Teodor (Avram Iancu în memorialistică, Cluj, 1972) din ale că-rei cuprins autorii au inclus fragmente ale unor memorii cunoscute, cu valoare deosebită. Ceea ce dă o notă și valoare aparte acestui ca-pitol sînt numeroasele mărturii care au stat pînă acum răsfireale prin diferite publicații, astăzi rare, încadrate unui circuit restrîns și puțin accesibile. Majoritatea memoriilor evocă momente, evenimente din timpul revoluției, în cadrul cărora Avram Iancu a ocupat un loc dis-tinct, în postură de organizator și conducător popular al revoluției ro-mânilor în Transilvania. Merită o atenție deosebită mărturiile contem-poranilor Lucacs Béla, Ioan Oros-Rusu, cele lăsate de Al. Papiu-Ilarian, St. Ludwig Roth și Al. Russo, scrisoarea luptătorului revoluționar Aron Crainic, dar mai ales *Raportul* rămas de la Avram Iancu despre fap-tele cetelor armate românești de sub comanda sa — document de primă însemnătate pentru istoria revoluției românilor în Transilva-nia — din cauza căruia, pentru că a început să-l publice, la 1850, au-toritățile habsburgice au suprimat Foaia pentru minte, inimă și lite-ratură.

Capitolul ultim cuprinde *Bibliografia selectivă a documentelor, studiilor, articolelor, creațiilor literare, informațiilor, relatărilor etc. despre Avram Iancu și epoca sa*, apărute între 1848 și 1972. Titlurile adunate au fost așezate cronologic — fapt care nu numai că-i sporește valoarea documentară, dar o transformă, credem, într-un instrument util cercetătorilor epocii și cititorilor deopotrivă, tuturor celor inte-resați să cunoască evoluția ideilor sau interpretărilor date personali-tății și epocii lui Iancu, după criteriul monografic.

Privită în ansamblu, lucrarea istoricilor Ion Ranca și Valeriu Nițu reprezintă o carte de valoare pentru istoria modernă a Transilvaniei, un omagiu de bună credință celui ce a fost, este și va fi Avram Iancu, „Craiul Munților” — patriotul și luptătorul din Munții Apuseni pentru afirmarea Transilvaniei ca Țară românească prin intransigență revo-luționară.

FLORIAN DUDAȘ

NICOLA BOSNACOV, TVETAN SIMEONOV, MA-
RIA VASILEVA, *Grivița, Plevna, Smîrdan (1877—1878)*, Editura
Direcției Muzeelor militare istorice Plevna, 119 p.

Istoriografia războiului de la 1877—1878 s-a îmbogățit conside-rabil pe parcursul anilor, cele dintîi lucrări și cărți apărînd chiar în anul 1878. Acestora li s-a adăugat prodigioasa publicistică pe margi-neă evenimentului, ale cărui semnificații au fost relevate de numeroșii

comentatori și trimiși ai ziarelor, martori oculari ce au relatat cu entuziasm despre eroismul soldaților români și ruși în bătăliile din sudul Dunării. Pentru mulți dintre aceștia a constituit o revelație modul cum s-au comportat ostașii români și de aceea le-au adus justificate elogii. Citindu-le articolele scrise sub imperiul situației, cu reală participare, ni se dezvăluie pregnant temperatura marii și decisei confruntări militare, în care luptătorii pentru libertate nu și-au precupețit eforturile, oferind posterității pilde de strălucit eroism și dăruire patriotică.

Alături de armata rusă, care a venit în sprijinul popoarelor din Balcani ce declanșaseră lupta lor pentru dobândirea independenței, s-a aflat și armata română, care a înscris atunci exemplare fapte de vitejie în istoria Europei, comparabile cu ale voievozilor Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, care au stăvilit penetrația turcilor spre centrul și apusul continentului.

Dintre cărțile de dată recentă care au ca obiect participarea poporului român la acest război ne-a reținut atenția cea editată — în excelente condiții grafice — de Direcția muzeelor militare istorice din Plevna (R. P. Bulgară) sub titlul: *Grivița, Plevna, Smirdan (1877—1878)*. Cartea istoricilor bulgari Nicola Bosnacov, Tzvetan Simeonov și Maria Vasileva este, fără îndoială, un onest omagiu adus jertfelor soldaților români, o expresie a recunoștinței față de aportul lor la lupta pentru libertate a poporului prieten bulgar. Ea este alcătuită dintr-un scurt studiu (p. 5—14) și o bogată ilustrație, care este de altfel partea cea mai valoroasă a acesteia (p. 15—119). Studiul începe cu două propoziții demne de consemnat: „Prietenia dintre bulgari și români are adânci rădăcini istorice. Din cele mai îndepărtate timpuri cele două popoare vecine trăiesc în pace și înțelegere”. Urmează prezentarea legăturilor româno-bulgare, cu prioritate a celor din veacul al XIX-lea, când România a acordat un însemnat sprijin revoluționarilor bulgari. Reproducem un pasaj edificator: „În epoca Renașterii bulgare și a luptei de eliberare, România este „pământul făgăduinței” pentru patrioții bulgari. Mulți dintre ei își găsesc salvarea pe malul românesc. Orașe românești ca de exemplu București, Ploiești, Giurgiu, Brăila, Galați și Alexandria devin centre ale emigrației bulgare. Acolo se tipăresc cărți, manuale, ziare și reviste bulgare, care joacă un rol imens în dezvoltarea culturală și politică a poporului bulgar. În România se organizează cetele bulgare, care trec Dunărea și duc o luptă inegală cu jefuitorii de veacuri pe cîmpiile și prin munții Patriei. Și nu e întâmplător faptul că, tocmai în România se crează comitetul central revoluționar bulgar. În acest comitet activează remarcabilii organizatori ai mișcării naționale-revoluționare bulgare — Gh. S. Rakovski, Liuben Karavelov, Vasil Levski, Hristo Botev” (p. 5—6). Sînt rememorate operațiunile militare ruse și române, subliniindu-se contribuția adusă de poporul român — care la 9 mai 1877 își proclamase independența — la luptele antiotomane de la Grivița, Plevna, Rahova,

Smîrdan și Vidin. Se reproduc citate din presa străină sau din afirmațiile unor generali ruși, toate de o evidentă factură apreciativă la adresa virtuților armatei române. La dimensiunile reduse ale studiului putem considera că a fost reliefat, cu obiectivitate, efortul militar al poporului român în războiul din anii 1877—1878, cu excepția comentariului ce se referă la luptele de la Grivița și Plevna, unde — după opinia noastră — nu este destul de explicit sau mai exact nu se precizează cu fermitatea necesară în ce a constatat contribuția armatei române la cucerirea respectivelor redute, întăriturile sistemului defensiv în spatele cărui se aflau forțele militare conduse de Osman pașa. În finalul studiului sînt formulate cîteva notabile considerații despre modul cum poporul bulgar conservă memoria celor căzuți în lupta pentru libertate: „Generațiile urmașe venerază eroii care și-au jertfit tot ce au avut mai scump — viața — pentru Libertate. Monumentele albe de piatră de la Grivița, Opanez și Rahova amintesc de locurile luptelor crîncene. Mauzoleul din satul Grivița a păstrat ca niște relicve scumpe osemintele eroilor români..., iar parcul din jurul lui e o expresie de stimă a generațiilor recunoscătoare. La muzeul „Soldatul român 1877—1878” din satul Pordim se păstrează uniforme, puști, săbii, ranițe și obiecte personale ce ne amintesc de vitejii români care au luptat pe cîmpul de luptă din Bulgaria. Aceste monumente sînt simbolul prieteniei frățești dintre cele două popoare” (p. 13).

Menționam anterior că iconografia este realmente interesantă și în același timp concludentă. Au fost reproduse multiple opere de artă, hărți, fotografii, articole din presă, poezii, citate din lucrări ale unor publiciști și scriitori români care vizează evenimentul în discuție. Materialele sînt grupate pe următoarele tematici: *Bulgarii și românii de-a lungul secolelor* (25), *Pregătirea și începutul războiului* (23), *Grivița-Plevna* (89), *Vidin-Smîrdan* (26), *În memoria eroilor* (14) și *Pritenie în veci* (14). Ilustrația este atent selecționată și reprodusă cu o lăudabilă grije. Ea vorbește îndeajuns de convingător, împrejurare pe care o semnalăm cu deosebire.

Cartea prezentată de noi servește incontestabil scopului urmărit de realizatorii ei (notăm și redactorii: Hristina Mihova și Nisim Maledmed). Ea are însă și menirea de a demonstra bunele relații dintre cele două popoare vecine, care se reflectă și în modul cum sînt păstrate tradițiile luptei lor comune pentru libertate și independență.

VIOREL FAUR

O. MATICHESCU, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, 1975, 256 p + 20 figuri

Criza dictaturii regale din vara anului 1940 — care a atins punctul culminant la sfîrșitul lunii august, cînd României i se smulgea nord-vestul Transilvaniei prin odiosul Dictat de la Viena — a suscitat

un interes justificat din partea istoricilor români și stăini. În studii, articole, lucrări de sine stătătoare, istoriografia românească a abordat mai mult problemele privind împrejurările interne și externe, care au facilitat impunerea dictatului, ca și lupta necurmală a poporului român pentru păstrarea integrității teritoriale și ulterior pentru anularea actului respectiv. Dar, în drama sa, poporul român n-a fost singur nici măcar o clipă, a avut de partea sa opinia publică democratică internațională. De aceea, cartea lui O. Matichescu, apărută în Editura Dacia, răspunde unei necesități, avînd în primul rînd meritul de a prezenta publicului interesat solidaritatea omenirii progresiste cu cauza dreaptă a unui popor, cunoscut prin tradițiile sale de luptă pentru libertate și unitate națională.

De fapt, autorul nu se rezumă la a scoate la lumină doar protestul opiniei publice internaționale față de actul ca atare, ci se referă la evoluția acestui protest, pe măsură ce se accentuează pretențiile revizioniste ale horthyștilor maghiari. Paralel, guvernării maghiari foloseau toate mijloacele posibile pentru a-și crea o atmosferă favorabilă în cadrul opiniei publice internaționale, pentru a determina democrațiile occidentale să accepte ideea unei revizuiri de graniță cu România. Această propagandă nu a fost contrabalansată de una la fel de puternică din partea statului român. O. Matichescu demonstrează că și în astfel de condiții opinia publică internațională a rămas, în marea ei majoritate, de partea unei cauze juste, aceea a poporului român. Purtătorii de cuvînt ai unor guverne, personalități politice și culturale, ziare și posturi de radio, au combătut cu diferite argumente pretențiile lipsite de temei pe care horthyștii le aveau asupra Transilvaniei.

Discuțiile duse la Turnu-Severin și apoi simulacrul de tratative de la Viena, finalizat prin impunerea Dictatului, atmosfera de presiune și amenințări în care au avut loc, au stîrnit vii comentarii în presa vremii. Ziarele din diferite țări, în marea lor majoritate, au considerat că România este o nouă victimă a fascismului. Opinia publică internațională nu putea uita politica externă realistă, pusă în interesul păcii, pe care o promovase și o dusesse pe cele mai înalte culmi Nicolae Titulescu. Era încă actuală atitudinea plină de demnitate pe care România o avusese cu prilejul dezmembrării Cehoslovaciei și a cuceririi Poloniei, cînd înfruntînd primejdiile proprii desființări ca stat, țara noastră a ajutat, în nenorocirea lor, popoarele polonez și cehoslovac. Toate acestea reies cu putere din lucrarea de față.

Crezul opiniei publice internaționale despre evenimentele din 30 august 1940 este admirabil redat prin cuvintele profesorului american Milton G. Lehrer, care arată că ciuntirea Transilvaniei reprezintă „un nonsens istoric, geografic, economic, etic, o absurditate și o amenințare la pacea Europei”. Opinia publică din diferite țări apare în cartea lui Matichescu nu numai ca acuzatoare a fascismului și revizionismului internațional, dar și a cercurilor politice burgheze, în frunte cu regele Carol II, care n-au ținut cont de voința unanimă a

poporului român de a lupta prin toate mijloacele pentru integritatea țării. Apare ca acuzatoare în același timp a Gărzii de iFer, a politicii sale, care poate fi numită de trădare națională.

Pregnant este reliefată ideea că Dictatul de la Viena nu a însemnat nici pentru poporul român, nici pentru restul lumii democratice, o soluționare a așa-numitului „diferendum româno-maghiar”. Exemplele date sînt revelatoare: guvernele U.R.S.S.-ului, Angliei, S.U.A. nu au recunoscut de la început actul semnat la Viena, personalități de talia lui F. O. Roosevelt, W. Churchill, A. Eden au pledat de mai multe ori în favoarea României, ziarele vremii au publicat sute de articole privind drepturile incontestabile ale poporului român asupra Transilvaniei: „Istoria consemnă puține exemple de popoare, care să fi egalat în evoluția lor, zbuciumul, sacrificiile și lupta permanentă a românilor transilvăneni pentru a putea să se mențină ca o națiune distinctă, de sine stătătoare pe un pămînt care le aparținea de drept din timpuri imemorabile”, scria un ziar american și astfel de articole apăreau în sute de alte publicații.

Pentru opinia publică internațională — fapt ce reiese din această lucrare — ocuparea nordului Ardealului de către horthyști însemna pe plan social un moment de involuție istorică. Reforma agrară, de exemplu, de care beneficiază în egală măsură țărani români și maghiari, este anulată, pămîntul fiind trecut în posesia marilor magnați. De fapt se subliniază ideea că revizionismul nu poate fi considerat ca nuanță politică caracteristică întregului popor maghiar, ci doar marilor latifundiați, mai ales a celor care, prin hotărîrea luată la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, pierdeau importante avantaje economice.

Masacrele și deportările în masă, la care s-au dedat horthyștii în teritoriile ocupate, au mărit simpatia opiniei publice mondiale pentru poporul nostru. Acest lucru reiese în adevăratele lui dimensiuni din lucrarea lui Mităchescu. Totodată, considerăm că trebuia acordată o mai mare atenție modului în care se reflectă în conștiința opiniei publice internaționale lupta continuă a poporului nostru împotriva dictatului.

Ceea ce impresionează în această lucrare este bogăția materialului documentar folosit, de la articole apărute în presa vremii, la lucrări de sine stătătoare. Principalul merit al autorului este tocmai selecționarea din materialul studiat, pentru a le pune la dispoziția publicului cititor, a pasajelor celor mai semnificative. Adresîndu-se atît specialistului, cît și publicului larg, lucrarea sa impune prin stilul plăcut și accesibil. În ceea ce privește fotocopiile de la sfîrșitul lucrării, ele redau părți din cele mai reprezentative lucrări, mărturii ale atitudinii opiniei publice internaționale față de Dictatul de la Viena.

Concluzionînd, putem afirma despre lucrarea de față că reușește să transmită în mod strălucit mesajul pe care și l-a propus autorul, acela de a reliefa ecoul în conștiința opiniei publice internaționale, implicațiile de ordin politic ale odiosului Dictat de la Viena.

BARBU ȘTEFĂNESCU

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A SECȚIEI DE ISTORIE PE ANUL 1975

Cronica de față își propune să facă, ca și cele din anii trecuți, o sumară trecere în revistă a activității științifice desfășurate de colectivul secției.

I. Cercetări științifice

a) Cercetări arheologice

- Doina Sava Ignat: Săpături arheologice în comuna Suplacu de Barcău; cercelarea unei așezări neolitice.
- Nicolae Chidioșan: Săpături arheologice în hotarul satului Tășad, în așezarea hallstattiană și dacică.
- Sever Dumitrașcu: Săpături arheologice la Biharea — Cetatea de pământ în punctele: incinta cetății, Sector A și zona de vest; în așezarea din partea de nord-est a cetății, punctul Baraj, Grădina C.A.P.-Biharea.

b) Săpături de arhivă

- Liviu Borcea: Raporturile lui Mihai Viteazul cu Bihorul și Oradea; Rivalitatea turco-austriacă în problema demolării Cetății Săcuieni (1660—1664); Istoricul localităților din Bihor în evul mediu; Depistarea de documente privind istoria Bihorului feudal.
- Viorel Faur: Viața muzicală a Bihorului între 1849—1918; Ecoul războiului de independență în Bihor; Preocupările etnografice și folcloristice ale membrilor Societății de lectură din Oradea (1852—1975); Țările române pe o hartă din 1683.

- Ioan Marinescu: Aspecte ale luptei muncitorilor ceferiști din Oradea și Bihor (1933); Mișcarea antifascistă din Bihor în perioada 1933—1940; Viața economică, politică, socială și culturală a Bihorului între 1940—1944; Acțiuni militare întreprinse de armata română pentru eliberarea Țării Crișurilor (1944); Dezvoltarea economică, socială și culturală a Bihorului în anii construcției socialiste.

II. Lucrări științifice apărute în 1975

- Liviu Borcea: *Contribuții la istoria politică a Bihorului în epoca lui Mihai Viteazul — 1598—1606* (Contributions à l'histoire politique du Bihor pendant l'époque de Mihai Viteazul — 1598—1606); *Considerații pe marginea reglementării urbariale a satului Luncșoara* (1772), în *Crisia*, V, Oradea, 1975.
- Nicolae Chidioșan: *Un templu megaron din epoca bronzului, cultura Otomani de la Sălacea* (Ein in Sălacea entdeckter megaron-tempel der Bronzezeit); *Cărucioare miniatură din lut aparținând culturii Otomani* (epoca bronzului) de pe teritoriul României (ambele în colaborare).
- Sever Dumitrașcu: *Tezaurul de podoabe dacice de argint de la Săcălăsău Nou, j. Bihor* (The Dacian Silver Jewel — Treasure from Săcălăsău-Nou, J. Bihor" în *Crisia*, V, Oradea, 1975, pp. 45—67 (în colaborare cu E. Molnar); *Noi considerații asupra dacilor liberi din nord-vestul României*, în *Satu Mare, Studii și Comunicări*, III, Oradea, 1975; *Așezarea neolitică Tisa de la Sintana — Holumb, jud. Arad*, în *Banatica*, Cluj, 1975; *Activitatea cultural-educativă a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea*, în *Muzeul Național, București*, 1975.
- Viorel Faur: *Pagini din viața muzicală a Bihorului între anii 1849—1918*, în *Reuniunea de cîntări „Hilaria” din Oradea (1875—1975)*, Oradea, 1975, p. 55—176; *Din istoricul preocupărilor etnografice și folcloristice referitoare la așezările din depresiunea Beiușului (1816—1918)*, în *Biharea*, Oradea, 1975, p. 107—118; *Istoricul bibliotecii Societății de lectură din Oradea* (Der geschichtliche Werdegang der Lesegellschaft ans Oradea), în *Crisia*, 1975, p. 145—153; *Precizări*

referitoare la activitatea Casinei Române din Beiuș (Genaue Auguben bezüglich der Tätigkeit des rumänisches Kasinos aus Beiuș), în *loc. cit.*, p. 153—161; *Despărțămîntul orădean al „Astrei”* (1900—1918), în *loc. cit.*, p. 279—287; *Presa românească din Oradea despre mișcarea memorandistă* (Die rumänische Presse aus Oradea über die memorandische Bewegung), în *Banatica*, Cluj, 1975.

Doina Sava Ignat: *Colecția veche neolitică a Muzeului Țării Crișurilor*, în *Crisia*, V, 1975

III. Lucrări științifice elaborate în 1975

Liviu Borcea: Urmările campaniei lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia asupra părților sălmărene (1658—1660); Valențele relației muzeu-școală în formarea noțiunilor de istorie la cls. V—VII.

Nicolae Chidioșan: Depozitul de bronzuri de la Mișca, jud. Bihor.
Sever Dumitrașcu: Fibule romane de tipul cu capele de ceapă descoperite în Crișana; Geto-dacii și limita pătrunderii celtice în sec. IV—III. î.e.n. în Crișana, comunicare pregătită pentru Simpozionul „Geto-dacii în sec. IV—III. î.e.n.”, Cluj, 17—18 noiembrie 1975; Istoria și cultura geto-dacilor în sec. III. î.e.n.—sec. I. e.n. în Crișana, raport regional pregătit pentru Colectivul IV al Institutului de Arheologie: „Istoria și cultura geto-dacilor de la Dromichaites la Decebal”, 2—4 decembrie, 1975, București; Cetăți dacice în Crișana (Dacian fortifications in Crișana), lucrare pentru volumul *Thraco-Dacia* (ce urmează să apară la București în 1976, pentru al II Congres Internațional de Thracologie); Dacii liberi din vestul și nord-vestul României în sec. II—IV î.e.n. (Les Daces libres de l'Ouest et Nord-Ouest de la Roumaine, II—IV siècles n.é), comunicare pregătită pentru al IX Congres Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice, Nice, Franța, 13—18 septembrie 1976.

Viorel Faur: Din istoricul vieții muzicale beiușene (1866—1918). Înființarea și activitatea despărțămîntului din Ceica al „Astrei” între anii 1910—1914; Primele statute ale Societății de lectură din Oradea (1849); Istoricul preocupărilor muzeistice românești din Bihor (1853—1918).

- Ioan Marinescu: Lupta muncitorilor ceferiști din Oradea și Bihor și ecoul ei pe plan național.
- Gheorghe Gorun: A. Răduțiu, Gyemant L., Un nou Supplex Libellus Valachorum (recenzie).
- Barbu Ștefănescu: Olimpiu Matichescu, Opinia publică internațională despre dictatul de la Viena (recenzie).

IV. Participări la sesiuni științifice

- Sever Dumitrașcu: A existat un drum roman între Aquincum (Pannonia romană) și Porolissum (Dacia romană) pe Crișul Repede, comunicare prezentată la Simpozionul în *memoriam Constantin Daicoviciu*, Caransebeș, 12—13 aprilie 1975; Noi descoperiri și cercetări arheologice privind istoria dacilor liberi din nord-vestul României, comunicare prezentată la sesiunea științifică Istoria și arheologia Daciei romane, ținută între 9—11 mai 1975 la Sarmizegethusa-Ulpia Traiana, Hațeg — Hunedoara; Oradea în epoca post-romană, comunicare ținută la a XII Sesiune științifică a Institutului pedagogic din Oradea, 24—25 mai, Oradea, 1975.
- Viorel Faur: Centenarul Reuniunii de cîntări „Hilaria”, ținută la simpozionul Hilaria, din cadrul festivalului *Crisia*, Oradea, noiembrie, 1975; participarea la Zilele culturii populare bihorene, dec. 1975.
- Ioan Marinescu: comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări și referate: Semicentenarul înființării Căminului muncitoresc din Oradea, noiembrie, 1975.

V. Expoziții temporare

1. Îmbunătățirea expoziției de bază. Reorganizarea expoziției de istorie contemporană.
2. Expoziție de ceasuri (în colaborare cu secția de artă)
3. Istoriografia română despre 9 mai 1877 — 9 mai 1945
4. Monumente istorice din județul Bihor (în colaborare cu secția de etnografie)
5. Semicentenarul Căminului Muncitoresc (în cadrul Clubului Muncitoresc „Constructorul” Oradea)

6. Centenarul Reuniunii de cîntări „Hilaria“
7. Retrospectiva revistei *Familia*, 1865—1975
8. Mihai Viteazul și epoca sa
9. Săpăturile arheologice de la Tășad
10. S-a colaborat la organizarea și îmbunătățirea expozițiilor de istorie militară din Oradea, a grănicerilor din Oradea și a militarilor din Ineu, j. Arad.

Prezenta cronică consemnează doar activitatea științifică și expozițională a secției de istorie pe 1975.

Menționăm că personalul științific al secției de istorie a susținut în mediu rural și urban un număr de 60 expuneri, a organizat 18 brigăzi muzeistice, 50 de lecții tematice și a publicat 67 materiale de popularizare în presă, a susținut lectorate în cadrul Universității Populare din municipiu și județ, inclusiv un curs la muzeu, cu tema „Istoria Oradiei și Bihorului“, a efectuat ghidaje tematice etc.

DOINA IGNAT SAVA

MIHAIL P. DAN

(1911—1976)

S-a stins din viață profesorul și învățatul istoric M. P. Dan. Toți cei care l-am cunoscut și iubit pentru erudiția, omenia și generozitatea sa îi vom păstra o vie aducere aminte. Exemplul vieții sale modeste, de adevărat istoric și patriot, ne va călăuzi multora activitatea. Opera sa științifică va rămâne mereu un loc de popas și de gânduri înălțătoare pentru toți cei care îi vor parcurge rîndurile. Ideile generoase pe care le conține îi vor asigura cunoscutului slavist, unul din promotorii comparatismului istoric în țara noastră, un loc aparte în istoriografia sud-estului european.

Elev strălucit al școlii istorice românești, din Clujul anilor de după realizarea unității *noastre* statale, unde l-a avut magistru pe învățatul istoric și patriot S. Dragomir, pe profesorii Ioan Lupaș, Al. Lapedatu, C. Daicoviciu, tinărul M. P. Dan și-a continuat studiile în Cehoslovacia, cu minunatul prieten al țării și poporului român, profesorul și istoricul J. Macůrek.

Cu inteligența-i scilpitoare, cu studiile temeinice care l-au distins într-o generație de învățați istorici, M. P. Dan ne-a lăsat o operă durabilă. Este în primul rînd lucrarea sa de căpătîi *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XIV*, Sibiu, 1944.

Este un exemplu de încadrare, de pe pozițiile adevărului istoric, ale patriotismului luminat și ale respectului față de lupta revoluționară a altor neamuri —, a istoriei patriei în istoria universală. De pe această poziție înaintată a scris istoricul român M. P. Dan, eruditul slavist recunoscut unanim, și valoroasa sa carte *Sub flamura Taboului*², Buc., 1964, contribuție strălucită la istoria universală, la cunoașterea războaielor revoluționare husite din 1419—1434. Lucrarea sa — veritabilă pagină de istorie militantă — a făcut cunoscută cititorului român, lupta poporului cehoslovac împotriva asupririi sociale și naționale. Cunoscuta mișcare antifeudală, anticatolică, de eliberare națională, care a exercitat o profundă influență în Europa feudală dînd o puternică lovitură feudalismului și bisericii catolice, a găsit în lucra-

rea lui M. P. Dan conștiința și priceperea unui istoric de înaltă ținută. În întinsa sa bibliografie referitoare la mișcarea revoluționară husită, M. P. Dan a lăsat o lucrare de referință.

Istoria iobăgimii sud-est europene, a celei românești în special, au condus gândurile istoricului în vasta documentație europeană, pentru a cărei cuprindere sînt necesare cunoștințe istorice și filologice temeinice. Așa s-au născut, printr-un travaliu care uimește, studiile: *Ecoul european al răscoalei populare conduse de Horea, Cloșca și Crișan* (Lucrări Științifice, B, Oradea, 1969, p. 263—277); *Din istoria iobăgimii române transilvănene. Iobași români în Polonia în sec. XVI* (Acta MN, II, Cluj, 1965, p. 345—365); *Mișcări și frămîntări țărănești în Bihor la sfîrșitul secolului al XVIII și în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (în colaborare cu P. Bona; v. Centenar Muzeal Orădean, Oradea, 1972, p. 287—295); *Der gemeinsame Kampf der Volksmassen Unterdrückung — 13—19 Jhrh.* (în colaborare cu C. Göllner și I. Pataki; v. *Forschungen zur Volks und Landskunde*, 7, 1, Sibiu 1964, p. 44 sqq.); *A huszitizmus forradalmi tartalma* (Conținutul revoluționar al husitismului) (v. *Korunk*, 6, Cluj, 1957, p. 662—674). L-a preocupat în aceeași măsură istoria orășenimii, contribuția adusă de meșteșugari, negustori, de clasa muncitoare în epoca contemporană, la progresul general al patriei noastre, al sud-estului european în genere. Pentru a cunoaște faptele în intimitatea lor, cercetătorul — cunoscător inspirat a limbilor slave — a sondat sursele direct, în arhivele și bibliotecile cehoslovace, poloneze, iugoslave, comparînd și extrăgînd din faptele istorice concrete adevărul istoriei poporului său. Amintim dintre acestea studiile: *Un ecou cehoslovac, din 1935, al urmărilor eroicelor lupte greviste ale proletariatului român din 1933* (Lucrări Științifice, Istorie, Oradea, 1972, p. 109—115); *Contribution à l'étude des relations roumano-tchécoslovaques pendant les dernières décennies du XIXe siècle* (în colaborare cu L. Botezan, v. *Nouvelles Études d'histoire*, IV, Buc., 1970, p. 247—259); *Opinia publică din România față de acordul de la München și consecințele lui* (în colaborare cu V. Șchiopu, v. *Acta MN*, V, Cluj, 1968, p. 311—329); *O încercare de colaborare politică româno-sîrbă în 1891* (în colaborare cu N. Cordoș v. *Acta MN*, VII, Cluj, 1970, p. 637—651); *Rolul negustorilor și meșteșugarilor în promovarea conștiinței naționale și a ideii de unitate politică la români* (în colaborare cu T. Pavel; v. *Lucrări Științifice B*, Oradea, 1969, p. 207—221; *Lucrări Științifice, Istorie*, Oradea, 1971, p. 65—73); *Relațiile comerciale dintre Oradea și Cracovia la sfîrșitul sec. al XVI-lea* (*Crisia*, III, Oradea, 1973, p. 167—183); *Mărfuri exportate de negustorii clujeni la Cracovia, la sfîrșitul secolului al XVI-lea* (Lucrări Științifice, Istorie, Oradea, 1973, p. 37—45); *Negustori clujeni la Cracovia în ultimul deceniu al sec. al XVI-lea*, (în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 205—219); *Schimbul de mărfuri între Cluj și Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (I)* (*Acta*, MN, XI, 1974, p. 151—169).

Două au fost personalitățile istorice, ale căror fapte și a căror viață a studiat-o: Iancu de Hunedoara și Mihai Viteazul. Apropierea de cei doi mari bărbați și generali este lesne de înțeles. Amândoi au dat strălucire istoriei poporului român, amândoi s-au bazat în lupta pentru libertate și neatințare pe forțele poporului român, a celor trei țări românești. Amândoi au ridicat la luptă toate forțele populare din sud-estul Europei împotriva imperialismului feudal militarist otoman. Amândoi au fost iubiți de poporul român și prețuiți de popoarele sud-estului și centrului Europei: sirbi, albanezi, greci, bulgari, cehi, slovaci, polonezi, unguri, cazaci ucrainieni, austrieci și germani. Studiați de istoriografia noastră, de cea europeană, cei doi căpitani și eroi vor fi și mai atent puși în lumina adevărului istoric de pana eruditului M. P. Dan, în detalii ce aruncă lumini atotcuprinzătoare. Pentru Iancu de Hunedoara amintim studiile: *Două mărturii slave despre originea română a lui Iancu de Hunedoara (Transilvania, 74, 7—8, Sibiu, 1943, p. 590—595)*; *Un stegar al luptei antiotomane: Iancu de Hunedoara*, Buc., 1974. Pentru Mihai Viteazul se impun lucrările: *Ziar ceh contemporan despre bătălia de la Gorăslău (AIIN, IX, Cluj — Sibiu, 1943)*; *Știri privitoare la Mihai Viteazul în câteva broșuri germane contemporane (AIIN, X, Cluj — Sibiu, 1945, p. 256—290)* și lucrare ce va fi publicată în volumul următor din *Crisia*.

S-a aplecat cu căldură asupra lucrărilor studenților și doctoranzilor pe care i-a îndrumat în cercetarea istoriei. A fost generos până la capăt, chiar și cu cei mai puțin înzestrați sau conduși de grabă, într-un domeniu ce implică răbdare și mai ales cumularea multor cunoștințe, gândindu-se că munca și bunătatea vor conduce pe drumul adevărat și pe cei mai grăbiți. Nu s-a despărțit niciodată de morală ce o implica conduita sa umană deosebită. De aceea ne-a fost drag studenților, profesorilor din cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Pentru aceștia omul și profesorul M. P. Dan, învățatul nu era niciodată ocupat. Ne-a ținut mereu minte cu luminile sau umbrele activității noastre.

Astfel omul, profesorul, cercetătorul generos și uman care a fost M. P. Dan, cu adinca și durabila sa operă, va rămîne mereu în mintea și sufețele celor care l-au cunoscut, iubit și prețuit cu aleasă stimă.

Opera sa va fi mereu un exemplu de slujire a adevărului istoric, de cald patriotism și de prețuire aleasă între popoarele bătrînei Europe. Cu ele M. P. Dan va păși mereu în frontul ferm și neabătut ce-l conduce de la Herodot încoace, mereu tinăra și înțeleapta Clio.

SEVER DUMITRAȘCU

CRISIA, I

Culegere de materiale și studii
Editată de Institutul Pedagogic Oradea,
Oradea, 1971, 66 p. + 2 pl. + 15 fig.

CRISIA, II

Culegere de materiale și studii
Editată de Institutul Pedagogic Oradea,
Oradea, 1972, 261 p. + 19 pl. + 79 fig.

CRISIA, III

Editată de Muzeul Țării Crișurilor,
Oradea, 1973, 325 p. + 38 pl. + 58 fig.

CRISIA, IV

Editată de Muzeul Țării Crișurilor,
Oradea, 1974, 362 p. + 15 pl. + 26 fig.

CRISIA, V

Editată de Muzeul Țării Crișurilor,
Oradea, 1975, 296 p. + 16 pl. + 28 fig.

E R A T A

1. Textul de la pagina 40 se va citi la pagina 42 și invers.
2. La pagina 303 rîndul 16 de sus — se va citi cercetări în loc de săpături.

